ପ୍ରଣୟିନୀ

ଉତ୍ସର୍ଗ

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ପୂଜନୀୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ଗଂଗୋପାଧ୍ୟାୟ ଏମ୍. ଏ. ଙ୍କ ପାଖେ ମୁଁ ଟେନିସନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରିନ୍‌ସେସ୍ ପଢ଼ିବାବେଳେ ମୋର ସେ ଗ୍ରଂଥ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଆଦର ଓ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମିଥିଲା, ତାହାର ଫଳରେ ମୁଁ ଏ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲି । ଏ ପୁସ୍ତକ ସଂକଳନରେ ମୋର ଯଦି କିଛି କୃତିତ୍ୱ ଥାଏ, ତାହାର ପ୍ରେରଣା ସେହି ଅଧ୍ୟାପକଂକଠାରୁ ମିଳି, ମୁଁ ଏ ପୁସ୍ତକଟି ତାଂକ ପୁଣ୍ୟ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କଲି ।

ନିବେଦନ

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇଂରେଜ କବି ଟେନିସନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ପ୍ରିନ୍‌ସେସ୍ ନାମକ କୌତୁକ-କାବ୍ୟ ଅବଲଂବନରେ ଏ ପୁସ୍ତକଟି ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ବହୁପୂର୍ବେ ଅଂଶତଃ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଏହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟଂତ ପ୍ରକାଶ କରି ନ ଥିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ବଂଧୁଂକ ଅନୁରୋଧରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ପୂର୍ବେ ଏହାର କେତେକ ଅଂଶ 'ମୁକୁର' ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁନର୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶର ଠିକ୍ ପୂର୍ବରୁ କେତେକ ଅଂଶ 'ସତ୍ୟବାଦୀ'ରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁସବୁ ଟୀକା ଦିଆଯାଇଅଛି, ସେଥିରେ ମୋର ସହକର୍ମୀ ସୁହୃଦ୍ ସତ୍ୟବାଦୀ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶିକ୍ଷକ ପଂଡିତ ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ର ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାୟଶଃ ତାଂକରି କହିବା ଅନୁସାରେ ଟୀକାସବୁ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇ ଅଛି ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ଗୃହାବାସ } ଶ୍ରୀ ନୀଳକଂଠ ଦାସ
୨୨ । ୯ । ୧୯୧୯

ବ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ:—ଟୀକାର ସଂକେତ ସ୍ୱରୂପ ଉପର ପାଠର ଧାଡ଼ି-ସଂଖ୍ୟା ସୂଚିତ ହୋଇ ଅଛି ।

ପ୍ରଣୟିନୀ

ପ୍ରାରଂଭ ଭାଷଣ

ଶାରଦ ପ୍ରଭାତର ଦିନେ ପାର୍ବଣ ଉତ୍ସବେ,
ବିଦ୍ୟାଳୟୁ ଅବକାଶେ ପର୍ବ ନିମଂତ୍ରଣେ,
ଆହୂତ ଥିଲି ବଂଧୁବାସେ, ପୀରତି ସୋହାଗେ ।
ଲଭି ନିମଂତ୍ରଣ ପ୍ରିୟ ସହପାଠୀ ନିକଟେ
ନରନାରୀ ପୁରବାସୀ ଜାନପଦ-ଜନେ

ମିଳିଥିଲେ ତହିଁ, ଯେତେ ମୁଖର ସେ ପୁରୀ,
ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ସମାଗମେ ସିଂଧୁ କି ଉଛୁଳେ ?
ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉଇଁଲେ ନଭେ ଶଲକା ଗରଭେ
ପୁଲକେ ପତିନିକୁଳ ସମାଗମ କିବା ?
ସେ ବଂଧୁ ଭବନେ ସୁଖେ ଉତ୍ସବ ଚହଳେ

ମିଳିଲୁ ସତତ ସଖା, ବିହାର-ବାଂଧବ ।
ବଂଧୁ ନିମଂତ୍ରଣେ ତହିଁ ସେ ବଂଧୁ-ଭଗିନୀ
ସୋଦର ମମତା ବନ୍ଧ ମିଳିଲେ ସଂଗତେ,
ରଂଗରସ ସୋହାଗିନୀ ବିଦୂଷୀ ତରୁଣୀ
ସୌଖୀନ ଗରବମୟୀ କୁମୁଦିନୀ ବାଳା ।

ହାସ ପରିହାସ ରସ ସୋହାଗ ସଂପଦେ,
ଆଳାପ ମେଳାପେ, ଲଘୁ ପୁଲକିତ ପ୍ରାଣେ,
ଭ୍ରମିଲୁ ସରବେ ପର୍ବ ଅବକାଶ ସୁଖେ ।
ବୁଲି ବୁଲି ଦେଖିଲୁ ସେ ଜନତା-ଗହଳେ
ସଂସ୍ଥାନେ କାହିଁ ଅବା ସଂଗୀତ-ରଭସେ

ମାତି ଥୋକେ ଚନ୍ଦ୍ରଲତ-ପରଶ ଉନ୍ମାଦେ;
ସରସ ଆମୋଦେ କେହି ଖେଳ କଉତୁକେ
ହାସ-ପରିହାସେ ରତ ଲଘୁ ଆଳାପନେ;
ବିଦ୍ୟାର ଗରବେ ଥୋକେ ଏଡ଼ି ରଂଗରସ,
ଅଭ୍ୟାସର ଗୁରୁଦୋଷେ ବିଶୁଷ୍କ ପରାଣେ

ମାତିଥିଲେ ବିଜ୍ଞାନର ନୀରସ-ଜଳ୍ପନେ;
ଅଧ୍ୟାପକ ଗୁରୁଭାଷା ଗଂଭୀର ଭାରତୀ,
କଠୋର ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶାସନ-ନିୟମ,
ଯେଉଁ ଛାତ୍ରକୁଳ କାହିଁ ଆଲୋଚନା-ପଟୁ ।
ବିମୋହନ ସେ ଭବନ ମଂଦିରେ ମଂଦିରେ

କେତେ ଗୁରୁଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ରୁଚିର ଚିହ୍ନଣେ,
ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଚନ୍ଦ୍ର କେତେ ଶିର-ପ୍ରତିରୂପ,

୮। ଶରତକାଳରେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତାରା ଉଦିତ ହେଲେ ଜଳ ପରିଷ୍କାର ହୁଏ ଓ ଓ ପକ୍ଷୀମାନେ ଶଲ୍କାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଆସଂଧି
୧୧। ବିହାର = ମଠ, ଛାତ୍ରାବାସ; ବିହାର-ବାଂଧବ = ସହପାଠୀ।
୨୦। ରଭସେ—ଉନ୍ମାଦନାରେ, ଆଗ୍ରହରେ ।

ଅଜ୍ଞାତ-କାହାଣୀ-ମୂକସାକ୍ଷୀ ବରବାମା,
ସ୍ଥପତିର ସ୍ମୃତି ଶିଳ୍ପେ ସ୍ତଂଭତୋରଣରେ,
ଆର୍ଯ୍ୟକଳା କୁଶଳତା ଦେଖାଇ ଗରବେ,

ଶାରଦ ବିମଳ ଦ୍ୟୁତି ପ୍ରକୃତି ବିଗ୍ରହେ,
ହରୁଥିଲେ ମନ ସେହି ପୂଜାର ସଂଘରେ ।
ଦେଖାଇଲେ ବଂଧୁ ମମ ବୁଲି ଘରେ ଘରେ
ଏକେ ଏକେ ସଯତନେ, ସଜୀବ ମୂରତି,
ସ୍ମୃତୀର ସ୍ଥପତି କଳା, ରୁଚିର ଗଢ଼ଣ ।
କାହିଁ ଅବା ସୁସଜ୍ଜିତ ଭିତ୍ତିର ବିଗ୍ରହେ
ପ୍ରାଚୀନ ବରଣ୍ଡ ବର୍ମ ବାଦ୍ୟ ତରବାରି
ଭଲ୍ଲ ଚର୍ମ ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ ଯୁଦ୍ଧ - ଉପାସ୍ତନ;
ଭିତ୍ତିର କଂଦରେ କାହିଁ ମର୍ମରବିଗ୍ରହେ
ବିମଳ ପାଷାଣ ନେହେ ଶ୍ରମକାଂତ ତେଜେ

ଅଭିଯାନ ବେଶେ ବୀର; କୁଳଟଶ୍ଚ କାହିଁ
ଅବହିତ-ଅଂତେବାସି-ଜନତା-ଗହଳେ
ମର୍ମର-ଖୋଦିତ-ବପୁ ବିଜ୍ଞାନ-ବିଭବେ;
ଉନ୍ନତ ମସ୍ତିମୟ ଜୀବଂତ କି ସତେ ?
ସୌମିନୀ ଗରବେ କାହିଁ ଜ୍ଞାନ ଗରବିଣୀ
ଅଶ୍ରୁତ-ଗୌରବ ଗାଥା ପ୍ରସ୍ତରେ ମର୍ମରେ;
ଶୁକଚଂଚୁ ନାସାସୃଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପ ବିରଚନେ
ଜୀବନ-ଇଂଗିତେ ହେଲେ ଭୁଲିଏ ମାନବେ;
ପାଷାଣ ନୟନ ଭଂଗୀ ଖୋଦିତ ଅଧର
ବିକାଶଇ ବିଜ୍ଞାନର ସ୍ଥିର ନିବଚନ ।

ଅଜ୍ଞାତ ବିଭବ ଯେନ କେତେ ଏହିପରି
ଖୋଦନ ଚିହ୍ନ, ତହିଁ ଭୁଲି ଠାବେ ଠାବେ,
ଅଜ୍ଞାତ ଗୌରବ କଥା କହି କେତେରଂଗେ,
ସ୍ମୃତିର ସ୍ତୁପ୍ତିତ ମେଳେ ବିସ୍ମୃତିର ଖେଳେ
କଟାଇଲୁ କାଳ ତହିଁ; ଦେଖୁ ଦେଖୁ କ୍ଷଣେ

ଜୀବନର କ୍ଷୀଣଧାରା ଅଜ୍ଞାତୁ ଅଜ୍ଞାତେ
ଗଲା କାଳ ସ୍ରୋତଲୀନେ; ସୁସ୍ମିତ ଅଜ୍ଞାତ
ଉତ୍ତୁଂଗ ସେ ମନ୍ଦିମାରେ ବିସ୍ମୟ ଗରବେ
ପୂରିଲା ପରାଣ; ଚିତ୍ତ ବୁଡ଼ିଲା ପୁଲକେ ।
ବୁଲି ବୁଲି ଭିତ୍ତିପାଶେ ନାରୀସମାଗମ

ଦେଖି, କହି କୁତୂହଳ, ରହିଲୁ ସରବେ ।
ସ୍କଂଧପଟେ ଦେଇ ଭର ଲଂଘି ବଂଧୁଜନେ,
ଦେଖିଲି ଜନତା ଭେଦି, ପ୍ରତିମାର ମେଳେ
ଉଦାର ରମଣୀ ତହିଁ; ପ୍ରାଚୀନ ବିଧାନେ
ଖୋଦିତ ସେ ବରବପୁ, କାହିଁ ଯୁଦ୍ଧବେଶେ,

କାହିଁ ବା ଷୋଡ଼ଶ-କଳା ବିଜ୍ଞାନ-ଗରବେ
ଶିଷ୍ୟଦଳ ଯେନ ପାଶେ; ଉପଦେଶ ବାଣୀ
ବିକଶି ଲପନେ ଉଠେ; ଲୁବ୍ଧ ଗୁଣି ଗୁଣି
ବିସ୍ମୟଇ ମତେ ଅବା ସେ ଶିଳା-ବିଗ୍ରହେ !
ଅଧ୍ୟାପକ ବେଶ ଦେଖି ରମଣୀ ବପୁଂରେ,

ଅଭିଯାନେ ବୀରଭୂଷା ସେ ବର ଯୌବନେ,
ବିଦ୍ରୂପେ କହିଲେ ଛଳ ବଂଧୁ କେହି ମମ
ତରୁଣ-ସୁଲଭ-ରସେ ଚପଳଲହରୀ,
“ବାଳ'ବରେ ବିଟପେ ଏ ଅଧ୍ୟାପକ ଭୂଷା,
ଏ ରଣରଂଗିଣୀବେଶ ରମଣୀ ବିଗ୍ରହେ !

୩୪ । ସ୍ଥପତି—ଖୋଦନଶିଳ୍ପୀ । [ଚିତ୍ରକାର ନୁହେ] ।
୪୩ । ଉପାସ୍ତନ—ଉପକରଣ । ୫୦ । ସୌମିନୀ—ବେଦବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଦୁଷୀ ରମଣୀ ।
୫୪-୫୫ । ବିଜ୍ଞାନର ସ୍ଥିର ସିଦ୍ଧାଂତସବୁ କହ୍ଲପଙ୍କ ପ୍ରତିମାରମୁଖରୁ ଜଣାଯାଉଥିଲା ।

ହୁଅଂତା କି ଏ ପୁରାଣ-ଖ୍ୟାତ ନବଯୁଗ ?
ପୁରାଣ ମହତ ସତେ ପଦ୍ମା ପ୍ରମୀଳା
ଅବତରି ଏ ମରତେ ପୁଣି କଳିକାଳେ
ରଣରଂଗେ ଅପାଂଗର ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ବେଧନେ
ଭୁରୁ-ଭୂରୁ ଶରାସନ ମୋହନ-ଟଂକାରେ

ଅମରେ ଦିଅଂତେ ଟାଳି, ନର ଛାର କିବା !
ଗୁରୁକୁଳେ କୁଳପତି ହୁଅଂତେ ରମଣୀ,
ଗୁରୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଛାଡ଼େ ଦିଅଂତେ ତୋରା;
ତରଳ ମୋହନ ଛାତ୍ର ବିଜ୍ଞାନର ବାଣୀ,
କଂବୁକଂଠେ ରୁଚିର ସେ ଉପଦେଶ ଗାଥା,

କୁଂଦନିଂଦି ଦଶନର ମୋହନ ବିକାଶ,
ନିମିଷେ କରଂତା ବଶ ଶିଷ୍ୟର ପରାଣ;
ଉପଦେଶେ କି ପୀୟୂଷ ହୁଅଂତା ପ୍ରଚୁର !
ନାରୀଏ ହୁଅଂତେ ଭବେ ବିଶ୍ୱବିଜୟିନୀ,
ଯୁଦ୍ଧହିନା ବିଜୟର ଉଡ଼ଂତା ନିଶାଣ,

ବାମା କଂଠେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ହୁଅଂତା ଧ୍ୱନିତ,
ଲୋଡ଼ଂତେ କି ଅବକାଶ ଛାତ୍ର ବିଦ୍ୟାଳୟେ ?
ବିଚାର ଆସନେ ନାରୀ ବସଂତେ ଗରବେ,
ପୁରୁଷ ପରାଣଦଂଡ ହୁଅଂତା ମଧୁର,
ଏଣୀଦୃଶାଂକର ଚାରୁ ଦଶନ-ବିନ୍ୟାସ,

ସରୋଜେ ଶୈବାଳ ନିଂଦି କୁଂଚକେଶଦାମ,
ସୋହାଗ-କଟାକ୍ଷ-ଭୂରୁ, କଳକଂଠ ତାନ,
ବରାଂଗ-ଲତିକା-ଖେଳେ ବିଭ୍ରମର ଭଂଗୀ,
କଠୋର କରମକ୍ଷେତ୍ରେ, ରୁକ୍ଷ-ବିଦ୍ୟାଳୟେ,
କରଂତା ନିମିଷେ ଆହା ପ୍ରେମ-ରଂଗଭୂମି !

ମଂତ୍ରେ ଆଶୀବିଷ ପରି ରହଂତେ ପୁରୁଷେ !
ରମଣୀ ହୁଅଂତେ ନର, ନାରୀ ନରରୂପେ
ଯଶ ସଉରଭେ ଦେଶ କରଂତେ ମୋହିତ ।”
ଶୁଣୁଥିଲି କୁମୁଦିନୀ ଗଂଭୀର ମଉନେ
ନିର୍ନିମେଷ ନେତ୍ରଯୁଗେ ରହିଁ ବଂଧୁ ମୁଖ,

କହିଲି କ୍ଷଣେକ ପରେ; ଚାରୁ ଓଷ୍ଠଯୁଗ
ତିଳଫୁଲ ଜିଣି ନାସା ହେଲା ବିସ୍ଫାରିତ;
କହିଲି ସେ, “ଅହଂକାରୀ ମାନବ ଜଗତେ,
ଅଜ୍ଞାନ ତିମିରେ ରଖି ରମଣୀ ସତତ,
ଯାହା ଇଚ୍ଛା ଅପଲାପ କରେ ସେ ବିଦ୍ରୂପେ;

କାହାର ଏ ଦୋଷ ? ଯଦି ଜ୍ଞାନର ଆଲୋକ
ପାଆଂତେ ରମଣୀକୁଳ, ପୁରୁଷ ରମଣୀ
ହୁଅଂତେ ସମାନ କିକି ? ନିସର୍ଗ ବିଧାନେ,
ନିରପେକ୍ଷ ବିଶ୍ୱମାତ ସ୍ୱାଧୀନ ବିକାଶେ,
ପିତାମହ ପାଳନରେ, ସଂଭବ କି ଭେଦ

ମାନବେ ମାନବେ ? ନାରୀ ନୁହେ ହୀନ ନର;
ନର ନୁହେ କଦାଚନ ଆଦର୍ଶ ନାରୀର ।
ସଂତାନ ପାଳନେ ନାରୀ ପ୍ରାଣର ଶୋଣିତ
ଦେଇ ଶିଶୁ କରେ ବଡ଼, ସିଂହ ବ୍ୟାଘ୍ର ଆଦି
ଅଗଣିତ ପଶୁକୁଳ ଖେଚର ଭୂଚର

ସରବେ ହୁଅଂତି ଗଢ଼ା ନାରୀ ଆଦରଶେ;
ନାରୀହିଁ ଜଗତେ ଆଦ୍ୟା ଆଦର୍ଶ ଶିଶୁର ।”
ସତ୍ୟଦୃଢ଼ ସ୍ୱରଲୟେ ଏ ବାଣୀ-ଭାରତୀ
ନିରୋଧି କହିଲେ ବଂଧୁ ଧୀର ପରିହାସେ,
ମଧୁର ଆମୋଦ ଭଂଗେ, ମୃଦୁ ଗୁରୁସ୍ୱରେ,

---

୮୨ । ପ୍ରମୀଳା ଏବଂ ତାହାର ପଦ୍ମା ନାରୀସେନା କପଟ ଅର୍ଜୁନ ସଂଗେ ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ୟମ କରି, ପରେ ଅର୍ଜୁନଂକୁ ବିବାହ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ମହାଭାରତ ଅଶ୍ୱମେଧ ପର୍ବରେ ଅନୁସନ୍ଧେୟ ।

୯୯ । ପରୁଷ = କଠୋର । ୧୦୬ । ଆଶୀବିଷ = ସର୍ପ ।

"ବାଳିକା ଏ କୁମୁଦ୍ୱତୀ, ଦେଖ ତା ମମତା
ଆଣିଂତା ସେ ନବଯୁଗ, ହୋଇଥାଂତା ଯେବେ
ରମଣୀ ମସ୍ତକମଣି ରାଣୀ କେଉଁ ଦେଶେ;
ଅବେଶ ନରେ କର ତ୍ୟକ୍ତ ରମଣୀର,
ରମଣୀର ତେଜେ ବିଶ୍ୱ କର ଆଲୋକିତ;

ରମଣୀର ସ୍ଥାନେ ପୁଣି ରମଣୀ ସମ୍ମାନେ
ରମଣୀ ଶାସନ ଦଂଡେ ଶାସଂତା ଧରଣୀ ।
କିଂତୁ ନାହିଁ କୁମୁଦ୍ୱତୀ, ସଧୁ ଏ କଳ୍ପନା;
ହେବ ନାରୀରାଜ୍ୟ ବିଶ୍ୱେ, ଆସିବ ସେଦିନ ।"
ଅଗ୍ରଜ ପ୍ରଥମ ମମ ବଂଧୁ ପରିହାସେ

ଉପଦେଶ ମମତାର ଏ ମଧୁର ଭାଷା
ଶୁଣି କୁମୁଦ୍ୱତୀ କହେ, ଅର୍ଧ ପରିହାସେ
ଅର୍ଧ ସତ୍ୟ ଦଂଭ ଅବା ଲୁଚାଇ ଗୋପନେ,
"ସବେ ହୋଇଥାଂନ୍ତି ଯେବେ ନୃପତି ନଂଦିନୀ,
ଥାଆଂତା ଶକ୍ତିମନ୍ତ, ଥାଆଂତା ବିଭବ,
କରନ୍ତି ପରାଣପଣ, ନାରୀ ଶିକ୍ଷା ଲାଗି

ବସାଂନ୍ତି ନାଳଂଦସମ ମହା ବିଦ୍ୟାଳୟ,
ପୁରୁଷର ସ୍ପୃହା ତହିଁ ନ ପଡଂତା ଲବେ,
ପ୍ରାଣଦଂଡ ଭୟେ ତହିଁ ଏଡ଼ଂନ୍ତି ପୁରୁଷେ ।"
ଶୁଣି ଏହା ବଂଧୁ କେହି କହେ, ମୋତେ ଚାହିଁ

"କୁମୁଦହାସିନୀ ବାଳା କୁମୁଦ୍ୱତୀ ଏବେ
ନୃପତି ନଂଦିନୀ ଜେମା; ହେବେ ଯେବେ ଭାଇ
ସୋହାଗର ଏ ଆମୋଦେ ନୃପତିନଂଦନ,
ପରବ-ଉତ୍ସବେ ଏଥି ଅଭିନୟରସେ
କଟାଇବା ଦିନ ଆଜି ବାଗ୍‌ଦେବୀ ସେବନେ;

ଫିଟାଇବା ଅଭିନୟେ ରମଣୀ ନଳଂଦ,
ପ୍ରବେଶେ ପୁରୁଷ ହେବେ ପ୍ରାଣଦଂଡଭାଗୀ,
ବସିବେ ରମଣୀ ତହିଁ ବିଜ୍ଞାନ ଗରବେ,
ନର ଦାସତ୍ୱର ପାଶ ଏଡ଼ିବେ କୁମାରୀ ।"
କହିଲି ମୁଁ ପରିହାସେ "ହେବି ରାଜସୁତ ।"

ସମ୍ମତି ଭଣିଲେ ଏକେ ଏକେ ବଂଧୁଜନେ ।
ମାତିଗଲୁ ଅଭିନୟେ, ସପ୍ତବଂଧୁକ୍ରମେ
ଏକେ ଏକେ ରାଜସୁତ ସେ ନାଟକ ରସେ ।
ରମଣୀଏ ଥିଲେ ତହିଁ, ଗାଇଲେ ମୋହନ
ପୁରୁଷ-କୋକିଳ-ଜିଣା ସପ୍ତସ୍ୱର ତାନେ

ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ବିନୋଦନ ସଂଗୀତ ମଧୁର ।
ଅର୍ଧ ସତ୍ୟ ଆଦରଶେ, ଅର୍ଧ ପରିହାସେ,
କଉତୁକ ଅଭିନୟେ, ହେଲା ଏହିପରି
ଅଦଭୁତ ଏ କବିତା କାବ୍ୟ ରଂଗ ଛଳେ,
ବିରଚି ଏ କଉତୁକେ, ସେ ସୁଖ ମିଳନେ ।

ଚହିଲେ ସେ ଅଭିନୟେ ରାଜସୁତ ରୂପେ
କବିତା'ର ଛଂଦୋବଂଧେ ଆରଂଭିଲି ମୁହିଁ ।

---

୧୪୭ । ନଳଂଦ – ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ମଗଧର ନଳଂଦ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ପ୍ରକାଂଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଚୀନପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଏହିଠାରେ ପାଂଚ ବର୍ଷ ପାଲୀ, ସଂସ୍କୃତ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ।

୧୫୭ । ଏହିଠାରେ ଏବଂ ଏହାପରେ ସର୍ବତ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅର୍ଥରେ ନଳଂଦ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୧୬୫ । ପୁରୁଷ କୋକିଳର କଂଠ ମଧୁରତର ।

ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ

ଥିଲି ନୃପସୁତ ମୁହିଁ, ଉଦୀଚୀଦିଗଂତେ
ହିମାଳୟ ଦେଶବାସେ, କମଳ ଲୋଚନ,
ଶରଦିଂଦୁ—ରୁଚି ତନୁ; ସ୍ୱଭାବେ କପର
ଥିଲା ମୋ ପରାଣ ସଦା ପ୍ରେମ-ପିପାସିତ;
ମଧୁ ସମାଗମେ ଯାଗ୍ରି ଚରାଚର ଯଥା ।

କୁମାରୀ-ସୁଲଭ ରୁରୁ କୁଂତଳକୁଟିଳ
ଭେଦି, ତାମରସ ନିଂଦି ଶୈବାଳ-ପିହିତ,
ଶୋଭୁଥିଲା ରୁଚିର ସେ ବଦନମଂଡଳ ।
ଶୁଣିଥିଲି ମାତାମୁଖେ ପରଂପରା କଥା,
ବଂଶେ ମମ ପୁରାକାଳେ ପିତାମହ କେହି

କାଳଗତି ଅବଲଂବି, ଅନଳେ ଅରପି
ନାଶିଥିଲେ ଅଭିଚାରୀ, ଅଭିଚାର ବଳେ
ନ ଦେଖି ତା ବପୁଚ୍ଛାୟା ଆତପେ ଆଲୋକେ ।
ମରଣ ପ୍ରାକ୍‌କାଳେ ସେହୁ ଭବିଷ୍ୟ ଭାରତୀ
କହିଲେ କଠୋର ଏହା ଅଭିଶାପ ଛଳେ;

"ଏ ବଂଶେ ଦେଖିବେ ନରେ ଛାୟା କାୟା ଭ୍ରମେ,
ଶୂନ୍ୟବସ୍ତୁଭେଦ ବାରି ନ ପାରିବେ କେହି,
ଶୂନ୍ୟ ଦେଖି ବସ୍ତୁ ଭ୍ରମେ ପରାଣ ଆବେଗେ
ହାରିବେ ଏ ବଂଶେ ଯୁଝି ଛାୟା ସଂଗେ ଜଣେ ।"
ପରେ ଆଂଭିକୁଳେ ଥିଲା ବ୍ୟାଧି ଚିରଂତନ,

ଜାଗ୍ରତ ସ୍ୱପନ ଦେଖି ଭୁଲିବାର ଭ୍ରମେ ।
ନିଜେ ମୋର ଥିଲା ବ୍ୟାଧି, ବଚନ ସେ କଥା,
ହସି ଖେଳି କଥାକହି ବୁଲୁଥାଏ କେବେ
ଦିବସରେ ଲୋକେମେଳେ, ସହସା କପର
ଲାଗଇ ମୁଁ ଅଛି କାହିଁ ଅଭିଭୂତ ରାଜ୍ୟେ !

ଭୂତଯୋନି ସଂଗେ କ୍ଷଣେ ରହେ ମୁଁ ସ୍ୱପନେ ।
ରାଜସଭା ଧନ୍ୱଂତରୀ କୁଳବୈଦ୍ୟ ମମ
ରୋଗମାନଯଂନ୍ତ୍ର ଧରି ବହୁ ପରୀକ୍ଷଣେ
'ଭ୍ରାନ୍ତାମୟ' ବୋଲି ଧୀରେ କହିଲେ ସନ୍ଦେହେ ।
ଜନନୀ ମୋ ପ୍ରେମମୟୀ ବ୍ୟାକୁଳ ପରାଣେ

କଲେ ଦେବୀପଦେ ତହୁଁ ପୂଜା ଅଗଣନ ।
ଗୁଣବତୀ ମାତାମମ ନାରୀର ମୂରତି,
ଶୁଦ୍ଧ-ଋଷିଭାବମୟୀ, ଦୟା ଅବତାର;
ବ୍ୟବହାର କଉଶଳେ ମଧୁର ଆଚାରେ
ମୁଗ୍ଧ ପରିବାରୀ ଆଦି ପୁରବାସୀ ଜନେ ।

ଭାବେ ବିପରୀତ ପିତା, ରାଜଧର୍ମେ ମତି;
ମଣୁଥିଲେ ସେହୁ ରାଜା ଦଂଡଧାରୀ ଭବେ;
ବଂଶବ୍ୟାଧି ଚିଂତା ତହୁଁ ଉପେକ୍ଷି ମନରୁ,
ଧରି ଥିବ୍ର ରାଜଦଂଡ, ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଯଥା
ଦଂଡବାଡ଼ି ଶିଶୁଦୋଷ, ପୁର ଜନପଦ

ଅବହେଳେ ଭେଦି ପାଷଣ୍ଡ ରାଜଦ୍ରୁଷ୍ଟ ବଳେ,
ଦୋଷୀ ଦଂଡ ବିଧାନେ ସେ ଥିଲେ ତତପର ।

୧୨-୧୩ । ଅଭିଚାରୀ = ଐଂଦ୍ରଜାଳିକ । ଖରାରେ ଏମାନଙ୍କର ଛାୟା ପଡ଼େ ନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ପୂର୍ବେ ନାନାଦେଶରେ ରାଜାମାନେ ଏହିପରି ଐଂଦ୍ରଜାଳିକମାନଂକ ପ୍ରଭାବକୁ ଭୟ କରି ସେମାନଂକୁ ପୋଡ଼ି ମାରି ପକାଉଥିବାର କିଂବଦଂତୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

୨୬ । ଭୂତଯୋନି = ଭୂତ ପ୍ରେତ ପ୍ରଭୃତି ।

୨୭ । ଧନ୍ୱଂତରୀ = ସୁରବୈଦ୍ୟ । ରାଜସଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଦ୍ୟମାନେ ପୂର୍ବେ ଏହି ଉପାଧି ପାଉଥିଲେ ।

୨୮ । ମ ନ = ମାପ, ନିର୍ଣ୍ଣୟ ।

୨୯ । ଭ୍ରାନ୍ତାମୟ = ଯେଉଁ ରୋଗର ନିଦାନ ଠିକ୍ କରାଯାଇ ନପାରେ । ଗୋସାଣି ଲାଗିବା ପ୍ରଭୃତି ।

ଜୀବନ ପ୍ରଭାତେ ମମ ଅତି ଶଇଶବେ,
ସୁଦୂର ଅଞ୍ଚଳେ କେବେ ବିବାହ ନିବଂଧେ
ବାଂଧିଲେ ଜନକ ମୋରେ, ପ୍ରାଚୀନ ବିଧାନେ,

ଆଠବରଷର ଶିଶୁ ରାଜଜେମା କେହି
ହେଲେ ସେ ବିବାହେ ମୋର ଭବିଷ୍ୟଦପ୍ରିୟା;
କାଠ କି ପାଷାଣ ଥୋଇ ଜେମା ପ୍ରତିନିଧି,
ବିବାହର ଶୁଭକ୍ରିୟା କଲେ ସମାପନ;
ନ ଦେଖିଲି ପ୍ରଣୟିନୀ, ନ ଜାଣିଲି କିଛି

ବିବାହ ପ୍ରସଂଗ, ଗଲା ଦିନୁଦିନ ବହି;
ଶୁଣିଲଇଁ ଲୋକମୁଖେ ରୂପସୀ ପ୍ରେୟସୀ;
ତେଜସ୍ୱୀ ସୋଦରେ ତାର ବୀରଧର୍ମ-ରତ।
ସେ ପ୍ରବାଦେ ହୃଦୟର ରତ୍ନସିଂହାସନେ
ସ୍ଥାପି ସେ ମାନସୀ ମୂର୍ତ୍ତି, ସ୍ୱପ୍ନ ବିମୋହନ
କଜ୍ଜ୍ୱଳ-ଚିକୁର ତାର ଚିତ୍ରପଟ ସନେ

ଧରିଥାଏ ହୃଦେ, କେତେ କୋମଳ କଳ୍ପନା
ପ୍ରେମିକ-ସୁଲଭ-ଲୋଳ-ଅପାଙ୍ଗ-ଇଂଗିତେ
ଘେରି ତାରେ ଅବିରତ ଥାଆନ୍ତି ସରାଗେ
ମଧୁଚକ୍ରେ ମକ୍ଷୀକୁଳ ମକ୍ଷୀରାଣୀ ଯଥା।

ଏସନେ କଟିଲା ଦିନ; ବିବାହ-ବୟସ
ହେଲା ଯହୁଁ, ପିତାମମ ପଠାଇଲେ ଦୂତ
ନାନାଜାତି ଅଲଂକାର ଉପହାର ସହ
ଆଣିବାରେ ସେ ରୂପସୀ ଆସିଲା ସେ ଫେରି
ସୁନ୍ଦର କପୁନ-ବଦ୍ୟା-ଚରମ-ଦ୍ୟୋତନା
ବସ୍ତ୍ରରାଜସହ, ପ୍ରତି ଉପହାର ଛଳେ;

ଉତ୍ତରଟି ଅନିଶ୍ଚିତ ଧୂମଲେଖା ସମ।
ଦେଖାହେଲା ସେ ଦେଶର ନରପତି ସଂଗେ,
ନେଇ ଉପହାର ସ୍ନେହେ କହିଲେ ସେ ଦୂତେ
"କଥା ଥିଲା, ସତ ଏହା ସେତେବେଳେ ଥିଲା
କନ୍ୟାର ବରଣେ ମତି, କି କହିବେ ପିତା ?

ଚପଳ କଳ୍ପନା ତାର, ଏକାକୀ ଜୀବନେ
ମରଣ ସୁଖ ସହଚରୀ ସଖୀଜନ ମେଳେ।
ସ୍ଥିରକଥା, ଅନିଚ୍ଛା ତା ଯେପରି ବିବାହେ।"

ଋତୁଧ୍ୱଜ ପିତୃଦୋଷେ ଶୋଷିତ-ସମ୍ବଳ
ସ୍ୱଭାବେ କୁଳୁକପ୍ରିୟ ଆମୋଦ ସର୍ବସ୍ୱ;

ପାରିଜାତ ପ୍ରାଣମମ, ସଦାସମଧର୍ମା,
ଏକସଂଗେ ସ୍ଥିତିଗତି ନାହିଁ ଭେଦ କିଛି;
ଲୋଚନ ଶ୍ରବଣ ଯଥା ଅଶେଷ ସମଗତି।
ବଂଧୁସଂଗେ ସେଦିନ ମୁଁ ରାଜଦରବାରେ
ବସିଥିଲି ପିତା ମୋର ପାଇ ସେ ଉଦନ୍ତ

ହେଲେ ମହା ରୋଷଭର, ଦଶିଲା ବଦନ
ନବ ବିଧୁବିଂଧ ଯଥା ଭେଦି ଚକ୍ରବାଳ
ରକ୍ତିମ କଂପନେ ଦିଶେ ଘ୍ରାନ ପାର୍ଦ୍ଦତର।

ଉଠି ସେ ସ୍ଫୁଟିତ ରୋଷ-କଂପିତ ଶରୀରେ
ଦୂତକରୁ ପତ୍ର ନେଇ କରି ଶତଖଂଡ,

ଛିଂଡାଇଲେ ବସ୍ତ୍ରରାଜି ପାର୍ଦ୍ଦେ ପ୍ରକ୍ଷେପି ଧରି
ହେଲା ସେ ନିମିଷେ କ୍ଷୁଦ୍ର-ସୂତ୍ର-ଅବଶେଷ।
ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ସେ ତହୁଁ, ରାଜୋଚିତ ମତି,

୫୫-୫୭। ବାଲକର ସୀମଂତୋନୟନ ଓ ଗୋଦାନବିଧି ପରି ବାଲ୍ୟବିବାହରେ ବାଳକାର କେଶରୁ ଏ ବାଲ କଣ୍ଠାଗ୍ରୋଇ ସ୍ୱାମୀ ଘରକୁ ପଠାଇବାର କୌଣସି କୌଣସିଠାରେ ଉତ୍କଳରେ ବିଧି ଅଛି। ଏଠାରେ ରାଜପୁତ୍ର ତେଜସ୍ୱୀର ଚିତ୍ରପଟ ସଙ୍ଗେ ଏହି କେଶଗୁଚ୍ଛ ସପାଂଦ ରଖିଥିଲେ।

୭୮। ଘୋଡ଼ା ଯେଉଁଆଡ଼େ ସ୍ନେହେଁ ଯେହି ଅଡ଼କୁ ତାର କାନ ବୁଲିଯାଏ।

୮୨-୮୪। ଚଂଦ୍ର ଦାହାରିଲାବେଳେ ଆରକ୍ତ, ବୃହତ୍ ଲଂବ ଓ କଂପିତ ଦିଶେ।

ନିଯୁକ୍ତ ସଇନ୍ୟ ପେଷି ଜିଣି ସେ ରାଜନେ,
ଆଣିବେ ସୁବର୍ଣ୍ଣା ବରେ, କିମ୍ବା ବଳାତ୍କାରେ ।

କହି ଏହା ମହାବେଗେ, ଗର୍ଜି ବାରମ୍ବାର
ସେନାପତି ସାଇ କଲେ ସମର—ମନ୍ତ୍ରଣା ।
କହିଲି ମୁଁ ଶୁଣି ସବୁ, "ଶୁଣ ପିତୃଦେବ
ରୁତ୍ତ୍ୱଦଣ୍ଡ ମୋତେ ପେଷ ରୂପସୀ ନଗରେ,
ଶୁଣି ଏ ବାରତା ମନ ନ ହୁଏ ଥିରରେ,

ପରମାଦ ଅଛି ଏଥି, ଦୂତର ବଚନେ,
ଦସ୍ୟୁଙ୍କୁ ଅନ୍ତଃପୁର ସେ ରାଜ-ଉଦନ୍ତେ ।
ସତ ପୁଣି ହୁଏ ଯେବେ, ଦେଖି ପ୍ରଣୟିନୀ,
ଶ୍ରବଣେ ମହତ ତାର ରୂପ-ଗୁଣ-ବାଦ
ମଣିପାରେ ହୀନ ତହିଁ, ପ୍ରବାଦ-ସମ୍ବଳ

ସ୍ୱୃତ ତହୁଁ ପିବ ଲୁଚ, ସ୍ନିଗ୍ଧ ପରିତାପେ
ଏହିକି ମୁଁ ଭବିଷ୍ୟର ମରମ-ଯାତନା ।"
କହେ ପାରିଜାତ ତହୁଁ, "ସେ ରାଜ-ମହଲେ
ଅଛଇ ଭଗିନୀ ମମ କେମା ସହଚରୀ,
ଋଦ୍ଧକୁଳେ ସେ ଦେଶରେ ବିବାହ ତାହାର

ଜାଣନ୍ତି ସରବେ ଏଥି, ଶୁଣିଛି ମୁଁ ଏବେ
ଦସ୍ୟୁ ବିୟୋଗ ତାର, ବିଧବା ସେ ତହୁଁ,
ଲଭି ଦୁର୍ଗ ସପ୍ତ, ବହୁ ଋଦ୍ଧ ଜନପଦ,
ଦସ୍ୟୁ ସମ୍ପଦ ସବୁ, ଅଛି ସନମାନେ;
ଧରି ତାରେ ଯଥାଯଥ ଜାଣିବା ଘଟନା ।"

ଦରହାସେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ କହେ ମୋ ଶ୍ରବଣେ,
"ନିଅ ମୋତେ ତହିଁ ସଖା, ଭୁଲ ଯେଗ ତବ
ହେବ ଯେବେ ଭୂତାବେଶ, ଭାଙ୍ଗିବଇଁ ଭ୍ରମ,
ମୋ ବିନୁ ଆନ କେ ତହିଁ ପାରିବେ କି ତାହା ?
ନିଅ ମୋତେ ହେବି ମୁହିଁ ସାହା ବିପଦରେ;

ଅଳସେ ପଡ଼ିଛି ଏଥି ମହା ପରମାଦେ ।"
ରୁଷ୍ଟଧର୍ମୀ ନରପତି ଉତ୍ତରିଲେ ପିତା
କର୍କଶ ସେ ରୁଦ୍ରସ୍ୱରେ କଠୋର ବଚନେ,
"ଯିବନାହିଁ କେହି କୁନ୍ତେ, ରାଜୋଚିତ ଭାବେ
ବର୍ମବଳେ ଚପଳ ସେ କିଶୋର-କଳ୍ପନା
ଭାଙ୍ଗିବୁ ଆପଣେ ଆମ୍ଭେ । ଭଙ୍ଗ ଏ ମନ୍ତ୍ରଣା ।"

ଅସ୍ଥିର ପରାଣେ ତହୁଁ ଶୁଣିଣ ଏସନ,
ନଗରୀ ସୀମନ୍ତରୂପୀ ଶ୍ୟାମଳ-କାନନେ
ଏକାନ୍ତ ଆସ୍ଥାନ ଖୋଜି, ନିବେଶି ଶରୀର,
ବସ୍ତ୍ର ଆବରଣ ଫେଇ, କାଢ଼ି ଚିତ୍ରପଟ

ହୃଦୟଙ୍କୁ, ରଖି ସଦ୍ୟ ଧ୍ୱସ୍ତ ଆସ୍ତରଣେ,
ପ୍ରଭାତ-ମାରୁତ-ସ୍ପୃଷ୍ଟ-ଶିଶିର-ଧଉତ-
ହରିତ ଶାଦ୍ୱଳ-ସ୍ନିଗ୍ଧ-କାନନ-ନିକୁଞ୍ଜେ
ବରାଙ୍ଗ ବିହ୍ୱଳ ଯେବେ ଭାବିଲି ଝୁରିର,
'କି କଳ୍ପନା ଉଦେ ମନେ ? କିପାଁ ସତ୍ୟଭଙ୍ଗ ?'

ପୁଛିଲି, ହସିଲା ମୋତେ ଗରବ-କମ୍ପିତ
ଆଲେଖ୍ୟର ଓଷ୍ଠଯୁଗ; ପରତେ ଲଗିଲା
ପ୍ରାନ୍ତର-କାନନ-ବାସୀ, ନିକୁଞ୍ଜ-ଝଙ୍କାରୀ,
ସଙ୍ଗୀତ-ମର୍ମର-ଛନ୍ଦ-ତାର-ସ୍ୱର-ଭେଦୀ,
ଅବାଚୀ-କକୁଭ-ସାରୀ ମରୁତ-ଝଙ୍କାରେ

୧୦୮ । ଋଦ୍ଧ = ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ।

୧୩୨ । ଆଲେଖ୍ୟ = ଚିତ୍ର ।

୧୩୫ । ଅବାଚୀ କକୁଭସାରୀ = ଦକ୍ଷିଣଦିଗରୁ ବହୁଥାଉଥିବ ।

କହିଲା ଯେହ୍ନେ କେ ମୋତେ,"ଯାଅ, ଅନୁସର
ଆତ୍ମକଳ୍ପନାର ପଥ, ପାଇବ ମୁକର।"

ଦିନୁଦିନ ଗଲା ବହି, ସୂକ୍ଷ୍ମ-ଚଂଦ୍ରଲେଖା
ବରଜ ଅଗସ୍ତି-ରୁଚ, ହେଲା ଯେବେ ସ୍ନିଗ୍‌ଧ
ରଜତ-ବର୍ତ୍ତୁଳ, ଘୋର ନିଶବଦ ରାତି;

ଦେଖି ସୁପ୍ତ ଗିରି ବନ ପୁର ଜନପଦ,
ମାର୍ଜାର ଚଳନେ ଧୀରେ ସେ ରାଜ-ନନ୍ଦନ
ବାହାରିଲା ପାରିଜାତ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ ସନେ,
ଲଂଘି ଉଚ୍ଚ ବାତାୟନ-ପ୍ରସ୍ତର-ଦେହଳୀ,
ସୂତ୍ରଲଂବ-ଊର୍ଣ୍ଣନାଭ ଖଣ୍ଡି ଅବଲଂବ,

ବିରଳ ପ୍ରାଚୀର ଦେହେ ଏକେ ଏକେ ଧୀରେ
ନିସ୍ତ୍‌ବଧ ନିଶୀଥେ, ଅତି ସଭୟ ଅଂତରେ,
(କଂଠଧ୍ୱନି ପିତାଂକର ଶୁଣୁଥିଲା ଅବା
ପଛେ ପଛେ ନିରଂତର) ଆରୁ ବେଗେ ହେଲୁଁ
ସବେଁ ସେ ନଗରୀ ପାର। ଦକ୍ଷିଣକୁ କ୍ରମେ

ସୁଂଦରରୁ ସୁଂଦରତର ପ୍ରାଂତର-କାନନ-
ଭୂଧର-ଉର୍ବର ଟଂକ-ଭୂମିମାଳ ଲଂଘ,
ଲତିକା-କୁସୁମ-ବୃନ୍ତ-ପକ୍ୱ ଜଂବୁଫଳେ
ଆବର୍ଜିତ କୁଂଜବନ ମଧୁପ-ଗୁଂଜିତ,
ଦେଖି ନଦୀ ଗିରି-ବନ ଉଦ୍ୟାନ ବହୁତ,

ପରଶେଷେ ଭେଟିଲୁ ସେ ହର୍ମ୍ୟରତ୍ନମୟ
ମନୋହର ରାଜପୁରୀ, ଦେଖାହେଲା ତହିଁ
ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦେ ସାଧୁ ସଜ୍ଜନ; ସହିତେ

ରୋମ ନାମେ ସେ ସଜ୍ଜନ ଭଗ୍ନ ଶ୍ମଶ୍ରୁସ୍ୱର,
ଭ୍ରୂସ୍ଥିତେ ଗଂଡସଦା ରୁଚିର କୁଂଚିତ,

ମୃଦୁଳ ଦକ୍ଷିଣ ବାତେ ସ୍ୱଚ୍ଛସର ଯଥା।
ଖର୍ବକାୟ ମାରସ ସେ ବୟସ୍କ ନୃପତି;
ରାଜ-ଛନ୍ଦ-ଅଳଂକାର ବିହୁନେ ରାଜନ
ନ ଦିଶଂତି ରାଜା ପରି। ତହିଁ ଦିନକୟ
ଲଭି ସାଧୁ ସଭାଜନ, ତୃତୀୟ ଦିବସେ

ବିବାହ ନିବଂଧ କଥା କହିଲି ମୁଁ ଫେଡ଼ି।
ଊର୍ମିକା-ରତନ-ଶୋଭୀ ବୃଦ୍ଧକର-ଦଂଡ
ହଲାଇ କହିଲେ ସେହୁ, "ହେ ନୃପ କୁମାର
ସମ୍ମାନିତ ଅତି ମୁହିଁ ଆଗମନେ ତବ।
ମନେଅଛି ପ୍ରଣୟର କଥା ନିଜେ ମୋର

ମଧୁର ଯୌବନେ ମମ, ତବ ଏ ନିର୍ବଂଧ
ଅଛି ମନେ ହୋଇଥିଲା, ବହୁବର୍ଷ ତଳେ,
ସେବେ କ୍ଷେତ ଅପାଳକେ ନାଶଗଲା ସବୁ।
ରାଜପୁତ୍ର, ଇଚ୍ଛା ମୋର—ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମୋ ଇଚ୍ଛା—
ପାଇଥାଂତ ମୋ ଦୁହିତା; କିଂତୁ ଥିଲେ ଏଥି

ମତ୍ତ ମହାଶ୍ୱେତା ନାମେ, ଉଭୟେ ବିଧବା;
ଧନ ନାହିଁ, ଗତି ନାହିଁ, ନାହିଁ ଘର ପଦା,
ବାଳକା-କଳ୍ପନା ସଦା ପୋଷିଲେ ଯେ ତାର
ଅଦଭୁତ ଜଳପନେ, କହିଲେ ସେ ତାକୁ
ସମ-ଦୀକ୍ଷା ଶିକ୍ଷା-ଫଳେ, ସମ-ଆଦରଣେ,

୧୩୯-୪୦। ବାଳଚଂଦ୍ର ଅଗସ୍ତି ଫୁଲପରି ଦେଖାଯାଏ। ରଜତବର୍ତ୍ତୁଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚଂଦ୍ରକୁ କୁହାଯାଇଅଛି।
୧୪୨। ବଣ ବିରାଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ଶିକାରପରି ଚାଲିଲାବେଳେ ଶବ୍ଦ ହୁଏ ନାହିଁ।
୧୪୪-୪୫। ପଥରଖିଡ଼କି ଡେଇଁ ସୂତାରେ ବୁଢ଼ିଆଣି ଓହ୍ଲାଇଲାପରି ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ। ଦେହଳୀ = ଖରୁଂଡି। ଊର୍ଣ୍ଣନାଭ = ବୁଢ଼ିଆଣୀ।
୧୫୨। ଟଂକ = ଟାଂଗୀ। ୧୫୪-ଆବର୍ଜିତ = ଆନତ (ଭୂଷିତ)।
୧୬୫। ସଭାଜନ = ସମ୍ମାନ (ଅଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚା) ୧୬୭। ଊର୍ମିକା = ମୁଦି।

ରମଣୀ ପୁରୁଷ ହେବେ ସମାନ ଜଗତେ ।
ଶିଖାଇଲେ ଅନୁକ୍ଷଣ; ଏହି କଳ୍ପନାରେ
ପୂରିଲା ଆମୋଦସ୍ଥଳ, ଭୋଜ, ରଂଗାଳୟ,
ନୃତ୍ୟଗୀତ ଯହିଁ, ତହିଁ ଏହି ସେ କଳ୍ପନା;
ନାହିଁ ଆନ କଥା; ଶୁଣି ଶୁଣି ସେ ଭାରତୀ

ବଧିର ହେଲା ଏ ମୋର ଶ୍ରବଣ ଯୁଗଳ ।
ବୁଝିଲା ଦୁହିତା ମୋର ଜ୍ଞାନହିଁ ସଂସାରେ
ଅଟେ ସବୁ । ଶିଖାଇଲେ ବାରଂବାର ତାକୁ:—
'ଶୈଶବେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନାରୀ ଜ୍ଞାନ-ଆଲୋଚନେ;
ଛାଡ଼ ସ୍ଥାନ ସେ ଶୈଶବ, ଉଠି ସନମାନେ,

ନାରୀ, ନାରୀ ହେବେ, ସବେ ପୁରୁଷସମାନ ।
ଏହି ମତ, ମହାଶୟ, ଧରି ସେ ଲେଖିଲା
ଅଦଭୁତ ଭୟଂକର ଗୀତ ନାନା ଜାତି।
ଅଦ୍ଭୁତ ଶ୍ରାବଣ ନୁହେ ଏହି ଗୀତ ଏକା;
ଯାହା ସେ ଅଟଇ ଏବେ, କରଇ ବା ଯାହା

ସବୁ ଆଚଂବିତ ତାର । ସେ ସଂଗୀତ ସବୁ
ଜ୍ଞାନଶିଶୁ ରମଣୀର ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରସାରଣେ ।
ଆଜ କେତେ ନାନାଜାତି ବିଚିତ୍ର କବିତା,
ଗ୍ରାମ-ସାମାଜିକ-ଘୋର-ଆବର୍ତ୍ତ-ଦ୍ୟୋତନା,
ଗାଇଲେ ରମଣୀକୁଳ । ଆଲୋଚନା କେବେ

କରିନାହିଁ କବିତା ମୁଁ, ଶାଂତିର ଆଶ୍ରମେ
ରହିବାରେ ମତ୍ତ ମନ, ସଦା ବିବିବାଦେ,
ଜାଣଂତି ଯେ ଜନେ କିଂତୁ କବିତା ମାଧୁରୀ,
ବିଂଧାଣୀର ହାତ ଲେଖା କହିବେ ସେ ସବୁ ।
ଏହିମତେ ବିଂଧାଣୀ ସେ ଦୁହିତା ମୋହର

କଲା ଶେଷେ ବଶ ମୋତେ, ମାଗିଲା ସେ ବରେ
ଗ୍ରୀଷ୍ମ-ପ୍ରାସାଦ ମୋର, ତବ ପିତୃରାଜ୍ୟ
ସୀମାରେ ସେ; ପ୍ରଥମେ ମୁଁ ଭରି ଦେଲି 'ନାହିଁ',
ସିଧା ଭଳ ଲୋକ ମୁହିଁ ଯେଣୁ, ଦେଲି ଶେଷେ ।
ସ୍ଥାପିବାକୁ ନଳଂଦ ସେ ଯାଗଳମା ପରି

ସେ ପ୍ରାସାଦେ, ନାରୀ-ଶିକ୍ଷା-ସାଧନରେ ବ୍ରତୀ,
ଧାଇଁଲା ତତକ୍ଷଣେ, ପରେ ନ ଜାଣୁ କି ହେଲା ।
ଏତିକି କେବଳ ଜାଣୁ, ନ ଦେଖଂତି କେହେ
ନରମୁଖ ନାରୀ ତହିଁ; ସୋଦର ଅଭୁଣେ
ନାହିଁ ତହିଁ ଗତି; ନ ଯାଂତି ତାପାଶେ

ସମଜ ତା ଭାଇ ବେନ, ପୂଣ୍ୟ ସ୍ନେହଶୀଳ;
ରୂପସୀ-ସୀମନ୍ତ-ମଣି ଭଗିନୀ ତାଙ୍କର
କହଂତି ସେ; ସେଥିରେହେଁ ନାହିଁଟି ପ୍ରବେଶ ।
କ୍ଷମା କର, ବୃଦ୍ଧ ମୁହିଁ, ଅନିଚ୍ଛା ମୋହର
କଳହ ଉଚନେ ମମ ଦୁହିତା ସଂଗତେ;

ମାନିବାକୁ ହେବ କିଂତୁ ସତ୍ୟର ନିବଂଧେ
ବାଧ ମୁଁ କେତେକ ଭାବେ; ଦେଉ ପତ୍ର ଲେଖି;
ଜାଣ ମାତ୍ର ଗଣେ ମୁହିଁ ତବ ଆଶାଫଳ
ଆକାଶକୁସୁମ ସରି, ନିଷ୍ଫଳ କଳ୍ପନା ।"
ମାଉଳେ ସେ ରାଜନ । ଦେଖି ରାଂଜସୁତ,

ସୁଖ-ବାବଦୂକ-ସ୍ୱଚ୍ଛ-ମଧୁ-ଭକ୍ସସ୍ୱରେ
କହିତ ନିବଂଧ ମମ ଏତ୍ତିବାର ହେଲେ,
ହେଲା ମୋ ବିରାଗ ମନେ । ହେଲେହେଁ ମୋହର
ହ୍ରସ୍ୱ ନୋହି ଉତ୍ସାହ ସେ ହେଲା ଦ୍ୱିଗୁଣିତ;
ବନ୍ଧମୁଖ-ଗିରିନଦୀ ପରିଣାମେ ଯଥା ।

ହେନ ବଂଧୁ ଯେନ ତହୁଁ ବାହାରିଲୁ ପଥେ ।
ଫେରିଲୁ ଉତ୍ତରେ ବହୁପଥ, ପରିଶେଷେ
ଗିରିମାଳ (ଆଶାଭୂମି ପ୍ରାସାଦ ଶିଖର
ଦିଶୁଥିଲା ଯହୁଁ) ଛାଡ଼ି ଓହ୍ଲାଇଲୁ ଆସି
ବାଲଛଧି-ଗଡ଼-ନଦୀ-ରମ୍ୟ-କ୍ରୋଡଭୂମି-

୧୯୯ । ଆବର୍ତ୍ତି ଦେ୍ୟାତନା = ବିପ୍ଳବ ବିକାଶିନୀ

ଉଚତ ଶୀକରସ୍ନାତ ସ୍ୱଚ୍ଛ-ଫଲ୍ଲିଗ୍ରାମେ,
ସ୍ୱାଧୀନ ରମଣୀ ପୁର ସୀମାନ୍ତ ସଂସ୍ଥିତ ।
ଖୋଜ ତହିଁ ଚଟିଘର, ତାଙ୍କ ଗୃହସ୍ୱାମୀ,
ବସିଲ ମନ୍ତ୍ରଣାକର; ମଜାଇଲ ତାକୁ
ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ସ୍ନିଗ୍ଧ-ମିଷ୍ଟ-ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଆସବେ;

ଦେଖାଇଲ ରାଜଦତ୍ତ ପତ୍ରିକା ନଚସ୍ ।
ମଣି ଆଚଂଛତ ତହୁଁ; ସ୍ଥିରିଲ ସେ ଦୃଢ଼େ;
ମୃତ୍ୟୁ ଯଥା ମୂର୍ତ୍ତିମୁଖେ ମର୍ମର ଖୋଦିତ;
କହିଲ ଛଣେକ ପରେ ସ୍ଥିର ନବଂଚନେ,
"ସବ ବଧି ବରସ୍ୱର୍ଗତ, ସ୍ଥିର କଥା ଏହା,

ପୁରୁଷ ପ୍ରବେଶ ତହିଁ;" କିଂଭୁ କ୍ଷଣ ପରେ,
ସ୍ୱଗଳତ-ଚଉବୃତ୍ତି ଆସବ-ପ୍ରଭାବେ,
କହିଲ ସେ ପୁଣ, "ଯହିଁ ସ୍ୱଜନ ଆପଣେ
ଲେଖିଚନ୍ତି ପତ୍ର, ତହିଁ ସ୍ୱପଦେ ଆପଦେ
ନଜେ ରାଜା ହେବେ ସାହା," ପରସେଶେଷେ ଯେବେ

ଦ୍ରାକ୍ଷା-ମଧୁ-ନଶା ଭେଦ ଶିରା ପ୍ରଶିରାରେ ୨୫୧
କଲା ଆତ୍ମହରା ତାକୁ, ଦେଖି ବେଳ କାଳ
ପଚ୍ଚରିଲ୍, କହିଲ ସେ ସ୍ୱଦ୍ରୂପ-ବଚନେ,
ପିବାର ସେ ବାଟେ ଦିନେ ଦେଖିଥିଲ ସେହୁ
ରାଜପୁତ୍ରୀ, ଶୁଣିଥିଲ ତା' ମୁଖୁଁ ବଚନ;

ଭସ୍ମେ ହସ୍ତ ହେଲ ଶୁଣି; ଜୀବନେ କଦାପି
ଦେଖି ସେ ନଥିଲ ଏତେ ଖ୍ରମକାନ୍ତ ଛବି;
ଦେଖିବାକୁ ସତେ ଅବା କାଳଦଣ୍ଡଧାରୀ !
ପ୍ରଣମିଲ ମହାଭସ୍ମେ; ସେ ନୃପକୁମାରୀ
ପିବାକୁ ମାଗିଲେ କେବେ ରକ୍ଷିଆ ଏ ବାଟୁ

ଘୋଟକୀ ସେ ଅଶ୍ୱଶାଳେ; କନ୍ୟା ଦାସୀ ତାର
ଅଶ୍ୱର ରକ୍ଷକରୂପେ ଚଳାନ୍ତି ଘୋଟକୀ ।
ଜାଣେ ସେହୁ, ବହୁ କ୍ରୋଶ ଧରି ଭୂମିସବୁ
ରଖନ୍ତି ରମଣୀ ତହିଁ; ମନୁଷ୍ୟ ସେ ଦେଶେ
ଅଟନ୍ତି ମହିଷୀ; ପୁଣି କୁକୁର ଶୂକର—

କହୁଁ ଏ ଅଦ୍ଭୁତ କଥା, ନରୋଧିଲ ମୁହିଁ;
ସହସା ପଡ଼ିଲ ମନେ, ପିତାଳସ୍ୱେ ଦିନେ
ପାର୍ବଣ-ଆମୋଦ-ରସେ ମହୋଲ୍ଲାସେ ମାତି
କରିଥିଲୁ ଅଭିନୟ; ବାନ୍ଧିଥିଲୁ ତହିଁ
ସରବେ ରମଣୀ ବେଶ, ଭୁଲିଲେ ଦର୍ଶକେ,

ସ୍ଥିର କଲ୍, ସେହି ବେଶେ ପଶିବୁ ସେ ଭୂମେ ।
ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ କରି ସ୍ଥିର, ପେଷିଲୁ ତକ୍ଷଣେ
କିଣିବାକୁ ନାରୀବେଶ; ଗୃହସ୍ୱାମୀ ତହୁଁ
ଆଣିଲ ଭୂଷଣ ଖଦର, ନଜେ କଲ ବେଶ;
ସ୍ୱଚ୍ଛ ସେ ନାରୀବେଶ ! ଦେଖି ଯା ହସିବେ

ଶୋକ-ସନ୍ତାପିତ-ଜନେ, ଭୁଲି ଶୋକ କ୍ଷଣେ ।
ସେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ରମଣୀବେଶେ ଯୌବନ ଶାଣିତ
ଶୋଭିଲ ଉଦାର ବପୁ । ତୋଷି ପୁରସ୍କାରେ
ଗୃହସ୍ୱାମୀ, ରଖିବାକୁ ଗୋପନ ଏ କଥା,
ଅଶ୍ୱ ଆରୋହଣେ ଯାଇ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ସାହସେ

---

୨୪୦ । ସୁବର୍ଣ ଆସବ – ସୁବର୍ଣ୍ଣମଦ । ୨୫୧ । ଦ୍ରାକ୍ଷାମଧୁ = ଦ୍ରାକ୍ଷ ରସଜାତ ମଦ ।

ରମଣୀର ରାଜ୍ୟସୀମା ଲଂଘିଲୁ ସରବେ ।
ନଗ୍ରକୂଳେ ଉପରକୁ ଗଲା ବକ୍ରପଥ,
ନଶୀଥ ଆଗମେ ତହିଁ ଦେଖିଲୁ ପୁଲକେ
ପଦ୍ମମସ୍ତ ତରୁରାଜି; ଦେବଦାରୁମାଳା,
ନାରୀ-ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଉଜ୍ଜଳ ଯା ତେଜେ

ଦିଶୁଥିଲା ଦୂରୁ, ଯଥା ଖଦ୍ୟୋତ ପଟଳୀ
ଦିଶଇ ପ୍ରାବୃଟେ ଦୂର ବଟବୃକ୍ଷ ଦେହେ ।
କ୍ଷଣପରେ ପ୍ରବେଶିଲୁ ବିଚିତ୍ର ତୋରଣେ;
ଶିରେ ତା'ର ନାରୀ ମୂର୍ତ୍ତ ପତତ୍ର ଶୋଭିତ;
ନକ୍ଷତ୍ର-ଗୁଂଫିତ-ଚାରୁ-ଗଗନ-ବିତାନେ
ଦିଶୁଥିଲା ଧ୍ୱାଂତମୟୀ ବିଶାଳ ସେ ଶୋଭା,
ପକ୍ଷବଂତ ଚତୁଷ୍ଟୟ ହୟ ଆରୋହଣେ ।
ଖଚିତ ତାର ତୋରଣର ଅର୍ଦ୍ଧଚଂଦ୍ର-ଭାଲେ
ଖୋଦିତ ଅକ୍ଷରେ ଲେଖା "ଅଂଧାରେ ଜଡ଼ିତ" ।
ଅଦୂରେ ପଶିଲୁ ଯାଇ ସୁ ଦ୍ରୁତ ପୁରବର୍ତ୍ମେ,

ଉପବନ ଅନ୍ତରାଳେ, ସୁରମ୍ୟ ଭବନ
ଶୋଭେ ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱେ ତାର, ଶୁଭେ ଅବିରତ
ଆଳାପ-ସ୍ୱରଗ୍ରାମ-ଶ୍ରୁତି-ବୋଧି-ମଧୁ-ତାନ
ଶୁଭେ ତହିଁ ଚଉପାଶେ ଲଳିତ ସେ ଧ୍ୱନି :—
ବିବିଧ ଘଣ୍ଟିକା ସଂଗେ, ରଜତେ ରଜତ
ସଂଘ ଲଗ୍ନେ ରଚେ ଯଥା ମୋହନ ନିକ୍ୱଣ
କୃତ୍ରିମ-ଝରଣୀ-ମୃଦୁ-ଉତ୍ସାରଣ-ସ୍ୱନ,
ଭ୍ରମର ସଂପଦ ନଂଦ ପଡ଼ୁଥିଲା ଯାହା
ମଲ୍ଲିକା-ଗୋଲାପ-ଗୁଳ୍ମ-ଗୁଚ୍ଛପରେ ଧୀରେ;
ଗାଉ ଥିଲେ ତହିଁ ରମ୍ୟ-ଚଉବେଦ-ତାନେ

ନୈଶ-ବିହଂଗମେ, ଚାରୁ-ଉଦ୍ୟାନ-ନିକୁଂଜେ,
ପାଶ-ହସ୍ତ-ବ୍ୟାଧ ଭୟ ଏଡ଼ି ନିରଂତର ।

ପଶିଲୁ ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାରେ; ଦେଖିଲୁଁ ଉପରେ,
ବିଦ୍ୟାର ଭବନ ବୋଲି ପ୍ରକାଶିବା ପାଇଁ,
ଜ୍ଞାନମୟୀ-ସରସ୍ୱତୀ-ମୂର୍ତ୍ତି ବିରାଜିତ;

ଦୁଇପାଶେ ମହୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବର୍ତ୍ତୁଳ ଆଲୋକେ,
ଚତୁଷ୍ପଂଜ ଛବି ଏକେ, ମହାଦେଶ ଆନେ,
ବିଜ୍ଞାନ-ଆଲୋକ-ଭରା ଆକାଶ ଅବନୀ ।
ପ୍ରବେଶି ଡାକିଲୁ ତହିଁ, ଦେଖିଲୁଁ ସବେଗେ
ଆସିଲା ରମଣୀ ଜଣେ, ସ୍ଥୂଳବାହୁମତୀ,

ଅଶ୍ୱଶାଳ-ଧାରୀ-ସହ, ଉଭୟେ ତକ୍ଷଣେ
ହାତ ଧରି ସମାଦରେ ଦେଲେ ଅବତାରି
ଆମ୍ଭଂକୁ । ଆସିଲା ତହୁଁ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ-ଗଠନ
ସୁସରଳ-ଅଂଗଯଷ୍ଟି ଅନ୍ୟ ନାରୀବର;
ସ୍ଫୀତ ଆବରଣ ବସ୍ତ୍ରେ; ସାଗର-ବରଣ-

ଚାରୁ-ବାତ-ସ୍ଫୀତ-ପାଲ-ପୋତ-ଶୋଭା-ଛଂଦ
ଗଲା ସତ୍ତ୍ୱ ବରେ ଆଗେ; ସୁଂଦର ସେ ଗୃହ,
ବିଚିତ୍ର ତୋରଣରାଜି ବିରାଜେ ସଂମୁଖେ ।
ତୋରଣର ସ୍ତଂଭ ମୂଳ ଲୁପ୍ତ ଗୁଳ୍ମଗୁଚ୍ଛେ ।
ବସି ତହିଁ, କଥାଛଳେ ନାନା କଥା ପରେ

ପଚାରିଲୁଁ, "କେଉଁମାନେ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଏଥି ?"
ଶୁଣିଲୁଁ, "ସେ ମହାଶ୍ୱେତା ମତ୍ତ ଦୁଇଜଣ ।"
ପୁଚ୍ଛିଲୁଁ, "କେ ଚାରୁତର, ସ୍ୱଭାବେ ମଧୁର ?"

୨୯୦-୯୧ । ତୋରଣ ଉପରେ ପକ୍ଷବିଶିଷ୍ଟ ଅପ୍ସରାମୂର୍ତ୍ତି ଚାରିଗୋଟି ପକ୍ଷ ଥିବା ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା; ପତତ୍ର-ପକ୍ଷ ।

୩୦୦ । ରୁପାରେ ରୁପା ବାଜି ଅତି ମଧୁର ଶବ୍ଦ ହୁଏ । ଅନେକ ସଂଗୀତ ବାଦ୍ୟସଂଘରେ ସେଥିପାଇଁ ରୁପାରେ ରୁପା ବାଜି ଶବ୍ଦ ଜାତହେବା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରା ଯାଇଥାଏ ।

୩୧୧-୧୩ । ସରସ୍ୱତୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ଦୁଇପାଖେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଗୋଲକଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରୁ ଆଲୋକ ଦିଶୁଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଗୋଲକରେ ଆକାଶ, ଅନ୍ୟଟିରେ ପୃଥିବୀର ଚିତ୍ର ଥିଲା । ସେପରିକି ଭୂଲୋକ ଦ୍ୟୁଲୋକ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ପାଖେ ବିଜ୍ଞାନ ଆଲୋକରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ।

ଶୁଣିଲୁ ମନ୍ତର ନାମ; କହିଲୁ ସରବେ
"ମନ୍ତ-ଶିଷ୍ୟା ହେବେ ଆଂଭେ ।"
ବସି ଚହୁଁ ମୁହିଁ

ଲେଖିଲ ରମଣୀ ପର ରୁଚିର ଅକ୍ଷରେ,
ସମ-ସମଶୀର୍ଷ-ଘନ ସରଳ-ଲେଖନେ,
"ଉତ୍ତର-ପ୍ରଦେଶବାସୀ ତିନୋଟି ମହିଳା
ନବେଦଂତ ଶ୍ରୀଗୁରୁରେ, ଅନୁଗ୍ରହେ ତାଂକୁ
ଦେବେ ସ୍ଥାନ ଗୁରୁଂକର ଏ ବିଦ୍ୟାଭବନେ;

ମନ୍ତଦେବୀ-ଅଂତେବାସୀ ହେବେ ସେ ଏଠାରେ ।"
ମୁଦ୍ରଣ ଏ ପତ୍ର, ମୁଦେ ଦେଲି ମୁଁ ମୁଦ୍ରାଂକ;
ସେ ମୁଦ୍ରାଂକେ ରତିପତି ଥିଲେ ନିଦ୍ରାବେଶେ,
ରତିଦେବୀ ପାଶେ ବସି, ଦିବ୍ୟଚକ୍ଷୁ ଫେଡ଼ି,
ବସିଥିଲେ କରିବାରେ ଯୋଗନିଦ୍ରା-ଭଂଗ ।

ଦେଇ ମୁଁ ପ୍ରଭାତେ ପତ୍ର ଦେବାକୁ ଗୁରୁରେ,
ଗଲି ଚହୁଁ ନିଦ୍ରାସୁଖେ । ଅର୍ଦ୍ଧନିଦ୍ରାବେଶେ
ଦେଖିଲି ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱପ୍ନ; ଗୁନ୍ଦମୀ ରାତ୍ରେରେ
ଭାସୁଥିଲ ଚଂଦ୍ରିକାରେ, ଅଦୂରେ ସାଗର
ଚଂଦ୍ରର-ପାରଦ-ପ୍ରଭା ଲଭେ ଅର୍ଦ୍ଧସ୍ପଷ୍ଟ,

ଫୁଲି ଉଠୁଥିଲା ଘୋର ଧ୍ୱାଂତ ଭୂମିପାଶେ,
ଭୁହୁଁ ଭୁହୁଁ ଢେଉ ପୁଣି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସେ ଭୂମି ।

ଗୀତ

ମଧୁର ଶାରଦ ଯାମିନୀ ଆଗମେ
ବୁଲୁଥିଲ ଦିନେ ଦିବା ଅବସାନେ,
ଫକ୍ୱଶାଳୀ ଦେଖି ଫୁଲୁଥିଲ ମନ,
ସଂଗେ ଥିଲେ ପ୍ରିୟା ରମଣୀ ରତନ;
କଥାରେ କଥାରେ ମାତିଲୁ କଳହେ
ଅକାରଣ ବାଦ ମରମ ସେ ଦହେ,
କ୍ଷଣପରେ ପୁଣି ପ୍ରେମର ଚୁଂବନ,
ଛଳ ଛଳ ଆଖି ପ୍ରାଣର ସ୍ପଂଦନ;
କଳହର ଶେଷ ପ୍ରେମର ମିଳନେ
ସଜଳ ନୟନେ ମଧୁର ଚୁଂବନେ,
କି ସୁଖ ଜାଣେ ସେ ଏକା ଅନୁଭବୀ,
କଥାରେ ସେ ଛବି ପାରେ କି ସଂଭବି ?
ସଂଗେ ସଂଗେ ମୋର କଳହର ମାନେ
ପ୍ରଣୟିନୀ ଯେବେ ମିଳିଲେ ଶ୍ମଶାନେ,
ମନେ ହେଲା ତହିଁ ମୃତ ଶିଶୁ କଥା,
କାହିଁ ଏବେ ଆଉ କଳହର ବ୍ୟଥା ?
ଶିଶୁର ସ୍ମରଣେ, ସେହି ସେ ଶ୍ମଶାନେ,
ସଜଳ ନୟନେ ମଧୁର ଚୁଂବନେ,
ଉଚ୍ଛୁଳି ଉଠିଲା ପ୍ରାଣର ସ୍ପଂଦନ
(ହେଲା କଳହ ବିହୀନେ ମଧୁର ମିଳନ ।

---

୩୩୨ । ଅକ୍ଷରଲେଖାରେ ନିୟମ ଅଛି; "ସମାନି ସମଶୀର୍ଷାଣି ଘନାନି ବିରଳାନିଚ ।" ଅକ୍ଷରମାନେ ସମାନ ହେବେ, ସେମାନଂକ ଉପର ଏକରେଖ ହୋଇଥିବ, ଅକ୍ଷର ପାଖେ ଅକ୍ଷର ଲାଗିଥିବ, ଅଥଚ ପ୍ରତି ପଦ ଯଥାବିଧି ବିରଳ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥକ ହୋଇଥିବ ।

୩୩୮-୪୦ । ମୁଦ୍ରାଂକ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଠି ଉପରେ ମରା ହୋଇଥିବା ସିଲ୍ ମୋହରରେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଛବି ଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗ

ପ୍ରଭାତିଲା ବିଭାବରୀ, ଆସିଲା ରମଣୀ
ଦେଇ ନବ ପରିଚ୍ଛଦ ଶିର ଆବରଣ;
ସ୍ୱଚ୍ଛଂନ୍ଦ ସେ ନୀଳାଂବର; ସୁନୀଳ ରେସମ,
ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସୁନାଜରି ନିରୁପମ ଛଟା;
ପିଂଧି ସେ ମୋହନ ବେଶ ଦିଶିଲୁଁ ସରବେ,

ନବୀନ-ନିର୍ମୁକ୍ତ-କୋଷ-ପ୍ରଜାପତି ସମ ।
ପ୍ରଣମି ସେ ନାରୀ ତହୁଁ, ଦେଲା ସୁସଂବାଦ
'ଦେଖାଦେବ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକେମା ଇଚ୍ଛିଛଂତି ସୁଖି' ।
ଗୃଲିଲୁ ବାହାରି ଧୀରେ, ଆଗେ ଆଗେ ମୁହିଁ ।
ଗୃଲୁ ରାଜ-ଶୋଭା ପଦମର୍ମରେ ମୁଖର

କମମାପୂ ବହିବାଟୀ ଭେଦି, ହେଲୁ ଆସି
ମର୍ମର-ରଚିତ-ଗୃରୁ ପ୍ରାସାଦ-ପ୍ରାଂଗଣେ ।
ଆର୍ଯକଳା ଅଳଂକାରେ ସୁଂଦର ଖୋଦନେ
ରମ୍ୟ ସ୍ତଂଭରାଜି, ଗୃରୁଚଂଦ୍ରାତପ ଶୋଭେ
ଶିରୋଦେଶେ ସେ ସ୍ତଂଭର; ରତନ-ଖଚିତ-

ମର୍ମର କୁସୁମ-କୁଂଜେ ଲଳିତ-ଲତିକା;
ଅତୁଳ-ଅପ୍ସରା-ପୁଂଜ-ମର୍ମର-ବିଗ୍ରହ,
ବିଶ୍ୱକର୍ମା-କଉଶଳ-ଖ୍ୟାତି ପରାଭବି,
ରୁଚିର ବିଧାନେ ଘେରି ସୁରମ୍ୟ ସରସୀ
ପ୍ରାଂଗଣର ମଧ୍ୟଭାଗେ; ମୃଦୁଳ କଂପନେ

ଗୃମର-ସୁଷମା ଜିଣି ବିମଳ ଝରଣା
ଖେଳୁଥିଲା ବୀଚିମାଳେ ତହିଁ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ

ଲତିକା-ଜଡ଼ିତ-ବାଡ଼େ ରଂଗଲତା-ବେଢ଼େ
ମର୍ମର-ଖୋଦିତ-ଗ୍ରଂଥ, ବାଦ୍ୟଯଂନ୍ତ୍ର କେତେ
ଗୃରୁଶିଳ୍ପ ବିରଚନେ, ଦେଖିଲୁ ଛଟକେ ।

ଦେଖୁ ଦେଖୁ ବେଗେ ଯାଇ ଉଠିଲୁ ସୋପାନେ;
ସହସା ଦ୍ୱିତଳେ ହେଲୁ କେମାର ମଂଦିରେ ।
ଗଜଦଂତ-ପୀଠେ ତହିଁ ସିଂହାସନପରେ,
ପୁସ୍ତକ କାଗଜ ଆଗେ, ପଦଦେଶେ ଦୁଇ
ପାଳିତ ଶାର୍ଦୂଳଶିଶୁ ଅର୍ଧାଂଗ-ଶୟନେ ।

ଦେଖିଲୁ କି ଅବା ରମ୍ୟ ରମଣୀର ରୂପେ
ପୁଂଜୀଭୂତ ସର୍ବ ଶୋଭା; ବସିଛଂତି କେମା;
ତରଣି-ସନ୍ନିଧି-ସ୍ୱଚ୍ଛତର-ଗ୍ରହବାସୀ-
ସୁର-ନଂଦ ନେତ୍ରଶୋଭା । ପ୍ରଚଂଡ଼-ଲାବଣ୍ୟ
ପ୍ରଶସ୍ତ-ଲଲାଟ-ଘର୍ମ-ଲଳିତ-କଂପନେ

ଜୀବଂତ ପ୍ରଭାବେ ଭେଦି ଅଂଗ ପ୍ରତିଅଂଗ,
ଅଂଗୁଳି ପ୍ରପଦ ଯାଏ ଦିଶୁଥିଲା ଶୋଭା ।
ସୌଂଦର୍ଯର ଶିକ୍ଷରେ ସେ ଅତୁଳ ଛବି !
ଉଠି ସେ ବରାଂଗ ତୋଳି କହିଲେ ରୂପସୀ,
"ଆସଏଥି ସ୍ୱାଗତ ହେ ନବୀନ ବିଦେଶି,

ଆସିଅଛ ବିଦେଶରୁ ପ୍ରଥମେ ଏ ଭୂମେ,
ଲଭିବ ଜୀବନେ ତବ କଲ୍ୟାଣ ଅଶେଷ
ଗୁଣ ଗଉରବ; ପୁଣି ଦିଗ୍‌ବ୍ୟାପୀ ସୁଯଶ—
ମରଣେ ଯାହାର ଜ୍ୟୋତି ଦ୍ୱିଗୁଣ ଉଜଳେ—
ଘୋଷିବ ସୁନାମ ତବ, ଏ ଜୀବନ ପାରେ,

୬ । ପ୍ରଜାପତି ଡିଂବରୁ କୀଟ ହୁଏ । ସେ କୀଟ ଅନେକ ପତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଖାଇ ବଢ଼ି ପରେ ନିଜଦେହରୁ ନାଲ ବାହାର କରି ଗୃରିପଟେ ଡିଂବପରି ଗୋଟିଏ ଆବରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ଏବଂ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଦିନ ପଡ଼ିରହେ । ଶେଷରେ ସେହି ଆବରଣକୁ କାଟିଦେଇ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରଜାପତି ଉଡ଼ି ଯାଏ ।

୩୩ । ତରଣି = ସୂର୍ଯ୍ୟ;ସୂର୍ଯ୍ୟର ନିକଟରେ ଗ୍ରହମାନେ ଅଧିକତର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ସେ ଗ୍ରହରେ ଲୋକଥିଲେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ ସୁଂଦରତର ଚକ୍ଷୁଷ୍ମାନ ହେବେ । ଦେବତାମାନେ ସେ ସବୁ ଗ୍ରହରେ ଥିବାର ପୁରାଣ କହନ୍ତି ।

ଆଂଭ୍ର ମହମ୍ମାସୁ ନାମ ସଂଗେ ମହାଘୋଷେ ।
କଂଭ୍ରୁ ନାରୀ ଅଟଂନ୍ତି କି ତବ ସେ ଦେଶର
ଏତେ ଧର୍ମବପୁ ?" ଶୁଣି କହେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ,
"ରାଜପୁରବାସୀ ନାରୀ ଆଂଭେ ଏହିପରି ।"
"ଆସିଅଛ ରାଜପୁରୁ ?" କହିଲେ ରୂପସୀ

"ଜାଣ ତେବେ ରାଜସୁତେ !" ରତ୍ନଧ୍ୱଜ କହୁଁ,
"ପୁରୁଷ ମଣ୍ଡଳମଣି ଏ ଜଗତେ ସେହୁ,
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଉପବନେ ଅବା ଏକାକୀ ପ୍ରସୂନ ।
ସୁଂଦରୀ-କଣ୍ଠ-ଭୂଷା ଶ୍ରୀରାମୁ କେବଳ
ଜୀବନ-ସଂଖାଳି କରି କାଟଂନ୍ତି ସେ ଦିନ ।"

କହିଲେ ରୂପସୀ, "ପୂତ ଏ ବିଦ୍ୟାଭବନେ
ରାଜ ତ ନ ଥିଲୁ କେବେ ଶୁଣିବୁ ଏ କଥା,
ନୀରସ ଏ ବାକ୍ୟଛଟା, ହୀନ ଶ୍ଲାଘାବାଦ
ନରମୁଖେ ଶୋହେ ସିନା ହୀନ ଏ କଳ୍ପନା !
ଅଜ୍ଞାତ-ତିମିର-ଗ୍ରସ୍ତ ସେ ଦେଶ ଅରଣ୍ୟ

ଆଗମନ ଦେଖି ତବ, ହୁଏ ଅନୁମାନ,
ଜ୍ଞାନଗରିମାର ସ୍ନେହ ଲଭିଚ ପରାଣେ ।
କଂଭ୍ରୁ ଶୁଣି କଥା ତବ, ହୁଅଇ ପରତେ,
ଅଛ ତୁଂଭେ ଶଇଶବେ । ବାସ୍ତବରେ ଆଂଭେ
ସ୍ୱପନେ କଦାପି ନାହୁଁ ରାଜ ରାଜସୁତେ ।

ହାତଦେଲୁ ଯେବେ ସାଧୁ ଏ ମହା କରମେ,
ବାଂଧି ହେଲୁ ଦୃଢ଼ ସତ୍ୟେ, କଠୋର ସଂକଳ୍ପେ,
ନ ହେବୁ ବିବାହ କେବେ । ତୁଂଭେମାନେ ହେଲେ
ଆସି ଏ ପବିତ୍ର ଭୂମେ ଏଡ଼ାଇ ସେହି
ରମଣୀ-ବଂଧନ-ପାଶ, ନର-ପରିହାସ,

ପ୍ରେମ ନାମେ କରେ ଯାହା ନର-କ୍ରୀଡ଼ନକ
ପବିତ୍ର ଏ ନାରୀକୁଳେ । ଧରି ଯଦି ଏହି
ମହାବ୍ରତ ଜୀବନରେ; ଭବିଷ୍ୟତେ ଦିନେ
ସେହି ନର ସଂଗେ (ଆଜ ମତେ ଯେ ଗଣିବେ
ଆପଣାକୁ ଆପେ ନାରୀକୁଳ ସ୍ୱାମୀ କରି)

ହେବସରି ସର୍ବଗୁଣେ ନ୍ୟାସୁ ଭୁଜଦଂଡେ ।"
ଦୁର୍ବିନୀତ ଏ ବଚନ ଶୁଣି, ମୁଂଡ ପୋତି,
ଜର୍ଜରିତ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନେ, ତଳେ ଦେଲୁ ଆଖି ।
ଉଠି କର୍ମଚାରୀ ଜଣେ ଏହି ଅବସରେ,
ପଢ଼ିଲା ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟ-କଠୋର-ବିଧାନ;

'ନ ଦେବାକୁ ଭିନ୍ନବର୍ଷ ଶିଠିପଣ ପରେ;
ଭିନ୍ନବର୍ଣ୍ଣ ନ ପିବାକୁ ସେ ଭୂମି ବରଜ;
ସ୍ମରିବେ ନ କହିବାକୁ ଭିନ୍ନବର୍ଣ୍ଣ କଥା;'
କେତେ ବିଧି ଏହିପରି । ଦେଲୁ ତହିଁ ମତ;
ସତ୍ୱର ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟେ ନାମ ହେଲା ଲେଖା ।

କହିଲେ ସେ ଜେମା ତହୁଁ, ! "ଜାଣ ସାବଧାନେ,
ନବ-ଦାରୁ-ସମ ତୁଂଭେ, ନ ହୁଅ ଯେପରି
ଶୀତାତପେ ବକ୍ର କେବେ । ଦେଖ ବିଦ୍ୟାଳୟ;
ଶୁଣ ଏ ବିଧାନ; ନୁହେ କଦାଚନ ଏହା
ରସିବେ ଯାହାକୁ ନାରୀ ପୁରୁଷ-କାଙ୍କ୍ଷିତା,

ତୁରସ୍କ-ପାଳିତ ସେହି ଅନ୍ତଃପୁରବାସୀ,
କିବା ବେଶ-ବିଭବର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ସୋହାଗିନୀ,
ଅଥବା ସେ ନୀତିହୀନ ଜ୍ଞାନହୀନ ନାରୀ,
ପୁରୁଷ-ନିର୍ଭରଶୀଳ ବର୍ବରଦେଶୀୟା ।

---

୮୭ । ଦାରୁ = କାଠ; ନବଡ଼ ନ ଥିବା କାଠରେ କାମ କଲେ ତାହା ଶୀତାତପରେ ବଂକାହୋଇ ଯିବାର ସଂଭାବନା ଥାଏ ।

୮୮ । ଗୃହପଟ କାଂଥକୁ ଜେମା ଦେଖାଇ ଦେଲେ । ବଡ଼ କାଂଥକୁରି ମାନଂକରେ ପୁରାଣ ଓ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାରୀମାନଂକର ପ୍ରତିମା ଥିଲା । ପରେ ଏକେ ଏକେ ଦେଖାଇବେ ।

୯୧ । ତୁରସ୍କ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁସଲମାନ୍ ଦେଶରେ ପର୍ଦ୍ଦାବିଧି ଅତି କଠୋର ଓ ଜଘନ୍ୟ ।

ଭ୍ରଂଶିବେ ବୀରନାରୀ କଂଭୁ ଏ ବିଧାନ;
ଗାର୍ଗୀ-ସମା ଏ ରମଣୀ, ଶିଖାଇଲେ ଯେହୁ
ସାବିନ-ନୃପତିବରେ ଶୁଦ୍ଧ-ରାଜନୀତି·
ଅବା ସାଧ୍ୱୀ ସାମିରମା, ବସାଇ ଯେ ଥିଲେ
ସେ ନଗର ଆଦ୍ୟଯୁଗେ ବାବିଲନ୍ ନାମେ;
ଇରାଣୀ ଅର୍ତ୍ତିମିଶା, ରଣେ ଚଂଡୀରୂପା;
ପୀରାମିଡ଼କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ଦେବୀ ପ୍ରାଚୀନ ମିଶରେ;
ଖନା-ସମ-ଗୁଣବତୀ ଏବେ କର୍ଣେଲିଆ;
ସମ୍ରାଟ୍ ରେଜିଆ ସହ ଏବେ ସେ କ୍ଲେଲିଆ,
ଦୁର୍ଗାବତୀ ସମାନ ଏ ପାଲମିରା ରାଣୀ,
ରୋମରାଜା ଅରେଲିଅ ଡରିଲେ ଯାହାଂକୁ;
ଅଥବା ଏ ଆଗ୍ରିପିନା ସାଦ୍ଧ୍ୱୀ-ଉତ୍ତମା,
ରୋମୀୟ ଭ୍ରୁକୁଟି ଯାର ଭାଙ୍ଗିଲା ଗରବେ ।

---

୯୬ । ଏହିଠାରେ ଜେମା ଚିତ୍ରପଟେ ଜାଂଅରେ ରଖା ହୋଇଥିବା ପ୍ରତିମାମାନଂକୁ ଦେଖାଇ କହିଲେ । ଗାର୍ଗୀ—ବେଦବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଦୁଷୀ ରମଣୀ ।

୯୭ । ପ୍ରାଚୀନ ରୋମରାଜ୍ୟରେ ସାବାଇନ୍ [ସାବିନ] ବଂଶୀୟ ରାଜା କୌଣସି ବନଦେବୀଂକଠାରୁ ରାଜନୀତି ଶିକ୍ଷା କରିଥିବାର ପ୍ରବାଦ ଅଛି ।

୯୮ । ସେମିରାମିସ୍ [ସାମିରମା] ନାମକ ନାରୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ମହତ୍‌କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ, ପ୍ରାଚୀନ ଆସିରିଆର ରାଜଧାନୀ ବାବିଲନ୍ ନଗର ବସାଇ ଥିବାର ପ୍ରବାଦ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମେସୋପଟେମିଆରେ ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲନ୍ ନଗର ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ୪୦୦୦ ବର୍ଷତଳେ ଲସିଥିଲା ।

୧୦୦ । ପ୍ରାଚୀନ ପାରସ୍ୟର ଏକ ରାଣୀ ଆର୍ଟିମିସିଆ [ଅର୍ତ୍ତିମିଶା] ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ୨୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପାରସ୍ୟସମ୍ରାଟ ଜେରେକ୍‌ସିସ୍‌ଂକର ଗ୍ରୀସ ଆକ୍ରମଣ ବେଳେ ସାଲାମିସ୍ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଚଂଡ଼ ବୀରତ୍ୱ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ତାଂକୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ସେ ଆପଣା ପକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ଜାହାଜ ବୁଡ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଜେରେକ୍‌ସିସ୍ ଏହା ଦେଖି ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ନ ବୁଝି ହଠାତ୍ କହିଥିଲେ, 'ମୋର ପୁରୁଷମାନେ ନାରୀ ଓ ନାରୀମାନେ ପୁରୁଷ ହୋଇଅଛଂତି ।'

୧୦୧ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍‌ରାଜା ମିସେରିନସ୍‌ଂକର ଭଗିନୀ ଏବଂ ଭାର୍ଯ୍ୟା ନିକୋଟ୍ରିସ୍ ସ୍ୱାମୀଂକଦ୍ୱାରା ଆରବ୍ଧ ହୋଇଥିବା ମିଶରଦେଶର ପ୍ରକାଂଡତମ ପିରାମିଡ଼କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ପିରାମିଡ଼ = ମିସର ଦେଶର ପ୍ରକାଂଡ କବର ମଂଦିର । ଏସବୁ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ପିରାମିଡ଼ଟି ପୁରୀ ବଡ଼ଦେଉଳର ପ୍ରାୟ ଦେଡ଼ଗୁଣ ଉଚ୍ଚ ହେବ । ପିରାମିଡ ସବୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସମଚତୁରସ୍ର ସୂଚୀପର ଗଢ଼ା ହୋଇଥିଲା ।

୧୦୨ । ଖନା-ବରାହମିହିରଂକ ବଧୂ; ଜ୍ୟୋତିଷବିତ୍ ଖନା ବଚସ୍ବକ ପ୍ରବାଦ ଏ ଦେଶରେ ସୁପରିଚିତ ।

କର୍ଣ୍ଣେଲିଆ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରୋମାନବୀର ସିପିଓଂକର ଦୁହିତା; ଏ ଅତି ଉନ୍ନତ, ମାର୍ଜିତ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ମହିଳା ଥିଲେ । ଏହାଂକର ଶିକ୍ଷାଫଳରେ ପରେ ଏହାଂକର ପୁତ୍ରମାନେ ରୋମରାଜ୍ୟର ଶାସନ ବିଧାନରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସବୁ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୦୩ । ରେଜିଆ-ଦାସବଂଶର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜା ଆଲ୍‌ଟାମସ୍‌ଂକ ଝିଅ; ରେଜିଆ ଦିଲ୍ଲୀ ସିଂହାସନର ଏକମାତ୍ର ନାରୀ ସମ୍ରାଟ । କ୍ଲେଲିଆ—ପ୍ରାଚୀନ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଜଣେ ସାହସୀ ନାରୀ । ସେ ଥରେ ଶତ୍ରୁର ବଂଦୀ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ରାତିରେ ବନ୍ଦୀଘରୁ ବାହାରି, ଟାଇବର୍ ନଦୀ ସନ୍ତରଣ କରି ଘରକୁ ବାହାରି ଆସିଥିଲେ ।

୧୦୪ । ଆକବରଂକ ସେନା ସଙ୍ଗେ ଯୁଝିଥିବା ଗଡ଼ମଂଡ଼ଳର ରାଣୀ ଦୁର୍ଗାବତୀ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପ୍ରାଚୀନ ଇଟାଲିର ପାଲ୍‌ମିରା ଦେଶର ରାଜା ମରିଯିବା ପରେ ତାଂକର ରାଣୀ ଜେନୋବିଆ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଂକର ଅତ୍ୟଂତ ସାହସ ଓ ଉଚ୍ଚ ଅଭିଳାଷ ଥିଲା । ରୋମର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜା ଅରେଲିୟାନ୍ ତାଂକ ରାଜ୍ୟ ହସ୍ତଗତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବହୁବାର ଆକ୍ରମଣ କରି ବିଫଳ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୦୫ । ରୋମାନ ସମ୍ରାଟ ଅଗଷ୍ଟସ୍‌ଂକ ନାତୁଣୀ ଆଗ୍ରିପିନା ଅତୀବ ସତ୍‌ସାହସସଂପନ୍ନା, ଗୁଣବତୀ, ସୁଚରିତ୍ରା ଓ ସ୍ୱାମୀଭକ୍ତା ଥିବାର ଇତିହାସପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ସଂସ୍କାର ବର୍ଜ୍ଜ, ଦୃଢ଼େ ଏହି ନାଶିକୁଳେ,
ଜୀବଂତ ବିଗ୍ରହେ ଯାଳ ସାଧୁ ଆଦରଣେ,
ହେଉ ତବ ମତିଗତି ଶୁଦ୍ଧ ମହତ୍ତର ।

ଉଚ୍ଚଭାବ ମାନବର ହୁଏ ବିକଶିତ,
ଉନ୍ନତ ଆଦର୍ଶ ଯେବେ କରେ ସେ ଆଶ୍ରୟ ।
ତେଣୁ ଏହି ପୂତମଂତ୍ର ଉଠାଅ ଗାଇବେ
ନମସ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ତବ ମାନବ-ପ୍ରକୃତି;
ଉଦେଶ୍ୟ ଅଂଭର ଦୃଢ଼େ କର ଆଲିଂଗନ,
ନିଜେ ନିଜ ସ୍ୱାଧୀନତା କର ହେ ଅର୍ଜନ ।
ନୂତନ ଜ୍ଞାନ ଆଉ ଭବେ, ହେ ବାଳିକାକୁଳ,
ସେତୁବନ୍ଧ ନିର୍ଝରିଣୀ, ଅପ୍ରାପ୍ୟ ନାରୀର ।
ବୁଦ୍ଧି ଜ୍ଞାନକଲେ ପିଅ ସେ ପିୟୂଷ ରସ;
ହୀନ ଦାସବୃତ୍ତି ତବ ଯାଉ ହେ ବନ୍ଧନ;

ମନର ଶୂନ୍ୟତା ଯାଉ; ଯାଉ ବ୍ୟାଧି ସବୁ:—
ନିଷ୍ଫଳ ସେ ବାକ୍ୟବ୍ୟୟ, ଅକାରଣ ଦ୍ୱେଷ,
ପ୍ରିୟତମ ପରନିଂଦା-ବାବଦୁକ-ଖ୍ୟାତି ।
କି କାର୍ଯ୍ୟ, ଯଦି ଏ ଭବେ ଲଭି ଏ ଜୀବନ,
ମହତ୍ତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ ନ ହୁଏ ମାନବ ?

ସ୍ଥଗିତ ଏ ସନ୍ନିଧି ମମ । ମତିଦେବୀ ପାଶେ
ଯାଅ । ଆଜ କହିବେ ସେ ବକ୍ତୃତା ପ୍ରବର
ସ୍ୱାଗତ-ସମ୍ଭାଷ-ନବ-ଆଗଂତୁକ-ଜନେ,
ମଧୁର ତାହେ ମର୍ଷୀପରି ଆସୁଛନ୍ତି ଯେହୁ
ସରବ-ପ୍ରଦେଶୁ, ଖୋଜି ଏ
ବିଦ୍ୟା ଭବନ ।”

କହିଲେ ରୂପସୀ । ତହୁଁ କରି ଯଥୋଚିତ
ବିଦାୟ-ବନ୍ଦିତ ଭଂଗୀ, ଠାରିଲେ ଯିବାକୁ
ଆସିଲୁ ପ୍ରାଂଗଣେ ଫେରି ମତିଂକ ସକାଶେ ।

ପ୍ରବେଶି ଦେଖିଲୁ, ତହିଁ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧଭାବେ
ଛଂତି ଧୀର ଛାତ୍ରୀକୁଳ, କମନୀୟ ବେଶେ;

ଇଂଦ୍ରଧନୁ ସୃଜି କଂଠେ ବସଂତ ଯେପରି,
ଶୁଚି ଶୁଭ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଦେଇ ନବ-ବିଭାକରେ,
ପ୍ରଭାତେ କପୋତକୁଳ ତପନ-ସେବନେ ।
ପୁସ୍ତକ ରଖିବାପାଇଁ ଶୁଚି ଦାରୁମୟ
ସମୁଚ ଆସ୍ଥାନ, ପଛେ ତାର ମତିଦେବୀ

ସମାସୀନ ଋଜୁ-ଦୃଢ଼େ; ସୁଠାମ ଗଠନ;
ମୋହନ ଶ୍ୟାମଳ କାଂତି; ବୟୁ ଅନୁମାନେ
ଥିଲା କି ନ ଥିଲା ଦେଖି ବିଂଶତି ଶରଦ ।
ସେ ମତି ଗରଭେ ଆଦି-ଶିଶୁ ଶୋଭାରାଶି,
ମୁକୁର-ବିଭବ ଜିଣି ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଛଦେ,

ଶୁଚି ମୁଖବିଂବେ ହସି ତାରକା-ସୁଷମା,
ସୁ ପ୍ତ ବାମେ । ଜନ୍ମେ ତାର ଦେଖିଛି କେବଳ
ଦୁଇଟି ବସଂତ ଭବେ । ବସିଲୁଁ ସେଠାରେ;
ଦେଖିନେଲେ ମତି ଥରେ । ପାରିଜାତ ତହୁଁ
କହେ ଅତି ମୃଦୁସ୍ୱରେ, “ଏ ମମ ଭଗିନୀ ।”

“ମୋହନ-ମୂରତି ଅତି-କମନୀୟ-ବପୁ,”
କହୁଁ ଋତୁଧ୍ୱଜ, ରୋଧି ଶୀଘ୍ର ଦଂତ୍ୟନାଦେ
ସେ ଜନତା-ମୃଦୁରୋଳ, ଆରଂଭିଲେ ମତି —
“ଥିଲା ଏ ବିଶ୍ୱସଂସାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ତରଳ
ସୀମା-ରୂପ-ରେଖାହୀନ-ତେଜୋମୟ ଧୂମ;
କେଂଦ୍ରିକ-ଆବର୍ତ୍ତେ କାଳେ ସେହି ନୀହାରିକା
ବିକାଶିଲା ସୂର୍ଯ୍ୟକୁଳ, ଘୋର-ବିଘୂର୍ଣ୍ଣନେ
ଚଳିଲେ ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟୁ ଦୂରେ, ଶୂନ୍ୟେ ଗ୍ରହଗଣ,
ଗ୍ରହେ କ୍ରମେ ଜୀବଜଂତୁ, ଅଘଟନରୂପୀ,
ପରେ ନର, ଆଦମ ସେ ସଂସ୍କାରବିହୀନ;

୧୫୪—୬୨ । ଜ୍ୟୋତିଷମାନେ ସ୍ଥିର କରିଅଛଂତି, ଏହି ସମସ୍ତ ସୌରଜଗତ୍ ଏକସମୟରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବାଷ୍ପମୟ ଥିଲା । ସେହି ବାଷ୍ପ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ବଳରେ ବର୍ତ୍ତୁଳପରି ରହି, ନିଜ କେଂଦ୍ରର ଚାରିପଟେ ଘୂରୁଥିଲା । କ୍ରମେ ସେହି ବାଷ୍ପ ତାପ ଛାଡ଼ି ସଙ୍କୁଚିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ଏବଂ ସେଥିରୁ ଖଂଡେ ଖଂଡେ ଛାଡ଼ି ପୃଥିବୀ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରହମାନଂକର ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଏହି ଗ୍ରହମାନେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଥିବାରୁ ଶୀଘ୍ର ତାପ ଛାଡ଼ି କଠିନ ହୋଇଗଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟଂତ ଅନେକ ବାଷ୍ପୀୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି । ଏହି ବାଷ୍ପମଂଡ଼ଳକୁ ନୀହାରିକା କହଂତି । କଠିନ ହେଲାପରେ ପୃଥିବୀରେ କ୍ରମେ ବୃକ୍ଷଲତା, ଜୀବଜଂତୁ, ପରେ ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ହେଲା ।

ବନ-ରଂଗେ ଲେପି, କେବେ କଂଟକ-ବେଧନେ
ରଂଜି ତନୁ, ଘୋର ଶୀତେ ଚର୍ମ-ଆବରଣେ;
ଦଳି ପଦେ ନାରୀକୁଳ, ଅଦ୍ୟାପି ଯେସନ
ଦେଖୁଚ ବର୍ବର-ବାସ-ଦ୍ୱୀପେ, ମାତ କୁଳେ
ଏହି ଦେଶେ ଅବା ।" କହୁଁ କହୁଁ ଏହିପରି

ରମଣୀର ଦୁରବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି-ଇତିହାସେ,
କହିଲେ ଅଳପେ ସବୁ, ଭୃଂଗ-ଶୂନ୍ୟ-ଗୃହ—
ଶବଗଂଧି-ଶକୁନର ଦ୍ରୁତ ନଗ୍ନାସନେ ।
ଉନ୍ନତ ଯୁଗର ଚିହ୍ନ ବୋଲି ସେ କହିଲେ,
ପୁରାଣର ଯୋଦ୍ଧୃ-ବେଶୀ ନାରବାମା କଥା;

ପ୍ରଶଂସି ଲାଇସିଆ ନୀତି, ବଂଶାବଳୀ ଯହିଁ
ନାରୀରୁ ନାରୀରେ ଗଣା ହେଉଥିଲା କ୍ରମେ;
କହିଲେ ସେ ନାରୀ-କୁଳ-ସମ୍ମାନର କଥା
ସେ ଦେଶରେ, ଯହିଁ ରାଜା ପୁରୋହିତ ସଂଗେ
ପାନାହାରେ ଥିଲେ ନାରୀ ସମଅଂଶ-ଭାଗୀ ।

ଗଲେ ଛୁଇଁ ଦ୍ରୁତ-ବେଗେ ବକ୍ତୃତାରେ ତହୁଁ
ଇରାଣ ଯାବନ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ, ତହିଁରେ
ଘୋର ମାନ୍ତ-ବରହିତ ରମଣୀର ଦଶା ।
କହୁଁ କହୁଁ ମଜ୍ଜି ଚିତ୍ର ବାଗ୍ମିତାର ମଦେ,
ବଜ୍ରସ୍ୱରେ କଲେ ଘୃଣା ରମଣୀକୁଳର

ଉତ୍ତରାଧିକାର-ରୋଧୀ ସାଲ୍ଲିସ୍ ସଂହିତା;
କ୍ଷୁଦ୍ର-ପଦ-ନାରୀ ଚୀନ; ଘୋର ଜୁଗୁପ୍ସାରେ
ଛୁଇଁଗଲେ ମାତ୍ରକ ସେ ମହମ୍ମଦ-କଥା;
ମଧ୍ୟଯୁଗେ ଆସି ତହୁଁ, ନାରୀ-ମାନ ଲାଗି
ବୀରେ ଯେବେ କଲେ ପଣ ପରାଣ-ସଂପଦ,

କହିଲେ, ହେଲେହେଁ ହୀନ, ରମଣୀ ସମାନ
ଥିଲା ତହିଁ, କୁସଂସ୍କାରେ ହେଲେହେଁ ଜଡ଼ିତ ।
ଯା'ହେଉ ସେ, ପରଯୁଗେ ଆରଂଭିଚି ଊଷା;
ପଡ଼ିଚି ଆଶାର ଭୂମେ କିରଣ ଉଜଳ ।

ଫଳିବ ସୁଫଳ କାଳେ । ଚିର-ଋଣ-ପାଶେ
ଆବଦ୍ଧ ସେ ନାରୀକୁଳ ଜେମାମଣିଠାରେ;
ପହିଲେ ଭରସି ସେହି, ଲଂଘି ଅହେତୁକା
'ନାରୀ, ନର-ଦାସୀ' ଏହି ଧାରଣାର ସୀମା,
ନାରୀ-ସ୍କଂଧଦେଶୁ ଫିଂଗି ଚିର-ଗୀତି-ଭାର,
ପ୍ରମାଣେ ପ୍ରଚୁର କଲା ନାହିଁ କେହି ଆଉ

---

୧୬୮ । ଶବ ଖୋଜିବା ପାଇଁ ଉପରେ ଉଡ଼ୁଥିବା ଶାଗୁଣା ଯେପରି ଏକାବେଳକେ ବହୁତ ଭୂମି ଦେଖି ପକାଏ ସେହିପରି ଅଳ୍ପରେ ସେ ସବୁ କହିଗଲେ ।

୧୭୧ । ଗ୍ରୀକ ଐତିହାସିକ ହେରୋଡୋଟସ୍ ଲେଖି ଅଛଂତି, ଆସିଆମାଇନରସ୍ଥ ପ୍ରାଚୀନ ଲାଇସିଆ ଦେଶରେ ନାରୀରୁ ନାରୀରେ ବଂଶାବଳୀ ଗଣା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ନାରୀର ଉପାଧିରେ କ୍ରମେ ବଂଶର ସଂଜ୍ଞା କୁହା ଯାଉଥିଲା ।

୧୭୫ । ପ୍ରାଚୀନ ଏଟ୍ରୁସ୍କା ଦେଶରେ ନାରୀର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ଥିଲା । ସେ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଖୋଦନ ଶିଳ୍ପରେ ନାରୀମାନେ ପୁରୁଷଂକ ସଂଗେ ଏକତ୍ର ସାଧାରଣ ସ୍ଥାନରେ ଭୋଜିମାନଂକରେ ପାନାହାର କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

୧୭୭—ଇରାଣ = ପାରସ୍ୟ; ଯବନ = ଆଇଓନିଆନ୍ (ଯବନ ଅର୍ଥାତ୍ ଗ୍ରୀସ୍) ଦେଶରୁ ହୋଇଅଛି । ସେ ସବୁ ଦେଶରେ ନାରୀମାନେ ଦାସୀରୂପେ ବଣ୍ଟିତ ହେଉଥିଲେ ।

୧୮୧—ପ୍ରାଚୀନ ଜର୍ମାନୀର ସାଲ୍ଲିଆନ୍ ଫ୍ରାଂକ୍ ନାମକ ଜାତି, ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସଂପତ୍ତିରେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେବେନାହିଁ ବୋଲି ସଂହିତାରେ ପ୍ରଥମେ ବାଧ୍ୟବାଧ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

୧୮୨—ପାଦ କ୍ଷୁଦ୍ର ହେବା ଚୀନଦେଶ ନାରୀର ସୌଂଦର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାୟକ । ସେଥିପାଇଁ ପିଲାଦିନୁ କାଠ, ଲୁହାପ୍ରଭୃତିର ଯୋତା ଦେଇ ପାଦ ଚିପି ରଖିଥାଂତି ।

୧୮୩ । ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ ନାରୀର ସ୍ଥାନ ବଡ଼ ସାନ ।

୧୮୪ । ଇଉରୋପରେ ବୀରମାନେ ନାରୀ ଲାଗି ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ କରୁଥିଲେ । ସେହି ଯୁଗରେ ରାଜପୁତ ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ଏ କର୍ମର ଜ୍ୱଳଂତ ସାକ୍ଷୀ ।

ନାରୀଠାରୁ ବଡ଼ ଭବେ, ସେହୁ ଶକ୍ତି ବଳୁ,
ନର ନାରୀ ସର୍ଜନା ଯେ ବହୁଛି ଜଗତେ ।
"ସ୍ଥାପିଲେ ସେ ମୂଳଭିତ୍ତି; ନିର୍ମାଣିବ ତୁଂଭେ
ସୁରୁଚି ଅଟ୍ଟାଳିକା; ଏଥି ଶିଖିବ ସକଳ,
ଶିକ୍ଷିତ ଯା ନର; ଭୟ ନ କର କାହିଁରେ ।

ଜଣା ଅଛି ନରଠାରୁ ସାନ ନାରୀ-ମଥା,
ନ ଥିଲେ କି କ୍ଷୁଦ୍ରଶିର-ପୁରୁଷ ଜଗତେ ?
ହ୍ରସ୍ୱ-ଆୟତନବନ୍ତ ଅନୁଚ ନାରୀଏ
ହେଲେହେଁ, ଶୋଭାରେ ବଢ଼ି, ନୁହଁନ୍ତି ସେ ହୀନ ।
ହସ୍ତ-ପଦ-ସମ ସଦା ମସ୍ତିଷ୍କ ମାନବେ

ବଢ଼େ ବ୍ୟବହାର ବଳେ, ଶକ୍ତି-କଉଶଳେ,
ନର ତେଣୁ ଗରୀୟାନ୍ ମସ୍ତିଷ୍କ ବିଭବେ ।
ସତ୍ତ ଯଦି ହୁଏ ତାହା, ବଳେ ବଡ଼ ଯେହୁ,
ସେହୁ ସୁଯୋଗରେ ଆଗେ ପଶି କର୍ମଭୂମେ,
ହେଲା ସେ ମହତ । ଯାଇଅଛି ବହୁକାଳ

ବିନା ଯତ୍ନେ, କିଂତୁ ନାରୀ ଉଠିଥିଲା ଆଗେ,
ଧାର୍ଦ୍ଦିତର ତା ଜୀବନ । ହେଲେହେଁ ଅଦ୍ୟାପି
ରମଣୀ-ମସ୍ତିଷ୍କ-ନାମ ବଧୂ-ଯନ୍ତ୍ର-ନରେ
ବିକ୍ଷିପ୍ତ-ତାରକାପରି ଅଳ୍ପତର ଭବେ,
ପୁରୁଷ ମହତ୍ତ୍ୱ ମାନ ନୁହେଁ କି ଜଗତେ

ମହତ୍ତମ ନର ? ହୀନ ବର୍ବର ଶବର,
ହଟେଂଟୋ, ମାଲୟ, ଲୁକ, କାଫ୍ରି, ଫିଜିଆନରେ,
କିଂବା ପଶୁସ୍ୱଭାବ ସେହି ଆଦିମ କୃଷକେ,
ନୁହଁନ୍ତି ପୁରୁଷେ ଗଣା; ବାଲ୍ମୀକି, କପିଳ,
ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ ଆଦି ବିନା ନର ମାନଦଂଡ ।

ସେହିପରି ରମଣୀର, ଦେଖ ରାଜଦଂଡେ
ଲୁମାଇ ଏଲିଜାରାଣୀ, ପୁଣି ଆଜି କେତେ;
ସମର କୌଶଳେ ଜୁନା କୃଷକ କୁମାରୀ,
ପୁଣି ଆଜି କେତେ; ସାଫୋ କବିକୁଳମଣି
ସାହିତ୍ୟକଳାରେ, ପୁଣି ଆଜି କେତେ କେତେ ।

ଏ ଆଦି ଯେତେକ ନାରୀ, ଯେ କେହି ପୁରୁଷେ
ହେବେ ସର୍ବ ପରିଶେଷେ ଅନ୍ୟୂନ ଗରବେ
ସେ ମହତ୍ତ ନାରୀ; ପଦ ଅବହେଳା ଯେତ୍ତୁ,
ମୁକୁଟମଂଡିତ ଶିର ନୁଆଁଇଲେ ହେଲେ
ତବ ପାଶେ; ହସ୍ତୁର ହେ ଶିକ୍ଷାବଳେ ତୁଂଭେ

ଅବକାଶ କୋଳେ ବଢ଼ି ଏହି ମରୁଦ୍ୟାନେ,
(ନାହିଁ ଯହିଁ ନରର ସେ ପ୍ରାଚୀନ ପେଷଣ,
ଜୁଗୁପ୍ସା ଲାଂଛନା; ତେଣୁ ପବନ ମହତ)
ଅରଜିବ ସମଶକ୍ତି ଜ୍ଞାନେ ଯୋଗ୍ୟତାରେ ।"
କହି ଏହିପରି, ଶେଷେ ପ୍ରଭଂଜନ-ବଳେ

୨୧୭—ଅସଭ୍ୟ ଜାତିବିଶେଷମାନଙ୍କ ନାମ ।

୨୧୯-୨୦ । କପିଳ = ସାଂଖ୍ୟ ସୂତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ = ପ୍ରାଚୀନ ମଗଧର ଜ୍ୟୋତିଷବିତ୍ । ୪୭୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମଗଧରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚାରିପାଖେ ବୁଲୁଅଛି ବୋଲି ଏହାଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆଭାସ ଅଛି । ଏ ମହାତ୍ମା ବରାହମିହିରଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠତର ।

୨୨୧ । ଇଂଲଂଡର ରାଣୀ ଏଲିଜାବେଥ୍ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବଂଶକୁ ଚାଲିଯିବା ଭୟରେ ଚିର କୌମାର ଅବଲଂବନ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରୁ ଇଂଲଂଡର ଏ ମହାବିଭବର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା ।

୨୨୩ । ଜୁନା = ଜୋଆନ୍ ଅଫ୍ ଆର୍କ୍ । ଏ କୃଷକ କୁମାରୀ ଥାଇ, ରଣଚଂଡୀ ପରି ଥରେ ପରାଧୀନ ଫ୍ରାନ୍ସ୍ ଦେଶକୁ ମତାଇ ଦେଇ, ପୁଣି ସ୍ୱାଧୀନତାକୁ ଆଣିଥିଲେ ।

୨୨୪ । ସଫୋ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀସର ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତନାମ୍ନୀ ସ୍ତ୍ରୀକବି । ସେ ଆଜକୁ ୨୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜନ୍ମିଥିଲେ ।

ଉଚ୍ଚାରିଲେ ସେ ମହାତ୍ମା ଭବିଷ୍ୟ-ଭାରତୀ,
ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର କରି ଫେଡ଼ି କାଳ ଆବରଣ:—
'ସବୁଠାରେ ସମ ହେବେ ନର ସଂଗେ ନାରୀ,
ରନ୍ଧନଶାଳାରେ ଦୁହେଁ, ଦୁହେଁ ମନ୍ତ୍ରଣାରେ,
ଜଟିଳ-ସଂସାର-କର୍ମେ ଦୁହେଁ, ଦୁହେଁ ତୁଲ

ହେବେ ସେ ଉଦାର ଧର୍ମ ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟବସାୟେ;
ଗୋଟିକ ବଦଳେ ଦୁଇ ସୂହଲଂଘ-ଧାତୁ
ବିଜ୍ଞାନ-ସାଗରେ ପୁଣି ଗଭୀର ଦର୍ଶନେ
ପଶିବେ ଅତଳ ଜଳେ, ଜାଣିବେ ତା' ଗର୍ଭ;
ସଂଗୀତର ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପ, ତକ୍ଷଣ, ଖୋଦନ,

ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା; କେତେ ଏହିପରି ।
ଶେଷେ ପୁଣି ଏ ବିଶାଳ ଉଦାର ଧରଣୀ,
ଏକ ବୃନ୍ତେ ଯଥା ସମ-ଯୁଗଳ-ପ୍ରସୂନ,
ଧରିବ ତଥା ସେ ସମ ମହାପ୍ରାଣ ଦୁଇ,
କୋମଳ-କବିତା-କଳା-ସାଧୁ-ଆଲୋଚନେ;

ସେ କବିତା, ରନ୍ଧ୍ରେ ରନ୍ଧ୍ରେ ଭେଦ କରି ଯାହା
ଝଂକୃତ କରାଇ ଜଗତେ ମହା ଜାଗରଣେ ।
ନୀରବିଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ; ଧୀରେ ଠାରିଲେ ଆଭଂକୁ;
ଅପର ଦ୍ୱାରୀଏ ଗଲେ ଗୁହ୍ୟ ସେ ଭବନ;
ଭାବ-ହାବ-ସ୍ମିତ-ବ୍ୟଂଜ-ମୁଖେ ମଧୁହାସେ

ସୁହୃଦ-ସ୍ୱାଗତ ଭାଷି ଆରମ୍ଭିଲେ କହି,
ସୁହାସେ; ସହସା କମ୍ପା, ଦ୍ରୁତଗାମୀ-ପୋତ
ଲେଉଟାଇ ଦିଗ ଯଥା, ଶିଥିଳିତ-ପାଲେ
ପବନ-କମ୍ପନେ ଜଣେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ମତ୍ସ୍ୟରଙ୍କ,
ସ୍ଥିରଲକ୍ଷ୍ୟ-ଶୂନ୍ୟେ ମୃଦୁ ପତତ୍ର-କମ୍ପନେ,

ତେମନ ସେ ଶିଥିଳିତ- ବିକମ୍ପିତ-କଣ୍ଠେ
କହିଲେ, "ସୋଦର ମମ !" ପାରିଜାତ ତହୁଁ,
"କସ ଗୋ ଭଗିନି ?" ମନ୍ତ୍ରୀ କହିଲା ବିସ୍ମିତେ,
"ଅହୋ, କି ଅଦ୍ଭୁତ, ସତେ ଭୂଞ୍ଜେ ଏ ଭବନେ !
ଏ ବେଶରେ ! ତବ ସଂଗେ ଏମାନେ ସରିବେ !

କିଏ ସେ ଏମାନେ ? ବ୍ୟାଘ୍ର ହରିଣୀର ପଲେ !
ଏତେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଏକାବେଳେ ! ରଖ ଚକ୍ରପାଣି !
ମନ୍ତ୍ରଣା—ମନ୍ତ୍ରଣା କୂଟ—ଜଟିଳ ଚକ୍ରାନ୍ତ
ରମଣୀର ସର୍ବନାଶେ !" ଉତ୍ତରିଲେ ଭାଇ,
"ନୁହେ ଏ ଚକ୍ରାନ୍ତ; ନାହିଁ, ମନ୍ତ୍ରଣା ଜଟିଳ ।"

କହେ ମନ୍ତ୍ରୀ ତହୁଁ, "ମୂଢ଼ ଅକର୍ମ ଅର୍ଭକ !
କିପରି ରେ ନ ଦେଖିଲୁ ପ୍ରବେଶ ତୋରଣେ,
ଖୋଦନ-ଲେଖନେ, ନରେ ପ୍ରବେଶ ନିଷେଧ,
ପ୍ରବେଶେ ମରଣ ଧ୍ରୁବ, ?" କହେ ପାରିଜାତ,
"କି ହେଲା ଦେଖିଲେ ? କିଏ ଭାବିବଟି ମନେ,

ଲଳିତ-ବିଧାତା-କୁଳ ତବ ନନ୍ଦର
ହେ ଭଗିନି,—ହୁଅନ୍ତୁ ହେ ବିଭ୍ରମ-ବେଶିନୀ
କନ୍ଦର-ରୂପିଣୀ, କର୍ମେ ରାକ୍ଷସୀ ସେ ସତେ,—
ନରମେଧ-ସାମ-ଗାନ-ବିଚିତ୍ର-ତାଣ୍ଡବେ
ହେବେ ଏତେ ସୋହାଗିନୀ ?" କହିଲା ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ,

"ଅନ୍ୟଥା ଦେଖିବ ଫଳେ; କର ପରିହାସ !
ତୀକ୍ଷ୍ଣଧାର ଖଡଗେ ମଣି କ୍ରୀଡ଼ନକ କର ?
ଅଟଳ ସଂକଳ୍ପ ମମ, କହିବ ନିଶ୍ଚୟ;

---

୨୪୨ । ସୂହଲଂବ ଧାତୁ = ଓଲମ୍ ଦଉଡ଼ି । ସମୁଦ୍ରରେ ପାଣି ମାପିବାପାଇଁ ଏହିପରି ଯନ୍ତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଗୋଟିକ ବଦଳେ ଦୁଇ = ଏକା ପୁରୁଷ ବଦଳରେ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାହୋଇଛି ।

୨୫୯ । ମତ୍ସ୍ୟରଙ୍କ = ଗଂଗେଇ ଚଢ଼େଇ ।

୨୭୧ । ଅର୍ଭକ = ପିଲା (ଗ୍ରାମ୍ୟ ପୃଷ୍ଠାରେ କୁହାଯାଏ)।

କଠୋର ସଂକଳ୍ପ ତାର, ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ସତ
ଅଭେଦ୍ୟ, ସେ ରାଜଜେମା ।" ପାରିଜାତ କହେ,

"ଭୟ ନାହିଁ ମତ, ଆଗେ ନିଅ ମୋ ଜୀବନ;
କିଂତୁ ହେ ଭଗିନି, ଦେହ ମମ ଉଚ୍ଚସ୍ତଂଭେ
ଏ ବିଦ୍ୟା-ମନ୍ଦିରେ ରଖି, ଦେଖାଇବ ଲୋକେ;
କୃଷିବଳ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରେ ରଖେ ଉଚ୍ଚେ ଯଥା
ଶସ୍ୟ-ନାଶି-ଜଂତୁ-ଦେହ । କିଂବା ଏହିଠାରେ,

ଦେବ ମୋ ସମାଧି, ତହିଁ ସମାଧି-ମନ୍ଦିରେ
ଲେଖିବ ମର୍ମରେ ତୀବ୍ର-ଛୁରିର-ଲେଖନେ,
'ରମଣୀଜାତିର ଶୁଭ ଲାଗି ଏହିଠାରେ,
ସୋଦର ନିଧନ କରି ପୋଡିଛି ଭଗିନୀ' ।"
ଗୁରୁଧ୍ୱଜ କହେ ତହୁଁ, "ମରିଯାଏ ମୁହିଁ,

ଦେଖି ଶୁଣି ମତ ଏଥି କି ସୁଖ ମରଣେ ?"
ବାହାର କହିଲି ମୁହିଁ, "ଗୋପନେ ପଶିଛି
ଛଦ୍ମବେଶେ ଏ ଭୂମିରେ, ସତ୍ୟ ଏହା ଭଦ୍ରେ;
କିଂତୁ ସତ୍ୟ ଚିର-ପ୍ରିୟ ମୋର; ସେହି ସତ୍ୟ,
ନିଗୂଢ ସେ ସତ୍ୟ ଶୁଣ; ଆବରଣ ଭେଦି,

ନିରେଖି ଦେଖ ଏ ବପୁ ରାଜସୁତ ମୁହିଁ,
ତୁମ୍ଭରି ହେ ଦେଶବାସୀ; ତବ ଜେମା ସଂଗେ
ବହୁବର୍ଷ ହେଲା ମୋର ହୋଇଛି ବାଗ୍‌ଦାନ ।
ଆସିଲି ଏ ଭୂମେ, ଥିଲା ଜେମା ଯେଣୁ ଏଥି,
ଏହିବେଶେ (ଆନବେଶେ ଥିଲା କି ମୋ ଗତି ?)"

ମତ ତହୁଁ, "ମହାଶୟ, ନୃପତି-ନନ୍ଦନ,
ମମ ଦେଶବାସୀ ତୁମ୍ଭେ ! କାହିଁ ମୋର ଦେଶ ?

କାହିଁ ମୋ ସ୍ୱଦେଶ କାହିଁ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟ
ସଂକଳ୍ପ-ଆଶ୍ରିତ ମୋର ଶିର ବାସଭୂମି ।
ଥିଲି ଯହିଁ, ସେ ବଂଧନ ଛିଂଡାଇ ମୁଁ ଭବେ,

ସମୂଳେ ଉପାଡ଼ି ଏବେ ଜୀବନଲତିକା
ଜନ୍ମଭୂମି ବକ୍ଷୁଁ, ରୋପି ଏହି ଜ୍ଞାନାଗାରେ,
କରିଚି ଏହାକୁ ମୋର ସ୍ୱଦେଶ ସର୍ବସ୍ୱ ।
ପୁଣି ବାଗ୍‌ଦାନର କଥା ? ପ୍ରେମର ଭାଷଣ
କଳଙ୍କ ନାଇ ଏହି ପାବନ-ମନ୍ଦିର;

କେମନ୍ତେ ମୁଁ ତେବେ, ଜୁହେ ନିଜେ ମୁଁ ନିଜର,
କହିବ ଅଛି ହେ ତବ ଜୀବନର ଆଶା ?
ନୀରବେ ଅଶନି ତବ ମସ୍ତକ ଉପରେ
ଅଛି ଅର୍ଧପଥେ; ହୁଅ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେ ଏବେ;
ଜେମା ଆଗେ କହିଲେ ମୁଁ ପଡ଼ିଲ ସେ ଜାଣ"।

"ରହ କ୍ଷଣେ", କହିଲି ମୁଁ, "ଦ୍ୱାରଦେଶେ ତବ
କଠୋର-ଖୋଦନ-ଲେଖ; କଏ ସେ କହିବ
ମରଣର ଭୟ ତହିଁ ? କରତାଳ-ଯୋଗେ
ପତଙ୍ଗି-ବାରଣ ଶସ୍ୟଭୂମେ ସିନା ଏହା ?
ଅଧିକ କି ଅଛି ତହିଁ ? ଥିବ ଯେବେ କିଛି,

ଦେଖାଇଲେ କାହିଁ, ଖ୍ୟାତ କି ହେବ ଭବିଷ୍ୟ ?
ବାଜିବ ଏ ଜ୍ଞାନାଗାରେ ସମର-ଦୁନ୍ଦୁଭି,
ବିଫଳ-ପ୍ରଯତ୍ନ ହେବେ ଗରବିଣୀ ବାମା;
ଜୟେ ପରାଜୟେ ହେବ ସମଫଳ ତବ;
ସୁବୃହତ୍ କଳ୍ପନାକୁଳ ସେଥିନ ଏ ନଳନ୍ଦ,

ସମର ତହିଲେ ହେବ ଶୂନ୍ୟ ମନୋରଥ ।
ରମଣୀ-କଳ୍ପନା ସିନା ନିସ୍ତରଂଗ ହ୍ରଦେ
ବିଳାସ-ତରଣୀ-ଖେଳେ କ୍ଷେପଣୀ ଚାଳନ;

ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ଘନଘଟା ଘୋର-ପ୍ରଭଂଜନେ
ଉଚ୍ଛ୍ୱଳ-ତରଂଗ ଭେଦି ବହିତ୍ର-ସ୍ଖଳନ

ନୁହେ କଳ୍ପନାର ଖେଳ, ରମଣୀ କରମ ।"
ମନ୍ତ୍ରୀ ତହୁଁ, "ବୁଝଂତୁ ସେ ରାଜଜେମା ତାହା,
ଔଦାସ୍ୟ ଦଣ୍ଡଂତୁ ମୋତେ ।"—(ରୁହିଁ ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ)
"ଔଦାସ୍ୟ ହେ ଭଦ୍ର, କଂପେ ମର୍ମସ୍ଥଳ ମମ
ଭାବି ଫଳାଫଳ, କଂପୁ ଯିବି ମୁଁ ମୁକର ।"

ସଂଗେ ସଂଗେ କହିଲି ମୁଁ, "ସତେ କି ହେ ତୁଂଭେ
ସେହ୍ନମନ୍ତ, ସେହି ବୃଦ୍ଧ ପିତାମହ ତବ,
ସେହି ବୃଦ୍ଧ ପାରିଜାତ, ଚିତ୍ରପଟେ ଯାର
ସମର-ପ୍ରାଂଗଣ ଧୂଳି-ଧୂସରିତ-ବପୁ,
ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ-ଲୋଳିତ ସେହି କଣାଳ-ଲଲାଟ

ରାଜଦଣ୍ଡ-ବହୁମାନ-ରୁଚିର-କ୍ଷୀଣାଂଗ
ଶୋଭେ ପିତାକଂର ମମ ଦରବାର-ମଂଦିରେ !
ସେହି ତ ସେ ବୃଦ୍ଧବର; ଜୀବନ ଉପଦେ
ନିବିଡ଼ ସଗ୍ରାମେ ଲଂଘି ପିତାମହେ ମମ
ଅର୍ପିଲେ ନିଜ ପ୍ରାଣ, ନେଇଗଲେ ଯେବେ

ଛାଡ଼ି ରଂଗଭୂମି ଅରେ ଛତ୍ରଭଂଗେ, ଅପ୍ସେ !
ଅଦ୍ୟାପି ସେ ଚିତ୍ରପଟେ ଦେଖାଉ ସରବେ,
କହୁ ଲୋକେ, 'ନୁହେ କେବେ ରାଜଭକ୍ତି-ଧାରା
ନିଷ୍ଫଳ ଶୀତଳ ଏହି ପାରିଜାତକୁଳେ;
ହୃଦୟ-ଶୋଣିତ-ସଂଗେ ବହେ ଅବିରତ

ବଂଶ-ପରଂପରା-ଧାରେ ଶିରା ପ୍ରଶିରାରେ
ଜୀବଂତ ସ୍ପଂଦନେ ।' ସତେ ସେହ୍ନମନ୍ତ ତୁଂଭେ ?"
"ସେହ୍ନମନ୍ତ ସତେ ଭୁହ୍ନି," କହେ ପାରିଜାତ,

"ସେହ୍ନମନ୍ତ, ଯାହାଭୁଲେ ଜୀବନ-ପ୍ରଭାତେ
ଅରୁଣ-ବିଭବ-ଶୋଭି-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ଗିରି-ଚୂଳେ

ବୁଲୁଥିଲି ଗୀତ ଗାଇ, କଂଦୁକ ଫୋପାଡ଼ି,
ଉଡ଼ାଇ ଆକାଶେ ଘୁଡ଼ି, କଂକ ଧରି ରଂଗେ,
ଗିରି-କଂଦରାରେ ଫାଶେ ଧରୁଥିଲି ଶଶା;
ସେହି ତୁହ୍ମି ନନ୍ତ ! ମୋର ରୋଗଶଯ୍ୟା-ପାଶେ
ବସି, ମୋର ଶିରପୀଡ଼ା ନିବାରିବା ଲାଗି,

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଉପାଧାନ ବାଛି, ଦେଇ ମୁଂଡତଳେ,
ନିଜ ହାତେ ସଯତନେ ଯୋଗାଡ଼ି ପୀଠନ,
ରୁଚିର କାହାଣି ମେଲି, ପଢ଼ି ଉପନ୍ୟାସ,
ସୁଖସ୍ୱପ୍ନେ ହରୁଥିଲୁ ଯଂତ୍ରଣାର ନିଶି
ରୋଗେ ମୋର ? ଏକାଧାରେ, ସେହ୍ନମନ୍ତ ତୁହ୍ମି,

ଭଗିନୀ ସୋଦର ମମ ସ୍ନେହେ ଉପଚାରେ;
ଥିଲୁ ତୁ ତ ସେହ୍ନମନ୍ତ, କି ହୋଇଛୁ ଏବେ ?"
ରତ୍ନଧ୍ୱଜ କହେ, "ସେହି ତୁଂଭେ ମନ୍ତ୍ରୀଦେବୀ,
ଯା' ଲାଗି ଏ ଭବେ ମୁହିଁ ନୁହଂତି କୁଂଠିତ,
ଆସଂତା ଏ ବେଳେ ଯେବେ ରମଣୀ-ବିଗ୍ରହ,

ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଯେବେ ଛଦ୍ମ ମୋର ସତ
ହୁଅଂତା; କେବଳ ଯଦି ତବ ପଦତଳେ
ବସଂତି, ଶୁଣଂତି ତବ ମଧୁ ଆଳାପନ,
ପାଂଡିତ୍ୟ ତବ ସେ, ବହୁ-ବିଷୟ-ସ୍ପର୍ଶୀ ।"
ପୁଣି ତହୁଁ କହିଲି ମୁଁ, "ସେହ୍ନମନ୍ତ ତୁଂଭେ,

ଛାଡ଼ି ପ୍ରିୟଜନ ନବ-ବିବାହ-ବାସରେ
ଆଗମନ-ଖେଦେ ଥିଲି ପାଂଡୁର-କପୋଳ,
ଚୁଂବି ସେ କପୋଳ ଯେବେ ଜନକ-ବାତ୍ସଲ୍ୟ ?

---

୩୬୬ । ଉପାଧାନ = ତକିଆ

ବୋଧିଲେ ରାଜନ,—ତୁଂଭେ ଟିକ ସେହିମତ ?—
କହିଲେ ଗରବେ, ପ୍ରାଣ ପ୍ରାଚୀନ ବଂଧନ

ଲୋଡ଼େ ସଦା; ପ୍ରାଣର ସେ ନିସର୍ଗ-ବଂଧନୀ
ଦକ୍ଷିଣାଶା-ଗିରିଚୂଳ ଏ ନବ ପ୍ରଣୟୀ
ଭେଦ ବିକାଶିବ; ଏ ଭୂମିର କେହି
ଅଶ୍ରୁବେ ଆପଦେ ଯେବେ ସେ ଦର୍ଶଣ-ଭୂମେ
ଲୋଡ଼ିବେ ଆଶ୍ରୟ ସାହା, ଅଛି ତହିଁ ଜଣେ ।

ନୋହୁ କହେ ଆଂଭେ ଏବେ ଵିପନ୍ନ ଏ ଭୂମେ ?"
ପାରିଜାତ ତହୁଁ, "ସତେ ସେହିମତ ତୁହି,
ମନେ ପଡ଼େ ଆଜ ସେହି ସୁଦିନର କଥା;
ବସିଥିଲୁ କୁଞ୍ଜମୂଳେ, ପାଳିତ ହରିଣୀ
ଶରବିଦ୍ଧ ହୋଇ, ଯେବେ ଧାଇଁ ଆସି ଖରେ,

ମସ୍ତକ ଚୋ'କୋଲେ ରଖି ସୋଦର-ସଂପଦେ,
ମର୍ମ-ଭେଦ-ଶ୍ୱାସେ ହେଲା ରଂଜିତ ରୁଧିରେ,
ତା' ନିଶ୍ୱାସେ ମିଶାଇ ଚୋ ଗୁରୁ ଶୋକଶ୍ୱାସ,
ରକ୍ତାକ୍ତ ବସନେ ଧରି ସେ ଲପନ କୋଳେ,
ଦେଖି ସେ ଶୋଣିତ, ଶୋକେ ବିଳପିଲୁ ଉଚେ;

କାଂଦିଥିଲୁ ସେ ଶୋଣିତେ, ପାଳିତ ସେ ପଶୁ;
ସୋଦର-ଶୋଣିତ ଏବେ ସହିବ ପରାଣେ ?
ପରାଣ-ଭଗିନୀ ସେହିମତ ଟିକ ତୁହି ?
ପାଖେ ଅଛି, ସୁକୋମଳ-ବିମଳ-ଲପନ
ଭଗିନୀ-ସଂତାନ ମମ; କହୁଚି ମୁକୁର,

ସେହିମତ ଥିଲୁ ତୁହି; କି ଥିଲୁ, କି ହେଲୁ ?"
କହେ ପୁଣି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ, "ଅମିୟ-ପୀୟୂଷ
ବସଂତ-କୁସୁମ ଯଥା, ନଂଦନେ ଯାହାର
ନିଜେ ସୁରପତି ହେବେ ଚୁଂବନ-ଲାଳସୀ,
ଲବଣୀ-ପ୍ରତିମା ସେହି ଶିଶୁର ଜନନୀ

ତୁଂଭେ ଟିକ ମତଦେଖ ?" ଉତ୍ତରିଲା ମତି,
"ରଖ ସେ କୋମଳ କଥା; କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ ? କପାଁ
ହୃଦୟର ଭାବାବେଶେ ରାଜବାର-ବାଳା
ନ ହେବ ମୁଁ ? କପାଇଁ ବା ରମଣୀ-ସମାଜେ
ନ ହେବ, ପୁରୁଷେ ଯଥା ଜୁଲାୟୁ-ବ୍ରୁଟସ

ପୁରୁଷ-ସମାଜେ ତାକୁ ବୋଲଂତି ମହତ,
ରଖିବାରେ ସୁକୋମଳ ନବ-ପ୍ରଜାତଂତ୍ର
ଆସନ୍ନ ପତନୁ ରୋମ-ରାଜ୍ୟ ଆଦ୍ୟଯୁଗେ,
ସ୍ୱଦେଶ-ମଂଗଳ ଭାଳି, ଦେଲା ଯେଣୁ ସେହୁ
ବେକସୁତେ ଶୂଳ ମୁନେ;—(କରଂତି ନିଧନ

ଏହି ଶିଶୁ ଯଥା, ଯେବେ ପଡ଼ଂତା ଗରଜ;)—
ରାଜତଂତ୍ର, ପ୍ରଜାତଂତ୍ର, ଦୁଇଦିନ କଥା,
କଂଭୁ ମୋହଠାରେ ପୂର୍ଣ-ଅର୍ଧ-ଜଗତର
ଇହ-ପର-ମୁକ୍ତି ଏବେ ନ୍ୟସ୍ତ ଅଛି ଦୃଢ଼େ;
ଟଳିଲେ ମୁଁ, ଟଳିଯିବ ରମଣୀ-ମୁକତି ।

---

୩୮୭ । ଦକ୍ଷିଣାଶା = ଦକ୍ଷିଣଦିଗ ।

୪୧୩ । ରାଜବାର = ରାଜପୁତାନା; ଏଠାରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ପତି ପୁତ୍ରଂକୁ ସଦଂଭରେ ଯୁଦ୍ଧକୁ ପଠାଇ ଦେଉଥିଲେ ।

୪୧୫ । ଜୁନିୟସ୍ ବ୍ରୁଟସ୍ ନାମକ ଜଣେ ଅତିପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ରୋମରାଜ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଂତ୍ରର ନେତା ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଂକର ଦୁଇପୁତ୍ରଂକୁ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ରର ବିରୋଧୀ ଓ ପୂର୍ବରାଜା ଟାରକୁଇନ୍ ବଂଶର ସପକ୍ଷ ଥିବାର ଜାଣି ସେ ସେମାନଂକୁ ପ୍ରାଣଦଂଡରେ ଦଂଡିତ କରିଥିଲେ ।

କେମନ୍ତେ ମୁଁ ଭେଟିବି ଏଥି ତେଜି ସତ୍ୟ-ପଥ,
ରାଜସୁତ ଏହୁ, ମୋର ସୋଦର ଏ ବୋଲି,
ବିପଥ-ଗାମିନୀ ହେବି ? ତେବେ କିଂଚିତରେ
ନୁଆଁଇବ ମଥା, ତବ ମଂଗଳ-କାରଣେ;
ଆଂଭର ବି ସଂଭବରେ ସର୍ବଶୁଭ ତାହା ।

ଅହୋ ! ରେ ଯଂତ୍ରଣା ! ଯେତେକ କଠୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ପରଶେ ପାଷାଣ ପ୍ରେମ-ନିସର୍ଗ-ବଂଧନ !
ଭସ୍ମ ମୋର, ବିବେକ ମୋ’ ହେଲା ଏଥି ବଣା;
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶିଥିଳ ହେଲା, ହେଉ ଯାହା ପଛେ,
ଶୁଣ ମୋର ପଣ ଏବେ, ଦୃଢ଼ କରି କହି—

ନ ହେଲେ ମରଣ ଧ୍ରୁବ—ଗୋପନେ ତେଜିବି
ଏ ଭୂମି, ଆସିଲି ଯଥା, ଆଜ କିଂବା କାଲି,
ଅତିଶୀଘ୍ର ଯିବ ତେଜି, କୁହାଯିବ ଏଥି
ଅଜ୍ଞାତ ବର୍ବର ତେଣୁ ଏ ଭିନ୍ନ ରମଣୀ,
ଶିଖିବାରେ ନାହିଁ ଇଚ୍ଛା, ପଳାଇଲେ ଆପେ,

କଳଂକ ଦିଅଂତେ ଏଥି—କର ଏ ସଂକଳ୍ପ ।”
    କି କରିବୁ ? ଏକେ ଏକେ ସଂକଳ୍ପ ସରବେ
ଜଣାଇଲୁ କିଂତୁ ମତ୍ତ ମନର ଉଦ୍‌ବେଗେ
ନବ-ପିଂଜରିତ ବନ୍ୟ-ଶୁକପକ୍ଷି ପରି
ହୋଇ କ୍ଷଣେ ଇତସ୍ତତଃ, ପାରିଜାତ ପାଖେ

ସହସା ହୋଇଲେ ସ୍ଥିର, ବଢ଼ାଇ ମଧୁରେ
ନୀଳୋତ୍ପଳ ମଦ ଗଂଜି ସ୍ନିଗ୍ଧ ଭୁଜ ଦଂଡ,
ଧରି ଭାଇ ବେନି ହାତ, ଗଦଗଦ ଭାଷେ,
କହିଲେ ଅଳପ ସ୍ୱରେ, ଦିବ୍ୟ ସ୍ନେହାନନେ,
“ପହିଲିଁ ଚିହ୍ନିଣି ତୋତେ, ସେହି ଏ ବୟସେ

ବାଲ୍ୟର ବୟସେ ଯଥା ଦେଖିଥିଲି ଘରେ,
ଦୁଃଖ ସୁଖ ଦୁହେଁ ମୋର ଦେଖି ତୋତେ ଭାଇ,
କି କଲି ! ମୁଁ ହେଉଥିଲି ମରଣେ କାହାକୁ ?
କଏ କହୁଥିଲା ଏହା ? କୁହେ ମୁଁ ରାକ୍ଷସୀ,
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସେ କହୁଥିଲା, ସେହି ଆବରଣେ

କଠୋର ଭାଷଣ ମୋର, କ୍ଷମା କର ଆଜ୍ଞ ।
ମା ଆଂଭର, ଅଛଂତି ତ କୁଶଳେ ସେ ଏବେ ?”
ଚୁଂବିଲା ଲଲାଟେ ସ୍ନେହେ, କହୁଁ ଏହି କଥା,
ଆଲିଂଗିଲା ଅସଂଖ୍ୟଲେ ପରାଣ ଆବେଗେ;
କଥାକେ କଥାକେ ତହୁଁ ଭାଇ ଭଉଣୀରେ

ଫିଟିଗଲା ସ୍ମୃତି କୋଷ, ଉଠିଲା ବିକଶି
ନାନାଜାତି ଘରକଥା, ସ୍ୱଜନ—ସଂବାଦ,
ପରିବାର-ଜୀବନର ଦିବ୍ୟ ସଉରଭେ,
ଅପରେ ଅଜ୍ଞାତ କେତେ ଅଜ୍ଞାତ ଘଟନା
ଚେତାଇ କହିଲେ ଦୁହେଁ ଅପାର ଆମୋଦେ ।

ବହୁଁ ବହୁଁ ନୟନରେ ଆନଂଦର ନୀର,
ମୁକ୍ତାନଂଦ ବିଂଦୁ, ଝରି ପଡ଼ିଲା ଭୂତଳେ ।
ଏହିପରି ଥିଲେ ଯେବେ ଭାବେ ବିଜଡିତ
ସେ ଭାଇ ଭଗିନୀ, ଆଂଭେ ନିଶ୍ଚଳ ନୟନେ,
ସହସା ଶୁଭିଲା ଧ୍ୱନି, ‘ମହାଶ୍ୱେତାଠାରୁ

ଶୁଣିଥିଲି ସଂବାଦ ମୁଁ ।’ ଚମକିଲୁ ମତ୍ତ,
ଚାହିଁଲୁ ସରବେ ଫେରି, ଦେଖିଲୁଁ ନିମିଷେ,
ଉଭା ତହିଁ ମଧୁମତୀ, ମହାଶ୍ୱେତା ସୁତା,
ଚିକ୍‌କଣ ଚିକୁରେ କରି ପଲ୍ଲବ ନିବେଶି,
ମାଣିକ୍ୟର ଓଷ୍ଠ-ସ୍ମିତ ଫିଟାଇ ଅଳପେ;

କୁଂକୁମ କପୋଳ ତାର, ଚଂପା ଗୋରା-ବପୁ,
ମହାଶ୍ୱେତା-ଶ୍ରେଷ୍ଠ-ବ୍ୟଂଜ ବିଦ୍ୟାଳୟ-ଛଦେ
ଦିଶୁଥିଲା ଫୁଲ-ଦଳ ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀ ସମ,
ସରଳାର ସ୍ୱଚ୍ଛନେ ମନୋଭାବ-ରାଶି
ଦିଶୁଥିଲା ଫୁଟି ଅବା, ଦିଶଇ ଯେସନ

ଉପଳ ଶଯ୍ୟା-ମୟୀ ଗିରିନଦୀ ତଳେ
ଗମ୍ଭୀର ବିମଳ ନୀର ଭେଦି ସ୍ୱଚ୍ଛଶିଳା
ମଧ୍ୟ ବିକଂପନେ ଯଥା ଜଳବେଣୀ କଂପେ ।
ଦ୍ୱାରଦେଶେ ଦେଖି ସେହି ରମଣୀ ଉତ୍ତମା,
କହେ ମନ୍ତ୍ରି ଧୀରେ ଭୟ କଂପିତ ସ୍ୱରେ,

"ମଧୁ ତୁହି—ଏଠାରେ ତୁ—ଶୁଣିଲୁ ତୁ ସବୁ ।"
ମଧୁମତୀ କହେ ଧୀରେ, "କ୍ଷମାକର ମୋତେ
ଶୁଣିଲି ମୁଁ, ଯଥାନାହିଁ, କରିନାହିଁ ଇଚ୍ଛା,
କିଂତୁ ଦେବ, ଭୟ କିବା ? ଶୁଣିଛି ତ ମୁହିଁ !
ଈଶ୍ୱର କି ହୃଦ ମୋର କଠୋର ଏସନ,

ଦେବ ମୁଁ ମରଣେ ହେଲେ ଏ ଛିନ୍ନପୁଚ୍ଛରେ ?"
ମନ୍ତ୍ରି କହୁଁ, "ବିଶ୍ୱାସ ମୋ' ପୂରା ତୋହଠାରେ,
ତୁହେଁ ଯେଣୁ ତୁହିଁକର ପରାଣ ଦୋସର;
ମନ୍ତ୍ରି ମଧୁ ସହକାର ମାଳତୀ ଏ ଭୂମେ,
କିଏ ସେ ଅଧିକ ଆଉ ? ତୁହେଁ ତୁହିଁକର-

କିଂତୁ ଗୋପନ କିଂତୁ ତବ ଜନନୀର—
ପ୍ରିୟସଖି, ବିବେକିନି, ନହୁଅ ଶିଥିଳ,
ଦେଖି ଯାବ ଭବିଷ୍ୟତ, ଗୋପନ ରକ୍ଷଣେ
ଜଳଧାରି-ଗୁଳମୀ ହେ ନୋହୁ ତବ ହୃଦ,
ଜଣାଗଲେ କଥା, ଏହି ନବ ବିଦ୍ୟାଳୟ

ସମୂଳେ ଟଳିବ, ମାନ ସଂଭ୍ରମ ମୋହର,
ଯିବ ବୁଡ଼ି, ତନୋଟି ଏ ଲଭିବେ ନିଧନ ।"
"ଅହୋ ନାହିଁ ମୋତେ ଭୟ କେବେ ନ କହିବି
କେବେ ନୁହେ,—କହି ଯଦି ପାଅଂତି ମୁଁ ହାତେ
ସରଗର ଗୃଂଦପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଭିତରେ

ଯାବନ୍‌-ଅସ୍ପାସିଆ ସରି ବିଚକ୍ଷ-ଚତୁରା,
କିବା ଯଦି ଶିବରାଣୀ ଜଟିଳସମସ୍ୟା
(ପୂର୍ବକାଳେ ସଲୋମନେ ପୁଚ୍ଛୁଥିଲେ ଯାହା)
ପୂରଣେ ଆସିବ ବଳ, ଏ ରହସ୍ୟ ପେଡ଼ି,
ନ କହିବି କେବେ ମୁହିଁ ।" ଉତ୍ତରିଲା ମନ୍ତ୍ରି,

"ରହିଲି ବିଶ୍ୱାସେ ତେବେ, ପାଳିଲେ ତୁ ପୁଣି
ରମଣୀ-ତମିର ନାଶି ନବୀନ ଆଲୋକେ
ଉଜଳିବ ସାରାବିଶ୍ୱ ଶାଂତିର ଆରାମେ,
ଆସିବ ସେ କାଳ ଯେବେ ସଲୋମନ୍ ଆପେ
ଆସି ଶିବରାଣୀ ପାଶେ ଲୋଡ଼ିବେ ମଂତ୍ରଣା ।"

କହେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ, "ଭଦ୍ରେ, ସେହି ସଲୋମନ,
ଜ୍ଞାନ-ଶିରୋମଣି ସାରା ପୁରୁଷ-ଜଗତେ,
ରଜୋଚିତ ଉପଚାରେ, ସୁରମ୍ୟ ମଂଦିରେ,
ମହା-ସମାରୋହେ, କଲେ ସାଧୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା
ସେ ରାଣୀଂକ; ସେ କାଳର ରମଣୀସମାଜେ

୪୯୯ । ଗୁଳମ = ଗ୍ୱଳୁଣୀ ।

୫୦୬ । ଗ୍ରୀସର ଅତି ଉନ୍ନତ ଯୁଗରେ ଆସ୍ପାସିଆ ନାମକ ଜଣେ ସୁପଂଡ଼ିତା ସମ୍ମାନିତା ଓ ଗୁଣବତୀ ରମଣୀ ଥିଲେ ।

୫୦୭ । ଦକ୍ଷିଣ ଆରବର ପ୍ରାଚୀନ ଶିବା ଦେଶର ଅତ୍ୟଂତ ଗୁଣବତୀ ରାଣୀ ବଲ୍‌କିସ୍, ଜ୍ଞାନିପୁରୁଷ ସଲୋମନ୍‌ଂକର ଯଶ ଶୁଣି ତାଂକୁ ଦେଖିବାକୁ ଜେରୁସାଲେମ ଆସିଥିଲେ । ସଲୋମନ୍ ବଲ୍‌କିସଂକୁ ମହା ସମାରୋହରେ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ବଲ୍‌କିସ୍ କେତେକ ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ପଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇ ସନ୍ତୋଷରେ କହିଥିଲେ—ସଲୋମନ୍‌ଂକ ସଂବଧରେ ଯାହା ଶୁଣାଯାଏ ତାହାଠାରୁ ସେ ବାସ୍ତବରେ ଅଧିକତର ଗୁଣୀ ଓ ମହାନ୍ ।

ବିଜ୍ଞାନ ବିବେକେ ଯେତୁ ଥିଲେ ମହତ୍ତ୍ୱମା ।
ହେଲେହେଁ ଜୀବନେ ଋଣୀ ତବ ପାଶେ ଏଥି
ଏ ପୁରୁଷେ—ମୁହିଁ ପୁଣି ବହୁତର ଋଣୀ
ଏ ଜୀବନେ—ଦୟା କରି ଆସ ଯେବେ ପାଶେ,
ନ ପାଇବ ଉତ୍ତରର ଅଳପ ସଂଭାରେ;

ଏ ମଧୁ-ମିଳନେ ମୁଗ୍‌ଧ, ପଗୁରିବେ ନରେ;
ରମଣୀ ହୋଇବେ କୁଣ୍ଠ ସମସ୍ୟା-ପୂରଣେ ।"
ମଙ୍ଗନେ ରହିଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ତୋଷି ଧନ୍ୟବାଦେ,
କ୍ଷଣପରେ ଉତ୍ତରିଲେ, "ଯାଅ, ବହୁକ୍ଷଣ
ହୋଇଛି ମିଳନ ଏଥି, ରଖ ଶିରଚ୍ଛଦ

ବେଢ଼ି ମୁଖବିଂବେ ତବ, ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟେ
ଆଚରିଂତି, ତଥା, ଯେତୁ ହେବେ ପରିଚିତ
ମଣିଂତି ଅଧ୍ୟାତ୍ମଭାବ-ସେବା ବୋଲି ସଦା ।
ନ କହ ଭରସି କଥା, ନ ହୁଅ ଆତ୍ମୀୟ
ଆଉ କାହା ସଂଗେ ଏଥି, ସଂକଳ୍ପଟି ଏକା

ପାଳ ଦୃଢ଼େ । ଭରସା ମୋ' ହେବ ସର୍ବଶୁଭ ।"
　ଫେରିଲୁ ଯିବାକୁ ଯେବେ, ଋତୁଧ୍ୱଜ ତହୁଁ,
ମନ୍ତ୍ରୀ-ଶିଶୁ-ଶିଶୁ-ଜାନୁ ଧରି ସମାଦରେ,
ଯେଦି ହୃଦପାଶେ ତାକୁ ସଂତାନ-ବାତ୍ସଲ୍ୟେ,
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କପୋଳ ତାର ଅଂଗୁଳି-ପରଶେ

ବଜାଇଲା ଡିଂବରୁର ମଧୁ-ବିକଂପନେ ।
ଅନିମେଷେ ମନ୍ତ୍ରୀ ତାହା ମୃଦୁ-ସ୍ପନ୍ଦନେ
ଦେଖୁଥାଏ, ଶିଶୁ ଯେବେ ସୁକୋମଳ କର
ଋତୁଧ୍ୱଜ-ହାତେ ରଖି, ହସିଲା ମଧୁରେ,
ଚୁମ୍ବି ଋତୁଧ୍ୱଜ-ମୁଖେ । ଏହି ସ୍ମୃତି ହୃଦେ

ସରିଲା ସେ ଦିବସର ମଧୁ-ସମ୍ମିଳନ ।
　ବାହାରିଲୁ ସେ ଭବନୁ, ଗଲୁ ପଥ ଲଂଘି,
ସମାକୀର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧପଥ ଦେଖିଲୁ ବିସ୍ମୟେ,
ସଂଭାରେ-ସଜ୍ଜିତ, ତୁଂଗ-ରଂଗାଳୟ-ସମ
ସମୁନ୍ନତ-ହର୍ମ୍ୟକୁଳେ;ରମ୍ୟ-ଦାରୁମୟ

ସୁସଂଚ-ଆସନ ଶ୍ରେଣୀ-ବିଂକମ-ବିଭବେ,
ବସି ବସି ଗଲୁ ତହିଁ ମନ୍ଦଂରେ ମନ୍ଦଂରେ ।
ନାନା-ଅଧ୍ୟାପକ-ଗୁରୁ-ଗଂଭୀର-ଭାଷଣ
ଶୁଣିଲୁ, ଦେଖିଲୁ ତହିଁ ଅତି ଆଚଂବିତେ
ଗଣିତ-ଫଳକେ-ରମ୍ୟ-ସୁଗୋଲ- ବର୍ତ୍ତୁଳ,

କଳାବନ୍ତ ଲଳନାର କୌଶଳ-ଦ୍ୟୋତନା,
କମନୀୟ ବୃତ୍ତରାଜି, ସୁଠାମ ଅଙ୍କନେ;
ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କାହିଁ ଅବା ଶୁଣିଲୁ ସ୍ତିମିତେ
ବିଚିତ୍ର-ସାହିତ୍ୟ-କଳା-ଖ୍ୟାପନୀ-ବକ୍ତୃତା,
କମନୀୟ କାମିନୀର ସୁକୋମଳ ଭାଷେ;

ସୁମଧୁର କାବ୍ୟରସେ, କବିତା ସଂଗୀତେ;
ଉଚ୍ଚାରିତେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ବୋଲି କେତେ ଶ୍ଳୋକ,
ଅର୍ଥାଂତର-ନ୍ୟାସ କେତେ ମୋହନ କୌଶଳେ
ମିଶାଇ ସେ ବାଗ୍‌ଧାରେ, ସେ ରମଣୀକୁଳ
ବର୍ଣ୍ଣୋଜ୍ଜ୍ୱଳମୟ-ଗୁରୁ-ଅଧ୍ୟାପକ-ଭୂଷା

କଲେ ବିମୋହନତର ସେ ଗୁରୁ ଭାଷଣେ ।
ଶୁଣି ସେ ବକ୍ତୃତା ସ୍ପନ୍ଦେ ହେଲୁ ଚମକିତ
ସାହିତ୍ୟର ବିଜ୍ଞାନର ଅତଳ ସାଗରେ,
ରାଜତଂତ୍ର, ମାନବର ଧର୍ମିକ ବିକାଶ,
ଶାଶ୍ୱତିକ ମାନସିକ ନୈତିକ ବିଧାନ,

୫୫୧ । ଛାତ୍ରୀମାନେ ବସିବା ପାଇଁ ସୋପାନ ମଂଚ ସବୁ ଖଂଡ ବୃତ୍ତାକାରରେ କ୍ରମେ ଉପରକୁ ଉପରକୁ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା ।
୫୫୫ । ଗଣିତ-ଫଳକ = ବ୍ଲାକ୍‌ବୋର୍ଡ୍; ସେଥିରେ ସୁଂଦର ବୃତ୍ତ ସବୁ ନାରୀମାନେ ଅଧ୍ୟାପନାବେଳେ କାଟିଥିଲେ ।
୫୬୫ । ଅର୍ଥାନ୍ତର ନ୍ୟାସ—ସୂକ୍ତି । ଏହିପରି ସୂକ୍ତି ସବୁ ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଧାନାଥ ରଥଙ୍କ ଜାଳଦାସ ସୂକ୍ତିସୂତ୍ର ନାମକ ପୁସ୍ତିକାରେ ବହୁତ ସଂଗ୍ରହ କରି ଅଛଂତି ।

ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରାଣିବିଦ୍ୟା, ନକ୍ଷତ୍ର, ପର୍ବତ,
ପତଙ୍ଗୀ, ଯାଦବ, ଶଂଖ, ସୁମନ, ସ୍ୱେଦଜ,
ବୈଦ୍ୟୁତିକ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନର ସୂତ୍ର,
ଆଦି ଯେତେ ଅଛି ବିଦ୍ୟା ନିଖିଳ ସଂସାରେ,
ଜାଣିପାରେ ଶିଖିପାରେ ନର ଯାହା ଭବେ !

ପଦ୍ମଶେଷେ କ୍ଷେତ୍ରସୀମା ଲଂଘି-ଅଶ୍ୱ ଯଥା
ପକ୍ୱଶାଳୀ-ପୂର୍ଣ୍ଣ-କ୍ଷେତ୍ରେ ପଶି ଅଲକ୍ଷିତେ,
ପୂରାଇ ଉଦର ରହିସାରି ମନସୁଖେ
ବାହାରନ୍ତି, ସେହିପରି ଅଯାଚିତ ଜ୍ଞାନେ
ଆକଂଠ ଉଦର ଭରି ବାହାରିଲୁ ସର୍ବେ ।

କହିଲି ମୁଁ, "ବନ୍ଧୁଗଣ, ସତେ ତ ଏ ଭବେ
କରନ୍ତି ରମଣୀ, ଯାହା ସଂଭବେ ପୁରୁଷେ ।"
କହେ ଶୁଣି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ, "ପ୍ରାଚୀନ ସରଣୀ
ଯାଆନ୍ତି ଏ ରମଣୀଏ ସୁଖେ ଅନୁସରି,
କେବେ କଂଣୁ ଦେଖିଚ କି ନାରୀ ଉଦ୍ଭାବିତ

ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟେ ନବ ପଂଥା ?" ପାରିଜାତ ତହୁଁ,
"ଅଶିକ୍ଷିତ ପରି ଆଜି ନ କର ଜଳ୍ପନା,
ଭୁଂଜେ ତ ସେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ ? ଅସାର ଭାଷଣ
ଶୁଣି ଯାର ଲଜ୍ଜେ ଦୁଃଖେ ହେଲୁ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ।
ଶିଖିନାହିଁ ନୂଆ କିଛି ମନ୍ତ୍ରି-କନ୍ୟାଠାରୁ ?"

ଉତ୍ତରିଲା ରତ୍ନଧ୍ୱଜ, "ମୋ କଥା ଅସାର;
ଅଛି କଂଣୁ ସାର କଥା ମୋ ଅସାର ତଳେ ।
ସତେ ଭାଇ, କେମନ୍ତେ ମୁଁ କହିବି ସାହସେ
ଶିଖିନାହିଁ କିଛି ମୁଁ ସେ ମନ୍ତ୍ରିଦେବୀଠାରୁ,
କ୍ଷଣକେ ଯେ କଲା ମୋତେ ଜ୍ଞାନୀ, ସୁପଂଡିତ ?

ମାନସ କଟାହ ମୋର ଟେଫଡ଼ି ବାକ୍ୟଦେବୀ,
ଦେବହସ୍ତେ ବିଜ୍ଞାନର ଶତ କୁଂଭ ଯେବେ
ଡାଳିଥାନ୍ତେ ଏକାବେଳେ, ପାଇ ମୁଁ ନଥାନ୍ତି
ସେ ପାଂଡିତ୍ୟ, ଶିଖାଇଲେ ଅପାଂଗ-ଛଟକେ
ମନ୍ତ୍ରି ମୋତେ ଯାହା ହେଲେ। ଚଢ଼ିଛି ଏ ଭୂମେ

କର୍ଷଣ-ବିହୁନେ କେତେ ସହସ୍ର ହୃଦୟ,
ପଡ଼ିଥି ସେ କଳ୍ପନାର ବ୍ୟର୍ଥ ଆବରଣେ,
ଅକର୍ଷିତ ଭୂମି ପରି । କେତେ କାମରୂପୀ
ମୋହନ-ମନ୍ମଥ-ଶିଶୁ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟେ,
ଅଶାନ୍ତ ଟଂକାରେ ଲକ୍ଷି, ନିଷ୍କଂଳକ ଶରେ,

କାମିନୀ-ହୃଦୟ ବିନ୍ଧି; ବୁଲନ୍ତି ଅଲକ୍ଷ୍ୟେ ।
ନିଷ୍ଫଳ ବାସନା ତହୁଁ ଉଠେ ଶତ ହୃଦେ ।
ସଂଗେ ମୋର କଂଣୁ ଏଥି ପଶିଛି ମନ୍ମଥ;
ନୁହେଁ ଶିଶୁ, ଯୁବକ ସେ, ଶିବ-ଯୋଗ-ନାଶୀ
ଶତ ମତ୍ତ ବଳ ତପେ ଭଜିଲେ ଯେ ଉମା,

ବିଂଧିଛି ସେ ପ୍ରାଣେ ମୋର, ଭେଦି ହୃଦ-ଗ୍ରଂଥି
କି ମତ ହେ ଭାଇ ତବ ଏଥି ପାରିଜାତ ?
କରଇ ମୁଁ ଅନ୍ୱେଷଣ ସତ୍ୟ ନା ସ୍ୱପନେ ?
ଏ କି ଶୂନ୍ୟେ ବସ୍ତୁ-ଭ୍ରମ ? ହେବ ତ ଏ କଥା ?
ନାହିଁ ମୋର ଯାଦୁକର ଘୋର ଅଭିଶାପେ

ଭୂତାବେଶ, ମାନମାନ୍ୟ ଯୁବରାଜେ ଯଥା ।
ଭାଗ୍ୟ ମୋର, ମଣଇ ମୁଁ ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘୀ ଏହା,
ଦେଖେ ଯେବେ ସତ୍ୟବସ୍ତୁ, ଜାଣେ ମୁଁ ମୁକୁର ।
ସତ୍ୟ ନା ସ୍ୱପନ ଦୁର୍ଗ ? ଜିନ ଦୁର୍ଗ ଭାଇ ?
ମୋହନ ସେ ଦୁର୍ଗ-ରାଣୀ ସ୍ୱପନ କି କେବେ ?

୫୭୨ । ଯାଦବ—ଜଳଜଂତୁ, ସ୍ୱେଦଜ—ମଶା, ମାଛି ପ୍ରଭୃତି ।
୫୯୬ । କଟାହ—କରେଇ ।
୬୦୫ । ଶରରେ ପାନପରି ଯେଉଁ ପତଳା କାନଲଗା ମୁନ ଥାଏ, ତାକୁ ଫଳକ କହନ୍ତି । ୬୧୦-ଯେ—ଶିବ; ଶତମତ୍ତ ବଳ ତପେ, ଉମା ।
୬୧୯ । ମନ୍ତ୍ର ରତ୍ନକୋଟି ଦୁର୍ଗର ଅଧିକାରିଣୀ ଥିବା କଥା ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଅଛି । ୧ମ ସର୍ଗ ୧୦୮ ଧାଡ଼ି ଦେଖ ।

ଲୁଚିବ କେଉଁଠି ? ଖୋଜି ନ ପାଇବ ଯେବେ ? କିବା କହେ ଶୀର୍ଣ୍ଣଛଦ ମୋର
ସେ ଦୁର୍ଗ-ବଳରେ ହେବ ରୁଚିର ମୋହନ ?
ଦାରିଦ୍ର୍ୟ-ଅଭାବେ ମୋର ପ୍ରିୟ ସେହି ଦୁର୍ଗ,
ପ୍ରିୟ ହେ ଭଗିନୀ ମତେ ପ୍ରାଣର ଅଭାବେ,
ଦୁଇ ମିତ୍ର, ମତେ ମମ ମହା ପ୍ରିୟତର ।

କି କହୁଛୁ ? କହୁଥାଂନ୍ତି ଏ ପକ୍ଷୀ ସେହି,
ନୋହୁଥାଂନ୍ତା ବେଶ ଯେବେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ କାରଣ ।
କି ମୋହନ ସେ ବର୍ଣ୍ଣେ କୁଳପତ୍ର-ଛଦ !
ଅରୁଣ-ଉପରେ ଭାସେ ପୁଷ୍କର-ମୁକୁଳ ।
ଧନ୍ୟ ସେ ବକ୍ତୃତା ଧନ୍ୟ ସେ ମୋହନ ଦୃଶ୍ୟ,
ଭୂଷିତଗୃହକ ନିନ୍ଦି ଶିଷ୍ୟରୂପୀ ବାମା

ପିଇବାର ଜ୍ଞାନର ସେ ଅମୃତ ନିସ୍ୟନ୍ଦ !
କି ରୁଚିର ! ମନ ହେଲା, କେତେ ହେଲା ମନ,
ଉଠିବ ଗରଜି ରୁଦ୍ର ପୁରୁଷ ଭୂଷଣେ,
କେଶର ବନ୍ଧନ ଭାଙ୍ଗି, ଦେଖାଇ କେଶର,

କାହିଁ ହେ କେଶବ, ଛଦ୍ମବେଶେ, ଅବତାରେ
ଧରି ନାନାରୂପ, ସୃଷ୍ଟି- ରଚିଛ କୌଶଳେ,
କର ହେ ସଫଳ ମୋରେ, ପୁରୁଷ ମୋ' କଣ୍ଠେ,
ତରଳ କୋମଳ ଦିଅ ଲଳନା ଭୂଷଣ,
ଅର୍ଦ୍ଧ-ଶଶୀ ନିନ୍ଦି ଗୁରୁ କାମିନୀ ଲଲାଟେ,

ନକ୍ଷତ୍ର ଯୁଗଳ ଶୋଭି ବିମୋହନ ନେତ୍ରେ,
ଚପଳ କଟାକ୍ଷ, ମମ ହୃଦୟ ପ୍ରଣିଧି,
କର ନିବାରଣ ପ୍ରଭୋ ! ପୁରୁଷ-ଚଳନ
ନ ରହୁ ଏ ପଦଯୁଗେ, ଦିଅ ଏ କପୋଳେ
ବେଳେବେଳେ ବିମୋହନ ବ୍ରୀଡ଼ା-ପାଟଳିମା,

ଶରଦେ କୋକିଳ ପରି ଅସମୟେ ଯାହା,
ଦେଖିବେ ସ୍ତିମିତେ ନାରୀ ସ୍ତବଧ ବିସ୍ମୟେ ।
ଶୁଣ ଏବେ ଭୋଜନର ବାଜଇ ଘଣ୍ଟିକା,
ଯିବା ଚାଲ ।" ମାରବଳ କହି ଋତୁଧ୍ୱଜ ।
ପ୍ରବେଶିଲୁ ଘରେ, ଗୁରୁ ସ୍ତମ୍ଭମାଳା ଶୋଭି

ଭୋଜନ ମଣ୍ଡପରେ ଧୀରେ, ମୃଦୁପଦ କ୍ଷେପେ,
ଯୁଗଳେ, ବିନୟେ, ତହିଁ ମୋହନ ଭଙ୍ଗିରେ
ପଶିଲେ ନାରୀଏ, ଘର୍ଘ ସେ ରମ୍ୟମନ୍ଦିର
ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ପ୍ରାନ୍ତ ଯାଏ ଭାତିଲା ରୁଚିର,
ପ୍ରଭାତ କୁହେଳି ରଙ୍ଗ ସୌର କରେ ଭାସି

ବର୍ଣ୍ଣୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜିଣି ଗୁରୁ ପରିଛଦ ଶୋଭି,
ସୋହାଗ-ଗାମିନୀ-ନାରୀ, କା'ର ଦିବ୍ୟ ବପୁ
ସୌଦାମିନୀ ଜିଣି ଗୋରା, ଶ୍ୟାମଳ ତମାଳ
ନିନ୍ଦି କେ ରୁଚିର ଦିଶେ । ନାନା-ବପୁ-ବର୍ଣ୍ଣେ,
ବହୁବିଧ ଅଙ୍ଗ ଛଦେ ଦିଶିଲା ମନ୍ଦିର,

ମଧୁ ସମାଗମେ ଫୁଲ୍ଲ ଉପବନ ଯଥା ।
କେମନ୍ତେ ହେ, ପୁରୁଷେ ଏ ରମଣୀ-ବିଭବେ
ତୀକ୍ଷ୍ଣଭେଦ-ଅପାଙ୍ଗର ଶାଣିତ ଭେଦନେ
ନ ହେବେକି ଆତ୍ମହରା ! କାହିଁ ଦୃଢ଼େ ମୁହିଁ
ପ୍ରେମିକ-ପିପାସା-ଦୀପ୍ତ ନୟନ ଯୁଗଳ

କେମାନଙ୍କି ଅପଘନେ ନିହିଲ ସଘନେ ।
ନାରୀ ଭବିଷ୍ୟତ କାମି କେମାନଙ୍କି ତହିଁ,
ଅଧ୍ୟାପକ-ମେଳେ ବସି, କେତେ ସୁଖ-ସ୍ୱପ୍ନେ
ଭେଦି ଧ୍ୱାନ୍ତ-ଭବିଷ୍ୟତ ସାରସ୍ୱତ-ନେତ୍ରେ,
ମୋହନ-କଳ୍ପନା-ସୁଖେ ଥିଲି ବିଜଡ଼ିତ;

୭୪୨ । ପ୍ରଣିଧି = ଗୁପ୍ତଦୂତ ।

ଯେବେ ଅଧ୍ୟାପକେ ମିଳି ନେମ୍ୟାମଣି ସଂଗେ
ଥିଲେ ରତ ତର୍କେ, ଗୁରୁ-ସନ୍ଦର୍ଭ-ବିଷୟେ;
ଶୁଭୁଥିଲା ବିଜ୍ଞାନର ପରିଭାଷା ପଦ,
ଅବୋଧ ସେ ମୃଦୁଶ୍ଲୋକ, ଯୁକ୍ତି ପତିବାଦ ।
ଗର୍ବିତ ଠାଣିରେ ଏକା ମହାଶ୍ୱେତା ତହିଁ,

ବିସ୍ମୟର ପରିଣାମେ ଶିଥିଳିତ-ବପୁ,
ପଳିତ ଚିକୁର ରଂଜି କୃଷ୍ଣ କେଶରାଗେ,
ସୁତୀକ୍ଷ୍ଣ-କୁଂତଳୀ-ସମ-କଠୋର-କଟାକ୍ଷେ
ଚାହୁଁଥିଲେ ଅଂତମୁଖେ । ଦିଶୁଥିଲା ଯଥା
ଆସନ୍ନ-ଶିକାର-ଶଂପି-ଲଂଫନ ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ ।

ପାବନ ପ୍ରଣାମ ଦେଇ ବିଭୁପଦେ ଶେଷେ,
ଉପବନ-ପରିସରେ ମାତିଲେ ରମଣୀ,
ଅଧୀର-କବିତା, ପୁଣି ନାଟକାଂଶ କେହି,
ମନେ ମନେ ହେଲେ ଗୁଣି, କେହି ଧରି ବକ୍ଷେ
ପଠନ-ବିଧାନେ ଗୁରୁ ଗ୍ରଂଥ, ଦକ୍ଷେତରେ

ପାଳିତ-ମୟୂରୀ-ଦେହେ ପୀରତି-ବିଳାସେ
କଲେ ମୃଦୁ କରସ୍ପର୍ଶ, କେହି ବା ରସିଲେ
କୃତ୍ରିମ-ସରସୀ-ବକ୍ଷେ, ଚଳି ନାବ ଧୀରେ,
ମୃଦୁଗୀତ-ତାନେ ଚୁରୁକ୍ଷେପଣୀ କ୍ଷେପଣେ,
ମର୍ମର ଖିଲାଣ ତଳେ ରହିଲେ କେ ନାଚେ,

ଖାଦ୍ୟ-ରବ ରଚି, ରୋଧି ଗ୍ରୀଷ୍ମାରେ ତାହାର;
କିଶୋର-ବୟସୀ କେହି ଲୁଚକାଳି ଖେଳ
ରଚିଲେ ମୋହନ-ଲେଂବୁ-କମଳା-ନିକୁଂଜେ;
ନଚାଇ କଂଦୁକ କେହି ହସ୍ତ-କଙ୍କଣରେ,
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଖାଦ୍ୟ ଉତ୍ସାରିତ ଝରଣାର ଶିରେ,

କୃତ୍ରିମେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଫେରେ ଉଚହାସେ;
ପ୍ରାଚୀନ-ରମଣୀ ଖାଲି ସ୍ମୃତି-ବିଜଡ଼ିତ,
ଶାଦ୍ୱଳ-ଧରଣୀ-ସେବୀ କେହି କେହି ନାରୀ,
ମାତିବାରେ ଗୁରୁଶ୍ୱାସେ ଜଳପିଲେ ଖେଦେ
'ଯୌବନର ମଧୁମାସ ଯାଉଅଛି ବହି

କି ହେବ ତାଂକର ବିଦ୍ୟା-ବିଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ?
ବିବାହେ ମାନସ ସଦା, ଗୃହିଣୀ କୃତିରେ,
ଦୂଷିତ ମାନବେ ଅତି ବିଦୁଷୀ ରମଣୀ ।'
ଶୁଣି ଦେଖି ସବୁ ଥାଉଁ ମାଉବେ ତିନହେଁ,
ଆବରି ମସ୍ତକ ଛଦେ ଅବନତ ମୁଖେ,

ସାଂଖ୍ୟବାଦ ପୁରୁଷର ମୂକ ଅବତାରେ ।
ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ମଧୁମତ୍ତ ମଧୁର କଟାକ୍ଷେ
ହାଣି କଉତୁକେ ଅଂତ ଦର୍ଶନ ବିଳାସ,
ନିର୍ବାହ-ବଦନ-ଠାଣି କରୁଥିଲା ନାଟ ।
ବିରମିଲେ ବାମା ତହୁଁ, ଦେବାଳୟଘଣ୍ଟା-

ଧୃତ-ନମଂସଣ ଶୁଣି ।
ତେଜି ଉପବନ-
କୃତ୍ରିମ-ସରଣୀ, ଚଳୁ ମିଳି ନାସ୍ତଦଳେ;
ସମ୍ପ୍ରତି ରମଣୀ ସେ ଶୁଭ୍ରଛଦେ ତୋଷ ।
ଦେବାଳୟେ ବେଦୀ ପାର୍ଶ୍ୱେ ଆଲୋକ ପ୍ରବାହ
ଭ୍ରାଉଂଭରୁ ପ୍ରାଂତଯାଏ; ମଂଦ ସପ୍ତସ୍ୱର,

ପ୍ରକାଂଡ ସେ ଆୟତନେ, ପଡ଼ୁଥିଲା ଫାଟି
ଉଚ୍ଛଳ ମୋହନ ସ୍ୱରେ, ବିଶାଳ ଶକତି
ଲଭିବାରେ କରୁଥିଲା ଆର୍ତ୍ତସ୍ୱର କି ସେ ?
ଫାର୍ଦ୍ଧ ଦେବାଳୟୁ ପରି ସେ ବିଶାଳ ସ୍ୱରେ,
ଖାଦ୍ୟ ବିମୋହନ ସେହି ବାଦ୍ୟର ସଙ୍ଗୀତେ,

---

୬୭୮ । କୁଂତଳୀ— କୋରଣୀ; ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଭେଦୀ ଶସ୍ତ୍ର ।
୬୮୯ । କ୍ଷେପଣୀ = ଆହୁଲା ୬୯୮—ଶାଦ୍ୱଳ; = କୋମଳ ଘାସାଚ୍ଛନ୍ନ ସ୍ଥଳ ।
୭୦୬ । ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ପୁରୁଷ କେବଳ ଦ୍ରଷ୍ଟା, କୌଣସି କର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ନୁହେ ।

ପାବନ-ସଙ୍ଗୀତ-ସ୍ରୁବ ଝୁରୁ ଝୁରୁନାଦେ
ମୋହନ ରମଣୀ-କଂଠ ଭେଦି ପୁଣ୍ୟ ତାନେ
ଉଠୁଥିଲା ସେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ । ମନେ ହେମାମଣି
ଜଗତମଂଗଳକାମୀ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଶ୍ରମେ
ବିଶ୍ୱପିତାଆଶୀର୍ବାଦ ନିଦବ-ଭବନୁଁ
ନମଂସଣ ଲାଗି ରଚ ଥିଲେ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ।

ରୁପା ଥାଳପର ଚାଂଦ ପଶ୍ଚିମ ଗଗନେ,
ରୁପା ପାଲେ ବୋଇତ ଭାସଇ ।
ଶୋଇପଡ଼ ମୋ ଜୀବନ, ଦୁଃଖିର ସଂଖାଳି ଧନ,
ରୁପାପର ପାଲ ଟେକ ବୋଇତ ଆସଇ ।

ଗୀତ

ବହିଆସ, ବହିଆସ, ମଧୁ ସମୀରଣ,
ମୃଦୁଶ୍ୱାସେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ସାଗରୁ,
ଆସ ସିଂଧୁ ସମୀରଣ, ଧୀରଶ୍ୱାସେ ବହି,
ମୃଦୁତାନେ ପଶ୍ଚିମ ଦେଶରୁ
ଲହରୀ ଉପରେ ଖେଳ ଯାଅ ରେ ସମୀର,
ଯାଅ ବହି ସେ ଦୁରବିଦେଶେ,
ବିରସେ ବୁଡ଼ଇ ଚାଂଦ ଯହିଁ, ସେ ଠାଇକୁଁ
ବହିଆଣ ତାହାଂକୁ ଏ ଦେଶେ ।
ଶୋଇଛି ମୋର ଜୀବନ, ଦୁଃଖିର ସଂଖାଳି ଧନ,
ବହିଆସ, ବହିଆଣ ତାହାଂକୁ ଏ ଦେଶେ ।

ଶୁଅ ରେ ଆମ୍ଭମେ ଧନ, ଶୋଇଥାଅ ସୁଖେ,
ବାପା ତୋର ଅଛଂତି ବିଦେଶେ,
ଶୋଇପଡ଼ ଗଂଠିଧନ ଜନନୀର କୋଳେ,
ବାପା ଏବେ ଆସିବେ ତୋପାଶେ;
ଆସିବେ ବାପା ବହଜ ସେ ଦୁର ବିଦେଶ,
ବାପୁ। ମୋର ଥିବ ଘରେ ଶୋଇ;

ତୃତୀୟ ସର୍ଗ

ଅନୁସରି କୁଆଁତାରା ଝୁରୁ ସିତ ଛବି,
ବିଶଦ ପୂରୁବ-ନଭେ ନବ ବିଭାକର
ବିରାଜଲେ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ତରଂଗ-ବିତାନେ ।
ଉଠିଲୁ ସରବେ; ଉଠି, ଏକେ ଅପରକୁ
ସପତନେ କରି ବେଶ, ବାହାରିଲୁ ଧୀରେ

ପ୍ରାଂଗଣ-ପ୍ରସାରେ, ଯହିଁ ସୌଧବେଷ୍ଟ ତଳେ
କୋମଳ-ତଟେ-ଶିଖ ନ ଥିଲା ପରଶି,
ଭାରତୀପ୍ରତିମା-ଚରଣେ ପ୍ରଶାନ୍ତ-ସଉଧେ
ମୃଦୁଳ-ପରଶେ ଉଷା ବିମଳ-ଶୋଭନା,—
ବେଦଯୁଗଆମ୍ନି ସୂତା ସୁମରି କ ସତେ !—

ସୋଦରସନ୍ନାସେ ଥିଲା ସ୍ନେହେ କର ଦେଇ ।
ଥିଲୁ ସେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ, ଯହିଁ ଦେଖିଲୁ ଛଟକେ,
ବିମଳ ଝରଣା-ଶିରେ ଜଳବିଂଦୁ-ଲାସ୍ୟ,
ସହସା ଭେଟିଲେ ଆସି ମଧୁମଣି ବାଳା,
ଘାଟସାରି ଉଜାଗରେ, ନଶି ବାଲପଣେ,

୮-୯ । ପଶ୍ଚିମ ପକା ଉପରେ ଥିବା ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରତିମା ମୁଂଡରେ ଉଷାର କିରଣ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲା । ବେଦରେ ଉଷା ଓ ସରସ୍ୱତୀ ଏହି ଦୁହିଂଙ୍କ ସଂବଂଧରେ ବହୁତ ମଂତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଲାବଣ୍ୟ-ବିହୀନ କାନ୍ତ-ବିମୋହନ-ବପୁ,
ଲୋଚନେ ମଳିନ ଦୃଷ୍ଟି ଉପାଂତ ଲୋତକେ ।
କହିଲା, "ତ୍ୱରିତେ ଛାଡ଼ି ଯାଅ ଏ ଭବନ,
ଯାଅ, ବେଳ ଅଛି ଏବେ, ଜାଣିଲେଣି ମାତା ।"
ପୁଚ୍ଛିଲି, "କପରି ?"
ମଧୁ କହିଲା ତ୍ୱରିତେ,

"କପରି ସେ ? ଦୋଷେ ମମ, ଦୋଷେ ମମ ନୁହେ,
ଫଳେ ମୋର ଦୋଷ କିଂତୁ, ଶୁଣ ମୋର କଥା,
କ୍ଷମାକର ଦୋଷ ମୋର । ଜନନୀ ମୋହର—
ଅଭ୍ୟାସ ତାଂକର ଏହା—ନିତି ରଜନୀରେ
ବିରାଗେ ବିଅଂତି ଗାଳି, ମତ୍ତ, ମତ୍ତଜନେ,

କହଂତି ସେ, କେମାମଣି ହୋଇଥାଂତା ନେତ୍ରୀ,
ଆପଣେ ସେ, ମତ୍ତ ପୁଣି, ବାହୁଯୁଗ ତହିଁ ।
ପହିଲେ ଥିଲା ସେ କଥା ହେବ ଏହିପରି,
ଫଳେ କିଂତୁ ମତ୍ତଦେବୀ ଦକ୍ଷଭୁଜ, ଏବେ,
ଆପଣେ ସେ ଦକ୍ଷେତର, ନାହିଁ ବ୍ୟବହାର ।

ହେଲେହେଁ ଅଳପ କେବେ, ନାହିଁ ଗଉରବ ।
ଅଂତେବାସୀ ବାମାଦଳ, ଅଧିକରୁ ବେଶି
ମତ୍ତପାଖେ, ସବୁ ପ୍ରେମ ସେହି ମତ୍ତଠାରେ ।'
କହୁ କହୁ ଏହିପରି ଗତ ରଜନୀରେ
ବିରାଗେ ସେ ତବ କଥା ଆରଂଭିଲେ କହି –

'ସେହି-ମତ୍ତ-ଦେଷୀ-ନାରୀ, ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ମୋର,
କେବେ ଦେଖାନାହିଁ ଏତେ ଅସଭ୍ୟ ରମଣୀ,
ବାଳକା ସେ ? ଦେଖିବାକୁ ପୁରୁଷଂକ ପରି !
ଶୁଣଂତେ ସେ କଥା ମୋର, ମରମ-ଦଂଶନେ
ତୀବ୍ର ଏ ଗୋପନ କଥା ଥରିଲା ହୃଦୟେ,

ନିରୋଧି ପାରିଲି ନାହିଁ, ପାରି ଥାଂତି ହେଲେ ?
ଲଜ୍ଜେ ଭୟେ କପୋଳେ ମୋ' ମୃଦୁଳ କଂପନେ
ସରମ ରକ୍ତିମଚ୍ଛଟା ବିକଶିଲା ଧୀରେ ।
ମାତା ତହୁଁ ତୀବ୍ରଭେଦୀ ଶକୁନ-ଦର୍ଶନେ
ଚିହ୍ନିଲେ ନିରେଖି ମୋତେ,
ହେଲି ମୁଁ ଅଥୟ ।

ହସି ଶେଷେ କହିଲେ ସେ, 'ବିଚିତ୍ର ସରମେ
ଗଢ଼ିଛି ବିଧାତା ତୋତେ । ନର—ନା ଯୁବତୀ,
ନରପରି,—ସତେ ଯେବେ ହୋଇଥାଂତେ ନର
ସେ ଯୁବତୀକୁଳ, ତେବେ, ଶତ ଆଲୋଚନେ
ସରମ ରକ୍ତିମା ଏତେ, ଧରି ପାରେ କେବେ,

ଦେଖାଂତୁ କି ଭାବରାଶି ? ନୁହେ ଏ ଉଚିତ ।'
କ୍ଷମାକର, ଲଜ୍ଜା ମୋର ହେଉଅଛି ବଡ଼
କହିବାକୁ ତବପାଶେ ଏ ନୀଚ କାହାଣୀ ।
ମାତା ପୁଣି କରି ତୀବ୍ର ବଚନ-ବିଭୂଷା,
କହିଲେ, 'ପୁରୁଷ, ସତେ ପୁରୁଷ ସେମାନେ !
ନିଶ୍ଚୟ ପୁରୁଷ ପରି—ସେ ଯୁବତୀ ସଂଗେ

ପୁଣି ଏତେକାଳ ଏକା, ବିଜନ ମଂଦିରେ !'
ପରିଶେଷେ ତୀବ୍ର ନାଦେ ବାହାରିଲା ସ୍ୱର,
ଏକେ ଏକେ ଧୀରେ ଧୀରେ, 'ସତେ—
ସତେ—ସତେ
ଏମାନେ—ସରବେ—ନର,' ଅଟଳେ ମୁଁ ଶୁଣି

'ଜାଣୁ ତୁ ଏ ସବୁ କଥା ।' ଧୀରେ ମୁଁ ଭାଷିଲି,
'ନ ପଚ୍ଛିର ମୋତେ କିଛି ।' କହିଲେ ସେ ତହୁଁ,
ଜାଣଇ ସେ ନାରୀ, କିଂତୁ ରଖିଛି ଗୋପନେ ।'
ଏମଂତେ ଜନନୀ ମମ ଧରିନେଲେ କ୍ଷଣେ
ଯେତେ ଯେତେ ସତକଥା,
ନକହୁଁ ମୁଁ କିଛି ।

ଏବେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟୂଷେ ଉଠି, ହେମାମଣି ପାଶେ
ଯାଉଛନ୍ତି ଜଣାଇବେ । ଅଶେଷ ଗଂଜଣା
ପାଇ, ନାଶ ଯିବେ ମନ୍ତ, କିଂତୁ ଅଛୁ କାଳ,
ପାଇବ ନିସ୍ତାର ତୁଂଭେ, ପଳାଅ ସଦନେ ।
ଦିଅ କିଂତୁ କ୍ଷମା ମୋତେ
ଯିବାଆଗୁଁ ଏଥୁଁ ।”

କହେ ଋତୁଧ୍ୱଜ ତହୁଁ, “କି କହ ଗୋ ମଧୁ !
ସରମ—ଋକ୍ମିଣୀ ପାଇଁ କର କ୍ଷମା ଭିକ୍ଷା ?
ନ ହୁଅ କାତର, କିଂପା ପାଂଡୁର-କପୋଳ !
ପୁନରପି ଦେଖାଅ ସେ ସରମ-ଋକ୍ମିମା,
ଯାଉ ଏ ଜୀବନ ପଛେ ସେ ସ୍ୱର୍ଗ ଋକ୍ତମେ,

ସେ ସ୍ୱରଗେ କ୍ଷଣେ ବାସ ପରାଣ କାମନା ! —
ଭୟ ନାହିଁ, ମହାଶ୍ୱେତା ମର୍ମର ହୃଦୟେ
କରିବି ମୁଁ ନବନୀତ, ଦେବ ସେ ମୁକର,
ରହିବାକୁ ଗୃହ ଏଥି ଆଉ କେତେ କାଳ ।
ନହେଲେ ଏ ନାସ୍ତିଲୋକେ
ଦିବ୍ୟପ୍ରାଣୀ କେହି

କହିଚାରେ ଛଳ, “ଆସି ପ୍ରହ୍ଲାଦ ବିଭବେ,
ଦିନେ ରହି ବାହାରିଲେ ନହୁଷ ଶିପାକେ ।”
ଗଲେ ତହୁଁ ଋତୁଧ୍ୱଜ, କହି ଏହିପରି,
ସଂଦେହେ ହଲଇ ମଧୁ ଶୈବାଳ-ସୀମାଂତ
ମଣିଲେ, ନିଷ୍ଫଳ ହେବେ ଋତୁଧ୍ୱଜ ତହିଁ ’

ପଚାରିଲେ ପାରିଜାତ, “କହ ମଧୁମତି,
କେମଂତେ କଳହ ଜାତ ଦକ୍ଷେ, ଦକ୍ଷେତରେ ?
କହିଲା ସେ, “ବହୁଦିନୁ ବେନିଜନେ ଏଥି
ଦୁର୍ଦମ-କଳହ ଜ୍ୱଳା ବକ୍ଷୁଛି ଗୋପନେ,
ଈର୍ଷାର ମୂର୍ମୁର ଦାହେ ଜଳି ମୋ ଜନନୀ,

ଦଗ୍ଧବୃଦ୍ଧ-ପ୍ରଭଂଜନ କରାଳ-ଆରବେ
ଉଠଇ ଗରଜି କେବେ, ସହେ ମୁଁ ମଉନେ ।
ଦେଖି ନାହିଁ ପିତୃମୁଖ ଦିନେ ଏ ଜୀବନେ,
କହଂତି ଜନନୀ, ସେହୁ ଧରିଥିଲେ ହାତ
ଅଧମ ମାନବ ଅତି ହୀନପୁ ରୁଷର ।

ଏହିଭାବେ ନରକେ ସେ ଥିଲେ ଦ୍ୱେଷ ରୋଷେ,
ସ୍ୱରଗେ ଘଟନାବଳୀ ଦେଖୁଥିଲେ ଏଥି !
ପାଳଲେ ସେ ହେମାମଣି ବାଳୁତ ବୟସେ,
ବାଳରୋଗ ଉଧାରିଲେ ଅଶେଷ ଯତନେ ।
କିଂତୁ କାଳେ ଆସି ତବ ଭଗିନୀ ଏ ଭୂମେ

ହେମା ହୃଦ କଲେ ବଶ ! ମାତା ସଂଗେ ହେମା
ଥିଲେ ସଦା ଏକଭାବେ; ଦୁଇଟି ପ୍ରସୂନ ଯଥା
ବଢ଼େ ଏକବୃଂତେ ସଂଗୀତ-କଂପନେ
ବାଜଇ ଯେସନେ ଦୁଇତଂତ୍ରୀ ଏକ ଲୟେ;
ଏକ-ମନ ଏକ-ପ୍ରାଣ ଥିଲେ ଏଥି ଦୁହେଁ ।

କହଂତି ଜନନୀ କିଂତୁ ମତିଦେବୀ ତବ
ହେମାର କଳ୍ପନା ରାଶି ଅପହରି ଛଳେ,
ସେ ନବ-କଳ୍ପନା ବଳେ କଲେ ଆପଣାର
ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀନୀ-ପ୍ରେମପୁଂଜ ! କହଂତି ଜନନୀ
‘କଳ୍ପନା-ତସ୍କର ମତି ଏ ନାରୀ-କଳଂକେ’;

ବୁଝେଁ ନାହିଁ କିଂତୁ ମୁହିଁ କିଛି; ବେଳ ହେଲା,
ଯିବି ମୁଁ ମୁକର; ଭୟ ନାହିଁ କିଂବେ ମୋହର ।”
କହି ଏହା, ଗଲା ମଧୁ; ଚଳିଯାଏ ଯଥା
ଶୂନ୍ୟବୃକ୍ଷ ପତନିର ଲୋଳ ପ୍ରତିରୂପ,
ମୃଦୁ ବାତ ବିକଂପିତ ସରସୀମୁକୁରେ ।

୮୪-୮୬ । ଅସୁର ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନିଜଗୁଣରେ ଇଂଦ୍ରପଦ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ରାଜା ନହୁଷ ଇଂଦ୍ରପଦ ଲାଭକରି ଅତ୍ୟାଚାରୀ ହେବାରୁ ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ପଦଚ୍ୟୁତ ଲଭି ପୁଣି ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଫେରିଥିଲେ ।

କେବେ ପାରିଜାତ ଗୁଚ୍ଛେଁ ମଧୁ ପିବା ପଥେ,
"ସରଳ-ହୃଦୟ-ବାଳା ଶୁଦ୍ଧ, ନିଷ୍କପଟ;
ତରଳ କଟାକ୍ଷ ତାର ସରମ-ରକ୍ତିମା,
କପୋଳ-ମୁକୁରେ ଚିତ୍ର ହୃଦୟର ନାଟ,
ଋତୁଧ୍ୱଜ ରଂଗରସ ସୌଖୀନ ଆଳାପେ

ସଂକୋଚ ତରଂଗ ଖେଳ ମୋହନ ଲପନେ !
କୈଶୋର କଟାକ୍ଷ ତାର, ସେ ସରମ-ଠାଣି,
ନମିତେ ପାରଇ କଠ ପରୁଷ ପ୍ରକୃତେ
ଶିରୀଷ-ମୃଦୁଲ ଜିଣି କାଂତ ସୁକୁମାର ।
ଭାଗ୍ୟ କାହିଁ ? ଏ ଜୀବନେ ପ୍ରେମର ସ୍ୱପନେ,

କଟାଇବି ପରାଣର ଗୋପନ-ଇଂଗିତେ,
ଜୀବନର ମଧ୍ୟ ମମ ମଧୁର-ମିଳନେ,
ହୃଦମେଳେ ମଧ୍ୟ ସମ ବନିତାବିଭବେ !
ଲୁହଇ ସେ କେବେ ଚବ ଜେମାମଣି ସଙ୍ଗ,
ହୃଦୟ ମଂଦିର ରୁଦ୍ଧ ବିଭ୍ରାଂତ ଗରବେ ।

ଲୁହେଛି ସେ ମନ୍ତ, ଜେମା ପଦାଂକେ ଯାହାର
ବଳ କଉଶଳ ସବୁ ଆବଦ୍ଧ ସତତ ।"
କହିଲି ମୁଁ, "ପ୍ରେମାବେଶେ ଲେଉଁଟଇ କାଦଂବ
ପକ୍ଷୀରୂପେ କାଦଂବିନୀ; ଇଚ୍ଛଇ-କପୋତ
କପୋତ ବନିତା ପିନା ! ପକ୍ଷିରାଜ ମୁହିଁ,

ଗରୁଡ଼-ଗୃହିଣୀ ମୋର ପରାଣ ବାସନା,
ପରାଣ ଦୋସର ସେହି ଜେମାମଣି ମମ ।
ପଡ଼ିଛି ସେ ଭ୍ରମେ ସତ, କିଂତୁ ସେ ପ୍ରମାଦେ
ଅଛି ତ ମହିମା ତାର । ମହତୀ ସେ ନାରୀ,
ବିଂଶତି ମାନବର ଦ୍ୱିଗୁଣ ମହିମା

ଧରଇ ଆପଣେ ବାଳା, ପ୍ରତି ରମଣୀରେ
ଦେଖେ ନିଜ ପ୍ରତିବିଂବ ଆତ୍ମପ୍ରସାରଣେ

ଏହି ତ ଜେମାର ଭ୍ରମ ? ଭ୍ରମେ ମହିମାର
ଉଜଳ ମୁକୁଟ ଶିରେ ଦିଶେ ଦାଉ ଦାଉ,
ଧରଷି ଜ୍ୟୋତିରେ ମୋତେ, ଧରଷି ନାରୀର

ପ୍ରେମ ଲୋକ ମଧୁରିମା ମୋହନ ବିଭ୍ରମ
ନିସର୍ଗ ସୁଲଭ ଭାବ । ସ୍ୱରଗର ରାଣୀ
ମହୀୟସୀ ଜେମାମଣି, ମତ୍ତ ମଧୁ ପିନା
ପୂର୍ଣ ବିଧି ପାଶେ ବୁଧ ବୃହସ୍ପତି ସରି !
ପବି ମଦଂଗିଣ ଜେମା; ଉନ୍ମତ ଗରବେ

ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ତୁଂଗ ବପୁ ତୋଳି ବରାନନା,
ପବିତନଂଦିନୀ ଗୌରୀ ରଣଚଂଡୀ ସମ
ଧରଷେ ନଯୁନ ଭବେ, ଭାଷଇ ସେ ଗିର,
ଉଷାକଂଠେ ଶୁଭେ ଯଥା ଗୀର୍ବାଣ ଭାରତୀ ।
ଗଲି ରଂଗେ ଗଲୁ ତହିଁ ପ୍ରାଂଗଣ ବଉଳ

ଉଦୀଚୀ ସଉଧଚୂଳେ, ଅଧାକାଂଥି ବେଢ଼େ
ସ୍ଫୁଟ ଦ୍ରୁ ସ୍ତଂଭ ପରେ ତହିଁ ଆଉଳ ଆସନେ,
ଦେଖିଲୁ ସମ୍ମୁଖେ ତଳେ ଶିଶିର ଧଉତ
ଶାଦ୍ୱଳ ବିତାନ ଚିତ୍ର, ମୃଦୁଳ ସମୀର
ମରମରି ତରୁଡାଳେ କମ୍ର କିଶଳୟେ,

ମୋହନ ପରଶେ ଛୁଇଁ ଗୋଲାପ ସୁଂଦରୀ,
ଅଗଣିତ ପୁଷ୍ପଲତା ଶିଶିର ସୁବାସେ
ଭରି ତନୁ, ପରଶିଲା ବଦନମଂଡଳ,
ସେଥି ନେହଯୁଗ ମୃଦୁ ଅମୃତ କ୍ଷରଣେ,
ସୁରଭି ସେ ପରିବାହ ପିଇଲୁ ଆରାମେ ।

ଫେରି ଋତୁଧ୍ୱଜ ତହିଁ, କହିଲେ ମଉନେ
ମୁଖଭଂଗୀ ରଂଗେ ଠାରି, "ଅହୋ ! ଧୀମ କମି !
ଭାବନ୍ତ କି ଗ୍ରୀଷ୍ମାଭୁଲେ ସଂଗ୍ରାମ ଏ ଭୂମେ !
ପ୍ରମାଦ ମଳିନ ଏଥି ରମଣୀହୃଦୟ
ପାଇବ କି ବିଗ୍ରହ, ଅପସାରି ଭ୍ରମ ?

ସୁଗମ ନୁହଇ ପଂଥା । ଘୋର ପ୍ରତିବଂଧ
ଏଣୁ, ମୁଁ ପଶିଲି ବନ୍ଧ-କଂଟକିତ ପଥେ ।
କଂଟକିତ ଗିରି ବନ ଅଂଧାରିତ ଭୂମି
ପଶିଲେ ପ୍ରବେଶିବାର ନୁହେ ଏଥି ବଳ ।
ନୁହେ ହେଲେ ଶିଳେ ବଡ଼ ରୁଦ୍ର ରୌଦ୍ର
ତଳେ,

ନରଷମଂଡଳେ ଗୁରୁ ଆସୁସମୁଦ୍‌ଗରେ,
ଲଂଘିବାର ଶିଳାରାଶି ରାଜପଥ ପଥେ ।
ବଳ ତହୁଁ ଦୁଃଖ ଏଥି, ଶଙ୍କିତ କାହାର ?
ଶୁଣାଇବ ପଦେ କଥା ଫଳ ଅଭିଳାଷେ,
ଗଂଧାର ମୂରତି ରୁଷ ଏ ମହାଳାବରେ !

କରାଘାତ ଦେଇ ଦ୍ୱାରେ, ପାଇ ଅନୁମତି,
ପଶି ମହାଶ୍ୱେତା ପୁରେ, ଦେଖିଲି ରମଣୀ
ଯିବାର ଉଦ୍ୟମେ ତହିଁ । ନୟନଯୁଗଳେ
ଆସନ୍ନ ଝଟିକା ଶଂସି ନଭ ଛବି ସମ
ଅକାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନବ୍ରତୀ ଖ୍ରମ ରଶ୍ମି ଲେଖା ।

ସଂଭ୍ରମ ଭାଟଣେ ଅତି ଭଦ୍ର ସ୍ୱର ତାନେ
ସୁଚିଂତିତ ସୁସଜ୍ଜିତ ମୋହନ ଭାରତୀ
ନଭକଂଠ ପାରେ ଯେତେ, ଲଗାଇଲି ସବୁ;
ଅବଳାସୁଲଭ-ବ୍ୟାଜ ମିନତି ଆଚରି,
ମାଗିଲଇଁ ରଖିବାକୁ ଗୋପନ ଏ କଥା ।

କିଂତୁ ତୀବ୍ର ଭାଷେ ସେହୁ ପୁଚ୍ଛିଲେ ସଘନେ,
"କିଏ ତୁଂଭେ ? କିପାଇଁ ବା ଆସିଅଛ ଏଥି ?"
ଉତ୍ତରେ ମୁଁ ଭାରତୀର ଶିଳ୍ପଜାଲ-ଛଂଦେ
ବିମୋହନ ଉପନ୍ୟାସେ ନ କରି ସୁଭୂଷି,
ତବ ଆଚରଣେ ଗଲି ଯଥାର୍ଥ ବଖାଣି ।

ଶୁଣିଲେ ସେ ମହାଶ୍ୱେତା କଷ୍ଟେ ଦେଇ କାଳ
ବିସ୍ମୟ-ବିସାର-ନେତ୍ରଯୁଗେ ଅଂତରାଳେ ।
କ୍ଷଣେ ଯେବେ କହିଲି ମୁଁ ପ୍ରାଚୀନ ସେ ତବ
ବିବାହ-ନିର୍ବଂଧ-କଥା, ଉତ୍ତରିଲା ନାରୀ,
"କିଫଳ ଏ ନିରର୍ଥକ-ବାକ୍ୟ-ବିଟଳନେ ?"

କହିଲି ମୁଁ ତହୁଁ ଗୁରୁ-ମୃଦୁ ବାକ୍ୟବଂଧେ;
ବହିର୍ଦ୍ୱାର-ତଳେ ଶ୍ରମଖୋଦନ ଲେଖନ,
ତହିଁ ସଂଗେ ତହିଁଂକର ଜୀବନର କଥା ।
'ଇଚ୍ଛା କର, ବିପଦର ଉତ୍ସଂଗ ଆଦରି
ଜାଣି ଶୁଣି, ମୃତ୍ୟୁ-ଜାଲେ ପଶିବୁ ନକର;

ଅବଶ୍ୟ ଭୋଗିବୁ ଫଳ; କିଂତୁ ସତେ ନାରୀ
ଘୋର ଏ ବିପାକ-ଫଳେ ରହିବ ତ ଦୃଢ଼
ରମଣୀର ଏ ଦୁରଂତ ଉଚ୍ଚ-ଅଭିଳାଷ !
ନାରୀ-କାର୍ଯେ ଅବଶ୍ୟ ତ ହେବ ବିଘ୍ନ ଏଥି ।'
କହିଲେ ସେ ମହାଶ୍ୱେତା, "କି ଅଧିକ ବିଘ୍ନ

ଘୋର ପକ୍ଷପାତ-ଦୋଷ ଦୁଷିତ ଏ ଭୂମେ ?"
ଜନନୀ-ହୃଦୟୁ ତହୁଁ କରି ଅବଲଂବ,
କହିଲି ମୁଁ, "ମଧୁମତୀ ପଡ଼ିବେ ସରମେ
ଜାଣି ଶୁଣି, କରିଛଂତି ଗୋପନ ସେ ସବୁ ।"
କହିଲେ ସେ, "ଲଗା କି ହେ
ତୁଂଭକୁ ସେ କଥା ?"

ପୁଣି ମୁଁ କହିଲି, "ଫଳେ ସଂଗ୍ରାମବିପାକେ,
ନରରକ୍ତ ବହିବ ଏ ରମଣୀନଲଂଦେ ।"
ଉତ୍ତରେ କହିଲେ ସେହୁ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାଂକର
କରିବେ ସେ, ଜେମାପାଶେ କହିବେ ସଦେଶ ।
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଦୃଢ଼, କରିବେ
ସେ ତାହା,

ଫଳର ବାଗୁର ଯେନ, ନ ହେବେ ଶିଥିଳ ।
ଫଳାଫଳ ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟସାଧନେ ।
ଦୃଢ଼ ଏ ଭାରତୀ ଶୁଣି ଭାଜିଲା ସାହସ;—
ସହସ୍ର ବରଷ ହେଲେ କ୍ଷୁଦ୍ରବାତାଘାତ
ଭେଦଇ ଅକର୍ମଶିଳା ତଡ଼ାଗପୁଳିନେ;—

ଭରସି କହିଲା ତହୁଁ "ଭାବି ଦେଖ କ୍ଷଣେ,
ନିବୃତ୍ତି ନ କର ନାରି-ଉଦ୍‌ବେଗ ଆବେଗେ ।
ରମଣୀ ଭବିଷ୍ୟଚିନ୍ତା କରି ହବାନତି,
ରମଣୀ-କଳଙ୍କ ଏଥି ସ୍ଥାପି ନିଜହାତେ,
ଗୌଣ ତବ ପଦ ଏବେ ଏ ମହା-ବିଧାନେ;

ପଦର ଗୌଣତା ପୁଣି ଶୁଭେ ଲୋକମୁଖେ:
'ଜେମା ପରେ ମନ୍ତ୍ରୀ; ମନ୍ତ୍ରୀ ପରେ ମହାଶ୍ୱେତା ।'
ମ୍ଳାନ ଏ ଦୁର୍ନାମ ଏଡ଼ି, ମହାଗଉରବେ
ବସିବ ଉନ୍ନତତମ-ପଦେ ସମାଦରେ;
ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଏ ମମ; କର ତଳେ ଅବହେଳା

ନ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଆମ୍ଭର ଏ ଆଗମନ କଥା ।
ନୃପସୁତେ ହୁଅ ମମ ସାହା ଗୋ ରମଣି,
ଲଭିବାରେ ଜେମାମଣି, ସେ ବରବନିତା ।
ହେଲେ ଏ କରମସିଦ୍ଧି, ଜାଣଟି ମୁକର,
ରହିଲା ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମୋର, ନୃପସୁତଦେଶେ

ଲଭିବ ଗୋ ହର୍ମ୍ମ୍ୟରାଜ, ତହିଁ ଆତ୍ମସୁଖେ
ଲଳିତଲଲନା ଗୁରୁ ହୃଦୟ ବିକାଶେ,
ନାରୀକୁଳଚିତ୍ତବୃତ୍ତି କରି ଉଦ୍‌ଘାଟନ,
ହେବ ଗୋ ରମଣୀକୁଳ ଲଲାମରୂପିଣୀ,
ମୁକ୍ତି-ବିଧାୟିନୀ ବୋଲି ରମଣୀସମାଜେ

ଲଭିବ ଅକ୍ଷୟ ଯଶ । ନାମର ମହିମା
ବିସ୍ତାରି ସମସ୍ତୁଟେ ଭାରତ ଉଜଳେ ।"

ସ୍ତବ୍‌ଧ ଏ ବଚନେ ମମ, ହୃଦୟର ଅଳପ,
କହିଲେ, ଦେବେ ସେ ଆଜ ଉତ୍ତର ଏହାର ।
ଆଦେଶିଲେ ରହିବାକୁ ମଉନ ଏ ଭୂମେ

ଏହି ଅବସରେ । କଲି ସାଧନ ଏତିକ,
ଅଧିକ ଅରଜିବାକୁ ନାହିଁ ମୋ' ଶକତି ।
ମାରହିଲେ ବିଭୁଧ୍ୱଜ । ଆସିଲା ତକ୍ଷଣେ
ଜେମାଠାରୁ ସୁସମ୍ବାଦ, 'ଯିବେ ଜେମା ଆଜ
ଭୂବିଦ୍ୟାର ଆଲୋଚନେ ଉତ୍ତର-ପ୍ରଦେଶେ,

ପରଖି ଦେଖିବେ ତହିଁ ଭୂମିସ୍ତର ଭେଦ ।
ଅଛଇ କି ନାହିଁ ଇଚ୍ଛା ଆମ୍ଭର ଏଥିକୁ !
ପ୍ରେକ୍ଷଣୀୟ ସେହି ଭୂମି, କିଛି ଦୂରେ ତହୁଁ
ସ୍ଥୂଳ-ଗିରି-କଟି ଗୁରୁ-ପ୍ରପାତ-ଆବେଗେ
ଘର୍ଷ-ସଙ୍ଘସୃଷ୍ଟ-ସମ ଯାଉଅଛି ବହି ।

ଘନ-କିଶଳୟ-ଛଦେ ଶ୍ୟାମଳ ପୁନ୍ନାଗ
ଆବରିଛି ଶବଳିତ-କାନନ ବିଗ୍ରହ ।
ଜଟିଳବଲ୍ଲରୀଶୋଭି ଯୁଗଳଶିଖର
ବିକାଶି ଭୂଧର ଦୂରେ ଗାଢ଼ନୀଲଲଲାଟେ,
ସୂଚି-ସ୍ତରେ ଉଠିଅଛି ନୀଳ-ନଭ-ପଟେ ।'

ଦେଲୁ ସ୍ୱୀକାର ତହିଁ । ଦିବସ କରମ
ଏକେ ଏକେ ଗଲା ସବୁ ବହି ଯଥାକାଳେ ।
ହରଷ ଲଭିଣ ଶେଷେ ବହିର୍ଦ୍ୱାରେ ଯାଇ,
ମିଳିଲୁ ବନିତାମେଳେ ଯହିଁ ଜେମାମଣି !
ବନିତାଜନତା ଭେଦି ଦିଶୁଥିଲା ଶିର,

୨୬୫—ସୂଚୀ = ଜ୍ୟାମିତ୍ୟକ ସୂଚୀ-ଘନ ।

ଭଂଗିମାର ଅପରୂପ ସେ ମୋହନ ଠାଣି !
ତୋଳ ଭୁଂଗ ବପୁ ଉଭା ସେ ବରବନତା,
ପୃଷ୍ଠେ ସ୍ତଂଭ, ପଦ ରଖି ପାଳିତ ଶାର୍ଦୂଳେ,
ଶାର୍ଦୂଳ ସେ, ପଦପାଶେ କରି ନଖ-କେଳି,
ମାର୍ଜାର-ଶାବକ ଯଥା ଖେଳଇ ଖସୋଳେ ।

ରମିଲ ଅଂତରେ ମୁହିଁ, ରହିଲି ନିରେଖି,
ସହସା ଘୋଟିଲା ମୋତେ ସେହି ଭୂତାବେଶ,
ଅଦ୍ଭୁତ ସେ ବ୍ୟାଧି, କୁଳ ପରଂପରାଗତ ।
ଦିଶିଲା ସେ ରାଜକେମା ଶୂନ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟପରି,
ଅନୁମାନଖେଳପରି ଲାଗିଲା ଶାର୍ଦୂଳ,

ସେ ନଳଂଦ, ନଳଂଦର ଲଳନା-ମଂଡଳୀ
ଇଂଦ୍ରଜାଲଛବି ସମ ହେଲା ମୋ' ପରତେ ।
ସ୍ୱପନପ୍ରତିମାସମ ମଣିଲି ନିଜକୁ,
ସତ୍ୟ କି ସ୍ୱପନ କିଛି ନ ପାରିଲି ବୁଝି ।
ହେଲେହେଁ ହୃଦୟ ମୋର ଘୋର
ଭାବାବେଶେ

ବୁଡ଼ିଲା, ସମ୍ଭ୍ରମେ ହେଲା ଚିତ୍ତ ପରାହତ,
ଉରଭେଦିଗୁରୁଶ୍ୱାସ ଫିଟିଲା ସଘନେ,
ବିଦ୍ୟୋତିତ ନୟନର ଚପଳା ସ୍ଫୁରଣେ
ହେଲି ଅଭିଭୂତ ମୁହିଁ, କେମାର କଟାକ୍ଷେ,
ପ୍ରଣାମର ଅବନତ ଅଭିଳାଷ ଯେନି,

ଥରିଲା ମୋ ଅଂଗ ଯଷ୍ଟି ଶିରା ପ୍ରଶିରାରେ ।
ରହିଁ ରହିଁ ଭୁଂଗ-ଅଶ୍ୱ-ପୃଷ୍ଠ ଅବଲଂବି,
ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଅବଲାର ଦଳ ଧରି ସଂଗେ,
ଚଳିଲୁ ସେ ବିମୋହନ-ଗିରି-ବନ ପଥେ;
ଗିରିନିର୍ଝରିଣୀ ଯହିଁ ପ୍ରସର-ସଂକୋଚେ

ଉଠିଥିଲା; ବନଭୂମି ତେଜି ଦଶାମୁଖେ ।
ଅଶ୍ୱବରେ ଚଳିଲି ମୁଁ ଧରି କେମାପାଶ ।
ପାଶେ ଦେଖି କହିଲେ ସେ ଅଳପ ମଉନେ,
"ବଂଧୁବର, ବିଶ୍ୱାସ ମୋ', କାଲି ପ୍ରଭାତରେ
ତବ ସଂଗିଜନେ ଯାହା କହିଲ ଆକ୍ଷେପେ;

ଧରିନାହିଁ ତୁମ୍ଭେ ମମ କଠୋର ସେ ଭାଷା ।
ନ ଥିଲା ମୋ ଇଚ୍ଛା କେବେ ହେବାକୁ ପରୁଷ ।"
କହିଲି ମୁଁ, "ସଂଗିଜନେ କି ବା ପରୁଷ ସେ ?
କହିଥିଲେ ଯାହା କଥା ସଂଗିଜନ ମମ
ହେଲେ ହୋଇପାରେ ତାହା ପରୁଷ
ସେ ଜନେ ।"

କହିଲେ ସେ କେମାମଣି, "ପୁଣି ସେହି କଥା ?
ଆସିଛ କି ଦୂତ ତୁମ୍ଭେ ସେ ରାଇଜ୍ ଏଥି ?
ନବ ଆଗଂତୁକ ବୋଲି, ଦେଲୁ ଅନୁମତି,
କହ ତେବେ; ଏହିଠାରେ ହେଉ ତାର ଶେଷ ।"
ସ୍ଖଳିତ-ବଚନେ ତହୁଁ ଆରଂଭିଲି ମୁହିଁ,

"ଜାଣଇ ମୁଁ ରାଜସୁତେ—ଇଚ୍ଛାଅଛି ମମ—
ନୃପତି କରଂତି ଆଶା—ନାହିଁ କି ନିର୍ବଂଧ —
ପ୍ରେମିକ-ହୃଦୟ ନାହିଁ ରାଜସୁତସମ;—
କଳ୍ପନାରେ ଥିଲେ ସତେ ଯାହା ସେ ବିରହି,
ସବୁ ମୂର୍ତ୍ତିମଂତ ଏଥି ଦେଖେଁ ତବ ପାଶେ ।

ପ୍ରେମିକ ସେ ରାଜସୁତ; ଦେଖେ ଯେବେ କାହିଁ
ଅବାଚୀ-କକୁଭ-ଗୂରି ବିହଂଗମ ନଭେ,
ବିରହରେ ପଡ଼ସ ବହି ଯିବ ତା' ସଂଗତେ
ଭେଟିବାକୁ ପ୍ରଣୟିନୀ ପ୍ରାଣର ଆବେଗେ ।
ସତେ ଯେବେ ତୁମ୍ଭ ନିଷ୍ଠେ ପାଇବେ ଜୀବନେ

୨୭୫ । ଖସୋଲ = ମୂଷୁରୀ, ମସିଣା ।

କଠୋର ଏ ମହାବ୍ରତ; ମରମ-ଦଂଶନେ
ତେଜିବେ ପରାଣ ସିନା ସେ ବ୍ରଜନନ୍ଦନ !
ରହିଲେ ସେ ଦେହ ଧରି, କି ଫଳ ତହିଁରେ ?
ନିରାଶାର ପରିତାପ ଘୋର ଦରିଡ଼ାମେ
ଅପକର୍ମେ ଜୀବନର ଅବଶିଷ୍ଟ ସାର !"

ଉତ୍ତରିଲେ ଜେମାମଣି, "ଅବୋଧ ବାଳକ ।
ନାହିଁ କି କରମ କିଛି ? ନ ଜାଣେ କି ପଢ଼ି ?
ଗ୍ରନ୍ଥପାଠେ ନାହିଁ ତାର ଜୀବନେ ପିପାସା ?
ନାହିଁ କି ବ୍ୟାୟାମ ମଲ୍ଲକ୍ରୀଡ଼ା, ଭୁଲାଇବ ମନ ?
ନ କରେ ବା କାହିଁକି ସେ, ରସେ ସହିଁ ନର,

ଅଭ୍ୟାସ ସେ କଉଶଳ, ରଣ-ରଙ୍ଗ-ରସ ?
ଅଜ୍ଞାନ ବାଳକା ପରି ଭ୍ରମିମାବିଳାସେ
କାଟେ ଦିନ, ବାଳକାଏ କରି ଆଦରଣ !
ବୟସରେ ନୁହଇ ସେହୁ ବାଳକାରୁ ବଡ଼ ।
ଅଜର ବାଳକା ନୁହେ; ଥିଲେହିଁ ବାଳକା

ଦିନେ ଏହିପରି । ଦିନେ ଥିଲୁ ଆମ୍ଭେ ତାହା ।
ଖେଳୁଥିଲୁ ଶିଶୁପଣେ ପ୍ରେମର ସ୍ୱପନ ।
ରାଜଦୂତ ତବ ଦିନେ ଥିଲେ ସେ ସ୍ୱପନେ ।
ପଡ଼ିଅଛି କାଳଗ୍ରାସେ ସେ ଆମ୍ଭ ଆଡ଼ମ୍ବର;
ଆଳାପ-ବିଳାସେ ଆଜି ସ୍ମୃତି-ଉଦ୍‌ବୋଧନେ

ପଡ଼େ ମନେ; ନାହିଁ ଶଙ୍କା ସେ ସ୍ମୃତିରେ ଆଉ ।
ନୋହୁ ଏବେ ସେ ରମଣୀ । ଶିଖିଛୁ ଆୟାସେ
ନାରୀଜୀବନର ତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ବିଦ୍ୟାଳୟେ ।
ଉଠାଇବୁ ରମଣୀର ପତିତ ସମ୍ଭ୍ରମ ।
ବସିବ ସେ ନର ତୁଲେ ସମସିଂହାସନେ ।"

ରହି କ୍ଷଣେ, ପୁନରପି ଭାଷିଲେ ରମଣୀ
ଗର୍ବ-ସ୍ନେହବଚନେ ଗୃହିଁ, "ପ୍ରାଚୀନ ନିବନ୍ଧ ?
ନ କହ ସେ କଥା ସଖି, ନରର ଆଦେଶେ
ଅଛି କି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ଆଉ ? ଆପେ ଆପଣାର
ସମ୍ଭ୍ରମ ରଖିବେ ନାରୀ; ଧନ୍ୟ ସେ ରମଣୀ

ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ମହୀତଳେ, ଧନ୍ୟ ହେ ବାସନ୍ତି;
ରଖିଲ ଆପଣେ ନାରୀ-ମହତ-ସମ୍ଭ୍ରମ
ଉପେକ୍ଷି ଆସବତାପ ତାପିତ ଭୂପାଳେ;
ଆଦେଶ ହରାଇ ସେହୁ, ହୋଇ ଛନ୍ନମତି,
ପ୍ରଲପିଲେ ତାଳୀବନ ଶ୍ୟାମଳ-ସୁସାନେ ।"

ଆହା ଏ କି ଘୋର କଥା ! କି କହନ୍ତି ଗ୍ରୁମୁ !
ମାରବମାରୁତ ସମ ଏ ତୀବ୍ର ନିଶ୍ୱାସେ
ଉଚିତ କି ତାପିବାର କମ୍ରସହକାରେ,
ଅବଲମ୍ବି ରହିଛି ଯେ ତବ ଅଙ୍ଗଲତା ?
ଜାଣଇ ମୁଁ ରାଜସୁତେ; ଜାଣେ ତା' ହୃଦୟ ।

ଏ ପୁଣି କଠୋର କ୍ରିୟା ! ପାରିବ କି ଭାଙ୍ଗି
ଯୁଗାନ୍ତରବ୍ୟାପି ନରପୁରାଣ ମହିମା ?
ଦେଇଛ ଗୋ ଅନୁମତି, ସହମାୟୁ ମମ
ଚଳିତ ଏ ଭାଷା-ବନ୍ଧ; ଦେଖ ଚିନ୍ତା କରି,
ବୁଦ୍‌ବୁଦ ସମାନ ଭବେ ମାନବ ଜୀବନ;

ଆଚରିଛ ମହାବ୍ରତ, କଠୋର ସାଧନା;
ଭବଲୀଳା ସରି ଯେବେ ଯିବ ଅର୍ଦ୍ଧପଥେ
ଗ୍ରୁମୁଂକର, କି ହେବଟି ଏ ମହା ବିଧାନ ?
ସହଜେ ଅବଳା ନାରୀ; ଦାୟାଦ-ସଂଘେ
ପଶିବେ ଦୁର୍ବଳ କେନ୍ଦ୍ରେ, ମହା ଅନୁଷ୍ଠାନ

---

୩୫୧ — ବାସନ୍ତୀ (ଭାସ୍ତୀ) ପ୍ରାଚୀନ ସୁବିସ୍ତୃତ ପାରସ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିପତି-ଶଶେଷଂକର ପତ୍ନୀ । ଦିନେ ମଦ୍ୟ ପାନରେ ମତ୍ତ ହୋଇ ସମ୍ରାଟ୍ ପତ୍ନୀଙ୍କର ଶୋଭା ସମବେତ ଅମାତ୍ୟ ଓ ସାମନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇବା ମାନସରେ ତାହାଙ୍କୁ ରାଜସଭାକୁ ଡାକିଲେ, କିନ୍ତୁ ବାସନ୍ତୀ ସେ ଆଦେଶ ପାଳନ କରି ନଥିଲେ । ସୁସାନ—ସେହି ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ ରାଜଧାନୀ । ସେଠାରେ ବହୁତ ଶ୍ୟାମଳ ତାଳ ଜାତୀୟ ବୃକ୍ଷ ଥିଲା

୩୭୧ — ଦାୟାଦ = ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ।

ଟଳିବ ସମୂଳେ, ହେବ ଏ ମହା ସାଧନା
ସଇକତେ ସଉର୍ଣ୍ଣୀନ ପଦଚିହ୍ନ ସମ;
ପ୍ରଚଳିତ ଚଣ୍ଡତର ମାତ୍ୟବତାଡ଼ନେ,
କୁସଂସ୍କାର ଝଂଝାବାତେ, ଲୁଣ୍ଠିବ ଆହା !
ଅଂତରର ଅତଂକ ମମ;
ସତେ କି ହେ ଜେମା,

ଅରଜ ସୁନାମପତି, ଜୀଉନ୍ତି ସଂତାନେ,
ଶୂନ୍ୟ ଶୁଷ୍କେ ପାହିଯିବ ଏ ତବ ଜୀବନ ?
ନାରୀର ଜୀବନଧନ ନିସର୍ଗ ସୋହାଗ,
ସଂତତିରେ ସମପ୍ରାଣ, ପ୍ରେମତରୁ ଲତା,
ସଂସାର ସଂପଦ-ସୁଖ, ନ ହେବ ଜୀବନେ ?"

କହିଲେ ସେ ବରାଂଗନା, "ବଂଦ କର କଥା;
ଉତ୍ତର ବନସ୍ତ-ବାସୀ ବର୍ବର ବାଳିକା !
ହୋଇପାରେ ପ୍ରେମ ତବ ନୃପତିନଂଦନେ
ଦୈବତ ସୁଲଭ ଭବେ; ଆତ୍ମବଳଦାନେ
ନ କରନ୍ତୁ କି ହେ ଆଂଭେ ଦୈବତ ତର୍ପଣ ?

ସାହସିନୀ ସତେ ତୁଂଭେ ! ଏ ବଧିରେ କେବେ
ନ କହଂନ୍ତି କେହି କଥା ଆଂଭ ପାଶେ ଏଥି ।
ହେଲେହେଁ କଲ ତ ଏବେ ସଂତତିର ସ୍ତୁତି;
ଉପବନ ତରୁ ଯଥା ଧରେ ପୁଷ୍ପରାଜି,
ବଢ଼ଂନ୍ତି ସଂତତି କି ହେ ଭବେ ସେହିପରି,

ଯହିଁ ତହିଁ ଅନଳପେ ? ସଂତତିର ନାଶ
ଦହଇ ମରମ ଶୋକେ; କି ଫଳ ସେ ସ୍ନେହେ ?
କିଂତୁ ଶୁଣ ଗୋ ବାଳିକେ, ଯେତେ କହ ପଛେ,
ଜୀଉନ୍ତି ସଂତତି ନାଶ ସଂଭବେ କି ଭବେ ?
ସହିତା ଶୀତାଂଶୁ ଛବି ସମ ଏ ମରତେ

ନିତ୍ୟ ନବ ନବ ଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରକଟି ଜୀଉନ୍ତି,
ଧନ୍ୟ କରନ୍ତି ସେ ମାନବେ, ଆଦରେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ।

ସଂତାନ ବିଭବ ପୁଣି ଇଚ୍ଛଇ ଯେ ନାରୀ,
ଅଂତର ଆବେଗରେ ସଦା ମରେ ସେ ମରମେ,
ରମଣୀହୃଦୟ ନିଧି-ବତ୍ସଳ-ସଂତାନ

ପୁତ୍ରହିତ-ତାଡ଼ନା ଲଭି, ବଢ଼ଇ ଜଗତେ;
ପରୁଷ ସେ ବିତାଡ଼ନେ ନାରୀର ଅଂତର
କି ଘୋର ଗଂଜଣା ସହି, ରହଇ ମଉନେ ।
କି ସୁଖ ସେ ସଂତତିରେ ? ଅଛି କି ଜଗତେ
ହୀନତର ଜଂତୁ ଆଉ ସେ ନାରୀକୁ ବଳି,

ହୃଦୟର ରକ୍ତ ଦେଇ, ପାଳି ଯେଉଁ ସୁତ,
ମରମ-ଦଂଶନେ ଦେଖେ ଅପକର୍ମ ତାର ।
କହିଲ ସୁନାମ-କଥା; ସୁନାମର ଆଶେ
କରୁଁ କି କରମ ଏଥି ? ହୋଇ ପାରେ ଫଳ,
ମହତ୍ତ୍ୱ-ରମଣୀ-ନାମ ଲଭିପାରେ ତହିଁ,

ଚହିଲେ ଭରସି ଯେତେ ମହା କଳ୍ପନାରେ
ଧରାଇଲେ ମୂଳଭିତ୍ତି, ଅବଲଂବି ଯାହା
ଭବିଷ୍ୟକରମୀ କୁଳ ଗଢ଼ିବେ ସଉଧ ।
କି ହେଲା ଆପଣେ ଯେତେ କଲେହେଁ ଅଳପ ?
ଆଳସ୍ୟ ବରଜି ତେଣୁ ଉଠି ସଦୁତ୍ସାହେ ।

କଠୋର କରମେ ପଶି ଆଚର ବିହିତ ।
ନ ଭଜ ସଂକୋଚ କେବେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ସାଧନେ ।
ତିରେ, କାଳେ ଆଂଭର ଏ ଦୃଢ଼ ଆଦରଣ
ଦୁର୍ବଳ ଦାୟାଦ ଲଭି, ଭଜିବ ବିଳୟ ।
ମନେ କିଂତୁ ହୁଏ ଆହା, ସତେ ଏ ଜଗତେ

ନ ହୋଇ ବୁଦ୍‌ବୁଦ୍‌-ସମ ଏ ମରଜୀବନ,
କ୍ଷଣିକ କରମପରେ ନ ଭଜି ବିଲୟ-
କ୍ଷଣ-ଜୀବ-ମକ୍ଷୀ-ସମ, ଦୁଅଂତା କି ହେଲେ
ସାତକଳ୍ପଜୀବୀ ସେହି ମୃକଂଡୁ ତନୟ
ଜୀବନ-ସମାନ ଭବେ ! ଦେଖଂନ୍ତୁ କୁଣଳେ,

---

୪୨୪ । ମାର୍କଂଡେୟଂକର ସାତକଳ୍ପ ପରମାୟୁ ଥିବା ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

କଳ୍ପନାର ପରିଣତି ଦୃଢ଼-କର୍ମ-ବଂଧେ,
ସିଜତାର ପଦଚିହ୍ନ ଶୈଳ-ଖୋଦନେ ।"
  ରହିଲି ମଉନେ ମୁହିଁ, ନ ଦେଇ ଉତ୍ତର ।
ତଥିର ସଂଶୟ ଚଢ଼ି ଯାଇଲ ଅଂତରେ,
'କଳ୍ପନାର ମହିମାରେ ବିଭ୍ରାଂତ କୁମାରୀ,

କାବ୍ୟ-ନାଟିକ-ଗ୍ରାହୀ ସେ ରାଜନଂଦିନୀ
ଜିଣିବାର କଦାକାଳେ ନୁହଇ ସଂଭବ' ।
ଦେଖି ଏ ମଉନ, ତହୁଁ କେମାମଣି ନିଜେ
କହିଲେ, ସେ ଚିଂତା ମୋର ଜାଣି ଅବା ସତେ !
  "କି ବିକଟ ଜଂତୁ ଏଥି ବିଗ୍ରହିଛ ମନେ

ଭେଟିଲ ଏ ବିଦ୍ୟାଳୟେ ମମ ଏ ବିଗ୍ରହେ !
ଏହି ଭାବେ ବଢ଼ି ସଦା; ଅଭ୍ୟାସ ଅଂତର
ହୋଇଅଛି ଏହା । ଆଜଯାଏ ନାରୀକୁଳ,
ପୁରାଣ-ରୋମକ-ଚଂଦ୍ର-ଦାସ ନିର୍ଯାତନେ,
ବ୍ରାଜିଲ-ବିକ୍ରୀତ-ଦାସ-ୟୁନାନୀ-ସଂପଦୁ

ବଳ ଅତ୍ୟାଚାରେ, ଥିଲେ ଅଂଦର-ମହଲେ,
ଖର୍ବ ଅଭିଳାଷେ ହୀନ ମନୋବୃତ୍ତି ଧରି !
ଜାଣିବେ କେମନେ ସେହୁ ? ଅନୁମାନ କାହିଁ ?
ରମଣୀ କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ଏ ଗୁରୁ ବେଦନା,
ପରାଣର ଅତଂଦ୍ରିତ ବାସନା ଏ ମମ ?

ସାଧନାର ଗତି ବଡ଼ ମଂଥର ଏ ଭବେ,
କଳ୍ପନାକୁ ଜନ୍ମିଷ୍ଠୀପାରେ ସିଦ୍ଧିର ବିକାଶ ।
ନାରୀଜାତି ଉଦ୍ଧରଣେ ପାରଂଭୁ ହେ ଯେବେ,
ସିଦ୍ଧିର ସେ ଆସ୍ପାସିତ ସୁଦୂର ବିକାଶେ
ଆଣିବାକୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ରତିଲୋମେ ଏଥି

ମହା ସାଧନାର ଫଳେ, ନାହିଁ ମମ ଭୟ,
ଜୀବନ ଅରପିବାକୁ ଏହି ମହା-ଯଜ୍ଞେ ।
ସ୍ଥିର-ଲକ୍ଷ୍ୟ-ଦଧିଚିର ଆତ୍ମଦାନୁ ବଳ
ଦିଅଂତି ମୁଁ ଆତ୍ମବଳ; ଚଢ଼ିଂତି ଅତଳେ
ଗିରିଶିଖୁଁ ଡେଇଁ ଦେଲେ, ପଶଂତି ସାଗରେ

ବିକଟ-ବଡ଼ବା-ମୁଖେ, ଦାବାନଳ-ଶିଖା
ନିଦାଘ-ଚନ୍ଦନ-ସୁଖେ କରଂତି ଆଦର ।
ଜାଣଂତି ହେ ଯେବେ, ଏଥି ଅରପି ଜୀବନ
ସାହସିକ ଆତ୍ମଦାନେ, କରିବ ସାଧନ
ପରାଣ-ଦୋସର ମମ ଭଗିନୀ-କୁଳର

ମହତ ଏ ସୁକଲ୍ୟାଣ, ମୁକ୍ତି-ସ୍ୱାଧୀନତା ।"
  କହୁଁ ଏହିପରି ନାରୀ ନୁଆଁଇଲେ ମଥା,
ଢେଙ୍କିଲେ ଗୋପନେ କି ସେ ଲୋତକର ବିଂଦୁ
ଉଦାରତା ମହିମାର ମହାର୍ଘ୍ୟ-ଲକ୍ଷଣେ !
ଉଠିଲୁ ଉପରେ ତହୁଁ ଉପକଂଠ ତେଜି

---

୪୩୧ । ଛଦ୍ମରେ ବା ଅପ୍ରାକୃତ ଭାବରେ ଯେ ଯେଉଁରୂପ ଧାରଣ କରେ, ତାକୁ ତାହାର ନାଟିକ କହଂତି ।

୪୪୦ । ୟୁନାନୀ (ଇଉରୋପୀୟମାନେ) ବ୍ରାଜିଲ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ଆଫ୍ରିକାର ନିଗ୍ରୋମାନଙ୍କୁ ଦାସରୂପେ ବିକ୍ରୟ କରି ଧନାର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । କ୍ରେତାମାନେ ଏହି ଦାସମାନଙ୍କୁ ପଶୁଠାରୁ ହୀନ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ରୋମ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗର ୧୭୭ ଧାଡ଼ି ନୋଟ୍ ଦେଖ ।

୪୫୩ । ଦେବାସୁର ଯୁଦ୍ଧରେ ଦଧିଚି ମହର୍ଷିଙ୍କର ହାଡ଼ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବଜ୍ରରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ହେବାରୁ ଦଧିଚି ପ୍ରାଣଦାନ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂରଣ କରିଥିଲେ ।

ତରଷ୍ଟୀନ-ଗିରିଦେହେ, ଗିରି-ନିର୍ଝରିଣୀ
ମୋହନ ପ୍ରପାତେ ଚାହିଁ ପଡ଼ୁଥିଲା ଖସି,
ଗୁରୁନାଦେ ଉପଳିତ-ଶୈଳ-ବିଗ୍ରହେ
ଶତ-ଶିଳା-ଶିରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣରଜତ-ସ୍ମରଣେ,
ବିସ୍ତାରି ବଶୀର୍ଣ୍ଣ ବପୁ ଶୀକରସଙ୍ଘାତେ,

ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ବର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛବି ବିକାଶି ବିଭବେ,
କମ୍ପାଇ ମୃଦୁଳେ କାନ୍ତ କଣଳସ୍ଥ ଦ୍ରୁମେ ।
ପ୍ରପାତ-ଖୋଦନେ ତଳେ ଗୁରୁଗିରି-ଦେହେ
ଜାନ୍ତବ-କଙ୍କାଳ-ସାର-ଶୁଭ୍ର-ଅସ୍ଥିରାଶି
ଦିଶୁଥିଲା, ମାନବର ସୃଷ୍ଟି-ପୂର୍ବ-ଯୁଗ

ପୁରାଣ-ଅତୀତ-ଜୀବଜନ୍ତୁ-ପରିବାର
ଲକ୍ଷି ଚାହିଁ, ବରଯୋଷା ଭାଷିଲେ ଉଦନ୍ତ,
"ଏ ଯୁଗ ମାନବ ତୁଲେ ତୁଳନାରେ ଯଥା
ପ୍ରାଚୀନ ଏ ଅସ୍ଥିରାଶି, ଆମ୍ଭେ ସେହିପରି
ଭବିଷ୍ୟରମଣୀ-ନେତ୍ରେ, ତୁଳନାରେ ଚାହିଁ ।

ସର୍ଜନାର କ୍ରମୋନ୍ନତି ଏହି ତ ଜଗତେ ?"
କହିଲି ମୁଁ, "କି ସାହସେ କହିବା ଏସନେ ?
ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ବିଧାତା ସତେ ନରଶିଳ୍ପୀସମ,
ଅଭ୍ୟାସର ବଳେ ଶିଖି ଦିନୁ ଦିନ ଶିଳ୍ପ,
ସାଧନ୍ତି ଏ ଜଗତର ଉନ୍ନତି-ସମ୍ପଦ !"

ଉତ୍ତରିଲେ ହେମାମଣି, "ମନ୍ଦ ନୁହେ କଥା,
ଦର୍ଶନର ଆଲୋଚନେ ଅଛି ମତି ତବ ।
ବିଅ ମନ ଚାହିଁ ତେବେ, ଅରଜିବ ଏଥି
ପୁରସ୍କାର ଦର୍ଶନର, ଗୁରୁଅଳଙ୍କାର,
ବିଚିତ୍ର ସେ ହେମ-ହାର, କଉସ୍ତୁଭନିନ୍ଦ

ନାୟକ ସେ ହାରେ ଗୁରୁ ମାରଗ-ଖଚିତ,
ଶାଣିତ-ମାରଗ-ପଟ୍ଟ, ଦର୍ପଣ-ପଦକେ,
ତଳେ ତାର, ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଶିଳ୍ପ-ବିରଚନେ
ଦ୍ୟୋତିମାର ରୂପ ଲେଖା, ଆଗୃହୀ-ଚରିବେ,
ପାଶେ ଚାହିଁ ଶିଳ୍ପୀବର ସୁଗୁରୁଖୋଦନେ

ଶିଷ୍ୟରୂପେ ଦାର୍ଶନିକ, ଆଦିଯୁଗେ ଯେହୁ
ପିଇଥିଲେ ନିଜେ ବିଷ, ଲଭି ପ୍ରାଣ ଦଣ୍ଡ,
ଭ୍ରମ ସେ ଆଦେଶ ପାଳି ଶାନ୍ତ-ନିରୁଦ୍‌ବେଗେ ।
କଳ୍ପନା ଆଭରି ଏହୁ, ଶିଳ୍ପୀର ଖୋଦନେ
ଜୀବନର ଜାଗରଣେ ରାଜଇ ରୁଚିର ।

ଜଡ଼ିତ ଦ୍ୟୋତିମା ଚାହିଁ ଦର୍ଶନର ତତ୍ତ୍ୱେ ।
ଶିଷ୍ୟ ଚାହିଁ ବିଜଡ଼ିତ ସେ ତତ୍ତ୍ୱ-ଗ୍ରହଣେ ।
ଅରଜ ଏ ପୁରସ୍କାର । ଏକା ବିଦ୍ୟା ଯେନି
ସରବେ ମୁହନ୍ତି ବଡ଼ । ବିଦ୍ୟାର ବିଭାଗେ
ଯାହାର ଯେମନ୍ତ ରୁଚି, ବିଭିନ୍ନ ସରବେ ।

---

୪୬୬ । ତରଷ୍ଟୀନ=ଡେଲ୍ଟା ।

୪୯୧—ନାୟକ=ହାରମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପଦକ । ମାରଗ=ସାଗୁଆ ମଣିବିଶେଷ ।

୪୯୪-୯୮ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀସର ଆଦି ଦାର୍ଶନିକଙ୍କର ସକ୍ରେଟିସ୍ ଦ୍ୟୋତିମା (ଡାଇଓଟିମା) ନାମକ ଯାଜକପତ୍ନୀଙ୍କଠାରୁ ଦର୍ଶନତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା କରିଥିବାର ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ପରେ ସେହି ସକ୍ରେଟିସ୍ ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡରେ ବିଷପାନ କରାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ସକ୍ରେଟିସ୍ ନିଜେ ଯେ ବିଷ ଆନନ୍ଦରେ ପାନକରି ରାଜ୍ୟର ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରିଥିଲେ ।

କହିଲି, ମୁଁ, "ଏ ବିଷୟରେ ଶବଚ୍ଛେଦବୃତ୍ତି,
ତହିଁ ତତ୍ତ୍ୱ-ଗବେଷଣା ନାହିଁ ତ ଏ ଭୂମେ ?"
ଉତ୍ତରିଲେ ବାମା ତହୁଁ, "କହିଲେ ଯଥାର୍ଥ,
ଭାବିଥିଲୁ ସେ ପ୍ରସଂଗ, ନାହିଁ ରୁଚି ତହିଁ ।
ବାସ୍ତବରେ ଦେଖି ଯିବ, ଅରୁଚି ବିକାରେ

ବିଚଳିତ ହୁଏ ମନ; କି ଲାଭ ତହିଁରେ ?
ରାକ୍ଷସ ସେ ନର-ଜାତି, ଜୀବଂତ-କୁକୁରେ
କାଟଂତି କୁଶଳେ ହସି ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ-ପଟେ ।
ମରଣ ପ୍ରାକ୍‌କାଳେ ପୁଣି ସେହି କୁକୁରକୁ
ଖୁଆନ୍ତି ଆଗ୍ରହେ ବସି, କଉତୁକ ବହି,

ନର-ଶବ-ଛେଦ ଲବ୍ଧ-ପିଶିତ-ଶକଳ ।
କାଟଂତି କୁଶଳେ ପୁଣି ରହସ୍ୟ-ଜଡ଼ିତ-
ମାନବ-ହୃଦୟ-ପିଂଡ; ଶରୀର-ଜଗତେ
ଉଦାରତା ମହିମାର ସେ ଅମୃତ-ଖଣି;
ଦୈବତ-ବିଭବ ନରେ, ପୂତ, ସୁମହତ;

ଜୁଆଂତି ସେ ସେ ବିଭବେ ବିଭତ୍ସ-ଗରବେ
ମହାଘୋର-ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତ-ପୁରାଣ-ପିଶିତ
କନ୍ଦୁକରେ, କି ବିକଟଶର୍ମେ ଭୁଲୁହଲେ ।
ଶ୍ୱାନର ବିକଟକ୍ରୀଡ଼ା ଅନୁକରି ତହିଁ,
ପ୍ରବର ମାନବ ପ୍ରାଣ ପକାଇ କଳୁଷେ,

ଶ୍ୱାପଦ-ସୁଲଭ-ଭାବେ ହୁଅଂତି ଜଡ଼ିତ ।
ରମଣୀଏ କରିବେ ହେ କି ଲାଭର ଆଶେ
ଅନୁକୃତି ନରର ସେ ବିଭତ୍ସ-ବିଧାନେ ?
କିଂତୁ ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞାନ ସଦା; ବିଦ୍ୟାର ମହତ୍ତ୍ୱ
ଶରୀରର ତତ୍ତ୍ୱ କେବେ ନୁହେ ଏଡ଼ିବାର;

ଦେହର ନିଦାନ, ପୁଣି ଚିକିତ୍ସାର ବିଧି,
ଶିକ୍ଷିବେ ନାରୀଏ । ଜାଣି, ଏ ତତ୍ତ୍ୱ ପଢ଼ିଲେ,—
ନର ସିନା ଶିଖିବାର ବାସନାରେ ପୁଣି—
ଆଗହୁଁ ଶିଖିଛୁ ଅଂଭେ ଆପଣେ ଆୟାସେ ।
ଅବିଶ୍ରାଂତ-ବହୁମାସ ମଂଥର-ଚଳନେ

ଯାଇଛି ଜୀବନେ ମମ; ଶିଖିଛୁ ଚିକିତ୍ସା ।
ରୁଗ୍‌ଣ କେବେ ହୁଅ ଯେବେ, କରିବୁ ଆପଣେ
ଚିକିତ୍ସାର ପରିପାଟୀ, ପଥ୍ୟର ଯତନ ।
ଥାଉ ଏବେ ସେ ସଂବାଦ, ପ୍ରଶ୍ନ ସେ ତୁମ୍ଭର:

'ଶିଳ୍ପ-ଶିଳ୍ପୀ-ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ ଏହି ଜଗତ-ସୃଜନେ,'
କି ହେଲା ସେ କଥା ? 'ଯାଉ ବିକାଶି ଆଲୋକ,'
ବିସ୍ତରିଲେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତି; ଭାତିଲା ବିଭବେ
ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚଂଦ୍ର, ଗ୍ରହ, ତାରା, ଆକାଶ, ଅବନୀ,
ଅନଳ, ଅନିଳ, ଜଳ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟୋତନେ ।

ଆଗ କିଏ, କିଏ ପଛେ, ନାହିଁ ସେ ବିଚାର ।
ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତି-ବିରଚନେ ଅତୀତ, ଭବିଷ୍ୟ,
ବର୍ତ୍ତମାନ ଭେଦ ନାହିଁ; ସବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ।
ଆଲୋକର ଉଦ୍‌ଗୀରଣେ ଏକାବେଳେ ସବୁ
ଭାତିଲା ନିଖିଳ ସର୍ଗ ମହା ମହିମାରେ ।

କାଳର ବିଭାଗ ନାହିଁ ସର୍ଜନ-ବିଧାନେ ।
ନିତ୍ୟବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭୁ ଧରଂତି ଜଗତ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେ ଏ ମାନବ, ନୁହଇ ଅନଂତ,
ମହାକାଳପାରାବାରେ ଘଟନାର ବଶ
ଆଗେ ପଛେ ଗଣୁଅଛି, କ୍ଷୁଦ୍ର ନରଶିଶୁ,

ଅନଂତର ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ପୂର୍ଣ୍ଣର ବିକାଶ
ବୁଝିବ ସେ କାହୁଁ କେବେ ? କରମୁ କରମେ,
ଘଟନାରୁ ଘଟନାରେ ମାପୁଅଛି କାଳ;
ଚିଂତାରୁ ଚିଂତାରେ ଗତ ଜୀବନେ ତାହାର ।
ଅନଂତ-ବିଭବେ ଯାହା ଗୋଟିଏ ଘଟଣା,

୫୧୭ । ପିଶିତ = ମାଂସ; ଶକଳ = ଖଣ୍ଡ ।

ଇଂଦ୍ରଜାଲ ମାୟାପର ଦେଖଇ ସେ ତହିଁ,
ଅଘଟିତ-ସମୟର ମାୟା-କୁହେଳିରେ
ଘଟନାର ପରଂପରା, ସମୟର ଗତି ।
ସାଂତ-ମାନବର ସେହି ଦୁର୍ବଳ କଳ୍ପନା,
ବାଲ୍ମୀକର ଇଂଦ୍ରଧନୁ ସମ, ଏହି ଭବେ

ବିରଚଇ ପ୍ରହେଳିକା; କାଳ ନାମେ ଯାହା
ଘଟନାର ପରିମାଣ କରେ ଏ ଜଗତେ ।
କି ଦୂର ଅଂତର ଏଥି ? ଏହି ମାନଦଂଡେ,
ଅବାସ୍ତବ ଏହି ଛାୟା କରି ଅବଲଂବ,
କରିବାକୁ ହେବ ଏଥି ମଂଗଳ ସାଧନ ।

ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରମଣୀକୁଳ; ସାଧନାର ବଳେ
ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବେ କାଳେ, ଏହି କାଳ-ମାନ-ଦଂଡେ ।”
ବିସ୍ଫାରିତ-ଉଦ୍ୟୋତିତ-ନୟନ-ଦିଗନ୍ତେ
କହିଲେ ସେ ବାଳାମଣି ଏ ଗୁରୁ ଦର୍ଶନ ।
ଯୋଜନ-ଅଂତରେ ତହୁଁ ଗୁରୁ-ଦାରୁ-ସେତୁ

ଲଂଘି, ହେଲୁ ଆସି, ରମ୍ୟ-ସୁମନ ମଂଡିତ—
ଗିରି-ସାନୁ-ଉପକଂଠେ । ସବୁ ଶୋଭାରାଶି
ପୁଂଞ୍ଜୀଭୂତ କିବା ତହିଁ ! ହେଲି ମୁଁ ବିହ୍ୱଳ;
ଅର୍ଦ୍ଧ-ବିସ୍ମରଣେ ଗଲା ଛନ୍ଦ-ଗତି ଭୁଲି;
କହିଲି, “ମଧୁର କିବା ରହିବାର ଏଥି

ତାହାଭୁଲେ, ପ୍ରେମେ ଯେତୁ ବିକଳିତ ପରାଣ !”
ସେ ବର-ସୁବେଶା ତହୁଁ କହିଲେ ଉତ୍ତରେ,
“ତାହା, କିଂବା ସୁମହତ-ବିଜ୍ଞାନ-ବିଭବେ,
ବୁଦ୍ଧିର ବିକାଶ ଯହିଁ ।—ରମ୍ୟ ଏହୁ ଭୂମୀ
ଦେବେଂଦ୍ର-ସଂପଦ ଜିଣି ନଂଦନ-କାନନ;

ଅମୃତ-ଭୋଜନେ ଯହିଁ ପୁରାଣ-ପୁରୁଷେ
ଧର୍ମବଳେ ବୁଲୁଥିଲେ ଦେବ-ଲୋକମେଳେ;
ପାରିଜାତପୁଷ୍ପ-ବାସ ଉଠି ସେ କାନନୁ
ଭୃଂଗ-ଦେବ-ହର୍ମ୍ୟରାଜି କରେ ଆମୋଦିତ ।”
ପୁଷ୍କର-ବିଭବେ ତହୁଁ ବୁଲଇ ବଦନ,

ଆଦେଶିଲେ କାଂତସ୍ୱରେ ପରିବାରି-ଜନେ,
“ଏହି ଗିରିତଳେ ଏଥି ପକାଅ ଶିବିର ।
ମଣୋହି-ବିଧାନ ରଖ ସୁପରିବେଶଣେ ।”
ଆଦେଶ-ଶ୍ରବଣେ ତହିଁ ପରିବାରି-ଜନେ
ଉଠାଇଲେ ସ୍କଂଧାବାର;ଚିକ୍କଣ-କୌଶେୟ,

ଶୁଭ୍ର-ତିରସ୍କିନି-ତୂଳେ, ଉନ୍ନତଗରବେ,
କାନନ-ପ୍ରାଂଗଣ-ଦେଶେ, ଖଣ୍ଡିଲା ଉଦାର ।
ସୂଚୀ-ଶିଳ୍ପରଚନେ ତହିଁ କାଂଚନ-ବିଭାସେ,
ଆଟୋପେ ଜଡ଼ିତ ସେହି କରୁଣା-ବିଜୟ,
ସେ ରୂପସୀ, ବିଜୟିନୀ, ମୈତ୍ରେୟୀ-ଗରବେ,

ସ୍ୱଦ୍ୟ-କୁସୁମିତ-ମୁଖବାମାଦଳ-ମେଳେ
ବସିଛନ୍ତି ବିଜୟର ଉନ୍ନତ-ଲଲାଟେ ।
ବାମାଙ୍କିତ ଶୁଭ୍ରୁଲ ସେ କବି-କୁଳ-ମଣି,
ନୂପୁର-ସଂଗୀତ-ତାନେ ମୋହିଲେ ଯେ ମହୀ,
ମଳିନ-ବଦନେ ପାଶେ ରୁଚିର-ବିହଣେ,

ଯେବେ ଲଜ୍ଜାନତ-ମୁଖ-ପୁରୁଷ-ସମାଜ ।
ଚଢ଼ିଲୁଁ ସରବେ ଗିରି ଏହି ଅବସରେ ।
ଆରୋହଣେ ମତଦେବୀ ତୁଳେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ,
ମଧୁମତ୍ତ ପାରିଜାତ ଗୁଳିଲେ ସଂଗତେ,
ଆରୋହ-ସଂଗିନୀ ମମ ଜେମା ପ୍ରଣୟିନୀ ।

୫୬୫ । ବାଲ୍ମୀକ ଅର୍ଥାତ୍ ଉଇହୁଂକାରୁ ଇଂଦ୍ରଧନୁ ବାହାରେ ବୋଲି ଜାନପଦ ଲୋକଂକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ।

୫୯୯ । କରୁଣା ନାମକ ଗ୍ରୀକ୍ ରମଣୀ ଗ୍ରୀସ୍‌ର କବିକୁଳମଣି ପିଣ୍ଡାରଂକୁ ସଂଗୀତ ବିଦ୍ୟାରେ ପାଂଚଥର ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଲଳିତ-ଲଲନାବଳୀ-କମ୍ର-କର-ଶୋଭା,
ଧ୍ୱାଂତ-ଶବଳିତଚୋର-ତପନକୁ ନଂଦି,
ଭ୍ରମିଲା ସେ ବନଭୂମେ । ଅଂଧାରିତ-ଗିରି
ବନ୍ଧୁରିତ ହେଲା ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି-ଅରୁଣ-ଚରଣେ ।
ଫେରିଲେ, ସରବେ ତହୁଁ, ଭ୍ରମି କଉତୁକେ

ତନୁ-ସାନୁ-ଶିଳା କେତେ; ପୁନ୍ନାଗ-ବକୁଳ
ରସାଳ-ତମାଳ-ତଳେ ଗୁଳ୍ମରାଜି ଭେଦି
ଆସିଲେ, ମାଣ୍ଡିଲେ, କେତେ ଵିଦ୍ୟାର ଗରବେ,
ଭୂମିସ୍ତର-ପରୀକ୍ଷାରେ ଶିଳା-ଆବେକ୍ଷଣେ,
ଶିଳା-ତର୍ଣ୍ଣରେ ଛଂଦେ ଉଚ୍ଚାରିଲେ କେତେ

ଭୂଵିଦ୍ୟାର ପରୀକ୍ଷା-କଠୋର-ଭାରତୀ ।
ଅବଶେଷେ ବନମଣି ପ୍ରସ୍ରାଚୀର ମୂଳେ
ପ୍ରସାର ମରଣେ ବନ୍ଧୁ, ଖସିଲେ ପାତାଳେ,
ଅରୁଣିତ-ସାନୁ-ଚୂଡ଼ା କାନନ-ପ୍ରାଂତରେ,
ବିରାଜିଲା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ଶିଖେ ଶ୍ୟାମ-ଉପକଂଠେ ।

ଗୀତ

ବୁଡ଼ିଯାଏ ରବି ପଶ୍ଚିମ ଗଗନେ
ଗଡ଼ି ପାଚୀରରେ କିରଣମାଳା ।
ପୁରାଣ-ବିଭବ ସମର କାହାଣୀ
ଦେନ, ଗିରିଚଳ କନକେ ବୋଳା ।
ମୃଦୁଳ ପବନେ ଥରି ଥରି ଥରେ,
ଡାହାଣିଆ ଖରା ସରସୀ-ଜଳେ ।
ମୋହନ ପ୍ରପାତେ ବହେ ଗିରିନଦୀ,
କନକ କିରଣେ ପ୍ରପାତ ଝଳେ ।
ବାଜ ଉଠ ଭେରୀ, ବାଜରେ ସଘନେ
ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଉଠୁ ବିଜନ ବନେ;
ସେ ଭେରୀ-ନିନାଦ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଛଳେ
ମିଶିଯାଉ ଗିରି ପୁଳକ ବନେ ।

ଡାହାଣିଆ ଖରା ତରଂଗରେ ମିଶି
ଡାହାଣି-ପଦାର ଅସ୍ଫୁଟ ଗୀତ
ଦୂର ଗିରିଦରୀ କୋଳୁ ଭାସି ଆସେ
ଉପୁଜାଏ ଚିତ୍ତେ ମଧୁର ଭୀତ ।

ଶୁଣ ଶୁଣ ଦୂରେ, ସେ ମୋହନ ଗୀତ
ଦୂରୁ ଦୂରେ ଯାଏ ତରଂଗେ ଖେଳି ।
ଦୂରରୁ ସୁଦୂରେ ପ୍ରସରଇ ତାନ,
ମଧୁ ସମୀରଣେ କରଇ କେଳି ।

ବାଜ ଉଠେ ଭେରୀ, ଶୁଣ ହେ ମଜନେ,
ଶୁଭେ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଅରୁଣ ବନେ,
ସେ ଭେରୀ-ନିନାଦ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଛଳେ
ମିଶିଯାଏ ଗିରି ପୁଳକ ବନେ ।

ପ୍ରାଣ ମିଳଣିରେ, ଲଭଇ ଏ ଧ୍ୱନି
ସଂଧ୍ୟାର ଅରୁଣ ଗଗନ ପଟେ ।
ମିଶିଯାଏ କେତେ ସରସୀ ତରଂଗେ
ଗିରିଦରୀ ବନ ତଟିମା ତଟେ ।

ପରାଣେ ପରାଣେ ଧ୍ୱନି ପ୍ରତିଧ୍ୱନି
ପ୍ରେମର ତରଂଗେ ଅମର ତାନେ
ଅନଂତ ଜୀବନେ ବଢ଼େ ଦିନୁ ଦିନ,
ନ ଲଭଇ ଗିରି ପୁଳକ ବନେ ।
ବାଜ ଉଠ ଭେରୀ ବାଜରେ ସଘନେ
ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଉଠୁ ବିଜନ ବନେ,
ସେ ଭେରୀ-ନିନାଦ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଛଳେ,
ମିଶିଯାଉ ଗିରି ପୁଳକ ବନେ ।

—୦—

୬୧୬ । ତନୁ = କ୍ଷୁଦ୍ର; ସାନୁ = ଗିରିଶୃଙ୍ଗ ।

ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗ

ପ୍ରାଚୀ-ଗଗନେ ତାଳ ମୋହନ-ବଂକମେ
ସୂର୍ଯ୍ୟ-ମୁଖୀ-ମୁଖ ଜେମା, କହେ କଉତୁକେ,
କବି-ହାସେ ବିଜ୍ଞାନର ଗରବ-ରଭସେ,
"ଦୁରେ ଦେଖ ବୁଡ଼ିଯାଏ ଚକ୍ରବାଳ-ମୂଳେ,
କନକ-ତରଂଗ-ଖେଳେ, ମେଦୁର-ଜୀମୂତେ,

ରଂଜିତ-ବର୍ତ୍ତୁଳ, ଧରି ହାଟକର କାଂତି,
ପୁଂଜଭୂତ-ଶୀହାରିକା, ଖେଚର-ଗୋଲକ;
ଆଲୋକ ବିକାଶି ଯାହା, ଦିବସ୍ପତି ନାମେ,
ରଖେ ଜ୍ୟୋତି-ଜାଗରଣେ ଦ୍ୟୁଲୋକ ମେଦିନୀ ।
ବିଶ୍ରମିବା ଅବସର ।" ଧୀରପଦେ ଚଳୁଁ

ସୂଚୀ-ସାନ୍ଦ୍ର-ଭୃଂଗଚୂଡ଼ା, ବଲ୍ଲରୀ-ଜଟିଳ,
ତେଜି ଫେରାଇଲୁ ଗତି । ପରାଣ-ପୁଲକେ
ପ୍ରଦୋଷ-ଶ୍ୟାମଳ-ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ସ୍ନିଗ୍ଧ-ସୁମଧୁର
ମୋଦକେ ପୂରାଇ ମନ, ପଖାଳି ଶରୀର
ସମୀର-ହିଲ୍ଲୋଳେ, ଯହିଁ ମଂଦ-ମରମରେ

ନିସର୍ଗ-ସୁରଭି ମଧୁ ପିଇଲୁ ପୁଲକେ ।
କେତେ ଗୁଳ୍ମ ଗୁଚ୍ଛ, କେତେ ବଲ୍ଲରୀ ବିଟପ
ଭେଦିଲୁ ସେ ଗିରି-ବନ-ଗୁଲ୍ମ-ଅବରୋହେ,
ବିଦ୍ରୁମ-ଚରଣେ ରଚି କାମିନୀ-ସରଣୀ,
ଶବଳିତ-କୁଂଜବନ ଉପଳିତ-ତଳେ,

ଦିବସ-ତାପିତ-ଶିଳା ପ୍ରଦୋଷ-ପରଶେ,
ଶୀତଳ-ବିତାନ-ତଳେ ତାପ-ଅପଗମେ,
ସ୍ନିଗ୍ଧ-ସୁଖେ କରୁଥିଲା ପଦସେବା ଚଳୁଁ ।
ସେ ମଧୁର ଅବରୋହେ ଦୁରୁ ଗିରିପଦେ
ଅଂଧାରିତ-ଦରୀ-କୋଳେ ଗୁରୁ ସ୍କଂଧାବାର,

ବିକାଶି ଭିତରୁ କମ୍ର-କୌଷେୟ-ଗବାକ୍ଷେ
ରତ୍ନଦୀପେ ସଜ୍ଜୀକୃତ-ସୁକୋମଳ-ଦ୍ୟୁତି,
ଦିଶିଲା, ବିଶଇ ଯଥା ପ୍ରାବୃଟେ ପ୍ରାଂତରେ
ନିଶି-ଆଗମନେ ଦୂରେ ଘନ ବିଟପରୁ
ଖଦ୍ୟୋତ-ପଟଳ ଧରି ବିଶାଳ-ବିଗ୍ରହେ ।

ଲକ୍ଷି ଚଳୁଁ ପଥ, ହେଲେ ମିଳିଲୁ ସରବେ ।
ଅବରୋହେ ବରାରୋହା ପ୍ରଣୟିନୀ ମମ
ଆବର୍ଜିତ-ଅପଘନ-ବିଶ୍ରାଂତି-ଲଂଘନେ
ଛୁଇଁଲେ ବାରେକ ମୋତେ । ବଢ଼ାଇଲେ ହାତ
ପଥେ ଥରେ ଥରେ କେବେ,
ଦେଖି ଶ୍ରାଂତ ମମ;

ଅଂଗେ ଅଂଗ-ପରଶର ସେ ମହା-ସଂପଦ
ଭାବର କଂପନେ ଥରି ମରମେ ସ୍ପନ୍ଦନେ,
ଅଲକ୍ଷ୍ୟ-ସ୍ପଂଦନେ ଛୁଇଁ ହୃଦ ଦିବ୍ୟରସେ,
ଆବେଗର ଭାବାବେଶେ ଭରିଲା ପରାଣ ।
କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ନବଭାବେ ହେଲି ଆତ୍ମହରା ।

ଉପକଂଠେ ଦରୀ-କୋଳେ କୌଷେୟ-ମଂଦିରେ
ପଶି ବିଶ୍ରମିଲୁ ଶେଷେ; ଅର୍ଦ୍ଧ-ନିମଜ୍ଜନେ
ରଖି ଶ୍ରାଂତ ଅପଘନ ତୁଳିକା-ରଚିତ
ସମୁନ୍ନତ-ଦୁଗ୍ଧଫେନ-କୋମଳ-ତଳପେ ।
ମୁକୁର-ସ୍ଫଟିକ-ଶୋଭି-ଚକ୍‌କଣ-ବସନ

୨ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗ ୧୫୪-୧୬୨ ଧାଡ଼ି-ଟୀକା ଦେଖ ।
୧୯ । ବିଦ୍ରୁମ = ପୋହଳା (କ୍ଷେହୃତ) ।
୨୬ । କୌଷେୟ = ରେଶମ (ପାଟ) ।

ରତ୍ନଫଳ-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା-ରୁଚିର-ରଚନେ
ମଂଡ଼ିଥିଲା ସେ ଚଳପ-ଉପାଂତ-ପ୍ରସର ।
ପଡ଼ି ସେ ତଳପେ ଅର୍ଦ୍ଧଶୟନ-ବିଳାସେ,
ଦେଖିଲି ପୁରତେ ରମ୍ୟ କୃତ୍ରିମ ସେ ପୁରେ,
ଜଂବୁନଦ-ଦୀପ-ସ୍ତଂଭେ କନକ-ପ୍ରଦୀପେ,

ସୁରଭି ଆଲୋକ ବ୍ୟାପି, ଉଜଳେ ଭବନ;
ଝଳି ସେ ଆଲୋକେ ଦିଶେ, ସ୍ଥାରକ-ଖଚିତ
ହେମପାତ୍ରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ମୁଣୋହ୍ମି ଧାରଣା;
ସ୍ଫାଟିକ-ବିଭାସେ କେତେ ପକ୍ୱ ଫଳରାଜି,
ମନୋଜ୍ଞ-କୁସୁମ-ଦାମେ, ସୁମନ-ସ୍ତବକେ,

ଦିଶଇ ମୋହନତର । ସୁବାସ ପାନୀୟ,
ଚର୍ବ୍ୟ, ଚୂଷ୍ୟ, ଲେହ୍ୟ କେତେ ଦେଶବିଦେଶର ।
ଆରବ-ଖର୍ଜୁରଫଳ; କାଶ୍ମୀର ମେୱାବା
ରାଜଭୋଜ୍ୟ ଜାପାନର ଗୁରୁ-ଚିନାପାତେ;
ବାଦାମା-ପୃଥୁଳ-ରଂଭା, ବିହାର-ରସାଳ,
ସୁରଂଗୀ-ସିଲେଟ-ଜାତ-ପକ୍ୱ-ନାଗରଂଗ,
ଦେବଭୋଗ-ମୁଖବାସ ଲବଂଗ-ସୁମନ;
କର୍ଣ୍ଣାଟ-ମରିଚ-ପୂଗ; କନ୍ୟକାର ଏଳା,
ସିଂହଳର ଜାତିଫଳ; ଉତ୍କଳ-ତାଂବୁଳ,
ଇଣି ନାନା-ଜାତି-ଫଳ-ଭୋଜ୍ୟ ମୁଖବାସେ ।

ବସିଲୁଁ ମୁଣୋହ୍ମି-ଠାବେ । ଭାଷିଲେ ସେ ରେଜମା,
"ଗାଅ କେହି ସଂଗୀତ ହେ, କିନ୍ନର-ବିଳାସେ
ଯାଉ କାଳ ସୁଖେ ବହି ।" ରମଣୀଏ ତହୁଁ
ଗାଇଲା ସରାଗେ ଧରି ମୋହନ-ବିପଂଚୀ,
ନବେଶି ଅଂଗୁଳି ତହିଁ କୁଶଳ ପରଶେ ।

କଏ କହିବ ଗୋ ?
ମରମ-ବାସନା ଜାଣି,
କେଉଁ ଦେଶୁ କପାଁ ମାନବ ଅଂତରେ
ଉଠଇ କରୁଣ-ବାଣୀ ?
କ ଘୋର-ନିଦେଶେ ଝୁରଇ ପରାଣ,
ବିଭିତ ଯାଉଛି କାଳ ?
ଅନାଇ ପଛକୁ, କ ବାସନା ଘେନି,
ଝରଇ ଲୋଚନ-ଧାର ?
ଅରୁଣେ ଯେସନେ ବଂଧୁ-ମିତ ସନେ
ଆସଇ ବୋଇତ ଦୂରେ,

ସେହି ସେ ବୋଇତ ଘେନି ବଂଧୁ ମିତ,
ଯାଏ ବାରୁଣୀର ପାରେ ।
ସେ ଉଲ୍ଲାସ-ଲେଖା ସେ ବିଷାଦ-ମସୀ
ଚିତ୍ତପଟେ ରହେ ଲାଗି,
ଶାଂତ ଜେସନ, ତେସନ ମଳାନ,
ପରାଣେ ଅଧିକ ଜାଗି ।
ମଧୁ ସମୀରଣେ ମୁମୂର୍ଷୁ ଶ୍ରବଣେ
ବାଜଯାଏ କୁହୁତାନ ।
ନିରାଶ-ଲୋଚନେ ରହୁଁ ରହୁଁ ଦିଶେ
ଜଳଜଳ ବାତାୟନ ।

ନିରାଶାର ସେହି ମୋହନ-ବିଷାଦେ
ନୀରସ-ଜ୍ୟୋତି ବିକାଶି,
ବିଚନ-ବିଭାସେ ଉଠଇ ଅତୀତ
ସ୍ମୃତି ନଭେ ପରକାଶି ।

୪୭ । ଉପାଂତ ପ୍ରସର = ଝାଲର; ଝାଲରରେ ସୁନାର ଲତା ରତ୍ନର ଫଳ ତିଆ ହୋଇଥିଲା ।
୫୦ । ଜଂବୁନଦ = ସୁନା ଦୀପସ୍ତଂଭ = ରୁଖା ।
୫୫ । ରାଜା ବଡ଼ଲୋକମାନଂକର ଖାଦ୍ୟସାମଗ୍ରୀ ବଡ଼ା ହେଲାବେଳେ ଫୁଲମାଳ,ଫୁଲତୋଡ଼ା ଥୁଆ ହୋଇଥାଏ ।
୫୬ । ମେୱା = ମେୱା; ଆଉ, ଅଂଗୁର ପ୍ରଭୃତି ।
୬୩ । କନ୍ୟକା = କୁମାରିକା ଅଂତରୀପ । ୭୯ । ବିପଂଚୀ = ବୀଣା ।

ପରାଣ ଦୋସର ମୃତ-ଦୟିତାର
　　　　ଚୁମ୍ବନ ମଧୁର ରସ,
ଅନୁମାନ-ବଳେ ପ୍ରଣୟୀ ବିକଳେ
　　　　ଯେସନ ମୁଖ ପୀୟୂଷ ।
ପ୍ରେମିକର ସେହି ପଶ୍ଚାତ-ସ୍ମରଣ
　　　　ବିଷାଦ-ସ୍ୱପନ ସମ
ଜୀବନ୍ତ-ମରଣ-ସମାନ ଏ-ଭବେ
　　　　ବିତିଗଲା ଦିନମାନ ।

ବିରମିଲେ ବରବାମା, ଶ୍ୱାସର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ
ଖେଳିଗଲା ଶାଳୀ-ଶସ୍ୟ-ତରଙ୍ଗ-ବିତାନେ,
ବିଷାଦ-ସଂଗୀତେ ବାଳା ହେଲେ ଆତ୍ମହରା,
ମୋହନ ସେ ବଂଶୀ-ଲୟେ ତେଜିଲେ ଆପଣେ

ଅଲକ୍ଷିତ-ନେତ୍ର-ବିନ୍ଦୁ । ନ ମାନି ବାରଣ,
ପଡ଼ିଲା ସେ ସିତାଂଚଳେ, ଲଳନା-ଉରସେ ।
ଜୁଗୁପ୍‌ସା-ପରୁଷ-ଧ୍ୱାନେ ଜେମାମଣି ତହୁଁ
ଭଣିଲେ ଭାରତୀ ପୁଣି, "ମରଣ-ମନ୍ଦିରେ,
ବିଧ୍ୱଂସିତ-କାଳେ-ଗତ-ଅତୀତ ଗରଭେ,

ବିତିଗଲା-ଦିନେ, ଯେବେ ଏସନ ରାକ୍ଷସ,
ଭୀଷଣ ଏ ଭୂତ-ଯୋନି ! ଶ୍ରବଣେ ଯାହାର
ମୋହନ-ରହସ୍ୟମୟ-ଗହନ-ଭାରତୀ
ହେବେ ଜନେ ଆତ୍ମହରା, ବିଷାଦେ ମଗନ,
ଭରି କର୍ଣ୍ଣେ ତୁଳକାର ଆବରଣ ଦୃଢ଼,

ପିବା ପିନା ବିଧି ତହିଁ ! ଏଡ଼ିବାକୁ ହେଲେ
ମାରାତ୍ମକ ସେ ଭାରତୀ । କିନ୍ତୁ ଗୋ ବାଳକେ,
ବିଳାସେ ବଢ଼ିଛି ତବ ଅଳସ-ବୁଭୁକ୍ଷା
ମୋହନ ଏ ଗୀତରସେ, ଅତୀତ-ସ୍ମରଣେ ।
ବିଷାଦ ଗୋ ନୁହେ ବିଧି ଗତ-ଉଦ୍‌ବୋଧନେ

ଅତୀତ-ଗରଭେ ସ୍ମର କଳ୍ପିତ-ସୁଯୋଗ,
ପ୍ରଭାତେ ନାବିକ ଯଥା ଜଗେ ନଦୀ-ପଙ୍କେ
ସୁମରେ ବିଅର୍ଥେ ରମ୍ୟ-ବିଳାସ-ଭବନ,
ଜାଣି ଅସମ୍ଭବ ତହିଁ ଗତି ପ୍ରତିକୂଳେ ।
ଦୃଢ଼ କର ଚିତ୍ତ ସଦା, ଯାଏ ସ୍ରୋତ ବହି,

ଏକେ ଏକେ ସର୍ବଜନେ ଯାଆନ୍ତି ଗୋ ଭାସି,
ସେ ଯାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ ଭବେ, ହିମାଳୟ-ଭୂମେ
ତୁହିନ-ପର୍ବତ-ବାହି ତଟିନୀ-ଗରଭେ
ଭାସିଯାଏ ଯେସନ୍ତେ ଗୁରୁ-ତୁହିନ-ଶକଳ,
ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ମୁକୁଟ-ଧାରୀ ଶତ-ଶତ-ଥରେ

ଯାଆନ୍ତି ସେ ସ୍ରୋତେ ଭାସି, ପଡ଼ି ଅଲକ୍ଷିତେ
ଉପକଣ୍ଠ-ସମଭୂମି-ଉଷର-ଉରସେ
ତରଳ ଉତ୍ତାପେ କାହିଁ ଯାଆନ୍ତି ସେ ଉଡ଼ି,
ଜୀମୂତର ବାଷ୍ପ-ରୂପେ ଅନନ୍ତ-ଗଗନେ ?
ସରବେ ଜଗତେ ନିଜ ନିଜ ବେଳ-କାଳେ,

କୃତ୍ୟ-ସମାପନେ, ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅନୁସରି,
ଯାଆନ୍ତି ସେ ନିତ୍ୟଭୂମେ, ନାହିଁ ସହିଁ କିଛି
ବଳ-ଦର୍ପ-ଅଧିକାର ସମ୍ପଦ-ଗରବ ।
କାଳସ୍ରୋତ ଗତିର ଏ ନିଠୁର-ନିୟମେ
କି ଲାଭ ପଛକୁ ଚାହିଁ, ନୀରସ ଅତୀତେ ?

ହେଉ ପଛେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ଯୁଗ ସତ୍ୟକାଳ ତାହା,
ଅତୀତ, ଅତୀତ ସଦା, କି ଫଳ ତହିଁରେ ?
ଭଲି ଭଲି କି ହେବ ହେ ସେ ମଥୁରା-ଶିରୀ,
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ଲଙ୍କାପୁର, ରଘୁ-ଗରବିଣୀ
ସେ ଅଯୋଧ୍ୟା, ସରଜୁର ବିମଳ ମୁକୁରେ

---

୮୮ । ଶାଳୀଶସ୍ୟ = ଧାନ ପ୍ରଭୃତି ଶସ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠଗଚ୍ଛ ।
୯୩ । ଜୁଗୁପ୍ସାପରୁଷଧ୍ୱାନେ = ଘୃଣାବ୍ୟଞ୍ଜକ କର୍କଶ ସ୍ୱରରେ ।

ପ୍ରସ୍ତରଂବେ ନାଚୁଥିଲା ଗରବେ ଯେ ପୁଣି ।
ଗଂଗବଂଶ-କୀରତିର ମୂର୍ତ୍ତ ଦିବାକର,
ଦିବାକର ପୁର, ସିଂଧୁ ସୈକତ-ପୁଳିନେ,
କାଳର ଶାସନେ ଯାର ବିଶାଳ-ତୋରଣେ
ମୋହନ-ମୁଗୁନି-ଶିଳା ଜୀବଂତ-ଖୋଦନ,

ସୁକୃତର ସ୍ତୂପ,ପସନ୍ନ ଦାୟାଦ-କୁକର୍ମେ,
ବିଘଟ୍ଟିତ-ଶିଳାରାଶି । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଲଂବମାନ
ମଂଦିର-ମୁକୁଟେ, କାହିଁ ନଭସ୍ଥୁଂବି-ଦେଶେ,
ସ୍ଥପତି-କୁଶଳ-କର-ରୁଚିର-ଖୋଦନେ
ମହାକାୟ-ସିଂହ-ବପୁ,-କେଶର-ବିନ୍ୟାସ,

ଦଂତ-ନାସା-ପୁଚ୍ଛ-ନଖ ବିଗ୍ରହ-ବିଭ୍ରମ,
ଲବଣ-ସାଗର-ଶ୍ୱାସ-ସଂଘାତ-ପବନେ
ତୁଂଗ-ସାନୁ-ଲଂବମାନ-ଶିଶୁ-ଶୈଳ-ସମ
ଉପୁଜାଏ ପଥିକର ଖ୍ୟାତି ଅପ୍ରମିତ ।
ବଟବୃକ୍ଷ ଠାବେ ଠାବେ, କାହିଁ ବା ଅଶ୍ୱତ୍ଥ,

ଟେରେ ଭେଦି ଦୃଢ଼ ଶିଳା ମଂଦିର-ବିଗ୍ରହେ,
ଖୋଦିତ-ମୂରତି-ଗାତ୍ର କରେ ଶତ ଖଂଡ ।
ଛିଡ଼ଇ ସେ କୀରତିର ଏ ଦୀନ-ବିପାକ
ଦେଖି, ଭାବ କିବା ଫଳ ବିଚିତ୍ର-ହିଦନେ ?
ପୂରବେ ଫେରାଅ ଦୃଷ୍ଟି, ଦେଖ ଉଷା-ବିଭା,

ଭବିଷ୍ୟ-ଗରଭେ ରହି, ଉପୁଜାଏ ଯାହା
ଜଡ଼ ହ୍ରଦେ-ଚଳ ଲୋଳ-ସ୍ପଂଦନର ଖେଳ,
ଆଶାର ଅରୁଣ-ଜ୍ୟୋତି କଲ୍ୟାଣ-ବିଭାସେ
ଜ୍ୱଳଇ ପୂରବ-ନଭେ ଦିବ୍ୟ-ବିଦ୍ୟୋତନେ
ଅନାଗତ ଦିବସର ଭବିଷ୍ୟ ବିକାଶେ ।”

ଫେର ତହୁଁ ସେ ରୂପସୀ ଭାଷିଲେ ଉଦଂତ
ଲକ୍ଷି ମୋତେ, “ଜାଣ କିକ ସଜନି, ସଂଗୀତ
ତବ ସ୍ୱଭଜର କଣ୍ଠ ? ନ ହେବଟି ତାହା
ଏଣୁ ଗୀତ ପରି, ଯହିଁ ପ୍ରାଣର ବିଷାଦେ
ବିଳପିବେ ଜନେ, ସ୍ମରି ଜୀବନ-ଅତୀତେ

ଜାଗିଥିବ ଗୀତେ ତବ ଭାବର ଉଦ୍ଦ୍ୟୋତ;
ଆଶା-ଉଦ୍‌ବୋଧନେ । ଏଥି ଜୀବନ-ସୋହାଗେ,
ଉଷ୍ଣବେ ଶ୍ମଶାନ-ସ୍ମୃତି-ସମ ବିଡ଼ଂବନା,
ନୈରାଶ୍ୟ-ବିଷାଦ-ତାନେ ଅତୀତ-ସଂଗୀତ ।”
ସ୍ୱଦେଶେ ବସଂତ-ଦୂତ-ଅବାରୀ-ସରଣୀ

ଦେଖି, ସ୍ମର ପ୍ରଣୟିନୀ ପ୍ରେମର ସ୍ପଂଦନେ
ରଚିଥିଲ ଗୀତ; ଏବେ ସୁମର ଅଳପେ
ସେ କବିତା, କଉଣଲେ ଗାନ ସଂଗେ ସଂଗେ
ମିଶାଇ ନବୀନ-ପଂକ୍ତି, ସଂଘ ଧରି କରେ
ପ୍ରାଣପଣେ ଅନୁକରି ସାହସ-ଆସ୍ୱାସେ
ନାଣ୍ଡି କଂଠ ତାନ ଧୀରେ ଆରଂଭିଲି ଗୀତ ।

ଯାଅ ରେ କୋକିଳ, ସେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶେ,
ଯାଅ ପ୍ରଣୟିନୀ ପାଶେ,
ଅରୁଣ-ଧଉତ ବାତାୟନେ ତାର
ବସି,ଗାଅ ମଧୁଭାଷେ ।
କଳକଂଠେ ତବ ପୀୟୂଷ ବରଷୁ,
ସେ ଅରୁଣ ବାତାୟନେ,
ଗାଅ ତହିଁ ମୋର ଚରଣର ବାଣୀ ପ୍ରେମର
ମଧୁର ସ୍ୱନେ ।

୧୩୩ । ଦିବାକର ପୁର = କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ।

୧୩୭ । ବିଘଟ୍ଟିତ = ଭାଂଗି ଖଂଡ ଖଂଡ ହୋଇ ବିଶୃଂଖଳ ଭାବରେ ପଡ଼ିଥିବା ।

ଜାଣୁଚ ରେ ପିକ, ପ୍ରଣୟୀ ଯୁଗଳେ,
କହ ଯାଇ ସେ ବିଦେଶେ,
ସେ ଦେଶ ଏ ଦେଶ ଆସୁର ବସୁର
ଗାଅ ପ୍ରଣୟିନୀ-ପାଶେ ।
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦକ୍ଷିଣ କି ଖ୍ରୀଷଣ ଦେଶ !
ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଜନେ ତହିଁ,
ତମସ ଉତ୍ତରେ କୋମଳ ପରାଣେ
ତିଳେ ଅବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ ।
ଥାଆନ୍ତାରେ ପିକ, ପରାଣ ମୋହର
ତୋ ଭୁଲେ ଯାଆନ୍ତି ଉଡ଼ି,
ଉଡ଼ୁଥାଇ ବସନ୍ତି ବାତାୟନ ଚୂଳେ
ଯାଆନ୍ତା ପରାଣ ପୂରି !

ପରାଣ ପୁଲକେ ଜୀବନ ସ୍ପନ୍ଦନେ
ଗାଆନ୍ତି ମରମ ଫେଇ,
ଶତ ମଧୁ ଧାରେ ଭସାଇ ଦିଅନ୍ତି
ପ୍ରଣୟିନୀ ପୁର ମୁହିଁ ।
ହୋଇ ଯାନ୍ତି ମୁହିଁ ତୋ'ପରି ରେ ପକ୍ଷି,
ସେହି ବାତାୟନ ଚୂଳେ,
ସରାଗେ ନଅନ୍ତା ହୃଦବେଦୀ-ପରେ
ପ୍ରଣୟିନୀ ମୋତେ ଗେଲେ !

ବସି ସେ ଉରସେ, ସେ ହୃଦ କମ୍ପନେ
ଥର ଥର ପ୍ରେମ ଭରେ,
ମଧୁର ମରଣେ ମୁଦନ୍ତି ନୟନ,
ଭାସି ସେ ପ୍ରେମ ସାଗରେ !
କହ କହ ପିକ, ସେ ରମଣୀ-କରେ
କଳତାନ ସନମାନେ
ମଧୁ ଯଉବନେ ବଳନ୍ତ କଂସାରି
ପ୍ରଣୟ-ପୀୟୂଷ ପାନେ ।
କହରେ କୋକିଳ, ଚପଳ ଦକ୍ଷିଣେ
ଯାଉ ଭୁଲି ବେଳେ ବେଳେ,

ମଧୁ ସମାଗମେ ଆସୁ ତୁ ଉତ୍ତରେ
ଚୋର ଚିର ମାଡ଼ କୋଳେ ।
କହ ତାକୁ ଫେରି କ୍ଷଣିକ ଜୀବନ
ପ୍ରଣୟ ବନ୍ଧନ ଚିର,
କ୍ଷଣିକ ମଳୟ ଉତ୍ତରେ, କ୍ଷଣିକ
ଦକ୍ଷିଣେ ରୂପ-ସଂସାର ।
ଯାଅ ଯାଅ ପକ୍ଷି, ଏ କନକ ବନ
ତେଜି ସେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶେ,
ଗାଅ କଳତାନେ ପ୍ରେମର ସଂଗୀତ,
ତହିଁ ପ୍ରଣୟିନୀ ପାଶେ ।

ପ୍ରଣୟ-ବନ୍ଧନେ ବାନ୍ଧି ଦିଅ ତାକୁ,
ହେଉ ସେ ଦୋଷର ମମ,
କହ ତାକୁ, ମୁହିଁ ଯାଉଛି ତୋ'ଭୁଲେ,
ହେବ ପ୍ରେମ ସମାଗମ ।

ଦରମିଲ, ବାମାକୁଳ ଉତ୍ସୁକ-ନୟନେ
ନମେଷ-ବିହୀନ-ନେତ୍ରେ ମର୍ମର-ଦର୍ପଣେ
ଅନାଇଲେ ପରସ୍ପରେ । ସମୁଦ୍ର-ମନ୍ଥନେ

ପୀୟୂଷ-ବଣ୍ଟନ-ବେଳେ ଅନାଇଲେ ଯଥା
ଦିତି-ସୁତେ ମୋହବଶେ ମୋହିନୀ-ସ୍ୱରୂପେ ।
ଅଲକ୍ଷିତେ ଦର୍ଭ-ହାସ ବିକାଶିଲା ମୁଖେ

---

୧୯୯ । ମର୍ମର ଦର୍ପଣେ—ମୂର୍ତ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟିପରି ସ୍ଥିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ।

୨୦୦-୨୦୨ । ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନରୁ ଯେଉଁ ଅମୃତ ବାହାରିଥିଲା ତାକୁ ରାକ୍ଷସମାନେ ଦେବତାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭାଗକରି ଖାଇବାକୁ ବସିଥିଲେ ; ସେତିକିବେଳେ ବିଷ୍ଣୁ ମୋହିନୀ (ଅଲୌକିକ ଯୁବତୀ) ରୂପ ଧରି ପରଶିବାକୁ ଆସିବାରୁ ଅସୁରମାନେ ଜାବାଡ଼ୋଇ ରହିଲେ ଏବଂ ଅମୃତର ଭାଗ ପାଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ଦିତିସୁତ = ଦୈତ୍ୟ ।

୨୦୩ । ଦର୍ଭ = କାଇଁଣ; ତାହାର ଶୁକ୍ଳ ଫୁଲ ।

ନୀରସ-ବିଳାସେ, ଗୁପ୍ତ-ଗୋପନ-ଆଶ୍ୱାସେ ।
ମଧୁ-ଗୀତ-ରସେ ମୁଗ୍‌ଧ ସେ ରମଣୀକୁଳ,

ହେଲେ କ୍ଷଣେ ଆତ୍ମହରା । ମନ୍ଦ-ଶୁଷ୍କ-ହାସେ
ଉଚାରିଲେ ହେମାମଣି, "ଋତୁପିକ-ତାନେ
ନ ବହିବ ମଳୟ ଏ ସହକାର-ବନେ,
ଦର୍ଦ୍ଦୁର-ସଂପଦ ଶୁଣି ତବ-କଂଠସ୍ୱରେ
ଡାହୁକ ସାମୁକ ପିନା ଗାଇବେ ସରାଗେ !

କି ଗାନ ଗାଇଲ ସଖି, ଦାଂପତ୍ୟ-ପ୍ରଣୟ !
ଜାଣ ନକି ଏଥି ତାହା ଚିର-ନିର୍ବାସିତ !
ଶୁଣି ସେ ପ୍ରଣୟ-କଥା, ମନେ ପଡ଼େ ଏବେ
ନର-ଦାସତ୍ୱର ବଂଧ ସେ ପୁରାଣ-ଯୁଗେ ।
ପାଷଂଡ ପୁରୁଷ ଭବେ, ବଜାଇ ମୋହନ-

ବଂଶୀ-ସ୍ୱନେ ସମପ୍ରାଣ-ପ୍ରଣୟର ତାନ,
ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ ଭାବର ଗୀତ ଉଠାଏ ପରାଣେ,
କଉଶଳେ-ବଧ-ପଶୁ-ସମ ନାରୀ-ଜାତି
ପଶୁ-ମଂତ୍ରେ କରେ ବଶ, ନିଏ ବଧ-ଭୂମେ ।
ସ୍ୱରଗ-ସଂପଦ ବୋଲି ସଂସାର-ନରକେ

ଫିଂଗି ଦିଏ ନାରୀକୁ ସେ । ସୁଂଦରୀ-କୋୟୁର
କଣ୍ଠ ମୁଖେ ମଧୁଭାଷେ, ଫଳେ ନିର୍ଯାତନେ
ରଖେ ନାରୀ ମର୍ମ-ଦାହେ । ଧନ୍ୟ ସେ ପୁରୁଷ !
ଥିଲୁ ମମ ପରଶୁରୀ, ମନେ ପଡ଼େ ଏବେ,
ମୋହନ-ସଂଗୀତ-ତାନେ ପ୍ରେମ-ବଂଶୀ-ନାଦେ

ଭୁଲି, ଯେ ରୁଥିଲା ସେହୁ ରଜନୀ ଦିବସ
ଲଭିବାକୁ ପୁରୁଷେକ ଦୟିତ-ସଂପଦେ ।
ସୁଖ ପାଉଥିଲୁ ତାକୁ; ସ୍ୱରଗେ ସେ ଏବେ,
ଲଭୁ ଶାଂତ ଆତ୍ମା ତାର । ନରେ ଏହି ମଂତେ
ଅପଘୃରେ କଲୁଷଂତ ସଂଗୀତର କଳା ।

ଗୀତ-ରସ କିଂତୁ ନୁହେ ଏସନଟି ଭବେ ।
ମହୀପୁରୀ, ଗୀତ-କଳା । ମହତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟେ,
ଶୋହେ ତାର ବ୍ୟବହାର । ରଚନ୍ତୁ ଆପଣେ,
ବେଳେ ବେଳେ ମଂଦ୍ରତାନେ ପ୍ରାଣର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସେ,
ତାଂଡବକ ସେ ସଂଗୀତ, ଉନ୍ମାଦନ-ରସ;

ବଂଶୀ-ଲୟ-ସ୍ୱର-ତାନ-ଭୈରବ-ପ୍ରପାତେ
ଭବିଷ୍ୟ-ଦର୍ଶନ-ଧାରା ଢାଳିରୁ ଆରବେ ।
ସଂଗୀତ ଲୋଡ଼ଇ ସଦା ମୁକ୍ତ-ସ୍ୱାଧୀନତା,
ଉନ୍ମାଦନ, ଉଦ୍‌ବୋଧନ, ଶକ୍ତିର ବିକାଶ;
ତରଳ-ପ୍ରଣୟ-ଭାବେ, ଅଳସ-ଆମୋଦେ,

ସଂଗୀତ ବିଳାସ ଭବେ ସ୍ଥାନ-ଅପସ୍ମର ।
କହନ୍ତି, 'ପ୍ରଣୟେ ପ୍ରେମ'; ଦାଂପତ୍ୟ-ବିଳାସେ ?
ଅଛି କି ତହିଁରେ ପ୍ରେମ-ଶାଶ୍ୱତ-ସେ-ରସ ।
ହେଉ ସେ ପ୍ରଣୟ-ଖେଳ-ବିବାହର କ୍ରୀଡ଼ା
ଲୁପ୍ତ ଏ ଜଗତେ; ଅଛି ଯେତେଦିନ ଭବେ

ଭୋଗ୍ୟ-ବସ୍ତୁ ଏ ରମଣୀ ଦାସୀ-ନିର୍ଯାତନେ;
କିବା ମୁଗ୍‌ଧ ଶିଶୁ-ସମ ନର-କ୍ରୀଡ଼ନକ,
ବୁଝି ନାହିଁ ଯେତେକାଳ ରମଣୀ-ମହତ୍ତ୍ୱ
ନର, ଜାଣିନାହିଁ, 'ନାରୀ ପୁରୁଷ-ସମାନ
ଜୀବଂତ-ଚିନ୍ମୟ-ଶକ୍ତି, ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅନାଶ୍ୱର;'

—ଥାଉ ସେ ଗହନ-କଥା । ଆଜି ଏ ଉତ୍ସବେ
ଆମୋଦେ ଶିଖିବା କିଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଂତର ।
ଜାଣ ନକି ତୁଂଭେ ତବ ନିଜ-ଦେଶ-ଜାତ
ଅମିଶ୍ର ସଂଗୀତ, ଯହିଁ ଜାଣିବେ ସକଳେ
ସେ-ଦେଶ-ରମଣୀ-ରୀତି-ଆଦର-ବିଦୂର !

୨୧୯ । ବଳିଦେବା ପୂର୍ବରୁ ପଶୁ କାନରେ ପଶୁମଂତ୍ର ଦିଆଯାଏ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ପଶୁମଂତ୍ର ଦେଲାପରେ, ବଧପଶୁ ଅବଶ ଓ ଶକ୍ତିହୀନ ହୁଏ । ୨୨୧ । କୋୟୁର = ଦାସ

କହି ଏତେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ, ଚୁମ୍ବିଲେ ମୋ'ମୁଖେ,
ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସେ-ଲପନେ ତୃପ୍ତି-ଦ୍ୟୋତିତ-ନୟନେ;
ଶୁଣିବାରେ ସେ ସଂଗୀତ ତୃଷିତ କି ସତେ !
ଫେଡ଼ି ସ୍ମୃତି-କୋଷ ତହୁଁ ବହୁଳ-ଆୟାସେ
ଥିଲ ଅନ୍ୱେଷଣେ । ଚୁମ୍ବି ଚୁମ୍ବି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ

(ରଂଗ-ରସେ ଏଡ଼ି ଯେହ୍ନେ ମଦଗ୍ଧ-ସଂଯମ,
ପରାଣ-ପୁଲକେ ଥିଲା ସେ ମଧୁ-ସୁରସେ)
ଅତି-କଉତୁକ-ରସେ ହୋଇ ଆତ୍ମହରା,
ଆରମ୍ଭିଲା କହି ଗ୍ରାମ୍ୟ-ରସ-ରଂଗ-ହାସେ,
ଅବଲମ୍ବି ଗ୍ରାମ୍ୟ-ନର-ପରିହାସ-ଖେଳ,

ଗୌରବ-ସମ୍ମାନ ଭୁଲି ଭଦ୍ର-ରମଣୀର,
'ଚମ୍ପା' 'ମୋତି' ନାମ ଧରି ଗାଇଲା ସମ୍ବୋଧି,
ଗ୍ରାମୀଣ-କୃଷକେ ଯଥା ଗ୍ରାମ-ବାଦ୍ୟ-ନାଟ୍ୟେ;
ଇଂଗିତେ ନିଷେଧ-ଭଂଗୀ କଲେ ପାରିଜାତ,
ବିକଟ ସେ ଗୁପ୍ତ-ମୁଖ ଦେଖାଇଲି ମୁହିଁ ।
ଚମକି ଅଟିଲେ ମତି, ହେଲେ ପାଣ୍ଡୁ-ମୁଖ,

କୁମୁଦ-ମୟୂଖ-ମଧୁ ଜୁଆଁଇଲେ ମଥା ।
କହିଲେ ସେ ଜେମାମଣି, "ବନ୍ଦ କର ଭଂଗୀ ।"
"ବନ୍ଦ କର ମହାଶୟ," କହିଲି ମୁଁ ଆଟେ ।
ସ୍ନେହ-କ୍ରୋଧ-ମିଶା-ଭାବେ କୋମଳ-ପରୁଷ-
ଅନୁରାଗ-ବିରାଗର ଘୋର-ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ ବୁଡ଼ି,

ଚପେଟ-ପ୍ରହାର ଦେଲି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ-ବୁକେ ।
ଚମକି ପଡ଼ିଲା ସେହି ହେଲା ସଜ୍ଞା ତାର ।
ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ-ପୁରୀ ଯେବେ ପଡ଼େ ଆଡ଼ମ୍ବରେ
ଘୋର-ଶତ୍ରୁ-ଅବରୋଧେ, ଉଠେ ଆର୍ତ୍ତନାଦ
ଭେଦି ସୌଧ ଉପବନ, ତେସନ ସେ ଭୂମେ

ନାରୀ କଣ୍ଠ-କାକୁ-ଧ୍ୱନି ଶୁଭିଲା ତହିଁରେ ।
ଡକାଇଲେ ମଧୁମତୀ, "ପଳାଅ ବହନ
ପରାଣ-ସମ୍ପଦ ନେଇ ।"ଜେମାମଣି ବେଗେ
କହିଲେ, "ତ୍ୱରିତେ ଉଠ ଅଶ୍ୱ ଅବଲମ୍ବେ;
ଉଠ, ଉଠ ବାଜି ପୃଷ୍ଠେ ।" ରମଣୀଏ ତହୁଁ

ପଳାଇଲେ ଶଶବ୍ୟସ୍ତେ; ମଧୁଚକ୍ର ଛାଡ଼ି
ପଳାନ୍ତି ମକ୍ଷିକା ଯଥା, ପଶିଲେ ଶବର
ଅଗ୍ନି-ହସ୍ତେ-ମଧୁକୁଞ୍ଜେ । ଗୁପ୍ତ ବେଣି-ଦାମା
କପୋତ-ବିଭବେ ଗଲେ ପଶି ଅନ୍ଧକାରେ
ଏଣେ ତେଣେ ଅନାୟତ୍ତେ । ଲାଗିଲା ପରିତେ

ପାରାଭାଡ଼ି ଦେହେ ଅବା କରି ପଦାଘାତ,
ଭାଙ୍ଗିଦେଲା ଆଡ଼ମ୍ବରେ ପରୁଷ ମାନବ
କେହି; ଉଡ଼ିଗଲେ ପାରା, ଛାଡ଼ି ସେ ନିଳୟ
ରଜନୀର ଅନ୍ଧକାରେ ହାସର ସାହସେ ।
ଏକାକୀ ରହିଲି ମୁହିଁ ସେ ବସ୍ତ୍ର-ନିଳୟେ,

ସଂଗେ ପାରିଜାତ; ଦୁହେଁ ନିନ୍ଦି ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ,
ମରମ-ଦଂଶନେ ଯେହ୍ନେ ଥିଲେ ଅଧୋମୁଖେ ।
ଅଶ୍ୱ-ଖୁର ଶବ୍ଦେ ଏକେ ଏକେ ଗଲେ ଚାଲି
ନାରୀଏ ଭବନ ଛାଡ଼ି; ଲାଗିଲା ପରତେ,
ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ଆଶା ମମ ଗଲେ ଛାଡ଼ି ମୋତେ

ଏକେ ଏକେ ବାଜି-ପୃଷ୍ଠେ । ନଦୀସେତୁ-ପରେ
ଅଶ୍ୱ-ଖୁର ଶୁଣିଲି ମୁଁ; ଘୋର-ଆର୍ତ୍ତନାଦେ
ଭଜିଲି ମରଣ ଅବା ଅଭିଳାଷ ମମ !
ଚୁମ୍ବି ଚୁମ୍ବି ସେ ଚହଲେ ଦାରୁ-ସେତୁ-ତଳେ
ଶୁଭିଲା ହାସିତ-ସ୍ୱର, "ଜେମା ! ଜେମାମଣି !

ରମଣୀ-ଲଲାମ ଆହା ! ସତେ ଏ କି ହେଲା !
କ୍ରୋଧାନ୍ଧ-ଲମ୍ଫନେ ଉଠି ବାଜବର-ପୃଷ୍ଠେ,
ସ୍ଖଳିତ-ଚଳନେ ଜେମା ଛାଡ଼ି ଦାରୁ-ସେତୁ,
ପଡ଼ିଗଲେ ନଦୀଗର୍ଭେ । ଉଠି, ଲମ୍ଫଦେଇ,
ଆଲୋକୁ ଅନ୍ଧାରେ ପଶି, ଦେଖିଲି ସହସା,

ସିତ-ଛଦ ରମଣୀର ଭାସୁଥିଲା ଜଳେ,
ସୁପୁଷ୍ପିତ-କ୍ଷୁଦ୍ରଶାଖା ସମ; ତୀବ୍ରସ୍ରୋତେ
ଯାଉଥିଲା ବର-ବପୁ ବନ୍ଧି ଗିରିପଦେ ।
ପଡ଼ିଲା ନୟନ ମମ; ତିଳେହେଁ ବିଳଂବ
ନ କରି ପଡ଼ିଲି ଜଳେ; ନ ଗଣି ବିପଦ,

ବ୍ୟାକୁଳିତ-ନାରୀ-ଛଦେ, ଲଂଘିଥିଲା ଯାହା
ଚଉପାଶେ ନାରୀବେଶେ ମମ । ତୁଂଗ-ଗିରି
ପତନେ ତଟିନୀ, ବେଗେ ଯାଉଥିଲା ବହି;
ତଥାପି ଧଇଲି ବାଳା; ଧରି ଦକ୍ଷେତରେ
ଅର୍ଦ୍ଧ-ଜଗତରେ ଆଶା-ଧୂର ସୁମହତ,

ଦକ୍ଷେ ସଂତରଣେ ଦେଇ ଆଘାତ ସଲିଳେ,
ଫେରାଇଲି କୂଳେ ଗତି; କିଂତୁ ନଦୀ-ବେଗେ
ନ ପାଇଲି କୂଳ; ଶେଷେ ଭେଟିଲି ପାଦପ;
ମୂଳ କୂଳେ ରଖି ଯେହୁ, ଅର୍ଦ୍ଧ-ଶୟନରେ
ଶ୍ୟାମ-ଶାଖାଗୁଚ୍ଛ ରଖି ସଲିଳ-ଆବର୍ତ୍ତେ,

ଗିରି ନଦୀ-ମଧ୍ୟ-ସ୍ରୋତେ ଥିଲା ମଥା ରଖି ।
ଧରି ତା' ବିଟପ ଦୃଢ଼େ, ରୋଧି ସ୍ରୋତ ଗତି,
ଶାଖୁଁ ଶାଖେ ଯାଇ, ମୂଳେ ଲଭିଲି ପୁଳିନ ।
ଥିଲେ ତହିଁ ବାମାକୁଳ, ସିତଛଦ ଚୋରି
ଦିଶୁଥିଲା ଅଂଧକାରେ ଉଦର-ପୁଳନେ

ଆପାତ୍ର-ବିଶ୍ୱାସେ, ତହୁଁ ରମଣୀଏ ଆସି
ନେଲେ କରୁଁ ଭାର ମମ, କହିଲେ ଆଶ୍ୱାସେ,

"ଜୀବନେ ଅଛଇ କେମା !" ନେଲେ ସେ ସଯତ୍ନେ,
ସ୍କଂଧାବାରେ ବହି ତାରେ, ସରମେ ତାପିତ
ମରି ମରମରେ ମୁହିଁ, ନ କଲି ସାହସ

ଭେଟିବାକୁ କେମାର ସେ ସୁଶୀକ୍ଷଣ-ଦର୍ଶନ,
ଫିଟି ଆସୁଥିଲା ଯାହା ମୂର୍ଚ୍ଛା-ଅପଗମେ ।
ପାରିଜାତ ତୃଭୁଧ୍ୱଜେ ନ ପାଇଲି ଏଣେ ।
କ୍ଷିପ୍ର-ପଦେ ତହୁଁ (ଯେଣୁ ଦେଇଥିଲି ଛାଡ଼ି
କେମାକୁ ଦୋଛକି ମନ, ଦେଖି ତା' ଭ୍ରୂଭଂଗୀ

ତଟିନୀ-ଗରଭେ ଲୀନ) ଜାଂଗଲକ ଯଥା
ଅଗମ୍ୟ-ବିପିନେ କାହିଁ ଅନ୍ୱେଷି ପାପର୍ଦ୍ଧି,
ବାହୁଡ଼ଇ ନିଜ-ପଥେ, ଅବା ମଧୁ-ମକ୍ଷୀ
ଅନଂତ-ଗଗନେ ଉଡ଼ି ମଧୁ-ଆହରଣେ,
ଫେରେ ଯଥା ମଧୁଚକ୍ରେ, ତେସନ ଭେଟିଲି

ଉପବନ-ବହିର୍ଦ୍ୱାର । ବେନି ପାଶେ ତହିଁ
ସୁରମ୍ୟ-ବେଦିକାପରେ ସୁଂଦର ବିଧାନେ
ନାରୀ-ରୂପେ ଉଭା ମୂର୍ତ୍ତି ଶିଳ୍ପ ବିଜ୍ଞାନର,
ଶୈଳ-ଅବତାରେ ରମ୍ୟ-ମର୍ମର ଖୋଦନେ,
ହସ୍ତେ ଧରି ତୋରଣର ବୃଷ୍ଟିଭାସ-କୋଷ୍ଟୀ ।

ତହିଁ ସୂକ୍ଷ୍ମ-ଶିଳ୍ପେ ଦୃଢ଼-ଆୟସ-ଶଳାକା
ରଚିଥିଲା ସେ ତୋରଣ-ବିଶାଳ-କପାଟ ।
ଶଳାକାର ଅଂତରାଳେ ଭିତର ବାହାର
ଦିଶୁଥିଲା, ରୋଧି କିଂତୁ ଜନ-ଗତାଗତ ।
ସେ କପାଟ-ଚୂଳେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ବୃଷ୍ଟିଭାସେ,

୩୨୦ । ଧୂର = ଗୁରୁଭାର, ଅର୍ଦ୍ଧଜଗତ = ନାରୀଜଗତ ।
୩୨୭ । ବିଟପ = ଡାଳ । ୩୪୨ । ପାପର୍ଦ୍ଧି = ପାରଧି ।

ସେ କାଳର ମୃଗରୂପି ବିରଂଚି-ବିଧାନେ,
(ରମଣୀଲାଳସେ ଯେଉଁ ହୋଇ ଆତ୍ମହରା
ଗିରିଶ-ଶରବ୍ୟ ହେଲେ ଦେବ ସର୍ବ-ତଳେ)
ଉଠିଥିଲା ନାନା-ଶାଖେ କମନୀୟ-ଶୃଂଗ,
ରଚି ସେ ଉଦାର-ଭୃଂଗ ତୋରଣ-ସୁରୂପ ।

ତୋରଣର କେନ୍ଦ୍ର-ଦେଶେ ହରିଣ-ବଦନ;
ବିରଂଚି-କପାଳ-ମୁଖେ, ଅନାଇ ମର୍ମରେ,
ଶ୍ୟାମ-କମନୀୟ-ଛବି । ଶୃଂଗର ବିଭବ
ଭୃଂଗ-ଶାଖା-ବିକାଶନେ, କଳା-କଉଶଳେ,
ରଚିଥିଲା ସୁଂଦର ସେ ତୋରଣର ଭାଲ ।

ଖୋଦିତ ସେ ଶୃଂଗ-ଶାଖେ ଅଳପ-ପ୍ରସାରେ
ଥିଲା ଛିଦ୍ର, ମହାକ୍ଲେଶେ ଉଠି କଉଶଳେ,
ଲଂଘି ତହିଁ ସେ ତୋରଣ, ଓହ୍ଲାଇଲି ଧୀରେ
ଶାଦ୍ୱଳ-ଅବନୀ-ତଳେ, ଉଚ୍ଚଭୂମି-ପଥେ,
ଲେଂବୁଲତା-ଅଂତରାଳେ ସୁସଂଚ ସେ ପଥ ।

ଚାଲିଲି ନିର୍ଜନେ, ମନେ କେତେ ସେ ଭାବନା
ଯାଉଥିଲା ଖେଳି, ଯଥା ଖେଳଇ ପ୍ରଭାତେ
ଏକେ ଏକେ ବର୍ଣ୍ଣ ବିଭା ମେଦୁର-ଜୀମୁତେ ।
ଗୁହିଁ ଥିଲି କେବେ ମୁହିଁ ଖଦ୍ୟୋତ ପଟଳେ,
କେବେ ପୁଣି କୃଷ୍ଣ-ନଭେ ନକ୍ଷତ୍ର-ନିକରେ ।

ଚାଲୁଥିଲି ଉଚ୍ଚ-ପଥେ, ଚାଲୁ ଚାଲୁ ନଭେ
ଧୀର-ଗତି-ସୌରବିଂଦୁ-ସପ୍ତ-ତାରା ଦେଖି,
ସପ୍ତର୍ଷି-ମଣ୍ଡଳ ଧୀରେ ନିଜ-ଗତିପଥେ
ବୁଲିଗଲେ ବହୁପଥ ମେରୁ-ଚଉପାଶେ ।
ଅତି-ଧୀର-ପଦକ୍ଷେପ ପାଦପ-ଗହଳେ

ବାଣିଲି, ଦଶିଲି ତରୁ, ସମୁନ୍ନତ-ଶିର,
ନିସ୍ତବ୍ଧ ଦର୍ଶନ-ବୋଧୀ ସେ ତାମସ-ଭୂମେ ।
ରମଣୀ-ବିଟଂଗେ ବଳ ସମୁନ୍ନତ ବପୁ
ଦେଖି, ମନେ ହେଲା କ୍ଷଣେ, ସତେ କି ଏ କେମା !
ଚହ୍ଲିଲି ସହସା ଏବେ ପାରିଜାତ ମମ ।

ଠାରି ଜଣାଇଲେ ସେହୁ ଶୀତ୍କାର-ଫୁତ୍କାରେ
ରହିବାକୁ ମୌନ-ଭାବେ । କହିଲେ ଅଳପେ,
"ଖୋଜଂନ୍ତି ରମଣୀ-କୁଳ, ଏବେବେଳେ ପୁଣି
ଲୁହଇ ନିୟମ, ଏଥୁ ବାହାରିବେ କେହି ।
ରମଣୀ-ନନଂଦେ ଡାକ ବିଶେଷରେ ଆଜ,

'ଧର ନବଆଗଂତୁକେ' ।" ପୁଛା କଲି ମୁହିଁ,
"କେମଂତେ ଆସିଲ ଏଥି" ? କହେ ପାରିଜାତ,
"ସବେଁ ଗଲେ ଯେଉଁ ପଥେ, ତ୍ୟକ୍ତ ଶେଷେ ମୁହିଁ,
କୁମନ୍ତ-ସମାନ ଅତି, ସ ଧୂ-ସମ୍ମିଳନେ,
ନ କହିଲେ କେହି କିଛି ମୋତେ, ବାହାରିଲି

୩୬୭—୭୪ । ବ୍ରହ୍ମା ନିଜର କନ୍ୟା ସଂଧ୍ୟାର ରୂପ-ଲାବଣ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ, କାମାଭିଳାଷରେ ଆକ୍ରମଣ କରିବାରୁ, ସଂଧ୍ୟା ଲଜ୍ୟାରେ ମୃଗୀ ରୂପ ଧାରଣ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ମୃଗରୂପରେ ତାଂକୁ ଗୋଡ଼ାଇଲେ । ମହାଦେବ ଏ ଅନ୍ୟାୟ ଦେଖି, କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ, ଧନୁଃଶର ଧରି ବ୍ୟାଧରୂପରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କପ୍ରତି ଶର ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ପୁରାଣ କହନ୍ତି, ସେହି ବ୍ରହ୍ମାଂକର ମସ୍ତକ ବର୍ତ୍ତମାନ୍ ମୃଗଶିରା ନକ୍ଷତ୍ର ନାମରେ ରହିଅଛି । ଆକାଶର କାଳପୁରୁଷଙ୍କ ମହାଦେବ କିଂବା ଆର୍ଦ୍ରା ନକ୍ଷତ୍ର ତାହାଂକର ଶର । ବିରଂଚି = ବ୍ରହ୍ମା; ଗିରିଶ = ମହାଦେବ; ଶରବ୍ୟ = ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତୋରଣ ଉପରେ ବ୍ରହ୍ମାଂକ ମୁଖସହିତ ମୃଗମସ୍ତକ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ମୃଗର ବହୁଶାଖା ବିଶିଷ୍ଟ ଦୁଇ ଶୃଂଗରେ ତୋରଣଟିର ଉପର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

୩୭୭ । ସୌରବିଂଦୁ : ଜ୍ୟୋତିଷ ମାନେ ପ୍ରମାଣ କରଂତି, ଆକାଶର ତାରାମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଜଗତର ସୂର୍ଯ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ସପ୍ତର୍ଷି ମଂଡଳର ତାରାମାନଂକୁ ସୌରବିଂଦୁ କୁହାଯାଇ ଅଛି ।

ମରମ-ଦଂଶନେ ତହୁଁ । ପଶିଲ ଗୋପନେ
ସଉଧ-ବିତାନେ ତହିଁ ଶିରଚ୍ଛଦମୟୀ
ଲଳନା-ଗହ୍ୱରେ, ଦେଖି ସେ ମୋହନ-ସ୍ୱରେ
ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ-ଚଂଡ-ପ୍ରଚଂଡ-ପ୍ରତିମା
ଅସୁର-ମସ୍ତକ-କରେ, ଲୁଚିଲ ତା ପଛେ,

ଛିନ୍ନ-ମୁଂଡ-ଅଂତରାଳେ ଅନାଇଲ ଧୀରେ ।
ଦେଖିଲ ସେ ଏକେ ଏକେ ଲଳନା ସକଳେ
ଆସିଲେ ବାହୁର ଲାଗି; କହିଲେ ସରବେ,
ଜାଣି ସେ ନ ଥିଲେ ଏଥି ପୁରୁଷର ଘାତ;
ଶେଷେ ମଧୁମତୀ-ବାଳା ଆସିଲେ ସେ ଠାବେ;

ଉପୁଜିଲା ଦୟା ଚିତ୍ତେ, ଦେଖି ସେ ବାଳକା ।
ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା, ଜାଣେ କି ସେ ନର ବୋଲି ଏଥି
ଆଂଭଂକୁ; ରହିଲା ବାଳା ମଉନେ ପହିଲେ;
ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରଶ୍ନ-ପରେ ନ କଲା ସେ ନାହିଁ ।
ତତ୍ପରେ ପୁଚ୍ଛିଲେ ଜେମା, "ଜାଣଂତି କି ମାତା ?

ଜାଣଂତି କି ମନ୍ତ୍ରିଦେବୀ ?" ଶୁଣି ସେ ଭାରତୀ,
ସମ୍ମତି ବିମତି କିଛି ନ ଜାଣଇ ତହିଁ
ରହିଲା ନୀରବେ; ତହୁଁ ବିଚକ୍ଷଣ ଜେମା,
ଜାଣିଥିଲେ ଯେହେତୁ ମଧୁ-ସରଳ-ମାନସ,
ଧରିନେଲେ ସତ୍ୟ ହେଲେ । ହକାରିଲେ ମନ୍ତ୍ରି;

ଆସିଲା ଉଦଂତ, 'ମନ୍ତ୍ରି ନାହାଂନ୍ତି ସେ ପୁରେ';
ମାଗିଲେ ସେ ମନ୍ତ୍ରି-ଶିଶୁ ତହୁଁ ମହା-ରୋଷେ
ଫିଂଗିବାକୁ ପୁର-ଦ୍ୱାରୁ ପରୁଷ-ନିପାତେ ।
ଉଚ୍ଚା ହେଲେ ମହାଶ୍ୱେତା । ଏହି ଅବସରେ
କଉଶଳେ ଖସିଲି ମୁଁ ସେ ପୁର ବରଜ ।

କାହିଁ ଏବେ ଯିବ ତୁଂଭେ ? କାହାଂନ୍ତି ବା ଏବେ
ମନ୍ତ୍ରି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ ଦୁହେଁ ? ପଳାତକ ସତେ !
ସତେ କି ଏକଥେ ! ନୁହେ ଉତ୍ତମ ଏ ସ୍ଥିତି ।
ନ ଆସିବା କଦାଚନ ଥିଲା ଏଥି ଭଲ ।
ବାତୁଳତା ତାର ଏବେ ଘୃଷଣଟି ବଡ଼;

ତାମସ-ରଜନୀ ପୁଣି, କେ ଜାଣେ କି ହେବ ?"
"ନ କହ ଏସନ କଥା ରତ୍ନଧ୍ୱଜ-ଭଣେ;
ମାରିଛି ମୁଁ ହାତେ ତାକୁ ସତ; କିଂତୁ ଭାଇ,
ଆଶଂକା ଏସନ ତବ ଅତି- ଅବସ୍ତୁର;
ହୀନ-ଅଲ୍ଲୁକଠାରେ ଆଶଂକା ଏ ଭଲ

ଲାଗଇ ସିନା ଏ ଭବେ ! ଦରିଦ୍ର-ଭୂଷଣେ
ଥାଉ ପଛେ ସେ ମାନବ; ହସୁ ଅବା ତୋଷି
ଇଂଦ୍ରଧନୁ-ସମ-ଛଦେ, ବଡ଼ଲୋକ-ପରି;
ତଥାପି ହୀନ ସେ ନର; ଘାତେ ଅବିଶ୍ୱାସେ,
ବିଶ୍ୱାସଇ ଯେହେତୁ ତାକୁ; ଦିଏ ଅପମାନ

ପ୍ରଣୟେ ପରାଣ ଯେହେତୁ ଧରେ ତା'ର ପାଶେ ।
ରତ୍ନଧ୍ୱଜ କିଂତୁ ସତ ଖେଳେ ରଂଗ-ରସେ,—
ଆଜି ରଜନୀରେ ଯଥା ଗାଇଲା ସେ ଗୀତ,—
ସତ ଏହା, ହୀନ-ନର-ମୁଖେ ସେ ଭାରତୀ
ନ ରୁଚଂତା ଶ୍ରୋତୃ-ଜନେ, ବିଭତ୍ସ ସେ ଗୀତ ।

କିଂତୁ ଏ ସକଳ ନୁହେ କେବେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ;
ଉପର-ତରଂଗ-ଲୀଳା ସିନା ଏ ଅର୍ଣ୍ଣବେ !
ଚରଣର ସ୍ଥିର-ସତ୍ତ୍ୱ ଅଛି ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ;
କୁମୁଦ ଯେସନ ନାଚେ ଧୀର-ପବନରେ
ହଲାଇ ମୃଣାଳ-ଦଂଡ କରୁଥାଏ ଲୀଳା,

୪୦୪ । ଘାତେ = ଆଘାତ କରେ ।

ରଖି ହ୍ରଦେ ବୃନ୍ତମୂଳେ ଅଗାଧ-ସଲିଳେ,
ଯେସନ ସେ ଉଚ୍ଚଧ୍ୱଜ ଚରନ୍ତ ବିଳାସେ ।"
ସତ୍ତ ନ ସରୁଣୁ କଥା ଯୂଥୀ-ଗୁଚ୍ଛ ଭେଦ,
ଏକ ଲମ୍ଫେ ଦୁଇ ନାରୀ, ନଗର-ରକ୍ଷିଣୀ,
ଧରି ଦୃଢ଼େ, କଲେ ପୃଚ୍ଛା, "କି ନାମ
ହେ ତବ ?"

ସ୍ଥିର-ପଦେ ଥିଲେ ଉଭୟ ପାରିଜାତ; ତହିଁ
ପଡ଼ିଲେ ସେ ଧରା । ମୁହିଁ ରମ୍ୟ ସେ ଉଦ୍ୟାନେ
ସୁଗନ୍ଧ-ବାସିତ-ପଥେ ଭେଦ ଗୁଳ୍ମ-ଲତା,
ଏଣେ ତେଣେ ଯହିଁ ତହିଁ ଧାଇଁଲି ସତ୍ୱର;
ଝରଣା-ନିକର ଲଂଘି ସେ କୁଟିଳ-ପଥେ,

ଅତି-ଦ୍ରୁତ ଗତି ମମ; ଆଗେ ଆଗେ ମୋର
ଗୋଲାପ-ସୁମନ-ଦଳ-ବୃନ୍ତ-ବରଷଣ;
ସ୍ଥିତ-ବାମା-ଯୁଗ ପଛେ । ବାଜୁଥିଲା କାନେ,
ପଂଚମ-ଲହରୀ ନଶି-ବିହଗ-କୂଜନେ;
ଶୁଣୁ ନ ଥିଲି ମୁଁ ରବ; ହାସ୍ୟ-ରସେ ହୃଦ

ହେଉଥିଲା ଉଦ୍‌ବେଳିତ । ପରିଶେଷେ ପଦ
ଛନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ଗୁଚ୍ଛ-ଯୂଥୀ-ଲତା-ମୂଳେ,
ସେ ଲତା-ମଣ୍ଡପେ; ଯହିଁ, ଭାରତୀ ପ୍ରତିମା-
ମର୍ମରିତ-ପଦ-ଯୁଗ ଯତନେ ଆବରି
ସୁଗନ୍ଧ-ଲତିକା-ମାଳା; ପଡ଼ିଲି ମୁଁ ଧରା ।

ନେଲେ ଧରି ତକ୍ଷଣେ ସେ କେମାର ସନ୍ନିଧି;
ଦେଖିଲି ବିସ୍ମୟେ ତହିଁ, ବିଶାଳ-ମନ୍ଦିରେ
ଲମ୍ବିତ-ପ୍ରଦୀପ-ତଳେ ସମାସୀନ ବାଳା ।
କାଳଇ ହୀରକ ଯେତେ ସେ ପ୍ରଦୀପ-ତେଜେ;
ସାଗର-ସ୍ଥଳନେ ଯଥା ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ-ନିଶୀଥେ

ଦୀପ-ସ୍ତମ୍ଭେ ଦୀପ, ଦୂରୁ ସୂଚଇ ଝଟିକା ।
ବାଳା-ଦୁଇ ପାଶେ ଦୁଇ ପରିଚ୍ଛୁକ୍ଷା-ବାମା,
ହେମୋହନ-କଂକଣି କରେ ତଳ ବାଳା-ପଛେ,
ଧରି ସଯତନେ ସିକ୍ତ-ପ୍ରଲମ୍ବ-କୁଂଚଳ,
କେଶ-ପାଶ-ବିରଚନେ ଥିଲେ ତତପର ।

ବାମା-ପଛେ ଅଷ୍ଟ-ବାଳା, କୃଷି-କର୍ମ-ରତା,
ବଳ ନର ବଳବନ୍ତ, ଅତି-ଗୁରୁ-କାଯ୍ୟ,
ଗୁରୁ-ଶ୍ରମେ ସହ ଖର ବରଷା ପବନ,
ପ୍ରକୃତି-ମୋହନ-ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟେ କମନୀୟ ବପୁ,
ଗିରି-ଶୃଂଗ-ସମ ଉଚ୍ଚ; ବଶୁଥାଂତ ଯଥା

ରୁଷ-ଗଉରବେ ବିଶେ ଶୃଂଗ-ସାନୁ-ମାଳ
ବେଳା ଭେଦ, ପଶି ଜଳେ, ବୀଚି-ବିକ୍ଷୋଭନେ ।
ଆମ୍ଭ ଆଗମନ ଦେଖି ଜନତା-ଗହଳ
ହେଲା ଦ୍ୱିଧା; ସିଂହାସନେ ପାଇଲୁ ସରଣୀ ।
ସିଂହାସନ-ପାଖେ ତହିଁ ପଡ଼ିଥିଲା ତଳେ

ଅର୍ଦ୍ଧ-ଅନାବୃତ-ଶିଶୁ ; ରୁଷ-କରେ ଆହା,
ଫିଂଗିଛୁ ଦୋଳରୁ କିଏ ନଗ୍ନ-ସେ ଶିଶୁ !
କେମା-ବାମେ ବନ୍ଧ-କରେ ମଧୁମତୀ-ବାଳା
ଉରସ-କମ୍ପନେ ରୋଧି ଗୁରୁ-ବାଷ୍ପ-ଶ୍ୱାସ;
ପ୍ରଚଣ୍ଡ-ଶାସନୁ ସତେ ସୁରକ୍ଷିତ କି ସେ ?

ରଜ୍ଜୁ-ଶିରେ ମହାଶ୍ୱେତା ଗମ୍ଭୀର-ଆଧ୍ୟାନେ
ବକ୍ଷ୍ମମ-ଭାଷଣେ ରତ । କହିଲେ ସେ ଦୃଢ଼େ,
"ଏମନ୍ତ ନ ଥିଲା କଥା; କେମାମଣି, ଯେବେ
ଆରମ୍ଭିଲା ଏ ନଳନ୍ଦ । ମମ ଉପଦେଶ
ପାଉଥିଲା ଗଉରବ; ଚଳୁଥିଲା କ୍ରିୟା

୪୭୧ । ସାଗର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦୀପସ୍ତମ୍ଭମାନଙ୍କରେ ଝଡ ପ୍ରକୃତ ଜଣାଇବାପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଲୋକର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ । ଜାହାଜମାନେ ଆଗରୁ ଦେଖି ସାବଧାନ ହୁଅନ୍ତି । ପୁରୀ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଏବେ ମଧ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଆଭାସ ଅଛି ।

୪୬୩ । କଂକତୀ = ପାନିଆ, କଙ୍ଗେଇ ।

ମୋହର ନିଦେଶେ ତବ । ବାକ୍ୟ-ରେଖା-ପଦେ
ସମର୍ଥନ କରି ତବ ପରିଚୟ କେତେ;
ସେ ବସନ୍ତ-ମଧୁ-ଗାନେ, କଲି ତବ ପ୍ରାଣ
ମୋହନ-ସଂଗୀତମୟ; ଏହି ମଧୁ-ପର
ପାଳିଲି ମୁଁ ; ମାତାପରି ମୋରେ ତବ ମାନ ।

ଥିଲା ସେ ମାହେନ୍ଦ୍ର-କାଳ; ନବ-ବନ୍ଧୁ ତବ
ଆସି ମିଳିଗଲେ ତହିଁ ବଦଳିଲା ଧୀରେ
ମତି ତବ । ଦେଖିଲି ମୁଁ ଅନ୍ତର-ବିଷାଦେ,
କେମନ୍ତେ ଗୋ ଜେମା, ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରେମେ ଶିଥିଳିତ
ହୋଇ, ହେଲ ରସହୀନ । କ୍ରମେ ପରିଶେଷେ

ପରାଣର ପ୍ରେମ-ବାଣୀ ଗଭୀର-ପ୍ରବାହେ
ଧାଇଁଲା ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଶେ । ନ ପଶିଲ ମୋ'ତେ ।
ଏହି ତ ମୋ ପୁରସ୍କାର ଏ ମହା କରମେ !
ହେଲେହେଁ ନ ମାନ କରୁ, ଥିଲି ସବୁ ସହି;
ମରମ ବନ୍ଧନ ତୋରେ ନ ପାରିଲି ଛେଦି;

ଭାବିଲଇଁ, କାଳେ ପୁଣି ମମତା ହେ ତବ
ଫେରିବ ଏ ହୃଦେ; ଦଂଭ ପୁଣି ଥାଏ ମନ,
ଗୁଣର ଉପେକ୍ଷା କାହିଁ କରି କି ସଂଭବେ ?
ଭାବେ ପୁଣି ବେଳେବେଳେ, ପଦ ସନମାନେ
ଅଧସ୍ତନ ଯେଣୁ ମୁହିଁ, ସହିବି ମଉନେ ।

ରଖିଥାଏ ମନେ କିନ୍ତୁ, ମହତ-କରମ-
ସାଧନେ ଜନମ ତବ; ସହଯୋଗେ ଇହି
ଉଚିତ ମୋ' କରିବାର, ଅଛି ଯେତେ କାଳ ।
ଏସନେ, ସମୟେ ଏବେ ମହା-ଦ୍ରୁମ-ରୂପେ
ବଢ଼ିଲା ସେ ଉପ୍ତ-ବୀଜ; ବପନେ ଯାହାର,

ମନ୍ଥର-ବିକାଶେ ପୁଣି, ତବ ସନେ ମୁହିଁ
ଅଛି ଚିର-ସହଯୋଗେ ସାଧନା-ସମୟେ ।
ବିକାଶ-ମନ୍ଥର-ଲୀଳା ସହି ସେ ପରାଣେ,
ପ୍ରତି-ପଦେ ସହି ଗୁରୁ-ବିପଦ-କଦଣ,
ଦୋଳା-ଚଳ-ଚିତ୍ତେ କେତେ ବାସର ଯାମିନୀ

ପୁହାଇ, ପାଇଲେଁ ଯାହା ଦେଖୁଛ ଗୋ ଆଜ,
ଏ ମହା-ନଳଂଦା-ରୂପେ; କାହିଁ ଥିଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ ?
ଘଡ଼ିକ-କର୍ଷଣେ ପୁଣି ବପନ-କରମେ,
ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ-ଫଳ-ପରି ଲଭି ଏ ସମ୍ପଦ,
ଭୋଗିଲେ ସେସନେହ ତବ । ଏଥି ଏ ପ୍ରାସାଦ

ପଶିଲେ ନେଲଇଁ ଦୂରେ; ସେହି ସେ ପଶିଲୁ
ଅନୁସରି ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତି ରହିଲି ଆପଣେ;
ତାମସ-ଜଡ଼ିତ ମୁହିଁ ହେଲି ଦିନୁ ଦିନ ।
ଅନ୍ତେବାସି-କୁଳ ଏଥି ଆସି ଏକେ ଏକେ,
ଭେଟିଲେ ସନ୍ନିଧି ତବ; ସୁଗମ-ସରଣୀ

ଦେଖାଇ ସରବେ ଦେଲ ମନ୍ତ୍ରୀ-ସନ୍ନିଧାନେ ।
କମାପ୍ରସୀ ସେହୁ ମନ୍ତ୍ରୀ; ଜ୍ଞାନ-ଗରିମାରେ
ହ୍ରସ୍ୱ ବହୁତର, ପୁଣି ବିଦେଶ-ବାସିନୀ ।
ମୁହିଁଟି ଆବର ତବ ସ୍ୱଦେଶ-ମହିଳା,
ପୁରାଣ-ବାନ୍ଧବ, ପୁଣି ବହୁ-ପରୀକ୍ଷିତ,

କରମେ ସଙ୍ଗିନୀ ଚିର; ନବୀନ ସେ ମନ୍ତ୍ରୀ ।
ହେଲେହେଁ ବଢ଼ିଲା ସେହୁ ସନମାନେ ଏଥି;
ବହୁଳ ତା' ଅନ୍ତେବାସୀ ହେଲେ ଅନୁଦିନ;
କ୍ଷୀଣ ମମ; ଥାଏ ମୁହିଁ ଆଶା ବହି ମନେ,
'କାଳେ ତା' ସ୍ୱରୂପ ଜଣା ପଡ଼ିବ ମୁକରି' ।

ଆସି ଏବେ କାଳେ ଛଦ୍ମେ ପଶିଲେ ଏ ସ୍ଥାନ,
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ସମାନ ଏଥି କପୋତ-ମହଲେ;
ଜାଣଂତି ସେ ମତି ଭଲେ; ଥିଲେ ସେ ନିଜନେ
ସକାଳ-ପହର-ସାରା କାଲି ମତି-ଭୁଲେ;
'କାହୁଁ ଏଥି, କେମଂତେ ସେ,
କଏ ବା ସେମାନେ,' ।

କହୁଛଂତି ମତି-ପାଶେ; ଅବହିତ-ମତି
ଶୁଣିଛଂତି ମତି ସବୁ; କେହି ମୋତେ କିଛି
ଲବେ ହେଲେ କହି ନାହିଁ; ହେଲେହେଁ କି ହେଲା ?
ଶକୁନ-ଦର୍ଶନ ମମ, ମାତ-ନିର୍ନିମିଷ,
ଜଗତ-ମଂଗଳ-ଲାଗି ଜାଗ୍ରତ ସତତ ।

ବିଗତ-ରଜନୀ ମୋତେ ବ୍ୟାଜର ଶିକ୍ଷାସ
ବିକଶିଲା; ଜାଣିଲଇଁ; ପାଦ କାଢ଼ି ତହୁଁ
ଉଠିଥିଲ ପାଶେ ତବ; ମଣିଲ ସହସା,
ସଂଶୟର ପଶ୍ଚାତାପେ, କହିବ ଗୋ ତୁଂଭେ
ଶୁଷ୍କ-ଭଦ୍ର-ଭାଷେ ମୋତେ-'ମଂଦ ଲୁହେ କଥା

ସାଧୁ ଏ ଉଦଂତ ତବ, ପୁଚ୍ଛା କର ମତି,
ବୁଝିବୁ ଆପଣେ ସବୁ' । ବିସ୍ମର ଏସନ,
ବିଳଂବି ମୁଁ ଗଲ ତହୁଁ; ବିସ୍ମରିଲ ପୁଣ,
ମମ ଏ ଉଦନ୍ତେ ଯିବ ମତି-ପାଶେ ତୁଂଭେ;
କହିବ ସେ, 'ସ୍ମୃରି କାହିଁ ?'
ନ ପେଡ଼ି ସଂଦେଶ ।

କହି, ପୁଣି ବୁଝାଇବ ଖେଳାଇ ଗ୍ରୀବାସ,
'ଅଳପ-ବିଳଂବେ କିଛି ହୋଇନାହିଁ ହାନି' ।
ପ୍ରେମ-କ୍ଷଣେ ପାଇ ମାନ ରହିବ ସେ ଏଥି;
ନବୀନ ଏ ଉପବନେ ସ୍ମୃତି-ବିଟଲତା;
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ରକ୍ତ-ସନେ ମିଶି ଚକ୍କଣ-ପଲ୍ଲବ ।

ସାଧୁତାର ବହ୍ନି-ସମ ମମ ଏ ଆବେଗ
ଦହିବ; ସତେ କି ଅବା ପରପଂଥି-ନାଶେ,
ତଡ଼ିବାକୁ ମତି ଏଥୁ ପଦ-ଗଉରବୁ,
ବିଦ୍ୱେଷିତ-ବ୍ୟଗ୍ରତାର ଲୀଳା ଏହୁ ମମ !
ଜଗତ-ମଂଗଳ-ଲାଗି ଲୋଡ଼ା ଥିଲ ଯେଣୁ,

ଫିଟିବ ଏ ମତି-ଛଦ୍ମ; ନିୟମ-ଚାଳନେ
ଲୋଡ଼ିଲି ବିବେକ-ବଳ, ନ ହୋଇ ଶିଥିଳ ।
ନ କହି ଚହିଲେ କିଛି ରହିଛି ଅନାଇ,
ଜଗିଛି, ଯେମଂତ ସେହୁ ନ ମିଶିବେ ଏଥି,
ମଂଦ-କର୍ମେ ନ ହେବେଟି ରତ କଦାଚନ ।

ନ ମାନିଲି ମନ ତହିଁ । ଆସୁଥିଲି ଆଜ
ବିସ୍ମରେ କଂପତ ଜାଣି ମୁଁ ପଡ଼ିବ ତବ;
କହୁଥାଂତି ପେଡ଼ି ସବୁ; ନ ଥିଲ ମହଲେ;
ଯାଇଥିଲ ଅଶ୍ୱାରୋହେ ପାହାଡ଼ ନିରେଖି;
ଗହଣରେ ଥିଲେ ମତି । ମଣିଲି ମୁଁ ଏବେ,

କହିବ ମୁକର ସେହୁ ବିବରଣ ଫେଇ;
ନ ହେଲେ କହିବ ପରେ; କହିଛି କି ମତି ?
ଶୁଣୁଛୁ ତ, ଆପଣେ ସେ ବିକଟ-ଜଂଭୁଏ
ବିଭତ୍ସ-ବେଶରେ ହେଲେ ପ୍ରକୃତି ବଖାଣି ।
ଛଦ୍ମ ଫୁଟି ଖସିଲି ସେ ମତି; ପଳାଇଲି;

ସରମ-ଦଂଶନ ଏଡ଼ି ନ ପାରି ମରମେ;
(ନାସ୍ତି ଯେଣୁ ସରମ ତା' ଅଛଇ କଂପିତ) ।
ମଣ୍ଡନ-ସଂଯମେ ମମ ଘଟିଲି ତ ଏହା !
ପଳାଇ, ଏବେ ସେ ସୁଖେ; ସହିବାକୁ ତବ
କୋପର ତାପନ ଅଛି ସବୁ-ମଂତେ ମୁହିଁ;

୪୬୦ । ପଲ୍ଲବ—ପାଳ ।

ମୁଣ୍ଡି, ବଢ଼ାଇଲ ଯେହ୍ନେ ଅରପି ଜୀବନ
କୋମଳ-କଳ୍ପନା ତବ ଜୀବନ-ଆକାଶେ ।
ସାରନ୍ତି ମୁଁ ଏଥି ସବୁ ଶରୀର, ସଂପଦ,
ଅବକାଶ, କଉଶଳ, ପ୍ରତିଭାର ଲୀଳା;
ଜାଣ ସବୁ, ବକଭ୍ରଥନା ନୁହେ ଗୋ ବଞ୍ଚିତ ।

ଗୁଡ଼ାଇଅ ମୋତେ ଏଥୁ; ଭବିଷ୍ୟ-ଭାରତୀ
କହୁଛି ମୁଁ, ରଖ ମନେ 'ଗୁଡ଼କଂକ-ସମ
ଉଦ୍ଭବ ଘଟନା-ବାତେ କଲପନା ତବ
ଯହିଁ ତହିଁ ଅଘଟନେ; କହିବେ ପୁରୁଷେ,—
ରମଣୀ ଆଲୋକ-ଭ୍ରମେ ଚରଗୁଣି-ନଆଁ

ଅନ୍ୱେଷି, ପଡ଼ିଲେ ତହିଁ । ମାନବର ପାଦ
ସ୍ଥିର-ଦୃଢ଼େ ରହିବାର ଯହିଁ ଅସଂଭବ' ।"
ମାରିବେଲ ମହାଶ୍ୱେତା; ନର୍ମମ-ଭାଷଣେ
ଉତ୍ତରିଲେ କେମାମଣି, "ଉତ୍ତମ ସେ କଥା;
ବ୍ରତ-ଭଂଗ, ଯାଅ ଏବେ ପଦଚ୍ୟୁତ ତବ ।"

ମଧୁମଣ୍ଡି ଗୃହିଁ ତହୁଁ, "ନଷ୍ଟହ ବାଳକା,
ନ ମଣୁ ତା' ଦୋଷ କହୁ, ଥାଉ ସେ ଗହଣେ ।"
ଶୁଣି ମହାଶ୍ୱେତା, ଧୀରେ ଶକୁନର କଂଠ
ଲଂବାଇ, ବଦନ ତୋଳି, ନର୍ମମ-ସୋହାଗେ
କୁଟିଳ-ଅଧରେ ଦେଖାଇଲେ ଶୁଷ୍କହାସ;

କହିଲେ ଓଟାରି ତହୁଁ, "ମମ କଲପନା !
ନିର୍ମାଣି ମୁଁ ଥିଲି ନୀଡ଼, ବଢ଼ାଇବି ବୋଲି
କୋକିଳ-ଶାବକ ଏଥି ! ଉଠ, ଯିବା ଏଥୁଁ ।"
କହିଣ ଏସନ, ବଳେ ଉଠାଇଲେ ମଧୁ !
ମଧୁମଣ୍ଡି ଏକ ପାଖେ ଅବଲଂବି ମାତା,

କରେକ ପ୍ରସାରି ବୁଲି, ଗୃହିଁ କେମାମଣି
ସଜଳ-ନୟନ-ଭଂଗେ, (କରୁଣା-ମାଗୁଣି
ପୂରି ହୃଦ ବହିବ କି ଲୋତକର ଧାରେ !)
ମୋହିଲା ସେ ପାରିଜାତେ । ସ୍ଫାରିତ-ନୟନେ,
ଦେଖୁଥିଲୁ ସ୍ୱପ୍ନ-ଛବି; ଶୁଭିଲା ଚହଳ

ଦ୍ୱାର-ଦେଶେ । କ୍ଷିପ୍ରେ ତହୁଁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ-ଶ୍ୱାସେ ନାରୀ
ପଶିଲା ବାସୁର-ପୁରେ; ପବନ-ଲଂଘିତ
ପ୍ରସାରି ଅଞ୍ଚଳ ପଛେ; ମନେ ହେଲା, ନାରୀ
ବଣଜଂଭୁ ଦେଖି, ଆସି ପଶିଲେ କି ଡରେ ।
ପାଂଡୁ-ଗଂଡେ ବିସ୍ଫାରିତ-ନେତ୍ରେ
ଶର-ବେଗେ

ଆସି ପାଖେ, ଦେଲେ ଦୁଇ ମୁଦ୍ରିତ ପତ୍ରିକା ।
ଅର୍ଦ୍ଧ-ବିସ୍ମୃର ଭାବେ ଦେଖିଲେ ତା' କେମା ।
ଚିରି, ଫିଟାଇଲେ ମୁଦ, ସିଂହିକା ଯେସନ
ଚିରଇ ଛାଗଳ-ଶିଶୁ, ଠାଣି ସେ ତେମନ୍ତ ।
ଅଜ୍ଞାନର ଅନୁମାନେ ରହିଲୁ ମାରବେ

ଚହିଁ; ଚଢ଼ିଲେ ସେ ପଣୀ । ଢଡ଼ୁ ଢଡ଼ୁ ତହିଁ,
ଭାତିଲା ବିରହ-ଭରା-କୋପାନଳ-ଛଟା;
କପୋଳେ, କପାଳେ ଘାମ ଫିଟିଲା ରକ୍ତିମା;
ଦଶିଲା; ଦଶଇ ଯେହ୍ନେ ଗ୍ରାମ-ଦାହ-ଧୂମେ
ଭୁଂଗ-ବୈଶ୍ୱାନର-ବିଭା ଉଜଳି ଅଂବରେ,

ଘାମ-ବିନ୍ଦୁ-ଭାବେ ଉଠେ ଲୋହିତ-ଜ୍ୱଳନେ;
ମେଲାଇ ସପତ-ଜିହ୍ୱା-ଲେଲିହାନ-ଛବି,
ଆବୃତ-ଗଗନ-ତଳେ ଘନ ଅଂଧକାରେ ।
ଘୋର-ରୋଷେ କେମାମଣି, ହୃଦସ୍ଥ-ସଂଚିତ-
ଚିର-ଭାବ-ଆକ୍ଷେପର ଗମ୍ଭୀର ତାଡ଼ନେ,

୭୦୦ । ବକଭ୍ରଥନା—ବଢ଼େଇକର କହିବା ।

ଟଳିଲା; କଂପିଲା ଗୁରୁ-ଗଂଗାର ହୃଦୟ;
ଥରିଲା ଶ୍ରୀହସ୍ତ; ରତ ସ୍ତବଧ-ଭବନେ
ମୃଦୁ-ଶରୁଣରେ ପଂକ୍ତୀ-କଂପନ-ଶବଦ ।
ମନ୍ତ-ଶିଶୁ ଥିଲା ଶୋଇ; ସହସା କପାଇଁ
ଚମକି, ଜନନୀ-ଲାଗି ଉଠିଲା ବିଳପି ।

ସେ ବିଳାପ-ଧ୍ୱନି ସହ୍ଁ କେମାମଣି-ରୋଷେ
ଲାଗିଲା; ବିଷମ-ଭାବେ ପଡ଼ି କେମାମଣି,
ଲେଖା-ପତ୍ର ଦଳି କରେ ବୁଲାଇ ବଦନ,
ସତେ ବା କହିବେ କିଛି ! ଖର-ରୋଧେ ସହ୍ଁ
ନ ପାରିଲେ କହି କଥା,
ଫିଂଗିଦେଲେ ପତ୍ର;

ସରୋଷେ କହିଲେ ଜବା ତତ୍' ବୋଲି ମୋରେ ।
ପଢ଼ିଲଇଁ ପତ୍ର ଦୁଇ;—ଗୋଟି ଲେଖା ଏକ,—
"ଆମ୍ଭ-ଷ୍ଟୁଣ୍ଡ-କେମା ମୋର, ପଠାଇଲୁ ଯେବେ,
ରାଜସୁତେ ତୋ' ସନ୍ନିଧି, ଜାଣି ତ ନ ଥିଲୁ
ନିଦାରୁଣ ବିଧାନ ସେ ତବ ନଳଂଦର;

ବୁଝି ଏବେ, ଜାଣି ତବ ପ୍ରକୃତି ଅଟଳ,
ବାହାରିଲୁ ଶଶବ୍ୟସ୍ତେ ରୋଧିବାକୁ ଯେବେ
ଅପରୂର, ପଡ଼ିଲୁ ତା' ଜନକ-କବଳେ;
ଆସି ସେହି ଏ ରଜନୀ, ଘେରି ତବ ସ୍ଥଳୀ,
ଅବରୋଧି ଅଂଧକାରେ, ରଖିଛଂତି ମୋତେ

ପ୍ରଭଞ୍ଜୁ; ଗୁଡ଼ବେ, ଦେଲେ ତନୟ ତାଂକର ।"
ପିତା ମମ ଲେଖିଥିଲେ ଅପର ଲେଖନ,
"ରଖିଛ ଗୋ ସୁତ ମମ, କେଶାଗ୍ର ତାହାର
ନ ଛୁଇଁବ; ଅଚିରେ ସେ ଆସିବ ବାହୁଡ଼ି;
ଧରି ହାତ ତାର, ତବ ରଖିବ ନିବଂଧ;

ଶୁଣୁଛି ଗୋ ମତ ତବ, 'ନାରୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠନର';
ରଖ ବାଂଧି ସେ କଳ୍ପନା, ପାଷଂଡ଼-ଉତ୍କ୍ରମ ।
କି ଅନ୍ୟାୟ ! ଏ ଜଗତେ ବ୍ୟାପି ଏହା ଦ୍ୱନେ,
ନାରୀ-ପାଦାଘାତେ ସ୍ୱାମି-ପିଷ୍ଟିତ-ପେଷଣ
କରିପାରେ । ଜାଣି ରଖ, ଧରିଲେ
ଏ ମାତ୍ର,

ଉଚିତ-ବିଧାନ ହେବ; ଏହି ରଜନୀରେ
ଧ୍ୱସ୍ତ ହେବ ହର୍ମ୍ୟ ତବ; କରିବୁ ଆପଣେ;
ନ ଦେବଟି ଯେବେ ପେଷି ଏହି ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ
ସୁତ ମମ ସଙ୍ଗ ଶୁଭେ ।" ନିରୋଧି ପଠନ
ଏହି ଠାବେ, ଆରଂଭିଲ କହି ଖବ୍ର-ତାନେ;

"ଆସି ନାହିଁ ରୂପସି ରେ, ଲଭିବ ଦେଖିବାରେ
ସୁରକ୍ଷିତ-ଭୂମି ତବ ଏ ନାରୀ-ନଳଂଦ
ସାଧୁ-ଅଭିଳାଷ ଘେନି ଆଶା-ବଂଧେ ପଡ଼ି,
ନିବଂଧ-ବାସନା-ଫଳେ ପଶିଲଇଁ ଏଥି
ଲଂଘି ସୀମା । ଅବମାନ ରମଣୀର କେବେ

ଧରି ନାହିଁ ଏ ପରାଣେ । ରମଣୀ-ପୂଜନେ
ପ୍ରେମିକ-ପରାଣ ମମ ଉତ୍କଂଠିତ ସଦା;
ଆସିଛି ସେ ଉତ୍କଂଠାରେ, ଶୁଣ ବାଣୀ ମମ;
ହେଲେହେଁ ପୁରୁଷ-ଜାତି, ମାନବଟି ମୁହିଁ;
ଏ ମର-ଜୀବନ ପୁଣି ବାକ୍ଦତ-ବସ୍ତୁସୁ

ଝିକା ତବ ଦେବ ନାରି; ପଳିତ-ଚକ୍ରୁରେ
ନ ହେବ ଅନ୍ୟଥା କେବେ; ଧାତ୍ରୀ କୋଳେ ମୁହିଁ
ଶୁଣିଛି ଭୁଂଭରି କଥା; ଭୁଂଭ ନାମ ଧରି,
ଦରୋଟି-ଖ୍ରାଷଣେ କେତେ କହୁଛି; ଯେସନେ
ଡାକୁଥିଲ ଜହ୍ନ-ମାମୁ, ସୁଂଦର-ଆଲୋକେ

୬୬୬ । ପ୍ରଭଞ୍ଜୁ = ଜ.ମିନ୍

ଦେଖି ଦୂରୁ, ନ ଜାଣି ତା'ଙ୍କ ବାସ୍ତବ-ତନୁ ।
କିଶୋର-ବୟସେ ପୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ-ସମ
ଯେତଣେ ଚାହେଁ, ତେତଣେ ଲୁଚନ୍ତି । ଉନ୍ନତ-ସୁନ୍ଦର
ଦେଖିଲେ ଦିଶୁ ଭୁ ତହିଁ; ଅବାଚୀ-ଅଞ୍ଚଳେ
ଚଢ଼ି ଅବା ଯାଉଥିଲୁ ଉଦୀଚୀ-ଦିଗନ୍ତେ;

ଦିବସ, ନିଶୀଥ, ତଥା ସକାଳ, ପ୍ରଦୋଷେ
କାନନ-ପ୍ରାନ୍ତର-ବାୟୁ-ମୃଦୁ-ବିଧୂନନେ
ଶୁଣୁଥିଲି ନାମ ତବ ପତ୍ର-ମରମରେ;
କପୋତ ଆକାଶେ ଉଡ଼ି, ଚୁମ୍ବି ନଭ ରାଶି
ଫେରୁଥିଲି ଘେନି ତବ ସନ୍ଦେଶ ମେଦନା;

ମେଦୁର-ତରଙ୍ଗ-ମାଳା ଖଦ୍ୟୋତ-ବିତାନେ
ଶୀକର ବିଚ୍ଛୁରି ରଙ୍ଗେ ସ୍ଥିର-ଶିଳା-ପଦେ,
ଗାଉଥିଲେ ଗୁଣ ତବ; ଯଉବନେ ଏବେ
ଆସିଛି ମୁଁ ଖୋଜି ତୋରେ ! ରହନ୍ତି କି କେବେ
ସ୍ଥିର ମୂର୍ତ୍ତି ତବ ବନ୍ଧୁ; କୃତ୍ତିକା-ମଣ୍ଡଳେ

ଅରୁନ୍ଧତୀ ରୂପେ ଲୁଚି ଥାଅ ପଛେ ନଭେ,
ନାଗ-କନ୍ୟା ରୂପେ ଅବା ବାସୁକି-ଭବନେ ।
ପାହୁଛି ସେ ନିଶି, ଯେବେ ଉଚାଟ-ଜାଗରେ
ଆଶାର ଆଲୋକେ ଚାହିଁ କଟୁଥିଲି କାଳ;
କି କହିବି ଜେମା ଆଉ ? ଜନତାର ମେଳେ

ସମ୍ଭବେ କି ଦେଖି ଏଥି ପରାଣ ଫିଟାଇ ?
ଫିଟାଇଲେ ଲୁହ ତହିଁ, ଅଧିକ କି ଅବା ?
କହନ୍ତି ଜଗତେ ଜନେ : ଶ୍ରବଣେ ସୁନ୍ଦର,
ଦରଶନେ ହୁଏ ମ୍ଳାନ' । କେତେ ନର-ନାରୀ-
ପୁର-ଜନପଦ କଥା ଶୁଣିଛି ଶ୍ରବଣେ;

ଦେଖିଲେ ଲୁଟଇ ରୁଚି; ଯାଏ ଜନ-ବାଦ,
ମଉଳି ବାସ୍ତବ-ରସେ; କାହିଁ ବା ବାସ୍ତବେ
ସୁନ୍ଦର-ବିଭବ ଖୋଜି, ବୋଧେ ମନ ନର !
ରୂପେ ଗୁଣେ ତବ ଜେମା, ବାଳ-ସ୍ୱପ୍ନ ମମ
ଯାଇଛି ମଉଳି; ଯଥା ଖଦ୍ୟୋତ ତପନେ ।

ମହା-ଭବ-ଚକ୍ଷୁ ଦେଖି ତବ ଏ ନଳନ୍ଦେ,
କରମୁ କରମେ ଯାଏ ପରାଣ ବିଭୋର
ପ୍ରେମ-ନିମନ୍ତ୍ରଣେ କାହିଁ କେଉଁ ଶୂନ୍ୟ-ଦେଶେ;
ଆତ୍ମହରା ଏବେ ମୁହିଁ । ପରୁଷ-ପରାଣ
ଯାଉଛି ତରଳି ଧନ ; ଆଶୀବିଷ ଯଥା

ଭୁଲିଣ ସଂଗୀତ-ମୋହେ ଜାଙ୍ଗଳିକ-ପଛେ
ଯାଏ ପଥ ଅନୁସରି, ତେସନ ଭ୍ରମିବ
ତବ ଜ୍ୟୋଷ୍ଠ-ଆତ୍ମ-ହରା; ହେଉ ସେ କରମେ,
ହେବ ଯେବେ ଦଣ୍ଡ-ଭୋଗ ନଳନ୍ଦ-ବିଧାନେ;
ପୁରୁଷ-ପ୍ରବେଶେ ଯହିଁ ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ-ବିଧି ।

ହୀନ ମରଣର ଭୟେ ଛାଡ଼ି କି ପାରିବ
ପରାଣ ଆବେଗ ଏଥି ? ଯଉବନ-ଆଶେ,
ବାଳକ-ଆବେଗ ବଳ ଏ ସମ୍ପଦ ମମ;
ବଳ ପୁଣି ସେ ଆବେଗ, ବଂଶବାର ଆଶେ
ମୁମୂର୍ଷୁ-କରମି-ହୃଦେ; କର୍ମ-ରାଶି-ରାଶି

ଆରମ୍ଭେ ସେ ଭଜୁଥାଏ ଯେବେଠି ମରଣ,
ନିରାଶ-ବିଷାଦେ ରହି ବନ୍ଧୁ-ପରିଜନେ ।
ଦରିଦ୍ରେ ଧନର ସ୍ପୃହା, ଚିର-ରୋଗ-ଜୀର୍ଣ୍ଣେ
ନୀରୋଗ-ବିଳାସ ବଳ, ଏ ମମ ପରାଣେ
ପୀରତି-ପିପାସା ଉଠେ; ଏ ପରାଣ ପୁଣି

---

୭୧୧ । ସପ୍ତର୍ଷିଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଥରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାମୀରୂପ ଧରି ଭୁଲାଇ ଥିଲେ । ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଅରୁନ୍ଧତୀ ଛଡ଼ା ବାକି ସମସ୍ତେ ଭୁଲିଗଲେ । ପରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମିମାନେ ଆସି ଧ୍ୟାନବଳେ ଜାଣିପାରି ସେମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ସେମାନେ ଷଟ୍‌କୃତ୍ତିକା ରୂପରେ ବିୟଦ୍‌ଗଙ୍ଗା (ଛାୟାପଥ) କୂଳରେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପୁରାଣରେ ପ୍ରବାଦ । ବଶିଷ୍ଠଙ୍କର ଭାର୍ଯ୍ୟା ଅରୁନ୍ଧତୀ ଏବେ ସପ୍ତର୍ଷିମଣ୍ଡଳରେ ବଶିଷ୍ଠ ତାରା ପାଖେ ଦେଖାଯାଏ ।

କେମନ୍ତେ କହିବ ମନ; ତବ ଏ ଜୀବନ;
ତବ ବିନା ଅର୍ଦ୍ଧ ଏହା, ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ସତତ;
ତବ ଯୋଗେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ତ; ସେ ପୂରଣେ ପୁଣି
ମହାମାୟୁ ମହତ୍ତ୍ୱର ତବ ଯୋଗ ବିନା !
କର ପଛେ, କରି ଯେତେ ନିପୁଣ ବିଧାନ,

ନିରୁଦ୍ଧ ସେ ଯୋଗ-ବିଧି, ଛିଣ୍ଡି କି ପାରିବ ?
ଭଜିବ କି ନିରାଶା ମୁଁ ? ଭଜି କି ପାରଇ
ନିରାଶା ମାନବ କେବେ ? ତିଳେ ଅଛି ଯାର
ମାନବିକ-ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ । ଗଲେ ଯାଉ ଜୀବ,
ବିପଦର ମୁଖେ ଭିଡ଼ି, କରି ସବୁ ପଣ,

ମହତ୍ତ୍ୱର-ଆତ୍ମା ମମ ଖୋଜିବ ମୁକର ।
ହେଲେହେଁ, ଦେଖ ଗୋ ଧନ, ଆସିନାହିଁ ମୁହିଁ
ଅନୁମତି ବିନୁ ଏଥି; ଜନକ ହେ ତବ
ଦେଇଛନ୍ତି ପତ୍ର ମୋରେ; ଦେଖ ଏହି ଲିପି ।"
ସବ୍ୟେତର-ଜାନୁ ଦେଇ ଧରଣୀତଳେ ଭର,
ସାର-ମିନତିର ସମେ ଦେଲଇଁ ମୁଁ ଲେଖ ।

ଧରି ତାହା ହାତେ ହେମା, ମହା-ରୋଷ-ଭରେ
ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ ପାଦ-ତଳେ । ଘୋର-ଭର୍ତ୍ସନାର
ଦୁରୁକ୍ତି-ପ୍ରବାହ ଥିଲା ଝାକ କଣ୍ଠ-ଦେଶେ;
ସେତୁ-ପଛେ ରହେ ଯଥା ବୃଦ୍ଧ-ଗିରିନଦୀ ।
ନିମିଷେ ଟୁଟାଇ ସେତୁ ବହିବ କି ସତେ

ପ୍ରଚଣ୍ଡ-ପ୍ଲାବନ, ଦେଶେ ଫେନିଳ-ଗର୍ଜନେ !
ନିର୍ଭର୍ତ୍ସନେ ଫିଟିଥା'ନ୍ତା ସେ ଦୁରୁକ୍ତି-ରାଶି ।
ସହସା ଉଠିଲା ତହିଁ ନଳନ୍ଦ-ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ
ରମଣୀର ସମାଗମେ ଘୋର-କୋଳାହଳ;
ଅର୍ଦ୍ଧେକ-ନଳନ୍ଦ-ବାସୀ ଝୁଣ୍ଡ ସେ ଚତ୍ୱରେ ।

ଆଲୋକିତ-ଘରୁ ଜ୍ୟୋତି, ଗବାକ୍ଷ-ପ୍ରବାହେ
ଶଂଖୀ-କିଶୋରୀ-ବାମା-ତନୁ ଭେଦି ରଶ୍ମି ରଶ୍ମି,
ହସେ ଶବଳିତ-କମ୍ପେ ! ମରାଳ-ମୋହନ-
ବାମା-ଦଳ ଜନ୍ତୁ, ଯଥା ଗୋଟେ ମେଘବଧୂ ।
ବର୍ଣ୍ଣମୟୀ-ତନୁଚ୍ଛଦେ ଶତ-ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ

ଯାଏ ଖେଳି; ମଣି-ରାଶି ତାରକା ବିଭ୍ରମେ ।
ମଣି ଜଣି କେଶ-ବନ୍ଧ ପ୍ରଲମ୍ବ-ଚିକୁରେ,
ଭାସଇ ତାରକା ଯଥା ଯମୁନାର କମ୍ପେ !
ଚଂଚଳ-ଚଳନେ ବାଳା, ତୋଳି ମୁଖ ବିମ୍ବେ ।
କେହୁ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସ୍ୱଚ୍ଛ, କେହୁ ତରସେ ପାଣ୍ଡୁର;

ଗହଳ ସୁମନ ଶୋଭି ଉପବନ କି ସେ
ଝଟିକାର ବିକ୍ଷୋଭନେ ! ମୁକ୍ତମୁଖେ ବାମା
ସରବେ ଆଲୋକେ ଗୁହିଁ । କେହୁ କହେ ଖରେ,
"ସଇନ ଏ ଭୁମେ"; ପୁଣି କହୁଅଛି ଆନ,
"ଏହି ତ ପାଚେରୀ ଲଂଘି, ଆସିଲେଣି ଥୋକେ ।"

କେହୁ ପୁଣି, "ଭୟ ନାହିଁ କି କହିବେ ସେନା ?"
ଗୁହୁଁ, ଯଥା ଶତ ଜ୍ଞାତି-ଲୋକ ମିଳି ହାଟେ
କରୁଥା'ନ୍ତି କୋଳାହଳ, ବଳ ସେ ତହଲେ
ରମଣୀର ଏ ତହଳ । ଭାରତୀ-ପ୍ରତିମା
ହର୍ମ୍ୟ-ଚୂଳେ ସ୍ଥିର ଏକା ଏକାକ୍ଷ ମଉନେ ।

ଅସ୍ଥିର ସେ ହେମାମଣି, ରମଣୀ-ମଉଡ଼ି ।
କଜ୍ଜଳ-ଚିକୁର-ଦାମ-ବିଶାଳ-ଲମ୍ବନେ
ଭରି ପୃଷ୍ଠ-ଦେଶ, ବାମା, ବାତାୟନ-ପାଶେ
ଗମ୍ଭୀର-ଚଳନେ ଚଳି, ରହିଲେ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ;
ବୁଲିଗଲା ନେତ୍ର-ଜ୍ୟୋତି ସେ ନାରୀ-ତହଲେ ।

ଘୂର୍ଣିତ-ବାତ ଯେବେ ଗଂଭୀର-ଗର୍ଜନେ
ଭାଂଗି ଫେନ-ରାଶି, କରେ ପ୍ରଳୟ-ତାଂଡବ;
ସିଂଧୁ-ଭେଦି-ଗିରି-ଚୂଳେ ଦୀପସ୍ତଂଭ ଯଥା
ଆରକ୍ତ-ଆଲୋକ-ବିଭା ରକ୍ତ-ଝଂଝା-ପରି
ଘୂରାଏ, ନିଶିଥେ ଘୋର-ଝଟିକାର କ୍ଷୋଭେ;

ସ୍ତବ୍ଧ ସେ ଆଲୋକେ ଭୀମ-ପ୍ରଳୟର ଜ୍ୟୋତି ।
ପ୍ରସାରଣ କରଭୁଜ କହିଲା ସୁବର୍ଣ୍ଣ,
ଡାକ ସେ ଗହ୍ୱରେ; ଶୁଂଭେ, ଲୁଟିଲା ଚହଳ ।
“କି ଚହଳ ଉଠେ ସତେ ! କିପାଇଁ ଏସବୁ ?
ତୁହେ କି ନିୟୁଂଜୀ ମୁହିଁ ? ମୋହର ଉପରେ

ପଡ଼ିବ ତ ବିପଦର ଅଶନି ପହିଲେ !
ପୁରୁଷର ଶୂନ୍ୟ-ବଜ୍ରେ ନାହିଁ ଭୟ ମମ ।
କି ଭ୍ରାନ୍ତି ତୁଂଭର ? ବଂଦ କର କୋହାହଳ ।
ଆସିବେ ସେ ନାରୀ-ଜାତି-ଚିର-ସଖା ଦୁଇ ।
ନ ହେଲେ, ହେ ନାରୀକୁଳ, ଜୁଝିବୁଁ ଆପଣେ;

ନାରୀ-ମାନ-ବୈଜୟଂତୀ ଉଡ଼ିବ ଆକାଶେ ।
ବର୍ମ-ତୁଲେ ରସାଣି ଏ ବିକସିତ-ବପୁ,
ପଶିବୁଁ ସମର-ଭୂମେ, ଜିଣିବୁଁ ବଇରି ।
ଅଥବା ନିଧନ ଲଭି ନାରୀ-ମାନ ଲାଗି
ମହତ ଏ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ ଭଜିବୁ ବିଳୟ ।

ହେଲେହେଁ, କରୁଛ ଭୟ, ତୁହେ ଦୋଷ ତବ;
ଯୁଗ-ଯୁଗାଂତର-ବ୍ୟାପି-ଭୟେ ପ୍ରାଣ ତବ
ସଂକୋଚେ ଜଡ଼ିତ ସଦା । ଛଡ଼ାଇ ସଂକୋଚ,
ଉଠାଇ ଥାଅଂତି ତବ ସନମାନ ଭବେ;
ନ ଥାଂତେ ଉଠାଇ ଯେବେ ଗୋଳ ଏ ପୁରୁଷେ ।

ତୁମେ କିଂଭୁ—ପୁଣି ତୁମେ—ଦେଖୁଛି ମୁଁ ତହିଁ;
ଶଙ୍କୁଚି ଗହଳେ ତବ ମୁଖ ଏ ଅଲୋକେ ।
ବସିବ ସକାଳେ ସଭା; ଦେଖିବୁଁ କେସନେ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏଡ଼ିଣ ଲୋକେ, ଉଚ୍ଚ କଂଠ-ସ୍ୱରେ,
କରଂତି ଏ କୋଳାହଳ ? ଦେଖିବେ ସେମାନେ

କାହା ତୁଲେ କଉତୁକ ? ଖୁର-ଧାରେ ଖେଳା
କେଉଁନେ ମଧୁର-ଲୀଳା ? ଲଜ୍ଜିତ, ଲାଂଛିତ
ହୋଇ, ହେବେ ବିତାଡ଼ିତ; ପଡ଼ିବେ ଜୀବନେ,
ମାତା ମାତାମହୀ ଯଥା; ଭୋଗ୍ୟ-ବସ୍ତୁ ଗୃହେ;
ଜୀବଂତ-ସାମଗ୍ରୀ ଭବେ; ଅସୂର୍ଯ୍ୟା-ପୋଷଣେ,

ପରସ୍ପର-ନିଂଦାବାଦେ, କଟାଇବେ କାଳ;
ମଦ୍ୟପର ପଦାଘାତେ, କୁଷଳ-ପେଷଣେ,
କାଳ-ଉପହାସେ ସଦା ଉନ୍ମତ୍ତ ବିଟୁନେ
ଜଡ଼ କ୍ରୀଡ଼ନକ-ସମ; ନର-ଇଚ୍ଛା-ମତେ
ସଜାଡ଼ିବେ କେଶ-ଦାମ, ଫୁଲାଇବେ ଗୁମ୍ଫ;

ବସନ-ଭୂଷଣ-ମୋହେ ମାତି ଚିରକାଳ,
ନର-କର୍ଣ-ରସାୟନ ଗାଇବେ ସଂଗୀତ;
ନରର ଇଂଗିତେ, ପୁଣି ନରର ତର୍ପଣେ
ଶିଖିବେ ବିଭ୍ରମ-ଲାସ୍ୟ; ଲିପିବେ, ପୋଛିବେ,
ମାଜିବେ, ଘଷିବେ, ସବୁ ଗୃହସ୍ଥ-ଦାସତ୍ୱେ;

ପରିବାରେ ପରିଗୃହୀ; ପଶୁ ଏ ଜଗତେ ।”
ଦେଇ ସାରି ଏ ଭର୍ତ୍ସନ, ସ୍ଥୂଳ ଭୁଜଦଂଡ,
ଦେଲେ ସେ ଇଂଗିତ;ତହୁଁ ନାରୀ-ରୋଳ ଧୀରେ
ସାରିଗଲା; ଗଲେ ନାରୀ, ଧୀରେ ଯେଝା ବାସେ ।
ଦର-ହାସେ ତହୁଁ ଶାନ୍ତ୍ର-ଶ୍ରୀତି-ସଂଚଳନେ,

୮୧୬-୧୯ । ଝଡ଼ ହେଲାବେଳେ ଆସୁଥିବା ଜାହାଜମାନଂକୁ ସତର୍କ କରିବାପାଇଁ ଦୀପସ୍ତଂଭ ଚୂଳରେ ରକ୍ତ ଆଲୋକ ଘୂରାଇବାକୁ ବୁଲାଇ ଦେଖାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ ।

୮୫୨ । କୁଷଳ = ଅସଂସ୍କୃତ ଜାନପଦ ଜନ, ଦେଶୁଆ ।

ପବନେ ବୋଇତ ଯଥା ସୁଗମ-ସାଗରେ,
ଆସି ଦର-ହାସେ, ଧନୀ ଆରଂଭିଲେ କହି;
ରୁକ୍ଷ-ଭ୍ରମ ସେ ସୁହାସ ଦିଶିଲା ଯେସନ;
ସହସା ଝଟିକା-ଘନ-ରଂଧ୍ର ଭେଦି ଭାନୁ,
ଗିରି-ସାନୁ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳେ ଖଂଡିତ-ଆତପେ

ଦରୀ-ମୁଖ, ତନୁ-ସାନୁ, ଉପକଂଠ-ଭୂମି,
କ୍ଷଣେ ତଳପାଶେ ଘୋର ମାଳିମ-ତାମସେ ।
   କହିଲେ ସେ ଜେମାମଣି, "ସାଧୁ ହେ ଯୁବକ,
ସାଧୁ, ରାଜୋଚିତ-ମତି; ସାର-ସମ ଏଥି
ପଶିଛ, ସୁଂଦର କଥା; ଧନ୍ୟ ହେ ରସିକ;

ସୁଂଦର ଏ ନାରୀ-ବେଶେ; ସାହସୋଚିତ କର୍ମ ।
ରଖିଛ ଜୀବନ ମମ, ଅବଜ୍ଞା-ଜଡିତ
କୃତଜ୍ଞତା ଉଠେ ହୃଦେ; ମନେ ହୁଏ ପୁଣି
ଯାଉଥାନ୍ତା ଏ ଜୀବନ ସ୍ରୋତର ଆବର୍ତ୍ତେ
ଭଙ୍ଗି ଅସ୍ଥି-ରାଶି ମମ! କହୁଥାଂତେ ନରେ ।

ଏବେ—ହେଉ ନାହିଁ, କିଂତୁ—କି ଅଛି ବିଷମ ?
ଯେବେ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବି ମୁଁ ଏଥି,
କରି ତବ ରକ୍ତ ଶୋଷ, ଦୁଇ-ନର-ରକ୍ତ !
ପିତା କିଂତୁ,—ମଧୁଚକ୍ରେ ଏଥି ରମଣୀର
ପଶିଲ ବିଛୁଡ଼ି କାହିଁ ? କରି ସର୍ବନାଶ,

ରମଣୀ-ସାଧନା ସାରି, କରି ନାରଖାର,
ଲଭିବ ସୁଯଶ ତୁଂଭେ, ବର୍ବର, ପାମର,
ଭଲ୍ଲୁକରୁ ହୀନ ତୁଂଭେ ବିଶାଳ ବିକଟ,—
କିମିଷେ ରହନ୍ତା ମମ ରାଜ-ଦଂଡ଼ ହାତେ ?
ଆହା ! ତୁଂଭେ, ତୁଂଭେ ଠିକ !
                    ଚୌର-ବଳାତ୍କାରେ

ଲଂଘି ଏ ନଳଂଦ-ସୀମା, ଭୁଲାଇଲ ଛଳେ
ଭୃତ୍ୟ ସହଯୋଗୀ ମମ; କି କପଟ ଧରି,
କଲ ଏ ଉଦ୍ୟମ ଚଂଡ ! ତୁଂଭେ ଠିକ ସେହି !
ଧରିବ ତୁଂଭର ହାତ ! କିବଂଧ ବଂଧନ
ତୁଂଭର ସଂଗତେ ମମ ! ତୁଂଭରି ପ୍ରେୟସୀ

ତୁଂଭ କ୍ରୀତ-ଦାସୀ ମୁହିଁ ! ଅଦ୍ଭୁତ ପୀରତି !
କେବେ ନୁହେ, କେବେ ନୁହେ; ବସୁଂଧରା ଯେବେ
ଫିଟାଇ ବିଶାଳ ଉର, କାଂଚନ ରତନ
କାଢ଼ି ସବୁ ଏକାବେଳେ, ନିର୍ମାଣିବେ ତବ
ଅଭିଷେକ-ଶିରୋଭୂଷା, କନକ-ମୁକୁଟ,

ବିଶ୍ୱକର୍ମା-କାରିଗରେ; ପୁଣି ଜଗତର
କଥିତ-ପ୍ରାକୃତ-ରାଶି ଯେବେ ଏକେ ଏକେ
ପ୍ରକୃତି-ସୁଲଭ-ମାନେ ହୃଦସ୍ପୃର ତାନେ
ଗାଇବେ ହେ ଶୁଭ ତବ ଅଭିଷେକ-ମଂତ୍ର !—
କିଜେ ତୁଂଭେ ମହାଭାଗ ! ପ୍ରବଂଚନା ତବ

ଜାଳଇ ଜୁଗୁପ୍ସା ମମ; ଦଳି ପଦ-ତଳେ
ପୀରତି-ସୋହାଗ ତବ, ସଂତୋଷ ଏ ପ୍ରାଣେ ।
ଯାଅ ଏଥୁଁ; ତବ ମୁଖ ନ ଚାହିଁବୁ ଆଉ ।
—ଏହି ତ; ଏହାଂକୁ ଧରି, ଦେଇ ଅର୍ଦ୍ଧଚଂଦ୍ର,
ତଡ଼ିଦିଅ ବହିର୍ଦ୍ୱାରେ ।" ରୋଷଭରେ ଜେମା

କହିଲେ ଏସନ ଯେବେ; କୃଷକ-କନ୍ୟକା,
ସ୍ଥୂଳ-ଦୃଢ଼-ବପୁ, ଅଷ୍ଟ କୃଷି-କର୍ମ-ରତା,
ନିର୍ବିକଳ୍ପ-ସଂଚଳନେ ଚଳି ଆଂଭ ପାଶେ;—
କହୁଁ ମୁହିଁ ବାରଂବାର ନିବଂଧ ସେ ମମ;—
କଲ୍ଲଟ-ଲିଖନ-ମମ-ନିର୍ମମ-ରୂପକେ

୮୭୧ । ତନୁସାନୁ—କ୍ଷୁଦ୍ରଶୃଂଗ ।୯୦୨ । ପ୍ରାକୃତରାଶି—ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷାସବୁ ।
୯୦୩ । ପ୍ରକୃତି—ପ୍ରଜା ।୯୦୯ । ଅର୍ଦ୍ଧଚଂଦ୍ର—ତୋଟିଆ ।

ଧରି ଗ୍ରୀବା-ଦେଶ ଦୃଢ଼େ, ସୁଦୃଢ଼ ସେ କରେ,
ଜେମା-ମୁଖୁଁ ଦେଲେ ବଳେ ଦୁହିଁଙ୍କ ନକାଳି;
ସୋପାନୁ ସୋପାନେ ଧେନ, ପ୍ରାଂଗଣ ବରଜି,
ଅଟ୍ଟହାସେ ଦେଲେ ତଡ଼ି ନଳଂଦ-ଦୁଆରେ ।
ଭେଦି ତହୁଁ ରାଜଦାଂଡେ, ଭେଟିଲୁ ଆସି

ମୃତ୍ତିକାର ସ୍ତୂପ କାହୁଁ; ଉଠି ତହୁଁ ହେଲେ,
ଦେଖିଲୁ ପ୍ରଦୀପ-ମାଳା; ଜନତା ମର୍ମର
ଶୁଣିଲୁ ଅଳପ-ଦୂରେ । ଶୁଣୁ ଏହିପରି
ସହସା ଫୋଟିଲା ମୋତେ ଭୂତାବେଶ ଶର;
ସଂଦେହେ ମଶିଲି ଅଛୁ ଅତିଭୂତି-ଭୂମେ,

ନାଗ-ଋଷି-ସହ ଜେମା ଦଶିଲା ଆବେଶେ
ଦିବସ-ସପନ-ସମ, ସତ-ପରି କେବେ;
ନନ୍ଦୀ-ଗର୍ଭେ ଜେମାମଣି, ନାଗ-କୋଳାହଳ,
ସମର-ଦୁଂଦୁଭି, ପୁଣି ଉଭୟ ରାଜନ,
ସପନ-ବିଳାସେ ଗଲେ ଭାସି ନେନ-ପଥେ;

ଅଦ୍ଭୁତ ସେ ପାର୍ଶ୍ଵଗତି-ଘଟନା-ନିଚୟ,
ସତ କି ସ୍ୱପନ କିଛି ନ ପାରିଲି ବାରି ।
ସତ ସବୁ, ମିଛ ପୁଣି ମଣିଲି ପଲକେ ।
ଅଦଭୁତେ ଗଲା ଗୁଡ଼ି, ଆସି ଥିଲା ଯଥା,
ବିଚିତ୍ର-ଆବେଶ ମମ; ନମିଷେ ମୋ' ହୃଦେ

ଫୋଟିଲା ବିଷାଦ-ଲେଖା ତରଳ-ସ୍ପଂଦନେ;
ଶାରଦ-ନଭସେ ଯଥା ଚଳ-ଶୁକ୍ଳ-ଘନ
ଆବରଇ ବିଧୁ କିବା ! କ୍ଷଣକେ ମୁଁ ପୁଣି
ମୁକ୍ତ ହେଲି ସେ ବିଷାଦୁ । ଥିଲେହେଁ ମୋହର
ଭୂତାବେଶ ଅଦଭୁତ, ସତ୍ୟରେ ସଂଶୟ;

ଦେଖୁଥିଲି ସଦା ମୁହିଁ, ଅଶାନ୍ତି-ଦରଣେ
ଜୀବନର ଦୁର୍ଘଟନା ଭୈରୋମ-ସୁଯୋଗେ;
ଦେଖଇ ଯେସନ ନର ବସି ଗିରି-ତୁଳେ
ମେରବ-ମଂଡଳ-ପ୍ରାଂତେ, ଉତ୍ତର-ପ୍ରଦେଶେ,
ଗ୍ରୀଷମର ମଧ୍ୟରାତେ, ନଶୀଥ-ତପନେ

ବୁଡ଼ି ଉଠିବାର ପୁଣି ପ୍ରଭାତ-ବିଭବେ
ରହୁଁ ରହୁଁ ନଭୋ-ଦେଶେ । ଚଳିଗଲୁ ତହୁଁ
ମୃଦୁ-ପଦ-କ୍ଷେପେ, ଗୁହିଁ ଦୂର ଦୀପମାଳା ।

—*—

ଗୀତ

ପ୍ରେୟସି, ତୋହର ବୀଣା-ଜଣା-ସ୍ୱର
ରଣ-ଦୁଂଦୁଭିରେ ଉଠଇ ବାଜି,
ନାଚଯାଏ ତାନ, ପୂରଇ ପରାଣ,
ସହିଁ ବୀର-ଯୁବା ସମରେ ସାଜି ।

ସ୍ୱପନ-ଆକାଶେ ତୋ ଲପନ-ଶଶୀ,
ଯୁବା-ସ୍ମୃତି-ନଭେ ଉଠଇ ଭାସି;
ଚପଳା ସ୍ଫୁରଣେ ଚମକାଏ ରଣେ
ସମରେ ପରାଣ ଦିଏ ସେ ହାସି ।

ରଣଭେରୀ-ନାଦେ ପରାଣ ଉନ୍ମାଦେ
ତୋହର ରହଣେ ଦଶଇ ତହିଁ,
ପରାଣ ମୁକୁର— ସଂଗୀତର ମେଳ,
ଭାବେ ବୁଡ଼ି, କ୍ଷଣେ ଯାଏ ସେ ରହି ।

୫୪୪-୪୭ । ଉତ୍ତରମେରୁବମଂଡଳ [ଶୀତକଟିବଂଧର ସନ୍ନିହିତ ସ୍ଥାନ] ମ ନଂକରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅୟନର ଉତ୍ତରସୀମା ନିକଟରେ ଥିବାବେଳେ, [ଆଂଭମ ନଂକର ମିଥୁନ, କର୍କଟ, ସିଂହ ପ୍ରଭୃତି ମାସରେ] ରାତି ଏତେ ଅଳ୍ପ ହୁଏ ଯେ, ସୂର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ବୁଡ଼ି ବୁଡ଼ି ଉଠିବା ପରି ଦେଖାଯାଏ । ନରଓଏର ଉତ୍ତରକୁ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାପାଇଁ ଅନେକ ଲୋକ ଯାଆଂତି ।

ବହ୍ନି ତେଜେ ଜଳ; ରଣ-ଭୂମି ଝଳ,
ପଡ଼ଇ ଚଉଦ୍ଧ ଅରାତି ପରେ;
ନାଶଇ ଅରାତି ସେହ୍ନ ତୋର ସୁତ,
ତୋହର ସଂଚିତ ଶକତିଭରେ ।

ଏସନେ ସେ କୁମୁଦମା ଗାଇଲା ସଂଗୀତ
ଆବେଶ-ପୂରିତ-ହୃଦେ; ଶବଦେ ଶବଦେ
ବରଷିଲା ଦ୍ରୁତ-ଭେଦ-ପୀୟୂଷ-ତରଂଗ;
ଆତ୍ମହରା ହେଲା ଧମା; ଗୁହ୍ନେଁ ଗୁହ୍ନେଁ ପୁଣି,
ଛଳ କହେ ବାଳାମଣି କଉତୁକ-ରସେ,
'ଶ୍ରୀମକାଂତ-ମହିମାର ଭଂଗୀ ରଚି ଗୀତେ,
କେସନେ ଭୁଲାଏ ସେହ୍ନ' । ନର୍ତ୍ତକୀ ଯେସନ
ଅଂଗ-ଭଂଗୀ-ପଦକ୍ଷେପେ ରୁଂଗେ ଅଲକ୍ଷିତେ
ଯୁଡ଼ଦେଇ ତାନ, ପୁଣି ଧରି ନଏ ଆନ;—
ତେସନେ ସେ କୁମୁଦମା କରତାଳ ଦେଇ,—
"ସମର-ପ୍ରାଂଗଣେ ଏବେ ଦେଖାଅ ତାଂଡବ;
ମାତି ଘୋରଯୁଦ୍ଧେ, କର ସଂହାର ବିନାଶ ।"
ସଂଗୀ ମମ, ହେବେ ସେହ୍ନ ରାଜପୁତ୍ର ତହିଁ,
କହିଲେ ଦେଖାଇ ବୀର-ମର୍ମର-ବିଗ୍ରହେ
ଭକ୍ତି-ଦେହେ, "କୁମୁଦମା ଦେଖ ଏହ୍ନ ବୀରେ,
ଲଭି ସନମାନ ତବ, ପୂଜା ପାଏ ଏଥି
ନାରୀମାନେ; ପଣ କରି ପରାଣ ଏ ଯୁଦ୍ଧେ,
ଜିଣିବି ସମର ଯେବେ, କି ଦେବଟି ମୋରେ ?"
'ରମଣୀର ସନମାନ ପାଇବ ଆପଣେ; *
କି ଦେଇ ତୋଷିବି ଆଉ ଅଧିକ ଏଥିରୁ ।'
ଶୁଣି ଏ ସରସ-ବାଣୀ ପରାଣ-ପୁଲକେ,
ଶାରଦ-ତରଳ ସେହ୍ନ ଉତ୍ସବର ବେଶେ,
ଆରଭଂଲେ ରାଜସୁତ-ଯୁଦ୍ଧ-ନାଟିକ ।

—*—

ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗ

ଦୁଇ ତିନ ପାଦ ଯାଇ, ଶୁଣିଲୁ ଚମକ,
ସ୍ଥିର-ପଦ-ମାନବର ସ୍ଥିର-ଦୃଢ଼-ସ୍ୱର,
କିଏ ସେ ଯିବାର ରହ ।" କହିଲଇ ମୁହିଁ,
"ନଳଂଦ-ପ୍ରବାସୀ ଦୁହେଁ ।" କହେ କୋଷ୍ଠପାଳ,
"ଆନ ଦୁଇ ତୁଂଭେ; ଯାଅ, ରହିଥିବେ ମୁହିଁ

ଆଗରୁ ସେ ଗଲେ ଦୁହେଁ । ଜାଗ୍ରତ ଶିବିରେ
ଅଛଂତି ରାଜନ ।" ଶୁଣି, ଗୃହିଁଲୁ ଛଟକେ;
ଦେଖିଲୁ ଝଲସେ ତାର ବପୁ ବର୍ମ-ତେଜେ ।
ଭେଦ ତହିଁ ମଂଦାଲୋକ-ଦୀପିତ-ସରଣୀ-
ଦୁଇ-ପାଶେ ବାସ୍ୱବାସ, ସେ ସେନା-ନିବାସେ,

ଦେଖିଲୁ ସହସା ପାଶେ ଶବଲ ପତନ;
ଲଂବିତ-କୁଟଂନେ ଅର୍ଦ୍ଧ-ମର୍ମର-ଶବଦେ,
ଧାତବ-କେଶରି-ବପୁ ଦୋହଲାଇ ରଂଗେ,
ଶିଥିଳିତ-କଂପେ ସତେ କହୁଥିଲା କି ସେ
ବିଜନେ ସମର-କଥା ଉପାଂଶୁ ବଚନେ !

ପଶିଲୁ ଶିବିରେ; ନେତ୍ରେ ଆଲୋକ ସହସା
ପଡ଼ି, ଝଲସିଲା; କ୍ଷଣେ ଦିଶିଲା ଅଂଧାର ।
ସ୍ଥିର ମୁଁ ରହିଲି ତହିଁ; ଅସ୍ଫୁଟ-ବଚନ
ଖେଳିଗଲା ଜନ-ମେଳେ, ଭେଦ ଦଉହାସ;
ଅଶ୍ୱତ୍ଥ-ଛପିନେ ପଶି ମୃଦୁ ସମୀରଣ,
ମରମରି ଚଳ-ଦଳେ; ଗଲା କିବା କହି !
ଶିଷ୍ଟାଗ୍ରର ଭେଦ ତହିଁ, ଉଠି ହାସ୍ୟ-ରୋଳ,
ଭସାଇ ଶିବିର ଦେଲା ଅମିତ-ପ୍ରମୋଦେ ।
ଚତୁର-ବିଧାନ-ମଥା ନରପତି ଦୁହେଁ
ଡଲାଇଲେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ-ନେତ୍ରେ; ଗଂଭୀର-ମଉନେ;

* । ରମଣୀର ସନମାନ = ରମଣୀ ଠାରୁ, ବା ରମଣୀ ପରି, ସମ୍ମାନ (ଦ୍ୱ୍ୟର୍ଥ ଶ୍ଳେଷ) ।
୪ । କୋଷ୍ଠପାଳ = ଜଗୁଆଳ, ପ୍ରହରୀ ।
୧୧ । ଶବଲ = ପତାକା । ୧୩ । ପତାକାରେ ରୁପା ଜରିରେ ସିଂହର ଛବି ଥିଲା ।
୧୫ । ଉପାଂଶୁ ବଚନେ = ଫୁସୁଫୁସ୍ ଶବ୍ଦରେ ।

ଯୁବକ ନଗ୍ନାନ ତହିଁ ହେବାପନ୍ତି ଥିଲେ,
ଦେଖାଇଲେ ଦଂତ-ଦାମ ଅନୁଚ୍ଚ-ହସିତେ;
ତୃଣ-ଗୁଚ୍ଛ ଜଣି ଶ୍ମଶ୍ରୁ, ପ୍ରବୀଣ-ସାମଂତେ
ରୋଧି ହାସ କ୍ରମେ କ୍ଷଣେ, ଫାଟିଲେ ଶବଦେ;
କଂକାଳ ଭେଦ୍ୱଣ ହାସେ, ପଡ଼ିଗଲେ ତଳେ,

ବେଶ-ଅସଂଗ୍ରଲେ କେତେ କିଶୋର-ଗ୍ରାମଣୀ ।
ହାସ୍ୟ-ଶେଷେ ପିତାମମ କର୍କଶ-କପୋଳ
ଝଂରାଇ ଲୋତକେ, ଶ୍ରାଂତ-ଗଦଗଦ-ସ୍ୱରେ
କହିଲେ, "ନୃପତି, ମମ ଯୁବରାଜ ଯେନି
ପ୍ରତିଭୂ ଥିଲି ତ ଏଥି; ମୁକ୍ତ ତୁଂଭେ ଏବେ;

ହୋଇଥିବେ ଏଣ୍ଡୁ ଯେବେ ଯୁବରାଜ ମମ ।
ପୁଛିଁ ତହୁଁ ମୋରେ, "ସତେ କହେ ଯୁବରାଜ !
ଅଥବା କଂକରୀ, କାହିଁ ଶୂକର-ସ୍ଥଳନେ
ଥିଲି କି କର୍ଦମ-ଭୂମେ ?" ଥିଲଇଟି ମୁହିଁ
ଆପାଦ-ମସ୍ତକ-ସିକ୍ତ; ଧୂଳି-କର୍ଦମିତ,

କଂଟକିତ-ଗୁଳୁଜାଳେ ଚୀର, ବସ୍ତ୍ର-ରାଶି ।
ଯୁବରାଜ-ବେଶ କି ସେ ? ଦେଖି ଏ ବିରୂପ,
କୋରକିତ-କରତଳେ ଆବରି ବଦନ,
କହେ କେହୁ ଧୀର-ସ୍ୱରେ ପାଖେ କାହା କାନେ,
ଦେଟ୍ଟୁଛନା, କୁଳ-ରୋଗ ସପନ-ଆବେଶେ

କେସନ ଏ ରାଜସୁତ !"—ଗରଜି ଜନକ
କହିଲେ, "ଯୋଡ଼ୁ ମେ ରୋଗ, ସ୍ୱପନ-ଆବେଶ;
ମନୁଷ୍ୟତା ଧର ଏବେ, ହୁଅ ସୁସଜ୍ଜିତ,
ଯୁଝିବାରେ ବୀରପଣେ ମନୁଷ୍ୟ-ସଂଗତେ ।
କହୁଛଂତି ରୁଦ୍ରଧ୍ୱଜ; ଶୁଣିଅଛୁ; ଯାଅ ।"

ସଂକୋଚେ ଚଳିଲୁ ତହୁଁ, ଶିଶୁ ଯଥା ଦୁଷ୍ଟ
ବେତ୍ର-ହସ୍ତେ ଦେଖି ଗୁରୁ; ଯାଇ ଅଲକ୍ଷିତେ,
ଜମିଷେ ଉତ୍ତାରିଦେଲୁ ନିର୍ମୋକ-ସୋହାଗେ
ଚୀର ସେ ରମଣୀ-ବେଶ; କର୍ପଟକ-ସାର;
ସ୍ଖଳିତ-ନିର୍ମୋକ-ନାଗ ନଗ୍ନାନକଂଚୁକେ

କନକିତ ଝଟେ ଯଥା, ତେସନ ସ୍ଫୁରିଲି
କଂଚୁକିତ-ବୀରବପୁ କ୍ଷାତ୍ର-ବୀର-ବେଶେ ।
ଶିଶିର-ସ୍ନାହାନ ସାରି ଶୀତଳ-ଧରଣୀ,
ଉଦୟାଚଳର ଗିରି-ଚୂଳେ ଅରୁଣ-ମୁକୁଟ
ଯେନି, ସଜାଡ଼ିଲି ବେଶ । ବାହାରିଲୁ ଏବେ

କନକ-ତପନେ ଦୁହେଁ । ରୁଦ୍ରଧ୍ୱଜ ତହିଁ
ଭେଟିଲେ । ପରମେ କ୍ଷଣେ ରହି ସେ ମଣ୍ଡନେ,
ସ୍ୱହୁଁ ସ୍ୱହୁଁ କେତେ ଭଂଗୀ ସରସ-ମୋହନ
ଆଚରି, ମିଶିଲେ ରଂଗେ । ଦୁହେଁ ଦୁଂହିକର
ମାଗିଲୁ ମର୍ଜନା ଦୋଷେ । ସଂଗୀତର ତାନେ

ଥରିଲା ଜୀବନ-ତଂତ୍ରୀ; ଜୀବନ-ସଂଗୀତ
ମୋହନେ ଉଠିଲା ପୁଣି ଏକ-ତଂତ୍ରୀ-ଲୟେ
କ୍ଷଣେ । ତହୁଁ ଆରଂଭିଲା ଘଟନା ବଖାଣି
ଚମକି, ଧାଇଁଲା ସେହୁ ଅଂଧାରିତ-ପଥେ;
କାଳାଂତରେ ରଜନୀରେ ଦେଖିଲା ସେ ମନ୍ତ୍ରି

କାଂଦିବାର ଏକାକିନୀ । ପଡ଼ିଲେ ତହୁଁ ସେ
ପିତୃହସ୍ତେ ମମ । "ମନ୍ତ୍ରି, ପଡ଼ିଅଛୁ ତହିଁ ।"
କହେ ରୁଦ୍ରଧ୍ୱଜ, "ସେହୁ ଅଛଇ ମଣ୍ଡନେ,
ଉଠୁନାହିଁ ଶେଯ ଛାଡ଼ି, ନ କହୁଛି କଥା ।"
ଦେଖାଇ କହିଲେ ତଂବୁ ଅଦୂରେ; ପଶିଲୁ;

୩୧ । ଗ୍ରାମଣୀ = ଗ୍ରାମାଧିକାରୀ, ଗ୍ରାମର ପ୍ରଧାନବ୍ୟକ୍ତି । ଏଠାରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରାମରୁ ଆସିଥିବା ସେମାନଂକର ଅଧିପତି ।
୫୪ । କର୍ପଟକ = ଛିଂଡାକନା । ୫୫ । ନିର୍ମୋକ; କଂଚୁକ = ସାପକାତି ।
୫୭ । କଂଚୁକିତ = ବର୍ମ ବା ସାଂଜୁଯୁକ୍ତ ।

ଦେଖିଲୁ , ପଡ଼ିଛି ମଣ୍ଡ ! କି କରୁଣ-ଛବି !
ସଇନ୍ଧକ-ତନୁଛଦେ ଆବରି ସୁତନୁ,
ବରାଂଗ-ପ୍ରସାରି ତଳେ ଦେଇଛି ଲଂବାଇ ।
ଏକାମ୍ର-ମଂଦିରେ ଗୁରୁ-ପାର୍ବତୀ-ପ୍ରତିମା
ପରୁଷ-ବିଧର୍ମି-କରେ ପୀଠ-ଚ୍ୟୁତ କି ସେ !

ସେନା-ସହଚରି-ବୃନ୍ଦ-ପରିବୃତା କେହି
କୁଣ-ବିଲୋଳିତ-ବପୁ ତୋଳି ଶିରୋଦେଶେ,
ଥିଲା ଚାହିଁ ଜଗି ମଣ୍ଡ; ନାରୀ-ପ୍ରେତ ସତେ
ଘୁଞ୍ଚିଲୁ-ରମଣୀ-ଶବ-ଶିରେ ଥିଲା ଜଗି !
ପାରିଜାତ ଧୀରେ ଚାହିଁ ନୁଆଇଣ ମଥା,

କହିଲେ ନିଶ୍ୱାସ-ସ୍ୱରେ, "ପ୍ରାଣର ଭଗିନୀ,
ଉଠ, ଗୁହିଁ ତୋଳି ମଥା; କିସ ଗୋ କରଛ !
ଉଚିତ-କରମେ କିଂପା ସଂତାପ ଏସନ ?
ଧାଜସୁତେ ସତେ, ପୁଣି ପାରିଜାତେ ତୋର

ଦେଇଥାଂନ୍ତି ଶୂଳ-ମୁନେ ? ପାରଂନ୍ତି
କି ତାହା !

ଉଠି, ସୁଖେ ଗୁହିଁ ମଣ୍ଡ ! ପଡ଼ି ଜୀବନରେ
ଗଭୀର-ଦୁରାଶା-ମୋହେ, ମାତି ଇଂଦ୍ରଜାଲେ,
କରି ନରମେଧ ପଣ, କି ଦୁଃଖେ ଭଗିନି,
କରମେ ଉଚିତ ଯାହା, କହି ସେ କାରତି ?"
କହିଲି ମୁଁ, "ଛାଡ଼ିଛି ତ ପ୍ରଣୟିନୀ ମୁହିଁ,

ଜୀବନ-ପିପାସା ମମ, ପରାଣ-ବାସନା;
ରସି କି ପାରିବ ଆଉ, ଆନେ ଏ ଜୀବନେ ?
ମାଧବ-ବିଭବ ବିନୁ ପାରେ କି କୋକିଳ
ରସି ଆନେ ? କିଂପା ଶୋକ ? ଉଠ,
ଗୁହିଁ ସୁଖେ !"
ଶୁଣି, ଦୋହଲାଇ ତନୁ ବିକଳିତ-ସ୍ୱରେ,

କରି ଧୀରି-ଶବ୍ଦ, ଉଠି ବସିଲା ରମଣୀ,
ବସନ ମସ୍ତକୁ ଫେଡ଼ି । ଦିଶିଲା କପାଳ
ସ୍ତବଧ-ପାଂଡୁର ଯଥା ଦିଶଇ ମର୍ମର
ଶୋକ-ଭଂଗି-ଅନୁକାରି-ରୁଚିର-ଖୋଦନେ ।
କହିଲା, "ସେ—ରାଜକେମା—ବଂଧୁ ମମ ସେହୁ;

ହରାଇ ତାହାରେ ଏବେ, କରି ମଂଦ-ପଣ,
ଲଗାଇ ପତଂଗ-ସମ ପଡ଼ି ସେ ଆଲୋକେ,
ଗଢ଼ି କାହିଁ ଏବେ ମୋରେ ? କପାଇଁ ହେ ଜୁଂଢେ
ନ ରଖିଲ ଘଣ ତବ ? କି ହୀନ କରମ !
କି ସୁଖ ଅଛଇ ମମ ଶୁଷ୍କ-ଏ-ଜୀବନେ ?"

ଅନୁତାପେ ଋତୁଧ୍ୱଜ କହିଲା ସଂବୋଧି,
"ପରାଣର ବାଣୀ ମମ ଶୁଣ ଗୋ ରୂପସି,
ଶିଶୁ ତବ ପ୍ରୀତିଭୂଷା ! ସେହି ଶିଶୁ ଲାଗି
ରହ ସୁଖେ ଏ ଜୀବନେ ;" ଶୁଣି ଏହା ମଣ୍ଡ,
ଜଡ଼ିତ ସେ ସ୍ୱର ତେଜି, ଝଲପିଲା ରୋଷେ,

"ଆହା ମୋ' ଲାବଣ୍ୟ-ନିଧି, ଜୀବନ-ସଂଖାଳି,
ମାରସ-ଜୀବନେ ମମ କରୁଣାର ଧାରା,
ଶୋଭା ମୋର, ଶିଶୁ ମୋର, କିଏ ମୋତେ ଦେବ ?
ଆଉ କି ଦେଖିବ ତାରେ ? ନିଷ୍କରୁଣ-କେମା;
ଦେବ କି ସେ ମୋତେ ଆଉ ? ପାଳନ ବିହୁନେ

ଯିବ ମୋର ସଜ-ଫୁଲ ଶୁଖି ନବ-ବୃଂତେ ।
ସହିବ ଅରୁଚ କେତେ; ଅବଜ୍ଞା-ତାଡ଼ନେ
ଯିବ ସେ ମରମେ ସଢ଼ି; କହିବେ ସରବେ
ଏହି ସେ ମଣ୍ଡର ଶିଶୁ ; ଦୋଷ-ନିଦୋଷରେ
ଛଳିବେ ତାହାରେ ମାତା-ନାମ ଧରି ସଦା;

ଜନମା ସୁନ୍ଦରୀ, ସୁତା କରିବେ ତାଡ଼ନ;
ମୋରେ ରୋଷ ବହ୍ନି ମନେ, ମାରିବେ ତାହାକୁ !
ଶିଶିର-ଜୀବନେ ମମ କାହିଁ ସେ କୁସୁମ ?
ରଖିବେ ସେ ତାରେ, ପୁଣି ଶିଖାଇବେ ସଦା
ଜନମାର ଅପଯଶ । ଭବିଷ୍ୟତେ ସେହୁ

ନ ଗୃହିଁବ ମୋତେ କେବେ । କି ସୁଖ ଜୀବନେ,
ଥାଇ ମୋର ସେ ଦୁହିତା ହେବ ଏ ଜଗତେ ?
ଭୋଗିବ ଜୀବନେ ଆହା କେତେ ରେ ଦଇବ !
କି କଲି ମୁଁ ଅଭାଗିନୀ ? ବରଜ କପଟ
ଆସିଲି କି ନାଜେ ତହୁଁ, ରଖି ତହିଁ ପ୍ରାଣ ?

କି ହେଜ ଆସିଲି ଏଥି ? ପଶିଲା କି ଭସ୍ମ
ନାରୀ-ବେଳେ ସେ ନଳଂଦେ ? ମୁକଟ ମୁଁ ଯିବି,
ବସିବି ଦୁଆରେ ତହିଁ, ଜନଗାଡ ସାରା
କାଂଦିବ ମୋ' ଶିଶୁ ଲାଗି । ଶୁଣି ଶୁଣି ସେହୁ
ବାରଜତ ବହ୍ନି ମନେ, ଫିଟାଇ ଦୁଆର,

ଦେବେ ଫିଂଗି ସେ କୁସୁମେ; ସେହି ମୋ' ଜୀବନ,
ଶୋଭା ମୋ' ପରାଣ ଧନ, ଏକା-ଆଖି ମୋର ।
ଧରି ମୁହିଁ କୋଳେ ତାକୁ, ଆସିବି କୁଶଳେ ।
ଚୁଂବି ବାରଂବାର ତା'ର ଲପନ-ସରୋଜ,
ତୋଷିବି ପରାଣ ସୁଖେ । କି ମୂଲେ ତୋଷଂତି

ସେ ଜନେ, ବଅଂଡା ଯେବେ କେହୁ ଆଣି ମମ
ଶୋଭାରାଣୀ ସେ ନଳଂଦୁ ଏ ମମ ଅଂଚଳେ ?''
କହେ ଋତୁଧ୍ୱଜ, "ଧରି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଗୋ ସୁଂଦରୀ,
ପାଇବ ଦୁହିତା ତବ !" ମତ ତହୁଁ ପୁଣି
ଅଂଚଳେ ଆବରି ମୁଖ, ପଡ଼ିଲେ ମଉନେ;

ପ୍ରକୃତିର ସ୍ଥିର-ଛନ୍ଦେ ପାଟପୋକ ଯଥା
ପଡ଼ଇ ମରଣ-ଛଳେ; ପଇଶିଲେ ତା'ରେ ।
   ଶିବିର-ପ୍ରାଂଗଣେ ତେଣେ ଶୃଙ୍ଖଳା ଝଂଟିତ
ଜନ-ରୋଳ, ମୁଖରି ସେ ନବ-ସେନାବାସ;
ଗୁପ୍ତଚର ଆସି ଖରେ ଭାଷିଲେ ଉଦଂତ;

'ରାଜସୁତ ଅରୁଣ ସେ ଖାର-ସେନା ସେନ
ହେଲେଣି ଅଂତକେ ଆସି' । ସେହି ବୃଦ୍ଧନାଥ—
ପାଶେ ଗୁଡ଼ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଆମ୍ଭି ଦେଖିଲୁ ବାହାରେ
ଦୁଇ-ବୃଦ୍ଧ-ନୃପେ ତହିଁ ବାକ୍ୟ-ବିନିମୟେ ।
କହଂତି ଜନକ ମମ, "ଦେଖ ନର-ରାଣ

ନିବଂଧ ନ ହେବ କେବେ ଆକାଶ-କୁସୁମ,
କାଳେ ସୁଶାସନେ କରି ମୃଦୁ-ଅବହେଳା,
ଦୁହିତା ଏସନ ଏବେ; ତବ ଏ କରମ ।
ଭକତି-ମମତା ନାହିଁ; ହସଇ ସେ ତାତେ;
ହସଇ ସୁହୃଦେ ପୁଣି । ଅବନ୍ଧିତ ଅତି

ବାଳକାର ଏ ବିଧାନ; ନୁହେ ଶୁଭ ଏହା
ନିଜେ ତାର, ଅବା ସେହି ରମଣୀ-ଜାତିର;
ନୁହେ ତାହା ଶୁଭ ମମ; ମମ ସୁତେ ପୁଣି
ଅଟଇ ଅକର୍ମ ଘୋର । ଶାସନର ଦଂଡ଼
ହେଲା ଆସି ଏବେ ରଣେ; ଭଲ୍ଲୁକ-ସମରେ,

ଆଗ୍ନେୟାସ୍ତ୍ର-ଶଳାକା-ଦଂଡ଼େ, ହେବ ତ ଶାସନ !
କରିବ ନିବଂଧ-ରକ୍ଷା କେମାମଣି ତବ;
ନ ହେଲେ ସମର ଧ୍ରୁବ, ଜାଣିବ ମୁକର ।"
   ରୁହିଁ ମୋତେ ରୋମ ତହୁଁ "ମନେ ହୁଏ ଯୁବା
କର୍କଶ-ବେଶରେ ମମ ଦୁହିତାର ଏଥି

୨୮ । ଶିଶିର ଋତୁରେ ଫୁଲ ଫୁଟେ ନାହିଁ ।

ଯାପିବୁ ସମସ୍ତ ତବ । ଅମାନୁଷ-ଗ୍ରାତ
ଦେଖିଛ କେମାରେ ମୋର । କହୁଛଂତି କେତେ,
ତଥାପି ପ୍ରେୟସୀ-ପଣେ ଲଭିବାକୁ ତାରେ
ଲୋଡ଼ିଲ ପରାଣ ତବ; କହ ତେବେ ଫେଇ,
ଏ ଘୋର-ସମର-ତବ
ବାଂଛିତ କି କେବେ ?"

"ବିନା ଯୁଦ୍ଧେ ସଂଭବିବ," କହିଲଇଁ ମୁହିଁ,
"ଯେବେକି ରାଜନ; ବାଂଛି ନୁହଇ ସମର;
ବଡ଼ ଖ୍ୟାତ ମମ ଏହି ସଂଗ୍ରାମ-କୁକର୍ମେ;
ନିତ୍ୟ ଯହିଁ ଅପସ୍ମର । ଭାଜିବ ପ୍ରାସାଦ;
ପୂତ-ଧାମ କେତେ ଏଥି, ହେବ କଳଂକିତ;

ପଦେ ଦଳି ଯିବେ ଯୋଧେ ପକ୍ୱ-ଶାଳୀ କ୍ଷେତେ;
ଅନଳ-ତାଂଡବେ ଦଗ୍‌ଧ ହେବ ପୁର-ପଲ୍ଲୀ;
ମାତା ହରାଇବେ ସୁତ; ସୁବତୀ ଦୟିତ;
ସଂସାର-ଶିଖିରେ କେତେ ନବ-ମଧୁ-ଦୂତ-
ମୋହନ-ସୁମନ-ବୃଂତ ଛିଂଡିବ ଅକାଳେ ।

ଏ ଦାବ-ଦହନେ ଘୋର ଏ ରାଜ୍ୟ-ବିପିନୁ
ଉଠିବ ବିଶାଳ-ଧୂମ; କଂପିତ ସେ ଧୂମେ
ଦେଖିବ ପ୍ରେୟସୀ ମମ ବିଘଟିତ-ବପୁ
ଶତ-ପିଶାଚର ରୂପେ; ଦେଖଇ ତ ଏବେ
ସେ-ସ୍ତୁତିସେ ପିଶାଚ ସେ, ଭେଦ ତା' ନଳଂଦ

କଲ୍ ସେହୁ ଏତେସର । ଏହି ଅନାଦର
ହେବ ପରିଣତ ମହା-ଘୋର-ଜୁଗୁପ୍‌ସାରେ;
ରମଣୀର ମହାଶକ୍ତି ମଣିବ ସେ ମୋତେ;
ଯେ ହରେ ଗୃହିବ, ଯହିଁ କହିବ ବା କଥା,
ସରବେ ସେ ଶତ-ମୁଖେ ସେହି କଥା କହି,

କରିବେ ସେ ଖ୍ୟାବହୃତ । କୋମଳ-କରମେ
ସ୍ୱରୁ-ପ୍ରଣୟର-ବିଧି ବଢ଼ଇ ସଘନେ ।
ଫୀରନ୍ତ ପ୍ରୟାସ ମମ, ରାଜପୁରେ ତବ
ସୁରମ୍ୟ-ପ୍ରାସାଦ-କୁଳ ଭସ୍ମେ ପରିଣତ
କରି, କରି ଦେଶ-ସାରା ଶତ-'ହାହା'ମୟ,

ଲୋଡ଼ିବି କି ପ୍ରେମ ତା'ର ? ଅପାଂଗ ଯାହାର
ମରମ-ବଂଧନେ ମୋତେ ବାଂଧିବ ଜୀବନେ,
ଶୃଂଖଳ-ବଂଧନେ ତାକୁ କରି ବଂଦୀ ମୁହିଁ,
କି ଯଶ ଲଭିବି ? ପ୍ରେମ-କୋମଳ-ଅଙ୍କୁର
ପଲ୍ଲବିବ କହ କେବେ ରଣ-ଝଂଜା-ବାତେ ?

ଅପସ୍ମର-ବିପ୍ଳବର ଶାକ୍ତ-ଦାବାନଳେ ?
ବାଧିତାର ଉଷ୍ଣୋଦକେ ? ବିରାଗ-ସଂକୁଳ-
ବିପ୍ଳବର ସ୍ମୃତି ଉଠି କାଳ-ମେଘ-ସମ
ଲିଭାଇବ ପ୍ରେମର ସେ ବିମଳ-ଜ୍ୟୋଛନା ।
ଦୂର-ଜଳାଶୟ-ସମ କ୍ଷୀଣ-ଆଶା-ଲେଖା

ସମର-ମରୁରେ ହେବ ମରୀଚିକା-ସର ।
ମଣିବ ରାକ୍ଷସ ମୋତେ ଜେମା ପ୍ରଣୟିନୀ;
ପ୍ରେମିକ-ବିଳାସ ମମ ବଣିବ ତା' ନେତ୍ରେ,
ଶବ-ଲୁବ୍‌ଧ-ଶକୁନର ବିଭତ୍ସ-କରମ ।
ସଂଭାବନା ଯିବ ଲୁଚି । ମରମ-ମରଣେ

ଭୋଗିବି ଜୀବନେ ରାଜ୍ୟ ବିଜୟର ବିଷ ।
ସମର-ଦେବତା, ତୁଂଭେ ବିପ୍ଳବ-ରମଣ,
କହିଁ ଏ ତାଂଡବ ତବ ପ୍ରେମ-ରଂଗଭୂମେ ?
ରହ ନିଜ ସୁଖେ, ଯହିଁ ଝଡ଼ର ଉତ୍ପାତେ,
ଅନଳ-ବମନେ ଯୋଚ; କିବା ସେ ପୁଳନେ,

---

୧୮୯ । ମଧୁ ଦୂତ = ଏଠାରେ ଫୁଲ ।
୧୯୩ । ଧୂଆଁ ଭିତର ଦେଇ ଦେଖିଲେ ପଦାର୍ଥ ସବୁ ବିଘଟିତ (ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ) ଦେଖାଯାଏ ।

ମାରବ-ସୈକତେ, ଯହିଁ ନଗ୍ନଣ-ବଷାଦେ
ପଡ଼ଇ ଅଂତିମେ ତୃଷ୍ଣ; ପୋତବାହୀ ଦେନ,
ଅଭିଳାଷ-ପୂରେ ଧୋଇ ସେ ତପ୍ତ-ବାଲୁକା ।
ଯାଅ ଅବା ମେରୁ-ଦେଶେ ରଦ-ଶିର-ସ୍ତୂପେ
ରୁଦ୍ଧ, ଜଡ଼; ପୁରାଣ ସେ ମହା-କଷ୍ଟ ଯଥା ।"

ରୁଷ୍ଟ-ସ୍ୱରେ ପିତା ଏଥି କହିଲେ, "ବତ୍ସଳ,
କି ଜାଣ ତୁମ୍ଭେ ସେ କଥା, ବାଳକାଂକ ଖ୍ୟାତି ?
ଯୁବରାଜ, ଶୁଣି ଏଥି କଳପନା ତବ
ବିସ୍ମରିଲ ସତେ ସେହି ପରଂପରା-କଥା
ସତ କି ହେ ? କି ବିସ୍ମୟ ?
ଏ ଭୋଗ-ଜଗତେ

ବ୍ୟାଧ-ରୂପେ ଖୋଜେ ନର ଶରବ୍ୟ-ରମଣୀ,
ମୋହନ-ଲଳିତ-ମୃଗ ଖୋଜଇ ଯେସନ
ଶବର ବିପିନେ, ଦେଖି ଶଷ-ରୂପ ତା'ର ।
ଲଳିତ-ଲଳନା-ରୂପେ ମୁଗ୍ଧ ସେ ମାନବ
ଭୁଲାଏ ରମଣୀ ପ୍ରେମେ, ଇଂଗିତ-ଗୁଳନେ

ରଚି ପୀରତିର ନାନା-ଗୁହ୍ଯ-ଅଳଂକାର,
ସୁରୁଚି-ଭାଷଣ-ସ୍ନିଗ୍ଧ-ମୁଗ୍ଧ-କଲ୍ଲୋଳେ ।
କି ଜାଣ ଅର୍ଭକ ! ଏବେ ବାହାର ସମରେ ।
ପୁରୁଷ-ଲଳିତ ଭୁଜ କଳାର ଗରବେ,
ସୁମନ-ସୋହାଗେ, ନାରୀ ନ ଭଜନ୍ତି
ଭବେ ।

ଶତ-ସୁମନରୁ ବଳି ବୀର-ବର୍ମ-ଦୃଢ଼—
ଶିଂଜନୀ-ସୁଂଦର-ଭୁଜ ନାରୀ-କଳ୍ପନାରେ ।
ନ ପାରିବେ ନାରୀ ଯାହା, ପାରଇ ଯେ ତହିଁ;
ସେହି ତ ନାରୀର ପ୍ରିୟ ! ବୀରୋଚିତ-କର୍ମେ,
ଭେରୀ-ଦୁଂଦୁଭିର ନାଦେ ଚମକାଇ ଚିତ୍ତ,

ନାରୀ-କୁଳେ ପଶେ ନର; ପଶି କରେ ବଶ
ଶତ-ନାରୀ-ହୃଦ; ସେହୁ ପ୍ରେମର ଭାଷଣେ
ମୋହନ-କଟାକ୍ଷ-ବାଣେ, ଲଳିତ-ବିଭଂଗେ,
କରଂତି ଯୁବାର ସ୍ତବ । ଶୋଣିତ-ରଂଜିତ-
ମୁଖେ ତହୁଁ ଯୁବା ପ୍ରେମେ ଅରୁଣ-କପୋଳ

କରଇ ଯୁବତୀ-କୁଳେ; ଏହି ତ ପ୍ରଣୟ !
ଏହି ପ୍ରଣୟରେ ଥିଲ ବରି ତୋ' ଜନନୀ;
ସ୍ନେହମୟୀ ସେ ଜନନୀ, ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମ-ରସେ
ପ୍ରଣୟିନୀ ମମ; ଲଭି ସୁଖୀ ମୁଁ ଜୀବନେ ।
ପ୍ରଣୟିନୀ ତବ ନୁହେ ସାମାନ୍ୟ-ବାଳିକା;

କହିଲେ ଯା' ରତ୍ନଧ୍ୱଜ, ସତ ଯେବେ ତାହା
ତେମଂତ ରମଣୀଠାରେ ବୀର-ବର୍ମ ଏକା
ଝଲସି, କରିବ ବଶ । ଲଳିତ-ମୋହନ-
କୋମଳ-ପ୍ରେମିକ-କଳା କି କରିବ ତହିଁ ?
ବସ୍ତ୍ର-ଆବରଣ କାହିଁ ରୋଧେ ଦାବାନଳ !

ସିଂହିକା ପଡ଼ଇ କି ସେ ଲୂତାତଂତୁ-ଜାଲେ !"
କହିଲି ମୁଁ "ପିତୃଦେବ, ବୁଝିଲିଣି ସବୁ;
ଧୀର-କର୍ମେ ବୀର-ମତି ହୁଏ ବଶ ଭବେ ।
ରଣ-ରଂଗ-ଶକ୍ତିତାରେ ଭୁଲିବ ସେ ବାଳା
କି ପାଇଁ ? ରମଣୀ ଜେମା; କି ଅସାଧ ତାର

ଅଛଇ ଜଗତେ ? କଂପା ରସିକ ସେ ବୀରେ ?
ଦେଖିଛି ମୁଁ ବାଳା-ବରେ ରଜନୀରେ କାଲି,
ଦସ୍ୟୁ-ରୁଦ୍ଧ-ପ୍ରଭଂଜନ, ସ୍ତଂଭିତ-ବଡ଼ବା
ଜିଣି, ଶକ୍ତି-ଭାବ-ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ ସେ ନାରୀ-ପରାଣେ ।
ରମଣୀ-କଲ୍ୟାଣ-ଲାଗି ସେ ଘୋର-ଭୁଂଗିମା

୨୩୦ । ମାମଥ୍ ନାମକ ଅତି ପୂର୍ବକାଳର ହସ୍ତୀ ପରି, ହସ୍ତୀଠାରୁ ବଡ଼, ପ୍ରକାଂଡ ଜଂତୁସବୁ ସାଇବେରିଆରେ ମୃତଅବସ୍ଥାରେ ବରଫ ଭିତରୁ ଖୋଳାହୋଇ ବାହାରୁ ଅଛଂତି ।

ବସିଲ୍; ବଣଇ ଯଥା ସାଗର-ଶଇଳେ
ଶ୍ୟାମ-ଧାପ-ସ୍ତମ୍ଭ ଗୁମ୍ଫି ଗିରି-ପଦ-ତଳେ
ଉତ୍ତାଳ-ଫେନିଳ-ଝଡ଼-କ୍ଷୋଭିତ-ବାରିଧି ।
ଗୁମ୍ଫିଲ୍, ବସିଲ୍ ସତେ ମାନବ-କରମେ
କି ଅବଜ୍ଞା ରମଣୀର ! ଜୀବନର ପଣେ

ନାହିଁ ତା'ର ଶାନ୍ତି, ବ୍ରତ କରିବ ପାଳନ
ସ୍ୱାରର ମରଣ ଲଭି । ତପନ ସେ ନାରୀ,
ଘନ-ଘଟା-ଦୋଳ ତାରେ ନର-ସ୍ୱାର-ଦଂଭ ।
ତଥାପି ହେ ପିତୃଦେବ, ମଣଇ ମୁଁ ତାରେ
ନାରୀ; ନାରୀ-ପ୍ରକୃତିରେ ମହତ-ଭଙ୍ଗିମା

ଫୁଟଇ, ରସାଣି ବପୁ । ନର ଯଥା ଭବେ
ନୁହଂନ୍ତି ସମାନ, ଏକେ ଅପର-ତୁଳନେ,
ତଥା ନାରୀ । କପାଇଁ ହେ ସମତୁଳ-ଦଣ୍ଡେ
ପକାଇ ସରବ ନାରୀ, ନାରୀ କେମାମଣି
କରୁଛ ବିଚାର ଏଥି ? ଗୋଲାପ-ପ୍ରସୂନ,

ଚଂପକେ ନୁହଇ ଏକା; ଫୁଲ ଏକା ଦୁହେଁ ।
ବଟ ନୁହେ ସହକାର; ସହକାର, ପୂଗ;
ପାଦପ ସରବେ । ନାରୀ କେହୁ ଏ ଜଗତେ
ରସଇ ବିଦର୍ମି-ନରେ, କେହୁ କମ୍ରୁ-ଭୁଜେ,
ବିଳସର ଆସ୍ତରଣେ, ଭଜଇ ମମତା;

ବିଭିନ୍ନ-ପ୍ରକୃତି ଭବେ ଭିନ୍ନ-ରୁଚି ଜନେ ।
ତାରୁ-ଭେଦ-ଭୃଂଗ ପଶେ ନଳିନୀ-କେଶରେ,
ପୁନ୍ନାଗେ କରଇ ରତି; ନାଗେଂଦ୍ର-ବାଂଛିତ-
ସୁରମ୍ୟ-କେତକୀ-କୋଷେ ନୁହେ ତା' ବିଳାସ ।
କେତେ ସେ ରମଣୀ, ନରେ ବରଂତି
ବିଳାସେ;

ପ୍ରଜାପତି-କୀଟ ଯଥା ବିକାଶ-ବତୁନେ
ପୁତିଗଂଧେ-ପଙ୍କ-କ୍ଷେତ୍ରେ ପୂରଏ ଉଦର ।
ହୀନ-ନରେ ରମଂତି ସେ ନିର୍ବୋଧ-ପାମରେ;
ଚଂଦ୍ରିକା ପଡ଼ଇ ଯଥା ପୂତି-ସ୍ତୂପ-ପରେ ।
ନେଉଂତି ସେ ନାରୀ ତେଣୁ ଶିକ୍ଷାର ମହିମା;

ନୁହଇ କି କେମା-ପଣ ଉଚିତ-କରମ ?
ରମଣୀ ନେଉଂତି ନିଜ ଆତ୍ମ-ଉଦ୍‌ବୋଧନ ?
ମାନବ-ଜନମେ ତାଂକ ନୁହେ କି ବିହିତ
ସାଧିବାର ଆତ୍ମହିତ ? ଅବଳା ସେ ସତେ !
ଦେଖୁଚ ତ ନିୟମର ନିର୍ମମ-ବଂଧନେ,

ନୁହଂତି ସେ ଲଘୁ ତିଳେ; ଦ୍ୟୁଲୋକେ ଭୂଲୋକେ
ଅଛଇ ସୁଂଦର ଯାହା, ଯାହା ଶୁଭଂକର,
ଲଭିବାରେ ମୁକ୍ତ ସେହୁ; କଲ୍ୟାଣ-କଣିକା,
ଅୟସ୍କାଂତେ ଲୋହ-ସମ, ଅବଲଂବେ ନାରୀ ।
କହିଲ ଜନନୀ-କଥା ! ବିଧିର ସର୍ଜନା

କରିଛି ମହତ ତାରେ; ବସି ପ୍ରଜାପତି
ଶାଂତ-ମନେ କଳ୍ପନାର ସରଳ-ବିଳାସେ
ବିଶ୍ୱକର୍ମା-କଳାର ସେ ନିଖୁଣ-ବିକାଶ
ରଚିଛି ରମଣୀ-ବରେ; ଗୃହ-କୁମୁଦିନୀ
ପାର୍ବଣ-ଜୋଛନା-ପୂରେ; ପୁତ-ଉପବନେ,

କମ୍ର ଏଳା-ଲତା କି ସେ ? ଶବଳ-ତପନେ
ବଢ଼ଇ ପେଶଳ-ବପୁ, ସ୍ନିଗ୍‌ଧ ମନୋହର ।
ବିଭବ-ବିଳାସେ କିଂତୁ ବହୁତର-ସ୍ତରେ
ବିକାଶେ ପୁରୁଷ ଭବେ; ବହୁ-ଶୋଭାମୟ-
ସଜ୍ଜିତ-ନଗର-ରୁଚି-ସମ ସେ ନିର୍ମାଣେ;

---

୩୦୨ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗ ୭ ଧାଡ଼ିର ଟୀକା ଦେଖ । ୩୧୪ । ଅୟସ୍କାଂତ = ଚୁଂବକ ।
୩୨୨ । ପେଶଳ = କୋମଳ, ତନୁ, ସୁକୁମାର । ଶବଳ = ଛାଇମିଶା ।

ଶତ-ଇଂଦ୍ରଧନୁ-ସଦୃଶ ରଂଜିତ କି ଅବା !
ମହିମାର ଉଚ୍ଚାରଣେ ଫୁଲି ହୃଦ ତାର,
ଫାଟିଯାଏ ବପୁ କେବେ; କେବେ ଅହଂକାରେ
ଉଠେ ଶିର ଟେକି, ପୁଣି ଚଂଚଳ-ପ୍ରକୃତି
ବ୍ୟସନର ମୋହେ ପଡ଼ି ଯାଏ କେବେ
ମୂଢ଼ି ।

ସବୁ କରି ଗରବେ ସେ ପୁରୁଷ ଆପଣେ;
ଦାସ୍ୟେ ତା'ର ନାରୀ-ଜାତି, ସାଧ୍ୱୀ, ଶୁଭଂକରୀ,
ସତୀ, ସ୍ନେହମୟୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ; ସେ ସତ୍ୟ, ସାଧୁତା,
ସେ ଦୟା, ସେ ଉଦାରତା, କଣିକାଏ ଯେବେ
ଥାଆଂତା ଏ ନର ହୃଦେ; ଉଚିତ-କରମ

ବୋଲି ଜେମାମଣି ଯାହା କରଇ କଟାଳି,
ନାହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ ତାର; ପ୍ରକୃତି-ବିଧାନେ
ପ୍ରାଣର ଉଦାର-ଲୀଳା ଖେଳି ନାରୀ-ନରେ,
ସମ-ଆଦରଣେ, ପୁଣି ସାଧୁ ଅଧିକାରେ,
ଯାଆଂତା ଏ ଜ୍ୱାଳା ସାରି । ଥାଉ ସେ
କଳ୍ପନା ।

ଯୁଦ୍ଧ-କଥା ! ନୁହେ ଯୁଦ୍ଧ ଉଚିତ ହେ ତାତ,
ଯୁଦ୍ଧର ଏ ତୀବ୍ର-ଶ୍ୱାସେ ମୃଦୁ-ଆଶା-ଲତା,
କ୍ଷୀଣ-ପ୍ରାଣେ ଅଛି ଯାହା, ମଉଳିବ ସିନା !"
କହଂତି ସେ ଗୋମ-ରାୟେ, "ସତ ସେ କହିଲ,
ବାପା, ସତ ତବ କଥା; ମନେ ଅଛି ମମ

ଜୀବନର ମଧୁମାସେ ପ୍ରେମର-ସଂଭାଷ,
ଶିଂଜନୀ-ଟଂକାରେ କେବେ, ଅଶ୍ୱ-ଖୁର-ତାନେ,
ମଣି ନାହୁଁ ପୀରତିର ସଂଗୀତ-ମୋହନ ।
ଜେମା-ପରି କଥା ତବ କିଶୋର-ପୁଂଗବ !
ଗରବ-ଭାରତୀ ଶୁଣିଅଛୁ ଜେମା-ମୁଖେ;

ତୁଂଭ-ପରି କହେ କଥା; ତୁଂଭ ଏ-ଗରବେ
ଅଛଇ ମାଦକ କିଛି କରୁଣାର ଲୀଳା ।
—ଧନ୍ୟ ଏ ଯୁବକ ନୃପ; ଉଦାର, ମହତ,
ସାହସିକ, ସୁତ ତବ; ଲାଗଇ ସନ୍ତୋଷ;
ଇଚ୍ଛା ମମ ହୋଇଥାଂତା ଜେମାମଣି ତା'ର

ପ୍ରେମ-ଗରବିଣୀ-ପ୍ରିୟା । କରିଥିଲ ମୋତେ
ବଂଦୀ ତବ ଏ ଶିବିରେ, କି ହେଲା ତହିଁରେ !
ପିତା ତୁଂଭେ, ଲଭି ଶାନ୍ତି ସୁତ-ଅନଂଗଳେ,
କରିଛ ଉଚିତ-କ୍ରିୟା; ବଂଦୀ କରି ମୋରେ,
ସଂକୋଚିତ-ଉଦ୍ୟମରେ କରିନାହିଁ ତ୍ରୁଟି;

ନ ଭୁଲିବୁ ତାହା । ବଳି କୃତଜ୍ଞ-ବିଧାନ,
ସୁତ-ଉପକାରେ ତବ ଲାଗିବୁ ଆପଣେ;
ନ ଧରୁ ସେ କଥା ମନେ । ଆସିଛ ଯେ ଏଥି,
ଏ ରମ୍ୟ-ରାଇଜ-ସୀମା ଲଂଘି; କିବା ତାହା ?
ପଶିଛ ରଜନୀ-ଯୋଗେ ଲୁଚି; କରି ନାହିଁ

ହାଳକ-ବିନାଶ କ୍ଷେତେ; ପୋଡ଼ିନାହିଁ କିଛି
ଶସ୍ୟର ଭଂଡାର ତା'ର; ଗୋପାଳ-ବନିତା
ଭୋଗିନାହିଁ କିଛି, ତବ ସେନା-ଅପଚାର;
ପ୍ରଜା ସୁଖେ ଅନାଚାର କରି ନାହିଁ କିଛି ।
ଆସଂଭୁ ହେ ସୁଧ ତବ ତେବେ;
ମମ-ସାଥେ;

କହୁଛି ଆପଣେ ଆଂଭେ, କେଶାଗ୍ର ତାହାର
ନ ଛୁଇଁବେ କେହି କେବେ । ମମ ସୈନ୍ୟେ ପଶି,
ଅରୁଣ-ସଙ୍ଗତେ ତହିଁ କରିବେ ସଂଭାଷ ।
ଜେମାମଣି-ସୋଦର ସେ, ପରାଣ-ଦୋସର;
ଶତ-ଯୁକ୍ତି-ହିସ୍ୟା ବଳି ଏ ବୃଦ୍ଧ ଗୋମର,

ଫଳିବ ଅରୁଣ-କଥା ହେମାମଣି ଠାରେ ।
ହୋଇପାରେ କଷ୍ଟ ହେଲେ; କହିବ କେସନେ,
କି ହେବ ? ସରବେ ପୁଣି ଦେଖିବେ ଆଂଭକୁ
ବଂଧୁ-ରୂପେ ।—ସ୍ୱକସୁତ, ଅତିଥି ଆଂଭର
ଥିଲ ତବ ବଂଧୁ-ସନେ । ଇଚ୍ଛ ଯେବେ ଏହା,

ଆସ ମମ ଅନୁସରି ପଥ । କିଏ ଜାଣେ ?
ସ୍ୱରି-ଜଣ ମିଳି ଅବା ନବ-ତଂସ କଷ୍ଟ,
ଫିଟାଇବା । ସହିବା ଘୋର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଏଥି ।'
    କହି ଏହିଠାରେ ରୋମ ବଦାନ୍ୟ-ସଂଘଟେ
ଉଠାଇଲେ ଶୁଭ୍ର-କର, ଶରଦଭ୍ର-ରୁଚି;

ଗଂଭୀର-ଜଡ଼ିତ-ସ୍ୱରେ ଉତ୍ତରିଲେ ପିତା;
ଶ୍ମଶ୍ରୁ ଭେଦି ଅଳପ ସେ ବାହାରିଲା; ତହୁଁ
ଜାଣିଲୁ ସଂମତି । ବସି ଭିନ୍ନ-ଅଶ୍ୱ-ବରେ,
ଗଲୁ ରୋମ-ସଂଗେ, ଭେଦି ସେ ରମ୍ୟ-ସରଣୀ
ବିଶାଳ-ବିଟପି-ତଳେ ଶାଦ୍ୱଳ-
                    ପ୍ରାଂତରେ ।

ସୁସଂଚ ସେ ବନସ୍ଥଳ; ପୁଷ୍ପିତ-ଲତିକା
ବିଶ୍ୱକଳା-କଉଶଳେ ଆବରିଛି କାଂଡ;
ମୃଦୁଳ-ଝରଣା କାହିଁ ମେଦୁର-ପ୍ରପାତେ
ସିଂଚଇ ରଜତ-ରେଣୁ କମ୍ର କିଶଳୟେ;
ଗାଏ ବିହଂଗମ ଗୀତ । ବିହ୍ୱଳିତ ତହିଁ,

ପ୍ରେମିକ-ପରାଣ ମୋର ଯୌବନ-ପରଶେ;
କହି ଅଲକ୍ଷିତେ କେତେ ଲୋଳ-ପ୍ରେମ-ଗାଥା,
ବୃଦ୍ଧ ସେ ରାଜ-ଶ୍ରବଣେ ଢାଳିଲି ସରସେ ।
କହିଲେ ସେ ହେବେ ସାହା; ମଧୁ-ବିଂଦୁ-ସମ
ସେ ବୃଦ୍ଧ-ବିଶ୍ରବ୍ଧେ ସତେ ଲୋମ-କୂପ ଭେଦି,

ବାହାରିଲା କେତେ ମିଷ୍ଟ-ଆଶ୍ୱାସ-ଭାରତୀ ।
ପିଇ ତାହା କର୍ଣ୍ଣ-ପୁଟେ, ପୂରିଲି ପୁଲକେ ।
    ଉନ୍ନତ-କଂଚୁକେ ଏଣେ ବହିଗଲା ଧୀରେ
ମଧୁ-ପୁଷ୍ପ-ବାସ-ଭରା-ମଳୟ-ନିଶ୍ୱାସ,
ମୃଦୁଳ-ହିଲ୍ଲୋଳେ । ନିଶି-ଶାଂତିର ଆଗମେ

ପଡ଼ିଥିଲା ଶିଶିରର ମୁକ୍ତା-ନିଂଦ-ବିଂଦୁ,
ପତ୍ରେ,ଫୁଲେ,ଗଛେ, ଘାସେ, ଅଂଗହାଣେ ଶୋହି;
ଗଲା କାହିଁ ଏବେ ସେହି ନିଶ୍ୱାସ-ହିଲ୍ଲୋଳେ,
ଉଷା-ସମୀରଣ-ଖେଳେ । ଶିଶିର-ସହିତେ
ଶାଂତି ମଧୁ ରସ ବୃହୁଁ ଛୁଟିଲା ପରାଣେ ।

ଆନ-ଭାବ ହେଲା ମନେ; ଆସି ହେଲୁ ଯେବେ
ଅରୁଣର ମହା-ସାଦି-ସେନା-ସନ୍ନିଧାନେ,
ହେଷା-ରବେ ଦଳି ଫିଲ, କବି-କଳ୍ପନାର
ମଧୁର-ମହତ ସେହି ଶାଦ୍ୱଳ ବିତାନ;
ଉଠିଲା କ୍ଷଣକେ ତହିଁ ଅଭ୍ର-ଭେଦି-ରୋଳ

ରୋମ-ସଂଭାଷଣେ; କ୍ଷଣେ ନିସ୍ତବ୍ଧ ସେନା;
ହେଷିଲେ ଘୋଟକ, ବୀରେ ନିଷ୍କୋଷିଲେ ଅସି;
ଦୁଂଦୁଭି ବାଜିଲା ଶୁଭେ । ସେ ନାଦ-ଉଭସେ
ଉନ୍ମାଦିଲା ବୀର-ହିଆ । ତୁଂଗ-ରଣ-ସିଂଗା
ଉରଗ-କୁଟିଳ-ବେଶୀ ବୀର-ବିନାଦନେ

କଂପାଇ ସମୀର-ଲୀଳା, ତରଂଗ-ବିତାନେ
ଉଠି ଉଛେ, ଧ୍ୱଜ-ପଟେ ରଚିଲା ସ୍ପଂଦନ ।
    ଅଶ୍ୱର ଗଂଭୀର-ଗତି ସଂଯମି ସୋହାଗେ,
ଭିନ୍ନ-ଅଶ୍ୱବରେ ସାଦୀ ଆସିଲେ ପାର୍ଶ୍ୱେଟି;
ବୀର-ବେଶେ, ବୀର ସେହୁ ବୀରର ସଂଘଟେ ।

ବିଶାଳ-ବପୁଷ୍କ ତିନି; ତୁଂଗ-ଶିରସ୍ତ୍ରାଣେ
ମଧ୍ୟ-ଗାମି-ସାଦୀ ତହିଁ ଅରୁଣ-ସୁଂଦର ।
ଭଙ୍ଗିମା-ସୋହାଗ ଯେଉଁ ଥିଲା ବଦନେ ସେ
ଚଳନ-ଗୁଭୁସି । ଝଳି ବୀର-ବର୍ମ-ତିନି
ପସୁରୀ-ବିଭାସେ ଶୋହେ; କାଳ-ଯୂରୁଥର

କଟି-ତଟେ ଉଲ୍ୱଳାର ତାରା-ପୁଂଜ ଯଥା
ନିର୍ମୁକ୍ତ-ଶିଶିର-ନଭେ । ଲୁବ୍ଧକ ଯେସନ
ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଧାଟେ, ଧାତ୍ରି-ନାଶେ, ଚପଳ-ଦ୍ୟୋତନେ
ଅରୁଣିମା ପାଳମାର ଝଟକେ ବିକାଶେ,
ଶୋଭିଲା ତେସନ ତହିଁ ଅରୁଣ ସ୍ମାହାନେ

ଝକଝକ ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ । କହୁ ତ ଥିଲି ମୁଁ
କେତେ କେତେ ଶାଂତି-କଥା, ଯୁଦ୍ଧ ପରିହରି;
ଶୁଣି ଏବେ ହ୍ରେଷା, ଦେଖି ଅସି-ନିଷ୍କୋଷଣେ,
ଧାଧୀ-ଉରସ୍ତ୍ରାଣ-ତୋରା ଅରୁଣ-ଦ୍ୟୋତନେ
କଂପି ବୀର-ମହାହ୍ଲଦେ ଚମକିଲା ଅଂଗ

ରଣ-ରଂଗେ । ମଣିଲି ମୁଁ ନିଷ୍କୋଷିବ ଅସି ।
ଗୁହୁଁ ତହିଁ ବୃଦ୍ଧ-ରୋମ ଭନ-ଗୁରୁ-ପୁଟେ
କରି ଆଶୀର୍ବାଦ, ଧୀରେ କହିଲେ ବଖାଣି,
କେବେ କର-ପ୍ରସାରଣେ, ଭୁଜ-ଦଂଡ଼ ଗୃଳି,
ଅଂଗୁଳି ଦେଖାଇ କେବେ । ସ୍ମିତ-କାଂତି-ଲେଖା

ବିକାଶିଲା ସର୍ବ-ମୁଖେ; ଶୁଣିଲେ ସେ ଯେବେ
ନାସ୍ତି-ଛଦ୍ମ-ବେଶ-କଥା । ସୌଖୀନ-ଅରୁଣ
ବିଶାଳ-ଉରସ୍କ-କଂପେ ଗୁରୁ-ଅଟ୍ଟହାସେ
ପଡ଼ିଲେ ପର୍ଯାଣ-ଠରେ; ଭେଦ ଶ୍ୱାସ-ଯଂଷ
ଉଠିଲା ସ୍ପଂଦନ ତୀବ୍ର । ସେ ଘୋର-ସ୍ପଂଦନ

ପଡ଼ି ସେ ପର୍ଯାଣ ପରେ, ଗଡ଼ି ବାରଂବାର,
ସହସା ଉଠିଲେ କହି ଲକ୍ଷି ମମ ମୁଖେ;
ଦୁର-ଝଡ଼-ପ୍ରଣୋଦନେ ତଳୋର୍ମି ଯେସନ
ଘୀର-ଗ୍ରାବ-ସଂଘର୍ଷଣ-ଉଚ୍ଛ୍ୱାସେ-ଫେନିଳ;
"ଅବରୁଦ୍ଧ ଆଂଭରି ଏ ରାଇଜ, ସତେ ନା !

ଏହି ମମ ପିତା ତବ ବଂଧୀ ! ତେବେ ହେଲେ
ନ ଭଞ୍ଜିଂତି ସମର ସେ, ସତେ ନା ! ମୁଁ କହେଁ
ହେଉ ଯୁଦ୍ଧ; ନ ହେଉ ସେ, କି ଖାତିର ମୋର ?
ହେଲେହେଁ, କହୁଚ ତବ ପ୍ରାଚୀନ ନିବଂଧ,
ଶୁଣିଅଛୁ, ହେଇଥିଲା; ହେଲେହେଁ କି ହେବ ?

ଗଂଭୀର-ମଉନ-ହେମା, ମହା-ଶ୍ରାବାବେଶେ;
ବହୁ-ଉଚେ ମତି ତା'ର, ବହୁ-ଉଚେ ଗତି ।
ହେଲେହେଁ, କି କହେ ସେହୁ ? ଲୋଡ଼େ ଅବକାଶ
ନିର୍ବାଧ-କରମେ, ଫଳ ଲଭିବଟି କାଳେ ।
ଅନୁରୋଧି କହେ ମୋତେ, କି ଜାଣଇ ମୁହିଁ ?

ନ ବୁଝିଲି କିଛି ସେହୁ କହିଲା କେତେ ସେ
ଜୀବନ ଆତ୍ମାର କଥା । ବୁଝିଲି କେବଳ
କେତେମାତ୍ର, କହିଲା ସେ ଯେବେ ନାସ୍ତି-ଜାତି
ସଢ଼େ ଅପଗ୍ରହରେ । କହେ ତେଣୁ, ହେମାମଣି
ଅଛି ବହୁ ଉଚେ, ସତେ, କି ହେଲା ତହିଁରେ ?

୪୩୧-୩୪ । କାଳପୁରୁଷର କଟିଦେଶରେ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ସମଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଏକରେଖ ତାରା ଅଛି ତାହାକୁ ଉଲ୍କାପୁଂଜ କହନ୍ତି । ଲୁବ୍ଧକ = ପ୍ରଶ୍ୱା; ଏହା ପଂଚ ପୁନର୍ବସୁ ତାରାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତମ ତାରା, ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ଦେଖାଯାଏ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଦେଖାଯିବ, ଏ ତାରାଟି କେତେକ ସମସ୍ତ ସଂକୁଚିତ ହୋଇ ନୀଳାଭ ଦିଶେ, ପୁଣି ବଡ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

୪୪୯ । ପର୍ଯାଣ = ଘୋଡ଼ାଉପରେ ବସିବାର ଆସନ; ପଲାଣ, ଜିନ୍ ।

୪୫୪ । ଗ୍ରାବ = ପଥର ।

ନାରୀ-କାନ୍ତ-ଶିରୋମଣି ତା'ରେ ମୁଁ ମଣଇ,
କହୁଚି ମୁଁ ତାକୁ ଏହା ବହୁବାର, ହେଉ,
ସତ ବା ଅଳୀକ; କିଂତୁ ଜାଣ ରାଜସୁତ,
ଯେ ଜନେ ସେ ପାଏ ସୁଖ, ବଡ଼ ମଧୁର ସେ
ସେ ଜନେ; ସତ କି ମିଛ,
ନାହିଁ ମୋ ଖାତର ।

ଏତକ ଜାଣଇ ମୁହିଁ, ସାହାଯ୍ୟେ ତାହାର
ଅଛଇ ମୁଁ; କରାଇଲା ମୋତେ ନିୟମ ସେ;
ମୋ' ରାଣେ-ପ୍ରଦୀପ ଥୋଇ—ଅଗ୍ନି ସାକ୍ଷୀ କରି-
ମହତ୍ତ-ରମଣୀ-ନାନେ-ନାହିଁମୋର ମନେ—
ନାରୀ ସେହୁ, କରଥିଲେ ବହୁ ଦାର୍ଶନିକେ

ପରାସ୍ତ ସେ କେଉଁ ଯୁଗେ—ଥିଲେ ସେହୁ ନଜେ
ନୃପତି-ନନ୍ଦିନୀ କାହିଁ ?—କରିଛୁ ନିୟମ ।
ଏହି କଥା; ସବୁ କଥା । ନାହିଁ ତା' ମମତା
ନିର୍ବଂଧେ । କି ହେବ ? ଏବେ ଛାଡ଼ ବାଦ ତବ ।
ନ ହେଲେ କି ଅଛୁ ଆଉ ? ସମର-ପ୍ରାଂଗଣ

କରିବ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ; ପିତାଂକର ଇଚ୍ଛା
ବଢୁଛେ । ରହିଲ ଦୋଳା-ଚଳ-ଚିତ୍ତ ତହିଁ,
ନ ଦେଇ ଉତ୍ତର କିଛି; ନିର୍ବଂଧଟି ମମ
ଛାଡ଼ିବାରେ ନୁହେ ମତି; ନିର୍ମମ-ବିଗ୍ରହେ
ଗଣ୍ଡାରୁ ଗଭୀର ଭେଦ ରଚିବାରେ ପୁଣି

ନ ହୁଏ ବାଂଛିତ । ରହୁଁ ଆନ ରାଇ ତା'ର
ଅଂଗୁଳରେ ଛୁଇଁ ଶ୍ମଶ୍ରୁ, ଅର୍ଦ୍ଧ-ଜନାଂତକେ
ଛଳିଲେ, ଚଳାଇ ମତି ବିଗ୍ରହେ ଆଂଭର;
"ଯୋଗ୍ୟେନ ଯୁଜ୍ୟତେ ଯୋଗ୍ୟଂ";
ନାରୀ-ବେଶ ତଳେ
ନାରୀ-ହୃଦ ରହେ ସିନା !" ଏ ଛଳ-ଭାରତୀ,

ଛନ୍ନ-ଉପହାସ-ବାଣୀ ବାଜିଲା ପରାଣେ;
ସୌର-କର ସୂର୍ଯ୍ୟ କାଂଚେ ଯଥା । ଉତ୍ତୁଙ୍ଗିଳ
କ୍ଷଣ-କ୍ଷାନ୍ତ-ଭରେ କହୁଁ, କହିଲି ମୁଁ ଦୃଢ଼େ,
"ହେଉ ତା' ନିଷ୍ପତ୍ତି ତେବେ ଏଥି; କିସ' ଅଛି
ବାଧା ? ଆଂଭେ ତିନି, ତିନି ତୁଂଭେ ଏ ବନ୍ଧୁହେ ।"

ସୋମ-ସୁତ ଭ୍ରାତୃପ୍ତ ସେ କହିଲା, "ଭଗିନୀ
ମହତ୍ତ-ରମଣୀ, ତା'ର ହେବ ଅସଂମାନ
ଏହି ତିନି ତିନି ଯୁଦ୍ଧେ । ଶତ-ଯୋଧ ମିଳି
କରଂତୁ ହେ ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ-ରଣ ପଛେ, ଏକେ ଏକେ ।
ସେନା-ବାସେ ଦୁଇ-ଦଳେ ବହୁ-ସେନା-ପତି

ସଂମାନ-ଲାଳସେ ପୁଣି ନିଜ-ରାଜ-ଯଶେ
ବସିଛଂତି ରହିଁ; ବହୁ ବହୁ ଯୋଧ-ବରେ
କରିବେ ସମର ଏଥି ମହା-ହର୍ଷ-ରୋଷେ ।
ବିଳଂବ ନ କର ଆଉ; ଏକ-ପକ୍ଷ ଏଥି
ପଡ଼ିଲେ ସମରେ ହାରି, ଏ ଘୋର-ସମସ୍ୟା

ଛିଡ଼ିବ । ଲଭିବ ବାଦ, ନିର୍ବଂଧ-ଚହଳ ।"
"ହେଉ ତେବେ," କହିଲି ମୁଁ; "ଏ ଶ୍ରମ-କରମ
ରଣର ଏ ଘନ-ଘଟା ଉଠୁ ସେ ଉଜଳି
ସଂମାନର ଇଂଦ୍ରଧନୁ ମାନବ-ଶୋଣିତେ,
ସ୍ରପାତର ଜଳ-ବେଣୀ ମୋହନ-ସୁଯଶ ।

ସୁଯଶହିଁ ହେବ ସାର । ବୀର-ମଦେ-ମାତି
କି ଲଭ ଆଂଭର ? ହାରି, ହରାଇବୁ ମାନ;
ଜିଣି, ହେବୁ ଆତ୍ମଘାତୀ, ନିର୍ମମ-ଦସ୍ୟୁତ ।
ସର୍ବଥା ନିର୍ବଂଧ ହେବ ଆକାଶ-କୁସୁମ ।"
"ସତେ ନା," ଅରୁଣ କହେ, "କେମାମଣି-ପାଶେ

ପେଷିବୁ ଉଗର; କିଂପା ନ କରିବ ସେହ୍ନ
ସଂମନ୍ତ, ଏ କଥା ଶୁଣି ? ଯାଉ ଏବେ ଚର ।
—ଯାହା ସେ କହିବ, ତୁଂଭେ ଶୁଣିବ ଆପଣେ ।”
“ବାଳକେ”, କହିଲେ ଗୋମ, ନିଷ୍ଫଳ-ବଚନେ;
ରାଜହଂସ-ବଧୂ ଯଥା ପ୍ରାଂତର-କାସାରେ

ଚଳ-ଝଂବ-ଅନୁସାରି-କିଶୋର-ଶାବକେ ।
କହିଲେ ସେ ନ ଶୁଣିଲେ କେହି । ନ କହିଲେ
ଆଉ କିଛି ସେ ରାଜନ । ଆସିଲୁଁ ବାହୁଡ଼ି;
ଦେଖିଲୁ, ଜନକ ଏହି କ୍ଷୀଣ-ଅବସରେ
ପେଷିଥିଲେ ଭିନ୍ନ-ଚର ନଳଂଦ-ଦୁଆରେ,

ଜୁଝିବାକୁ, ଦେବ କି ନା କେମାମଣି ଏବେ
ନିବଂଧେ ସଂମନ୍ତ; ଅବା ସଂତାନ-ସେନେହେ
ନିଜ-ନର-ଇଚ୍ଛେ କରି ରକ୍ତିମ-କପୋଳ
ହେରିବ ନଳଂଦ-ଶିଶୁ ରଣ-କୋଳାହଳେ ।
ଭେରୀ-ନାଦେ ଆଦ୍ୟ-ଚର ନଳଂଦ-ଦୁଆର

କଲେ ବିକଂପିତ; କିଂତୁ ନ ଶୁଣିଲେ କେହି ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ସେ ଆଘାତିଲେ ବୀର-ପଦାଘାତେ ।
ନ ଫିଟିଲା ସେ ଦୁଆର; ଶୁଣିଲେ ଭିତରୁ
ପ୍ରଚଂଡ-ତାଡ଼ନେ କେହି ନିଷେଧିଲେ ତାରେ
ଆସିବାକୁ ସେ ଦୁଆରେ । ତୃତୀୟଟି ତହୁଁ

ଦେଖିଲେ, ଫିଟିଲା ଦ୍ୱାର; ଆସିଲେ ରମଣୀ,
ଅସ୍ତ୍ର ସେ ହାଳକ-ନାରୀ; ଧରି କେଶ ତାର,
କଂକାଳ-କପୋଳେ ଦେଲେ ମୁଷ୍ଟି-ଚପେଟିକା;
ବାଯ୍ଯୁ-ପରି ହେଲା ସେହ୍ନ; ତଥାପି ଦେଖିଲା
ମୁକ୍ତ-ଦ୍ୱାର ଭେଦି ଥରେ ସେ ରାଜ-ନଂଦନୀ

ଗଂଭୀର-ଅଚଳ-ତେଜେ ଉପେକ୍ଷ୍ୟ-ସାଧନେ
ବ୍ରତୀ । ଦୁଇ-ପାଶେ ଦୁଇ-ମହା-ସେନା-ଶ୍ରେଣୀ,
ନାହିଁ ସେ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କଲେ । ଦଶିଲା ସେ ବାଳା,
ଦଶଇ ଯେସନ ଯେବେ ପ୍ରପାତର ପାଦେ
ସିଂଧୁଭେଦି-ଗିରି-ବାହି-ଗିରିନଦୀ-କଂପେ

ଉଠେ ଉଚ୍ଚ-ଶାଳ-ତରୁ; ଉଠଇ ଝଟିକା
ବିଶାଳ ସେ ଗ୍ରାବ-ଚୂଳେ; ପୂରି ଗିରି-ନଦୀ,
ଅଂଧାରିତ-ଦଶି ଭେଦି, ଝଂକାରି ପ୍ରପାତ,
ଦୁଇଆଡ଼ୁ ଚମକାଏ; ଉତ୍ତୁଂଗ ସେ ତରୁ
ନିଷ୍କଂପ-ମଣ୍ଡନେ ରହେ । ଶୁଣି ଏ ମହିମା,

ନ ହେଲା ନିବେଦ ମମ । ବଢ଼ିଲା ଉତ୍ସାହ;
ଲଭିବି, ଭଜିବି ଅବା ନିଧନ ତା’ ସେନ ।
ଶୁଣିଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମମ ଜନକ-ନୃମଣି
ହଂହେ ଯୁଝିବାର ତହିଁ କେମାମଣି ଲାଗି,
ବର୍ମିତ ସେ କରି-ତଳ ମଲ, ଛନ୍ନମତ,

ପଚୁରେ କହିଲେ, ସେହ୍ନ ଯୁଝିବେ ଆପଣେ
ଯୁବା-ଦଳେ । ନିରୋଧିଲେ ଶୃଙ୍ଖଳ-ସାମଂତେ
ବୟସ-ବିଶ୍ୱରେ; ପୁଣି ସମର-ସଂମାନେ ।
ଦେଲେ ସେ ସଂମନ୍ତ ତହୁଁ ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ-ଯୁଦ୍ଧେ ମମ
ବହୁ-ଆପ୍ୟାୟିତ-ଭାଷେ ଅନିଚ୍ଛା ନିବାରି,

ବାଷ୍ପ-ଶୋଣା-ନେତ୍ର-ଯୁଗେ । ସଂଗେ ସଂଗେ ତହୁଁ
ବୀର-ଯୋଧେ ଏକେ ଏକେ ଉଠିଲେ ସତେଜେ,
ଉଚ୍ଚାରିଲେ ବୀର-ସନ୍ଧା; କରିବେ ସେ ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ,
ନିବଂଧର ଦାବି ସେନ, ଯାବତ ନିଧନ ।
ନଳଂଦ ଆବରି ତୁଂଗ-ଉଦ୍ୟାନ-ପ୍ରାଚୀର

୫୬୬ । ବାଷ୍ପଶୋଣା = ଅଃସନ୍ନ କ୍ରଂଦନରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ।
୫୬୮ । ସନ୍ଧା = ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ୫୬୮ । ମଲଂବା = ଧାତୁପତ୍ର ।

ଯାବତ, ତାବତ ଶୋଭେ ରମ୍ୟ-ସମ-ଭୂମି
ମର୍ମର-ତୋରଣ-ତଳେ ମାଧବ-ସୋହାଗେ;
ଉପବନ-ବନସ୍ପତି-ସୁମନ-ବିତାନ
ଶୋଭେ ଶୁଭ୍ର-ସିତ-ସ୍ତରେ । ମର୍ମର-ସୋପାନେ
ରଜତ-ଦେହଳୀ-ପରେ ରଜତ-କପାଟ

ରୁଦ୍ଧ ଏବେ, ଯେଣୁ ଚୂଲେ ଜ୍ଞାନ-ଗରବିଣୀ
ମୈତ୍ରେୟୀ-ଗରବେ ନାରୀ । କୋମଳ-ତପନେ
ପୀଡ଼ିତ-ମଳିନା ଯହିଁ ଝଲସେ ନୟନ ।
ଏହି ସେ ପ୍ରାନ୍ତରେ ସାରା-ସକାଳ-ପହର
ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ-ରଙ୍ଗ-ଭୂମି-ଖୁଣ୍ଟ ପୋତିବାରବେଳେ

ମୁଖର ଧାଇଁଲେ ଜଣେ । ଅଗ୍ରଭାଷି-ବନ୍ଦୀ
ବଖାଣି ବୀରତ୍ୱ-ଗାଥା, ସମର-ସନ୍ଦେଶ,
ଶତ୍ରୁ-ନିନ୍ଦା, ମିତ୍ର-ସ୍ତବେ କଲେ କୋଳାହଳ;
ନଦୀ-ଜଳ-କଳେ ଯଥା ମିଶଇ ପ୍ରପାତ ।
ଆସିଲା ଉତ୍ତର ଏବେ; ଦୃଢ଼-କରେ ଜେମା

ଲେଖିଥିଲେ ନିଜେ ପଂକ୍ତି ମୋହନ-ବର୍ତ୍ତୁଳ;
ଠାବେ ଠାବେ ବର୍ଣ୍ଣ-ରେଖେ ଦେଖାଇ ସ୍ପନ୍ଦନେ
ଉଦ୍‌ବେଳିତ-ଚିତ୍ତ-ବୃତ୍ତି । ବାଗ୍ମି-ଲେଖେ ଯହିଁ
ଭାବ-ରାଶି ପଡ଼େ ଝରି । ପଢ଼ିଲି ମୁଁ ଛନ୍ଦ,—
"ସୋଦର ହେ, ଜାଣିଛ ତ କି ଘୋର ଯାତନା,

କି ତୀବ୍ର ବିରାଗ ମନେ ହେଲା ମମ, ଯେବେ
ଶୁଣିଲୁ ସେ-ଦେଶ-ଖ୍ୟାତି, ଯହିଁ ନାରୀ-ପାଦେ
ଆୟସ-ପାଦୁକା ଦୃଢ଼, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଭିଆଣେ ।
ସେ ଦେଶ, ରମଣୀ ଯହିଁ ବିବାହ-ବାସରେ
ଚାବୁକେ ବିଅଇ ବରେ ଶିବ-ଉପହାର;

ଅରପିବ ମଣି ସେହି ବରେ ସେ ଆପଣେ
ଲଳିତ-ବରାଙ୍ଗ, ସେହି ଚାବୁକ-ପ୍ରହାରେ ।
ଶୁଣିଛ ତ ସତୀ-କଥା, କେମନ୍ତେ ରମଣୀ
ଜୀବନ୍ତେ ପଶଇ ସ୍ୱାମୀ-କାଳ-ଚିତା-କୁଣ୍ଡେ;
ଜୀବନେ ଗଞ୍ଜଣା ସହି ନିଠୁର-ପେଷଣ,

ସେହି ସ୍ୱାମି-କରେ, ପୁଣି ସ୍ୱାମିର ମରଣେ,
ଅକାଳେ, ଜୀବନ୍ତ-ପୁଣ୍ୟ-ରମଣୀ-ହୃଦୟ
ଧରି, ପଶେ ଅଗ୍ନି-କୁଣ୍ଡେ । ଜନନୀ ତ ପୁଣି
ଦୁହିତା-ଭବିଷ୍ୟ-ମାନ ମନାସି, ବିକଳେ
ନଦୀ-ସ୍ରୋତେ ଦିଏ ଫିଙ୍ଗି ଶୈଶବେ ଦୁହିତା;

ଚଳ-ଲକ୍ଷ୍ୟେ ଶ୍ୟେନ ଯାହା ସେ ନଦୀ-ଗରଭେ
ହରଇ ଜୀବନ୍ତେ; ତାକୁ କରି ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ,
ମହା-ଭାବ-ମନ୍ଦିର ସେ ଶିଶୁ-ହୃଦ ଚିରି,
ପିଅଇ ଶୋଣିତ-ଧାରା । ଆଜ ପୁଣି ଯେତୁ
ସଭ୍ୟତା-ବିକାଶେ ମାନେ ରହନ୍ତି କଞ୍ଚିତେ,

ଥିଲେ ଏହିପରି ଦିନେ; ନୁହେ ସେ ଦିବସ
ସୁଦୂର ଅତୀତ ଏବେ । ସମାଜ-ସଂସ୍କାରେ
ପଣ୍ଡିତ ରମଣୀ ସଦା-କାଳେ ଦେଶେ ଦେଶେ ।
ସେହି ତୀବ୍ର-ଅତ୍ୟାଚାର-ରମଣୀ-ପେଷଣ-
ଅଧିକାର ଲାଗି ଉଠେ ଗୋଳ ନିତି ଭବେ;

ନାରୀ-କଣ୍ଠ ଶୁଭଇ କି କେବେ ସେ ତହିଁରେ ?
ଏ ନାରୀ ଗଞ୍ଜଣା ଭାଳି ଏହି ଅତ୍ୟାଚାର,
ପୁରୁଷେ ନିର୍ମମ ହେଲି; ରମଣୀର ମାନେ
ଅରପିଲି ଜୀବନ ମୁଁ । ନର-ସମାଗମ
ଏଡ଼ିବାରେ ଦେଇ ମନ, ବନ୍ଧୁ ଦୂରେ ଆସି

୫୯୩ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗ ୧୮୨ ଧାଡ଼ି ଟୀକା ଦେଖ । ୫୯୫ । ପୂର୍ବେ ରୁଷିଆରେ ରୀତି ଥିଲା ଯେ ବିବାହଦିନ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଧୀନତାର ଚିହ୍ନସ୍ୱରୂପ ସ୍ୱାମିଙ୍କୁ ଚାବୁକଟିଏ ଉପହାର ଦେଉଥିଲା । ୫୯୮-୬୧୦-ଏହି ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ସତୀଦାହ ଓ କନ୍ୟାହତ୍ୟା ପ୍ରଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରା ହୋଇଅଛି ।

ରମଣୀ-କଳଂକ ସ୍ଥାପି, ରମଣୀ-ଭବିଷ୍ୟ
ମହନ୍ତ୍ୱ ସାଧନ-ମାତ୍ର ପ୍ରସ୍ତର-କଳଂକେ,
କଲ ତା'ରେ ସୁରକ୍ଷିତ; ଶବର-ମାନବ
ଶରବ୍ୟ-ରମଣୀ ଲୋଭେ ନ ପଶିବେ କୋଳ,

କଲ ବନ୍ଧୁ-ଶିବ୍ର-ସିଦ୍ଧି; ଉନ୍ମତ୍ତ-ସକାଶେ
ଚଳାଇ ରମଣୀ ସେନ, ଏ ପୁଣ୍ୟ-କଳଂକେ ।
ଥିଲି ସୁଖେ । ଏଥି ଆସି ନାଗ-ଛଦ୍ମ-ବେଶେ
ପଶିଲେ ବାଳକେ; କଲେ ଏତେ ନାରଖାର,
ପୁଣ୍ୟ ଏ ଧରଣୀ; କେତେ ପ୍ରେମ-କଥା ସେଥୁ

କହିଲେ, ନ ଜାଣେ ମୁହିଁ ସ୍ୱରୂପ ତାହାର;
କି ପ୍ରେମ ସେ ? ଯୌବନର ଅବାଧ-ଭ୍ରମଣ ।
ଶୈଶବର ବାକ୍ୟ-ଦାନ ସଂକଳଚି ତହିଁ ।
କି ଅବା ସେ ବାକ୍ୟ-ଦାନ ? ଜାଣିବି କିପରି
କି ଅଛି ତହିଁରେ ? ମୁହିଁ କରିଛି କି ତାହା ?

ଅବାଧ ବାଳକେ ସେଥୁ; ରଂଗ ଲୀଳା କେତେ
ଦେଖାଇଲେ । ଜାଣ ଭାଇ, ପୁରୁଷର ରଂଗ
ଏଡ଼ିବାକୁ ପୋଷେ ମୁହିଁ ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ-ଶାବକ
ପୁରୁଷ-ଶାସନ-ଦଂଡ । ପୁରୁଷ-ଶାସନେ
ହେବ କି ନକ ସାହସିଣୀ ? ଜାଣୁଛ ତ ସିବ

ରମଣୀ-ସଂମାନ ଏଥି; ହେବ କଳଂକିତ,
ପବିତ୍ର-କରମ ମମ । ଭଣିବ କି ଖେଳ,
ରମଣୀର ପୁଣ୍ୟ ନାଶି ? ଅର୍ଜୁନ, ସୋଦର,
ଜାଣେ ମୁଁ ବିକ୍ରମ ତବ । ଏକଇ ଜନନୀ
ସ୍ତନ୍ୟ-ଶୋଣିତର ଧାର ବହେ ତବ ଦେହେ ।

କର ଯୁଦ୍ଧ ! ନ ପାରିଲେ, ନାହିଁ କ୍ଷତି ମମ;
ଯାହା ହେବ ହେଉ ପଛେ; କିଂନ୍ତୁ ହେ ସୋଦର,
ନ ହାରିବ କେବେ ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଲି ମୁଁ ଧ୍ରୁବ ।
ହେଲେହେଁ, ଜୀବନ ତା'ର ନ ନେବ ସମରେ;
ଜୀବନର ପଣେ ସେଥୁ ରଖିଛି ମୋ' ଜୀବ;

ମାତା ପୁଣି ଅଛି ତା'ର । କର ପଣ କିଂନ୍ତୁ,
ବୀର-ଧର୍ମେ ହୁଅ ତୁଷ୍ଟ । ପ୍ରଚଂଡ଼-କରମେ
କର ପ୍ରତିକାର ଏହି ହୀନ-ଅପର୍ବରେ ।
ରମଣୀ-ଆରାଧ-ଦେବୀ ଓହ୍ଲାଇ ସ୍ୱରଗୁ;
ହେଲେ ଯାହା ଇଣେ ତବ ।
ତୁମ୍ଭେ ଏକା ଭବେ

ପୁରୁଷ-ଶରୀର ବହି, ରମଣୀ-କରମେ
ଢାଳିବ ପରାଣ; ହେବ ଯଶ-ସଉରଭେ
ରମଣୀ-ଦେବତା ପୁଣି ମହାସ୍ତ୍ର-ଭବିଷ୍ୟେ ।
ପୁଣ୍ୟ ତବ ରଣ-ସାଜ ପ୍ରତିକୃତି-ସନେ
ରମଣୀ-ସମାଜେ ପୂଜା ପାଉ
କାଳେ କାଳେ ।

ଶ୍ୟେନ-ପକ୍ଷି-ସମ ଏହି ପୁରୁଷ-ତସ୍କରେ
ନହେଲେ ଅପସୃତ; ଏଥି ରମଣୀ-କପୋତ,
ଜାଗିବେ ନବୀନ-ସୁତେ; ହେବେ ବଳବନ୍ତ;
ଏ ମହା-ରମଣୀ-କୁଳ ଏକେ ଏକେ କ୍ରମେ,
ରମଣୀର ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ, ପୁଣି ରମଣୀ-ମହତ୍ତ୍ୱ

ଅରଜିବେ ଉଦ୍ଧରିଲେ । ବଢ଼ି ପୁଣି କାଳେ,
ସଂତାନ-ଜନନୀ ବୋଲି ପରିଚିତ ସେଥୁ,
ହେବେ ସେଥୁ ଆତ୍ମବଳେ ଦୃଢ଼ ଆତ୍ମଜୀବୀ;
ଜ୍ଞାନ-ଦେବୀ-ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବେ ଜଗତେ;
ବାଣିଜ୍ୟ ବିଜୟୁ ଦୁହେଁ ଆଦର୍ଶ ସେ ଜ୍ଞାନେ

ସିଂଚିବେ ଅମୃତ ଭବେ; ଉଠିବ ପଲ୍ଲବ
ଦେଶେ ଦେଶେ ଜ୍ଞାନ-ତରୁ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ-ପ୍ରସୂନେ;
ସେ ଜ୍ୟୋତି ସେ ସଉରଭ ସ୍ୱାଧୀନ-ବିତାନେ
ଉଦ୍ଭାସିବ ବିଶ୍ୱ-ସାରା; ବିଶାଳ ସେ ବିଶ୍ୱ,
ମୈତ୍ରୀ-ପ୍ରୀତି ଦୁଇ, ପ୍ରାଂତ-ଭୂମି ଯା'ର

ଉଜ୍ଜଳ ରଖିବ ଗୀତେ ଅନଂତ-କାଳରେ ।”
'ପ୍ରକାଶ ଆଉକି' ବୋଲି ଲେଖିଛୁ ପତ୍ରଂରେ,
ଦ୍ରୁତ-ଦ୍ରୁତ-ଲେଖମାଳ ଆବେଗ-ଲେଖନେ,
“ଦେଖ ହେ, ଶିଖରେ ତବ ବିଶ୍ୱାସ-ଘାତକ
ନାହାଂନ୍ତି ତ ? ଅଂତେ ଏଥି,
ମନେ ହୁଏ ସତେ,

ସରବେ ବିଶ୍ୱାସ-ଘାତୀ । ନାହିଁ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ
କା'ହିଁ ମନ । ଦୁଇ-ଭୁଜ-ସମ ଥିଲେ ଯେତ୍ତ,
କଟିକଂଟି ଅପସ୍ମର;—ତହୁଁ ସୁଣି ଏହି
ନର, ମହାମାୟା-ରୂପେ ! ମନେ ହୁଏ ଏବେ,
ସୁଖେ ଥିଲେ ଗୃହେ ନାରୀ ।
ଏ ନଳଂଦେ ଆସି,

ଛଦ୍ମ-ନର-ଅବରୋଧେ ! କି ବିପଦ ସତେ !
ଆଶ୍ୱାସନା ମନ କିଂଭୁ ସେହି ମୁଗ୍ଧ-ଶିଶୁ,
ସେହି ଛଦ୍ମ-ମତ ଯାହା ଧରିଥିଲା ଗର୍ଭେ;
ନ ହେବ ଫେରାଇ ତା'ରେ; ବଢ଼ିବ ସେ ଶିଶୁ
ମମ ଆଦରଶେ ଏଥି । ମାନସ-ଜନନୀ

ହେବି ମୁଁ ଭାବନେ ତା'ର । ଜ୍ଞାନର ଗରବେ
ଭଜିବ ସେ ମୋତେ । ଆଜ ଧରିଥିଲି ତା'ରେ
କୋଳେ, ଶୋଇ ଶେଯେ ମମ । କର-ପଦ୍ମ ତା'ର
କୋମଳ-ଲତିକା-ସ୍ନେହେ ଧରି ବକ୍ଷେ ସୁଖେ,
ହେଲି ଆତ୍ମହରା, ଗଲି ବିସୋରି ସେ ମୁଖେ

ବିରାଗ ପରାଣେ ମମ । ବିଦାୟ ସୋଦର ।”
ବିରମିଲ, ପିତା-ତହୁଁ କୁକୁ-ଦୃଢ-ସ୍ୱରେ,
“ଦୁର୍ଦମ ହେଲେହେଁ ବାଳା, ଉଚିତ-ବେଳରେ
ବସିବ ରାଜନ-ସନେ ରାଜ-ସିଂହାସନେ;
ନ ଟଳିବ ଦେଶ-ନାଦେ ଆପଦେ ବିପ୍ଳବେ;

ସିଂହିକା-ସଂପଦେ ହେବ ଏର-ପ୍ରସବିନୀ ।
କି ବୁଝିବ ଏ ରହସ୍ୟ ? କହିଲ ହେ ଭୁଂରେ
ପ୍ରେମର ଖ-ପୁଷ୍ପ ଲୋଭି; କାଲ୍ପନିକ ଯା'ର
ସୌରଭେ ଲାଗଇ ନିଶା, ହୁଏ ବୁଦ୍ଧି ବଣା ।
ସୌଖୀନ-ଅଳସେ-ସୁଖେ ରଜୁ-ପ୍ରଶାସାରେ

ବୃଦ୍ଧ ସେ ନୃପତି ରୋମ ଜଡ଼ିତ ନିରତ ।
ଦେଖ କିଂଭୁ ଯଥାଯଥ । ବନ୍ଦେ ଗୁରୁ-ଭାର
ନର; ରମଣୀ ତା' ନେଲେ କାଢ଼ି, ଯିବ ଟଳି
ଭୁଜାଦଂଡ; ସ୍ଥିର କିଂଭୁ ଜାଣ ଏ ଜଗତେ;
ଆହରଣ ନର-କର୍ମ, ରଂଧନ ନାରୀର;

ବାହାରେ ମାନବ ଭ୍ରମେ, ଭବନେ ରମଣୀ;
ରଣ-ରଂଗେ ଖେଳେ ନର, ଗୃହ-କର୍ମେ ନାରୀ;
ମସ୍ତିଷ୍କେ ମ ନବ ଗୁରୁ; ହୃଦୟେ ମାନବୀ;
ଆଦେଶ ପୁରୁଷ-ବ୍ରତ, ପାଳିବେ ସୁଂଦରୀ;
ଏଥୁ ଆନ ସବୁ ଭବେ ଅପଳାପ-ସାର ।

ଜାଣ ଧ୍ରୁବ ଏ ଜଗତେ ଅ-ବଶ-ରମଣୀ
ବିଡ଼ଂବନା ଅତି; କେମା ବାତ୍ରୁତ-ବୟସୀ,
ଧରି ତା'ରେ ସୁଶାସନେ କର ଆତ୍ମ-ବଶ;
ନ ହେଉ ସେ ନଂଡି-ରୂପେ ବନ୍ଦିତ ଏ ଭବେ;
ହୋଇ ଯାହା, ଗୁଡ଼ ନାରୀ ସଂତତି-ଲାଳନ,

ବୁଲିବେ ବଜାରେ ଡାକି ନାରୀ-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ମାନ ।
ଶୁଣଇ, ରୂପସୀ ସେହୁ; ସେହି ଗୁଣେ ତା'ର
ସଂଭବ ଶାସନ । ନାରୀ, ନୁହେ ନର-ସମ;
ସ୍ୱବାହୁ-ବାସରୁ ନାରୀ ଦିନୁ ଦିନ ଭବେ
ବଦଳଇ । ଦେଖୁ କୋଳେ ଦୁଇ-ମୁଗ୍ଧ-
ଶିଶୁ,

ଯିବ ଉଡ଼ି ଏ କିଶୋର-ଚପଳ-ଭଙ୍ଗିମା ।
ରମଣୀ-ରମଣୀ-ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଫୁରଇ ଜଗତେ
ଜନମାଇ ଶିଶୁ, ପାଳି ନିସର୍ଗ-ବିଧାନେ ।"
କହିଲେ ଏସନ ରାଏ ପରୁଷ-ଭାରତୀ;
ସ୍ୱଦାସ୍ୟ ମାଗିଲି ମୁହିଁ, ଦେଖି ମଧ୍ୟ-ଦିବା ।

ପଢ଼ିଲଇଁ ପୁଣି ଥରେ ଜେମା-କର-ଲେଖ;
ପଡ଼ିଲା ନୟନ ମମ କ୍ଷୁଦ୍ର-ସେହି-ବାକ୍ୟେ,
ଲେଖା ଥିଲା ଯହିଁ, 'ତା'ର ନ ନେବ ଜୀବନ ।'
ପଡ଼ିଲା ମନରେ ତହୁଁ, ସେ ପ୍ରଭାତ-କଥା,
ଶୁଭିଲା କାନନେ ଯେବେ, 'ଯାଅ, ଅନୁସର

ଆତ୍ମ-କଳ୍ପନାର ପଥ, ଲଭିବ ମୁକର ।'
ଭାବିଲି, କହିଲେ ଯାହା ବୃଦ୍ଧ ସେ ରାଜନ;
ଭାବିଲି, କେସନେ ଏହି ଘଟିବ-ନିବଂଧ;
କି ହେବ ତା, ଫଳେ ? ତହୁଁ ଉଇଁଲା ମାନସେ
ଅଭିଶାପ-ଛଳେ ସେହି ଭବିଷ୍ୟ-ଭାରତୀ,

କହିଲେ ଯା' ଅଭିରୂସା, 'ଏ ବଂଶେ ଯୁଝିବେ
ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀପୁଂ-ସଂଗେ ଦିନେ; ହାରିବେ ସେ ରଣେ ।'
ସ୍ୱହୁଁ ସ୍ୱହୁଁ ଭୂତାବେଶ ଯୋଡିଲା ପଲକେ;
ସେ ରାଜା, ସେ ସେନାବାସ, ସେ ନାରୀ-ନଳଂଦ,
ହେଲା ଇଂଦ୍ରଜାଲ-ପରି; ମଣିଲି ଅଛଇ

ପୁରାଣ-ବର୍ଣ୍ଣିତ-ବୀର-ଭୀମାର୍ଜୁନ-ସନେ
ମାତି ରଣ-ରଂଗେ ମୁହିଁ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରେ ଅବା !
ସ୍ୱପନେ ରହିଲି କ୍ଷଣେ; ଭାଂଗିଲା ସ୍ୱପନ ।
ଦେଖିଲି ମଧ୍ୟାହ୍ନେ, ଶିରେ ରଜୁ-ରଶ୍ମି-ରେଖା,
ସଜ୍ଜିତ ସେ ରଂଗ-ଭୂମି ! ଆବରି କଂଚୁକେ

ଅପଦନେ, ବର୍ହଶିଖ-ଶିରସ୍ତ୍ରାଣେ ଶିର,
ପଶିଲୁ ରହିଲୁ ଯହିଁ ଭେରୀର ଇଂଗିତେ;
ସଂଯତ-ବୀର, ପ୍ରତିପକ୍ଷ-ସଂଯତ ।
ବାଡ଼-ପାଖେ ଭେରୀ ଏବେ, ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଯଥା
ରୁଦ୍ଧ-ଦରୀ-କୋଳେ, ବାଜେ-ଏହି ଶୁଭେ, ପୁଣି
ତିର୍ଯ୍ୟକେ ଉଠଇ ଧ୍ୱନି ଗଂଭୀର-ଆରବେ ।

ଶୁଭିଲା ତକ୍ଷଣେ ଅଶ୍ୱ-ଖୁର-ଶବ୍ଦ ବାଜି,
ଦିଶିଲା ଉନ୍ନତ-ମୁକ୍ତ-ଶୂଳ-ରେଖା ନାଚି
ଗଗନର ନୀଳ-ପଟେ । ସାଧି ସାଧୀ ତହୁଁ
ଭେଟିଲେ ସଂଗ୍ରାମ-ରସେ । ସ୍ୱହୁଁ ସ୍ୱହୁଁ
କ୍ଷଣେ

ବାଜିଲା ଦାମାମା, ତୁରୀ, ଶିଂଗା, ରଣ-ଭେରୀ;
ତାଂଡବିକ-ଅଟ୍ଟହାସେ ଖେଳିଲା ଚଗଲ ।
ଦିବା-ସ୍ୱପ୍ନ ମୋତେ ସବୁ । ଲାଗିଲା ଯେସନ
ଭୂତ-ଯୋନି-ସ୍ୱପ୍ନ-ରଣେ କାଟୁଅଛି କାଳ ।
ମିଶିଗଲେ ସାଧୀ ସାଦୀ; ତୁରଂଗ-ବାଜି-କୁଳ

ପଶୁଂଥି-ମଦେ ଉଠି ଦୁଇ-ପଦ-ଭରେ,
ରଚିଲେ ତାଂଡବ; ଶୂଳ ଶତ-ବହ୍ନି-ଖଂଡ
ହେଲା ବାଜି ଶୂଳେ । କାହିଁ ଶୂଳେ ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ
ସ୍ଫୁଲିଂଗ ଉଗାରି, କଂପେ । ଶୂଳ-ମୁନେ ବର୍ମ
ଝନ୍ଝନେ ଉଗାରି ବହ୍ନି, ହାସିଲା ମେଦିନୀ ।

ଶିର ଦଂଭେ କେତ୍ତୁ ଖାର ଅଚଳ ଅଟଳ,
ଫର୍ଯାଣେ ପଡ଼ କେ ଉଠେ, ଶଶବ୍ୟସ୍ତ ଅତ;
କେତ୍ତୁ ଚଳେ ପଡ଼, ପୁଣି ଉଠଇ ପ୍ରଯାଣେ;
ଅଶ୍ୱ-ସନେ ପଡ଼ ଖାର ଯାଏ କେତ୍ତୁ ଗଡ଼ ।
ବଶାଳ-ତରଣୀ-ସମ-ଅରୁଣ-ସନ୍ନଧି

ଦୁଇ-ଖାରେ ବରଷନ୍ତ ତୀବ୍ର-ଘାତେ ଶୂଳ,
ଚଂଡାଂଶୁର ଅଂଶୁ-ସମ ନଦାକ୍ଷ-ମଧାହ୍ନେ ।
ବଳ ଚତୁଁ ଖାର-ଘାତ ଅରୁଣ ଆପଣେ
ପେଶଂତ ଶ୍ରାବଣ-ଧାରା-ପ୍ରପାତେ । ସତେ କ
ବଂଶ-କରେ ଦଶାନନ ଯୁଝେ ଏକାବେଳେ ?

ମିଶା ମିଶି ଦୁଇଦଳେ, ସେ ଖାର-ଅରୁଣ,
ଚପଳା-ଖେଳନେ ଯାଏ ଖାରୁ ଖାର ଭେଦ;
ଯହିଁ ଚହିଁ ପ୍ରତ୍ୟାଚେ ସେତ୍ତ ସେ ଅରୁଣ ।
ମୂଷଳ ସାଯୁକ ଭଲ୍ଲ ଶୂଳର ପ୍ରହାରେ
ବର୍ମ-ଚର୍ମେ ବାଜ ଉଠେ ଝକ ଝକ ବହ୍ନି;

ସ୍ଥୂଳଂଗେ ବଦାର ତପ୍ତ-ଆୟସ-ଶଳାକା
ଆୟୁସ-ଆସନେ ପୁଣି ଆୟୁସ-ମୁଦ୍‌ଗରେ
କର୍ମକାର-କର୍ମଶାଳେ ଶବଦ ଯେସନ,
ଦୃଶ୍ୟ ପୁଣି, ତେସନ ସେ ରଣ-ରଂଗ-ଭୂମି ।
ଶତ-କର୍ମ-ଶାଳ ବଳ ପାପ୍ତ-ବହ୍ନି-କେତେ

ଆୟୁସ ଆଘାତ-ଶବ୍ଦେ ଉଠଇ ଝଲସି ।
ମଣିଲ ମୁଁ ଆଚଂବତେ ସଂଭବେ କ କେବେ
ନଗାଢ଼ ଏ ଖର୍ବ-ତନୁ-ରୋମ-ନରବର,
ଅରୁଣ ତନୁଜ ତାର; ହେଲା ଯେବେ ଏହା,
ଜନମା-ଶକଣ୍ଡ ବହୁ ଫୁଟଇ ମାନବେ ।

ଅର୍ଧ-ସ୍ୱପ୍ନେ ଥିଲ ମୁହିଁ, ଘୁହିଁଲ ଅପାଂଗେ,
ଦେଖିଲ ଚମକ ସ୍ୱର୍ଣ-ପ୍ରାସାଦ-ଅଳିନ୍ଦ
ମାଲୋପ୍‌ଳ-ରୁଚ-ନାସ୍ତା-ନୟନ-ନକରେ
ଅଂଚଳ-ବତାନ-ମେଳେ ଜବତ କ ସତେ ?
ମର୍ମର-ବଗ୍ରହ-ସମ-ନାସ୍ତା-କୁଳ ଭେଦ,

ବଶେ ଭୁଂଗ-ଶିର ଚହିଁ; ଘୁଂଦ, ଦୁର୍ଗାବତୀ,
ଦୁଇ-ପାଶେ ଭୁଂଗ-ଶିରେ ମର୍ମର-ବଗ୍ରହେ,
କୋଳେ ଧର ମତ୍ତ-ଶିଶୁ, ଉଭା କେମାମଣି,
ଦେଖିବାରେ ବର୍ମ-ଚର୍ମ-ପୀନ ଏ ତାଂଡବ ।
ଶିରେ ଶୋହେ ମଥାମଣି; ଝଲକେ ଯେସନ

ବମଳ-ଅଗସ୍ତ୍ୟ-ବକ୍ଷ ଶାରଦ-ନଭସେ
କୋମଳ-ଖାଚନେ ସତେ ବଶ୍ୱ-ବଇଭବେ ।
 କୋମଳତା ନାହିଁ କଂଭୁ କେମାମଣି ହୃଦେ;
ଦୃଢ଼-ଲକ୍ଷ୍ୟ ସେତ୍ତ, ବଡ଼-ନର୍ମମ-ପରୁଷ ।
ହେଲେହେଁ, ଅଛୁ ସେ ଘୁହିଁ ମୋରେ
 ରଣ-ଭୂମେ ।

ହେଲା ମନେ ଯୁଝିବାର ଦେଖୁଅଛୁ ବାଳା,
ଦେଖୁ ସେ ପତନ ମମ ଏ ରଣ-ସଂରଂଭେ ।
ଦେଖୁଁ, ଅସି ହେଲ ଯହିଁ ପୀବର ସଂଗ୍ରାମ
ବାଜେ ତୀବ୍ର-ମଦେ । ଘୁହୁଁ ଭଲ୍ଲ-ମୁନେ ମମ,
ପୁଣି ଋକ୍ଷଧ୍ୱଜ-ଶୂଳେ, ଦୁଇ-ମହା-ବୀର

ପଡ଼ିଲେ ସମରେ । ସ୍ୱପ୍ନ-ସୁଖେ ମଣିଲ ମୁଁ
ସିଦ୍ଧ ଏତ୍ତପର ଦ୍ୱଂଦ୍ୱ ଆଚର ସଗର୍ବେ,
ଅର୍ଧ-ଭୁତାବେଶେ ପୁଣି ଅର୍ଧ-ଜାଗରଣେ ।
ଦୂରୁ ଦେଖି ମହାକାସ୍ୟ-ନୃପତ୍ତ-ନଂଦନ,
ନଦ୍ରୋତ୍‌ଥିତ-ମୁଖ-ସମ-କୁଂଚତ-କପାଳେ

୮୦୧ । ଘୁଂଦ — ଅହ୍ମମଦ୍ ନଗର ରାଣୀ ଘୁଂଦବୀ ଆକବରଂକ ସେନା ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟସର୍ଗ ୧୦୪ଧାଡ଼ି ଟୀକା ଦେଖ ।

୮୦୪ । ପୀନ — ସ୍ଥୂଳ । ୮୧୩ । ପୀବର — ସ୍ଥୂଳ (ଘନ) ।

ଆସିଲେ ସେ, ଲକ୍ଷି ମୋରେ, ଭେଦ ବୀର-ସଙ୍ଘ ।
ପଥେ ତା'ର ଅଶ୍ୱବରେ ମହା-ସାଦ-ସବୁ
ପଡ଼ିଲେ କଂପନେ ତଳେ ଗୁରୁ-ଅସି-ଘାତେ;
ଆସିଲା ସେ, ଆସେ ଯଥା ବୈଦ୍ୟୁତ-ପ୍ରଭାବେ
ଘୂର୍ଣ୍ଣୀ-ବାତ-ସ୍ତଂଭ କେବେ
ନିଦାଘ-ବାସରେ

ଚୂରି ଗୁଳ୍ମ-ଚୂଡ଼ା, ଶୋଷ ପଲ୍ୱଳ କାସାର,
କଂପାଇ ଦୀର୍ଘିକା, ମୂଳେ କୁମୁଦ କହ୍ଲାର
ଉପାଡ଼ି, ପ୍ରାଂତର-ଭୂମି ନିବଡ଼-ତମସେ
ଅଂଧାରି, ଭେଟଇ ବନ, ଉପାଡ଼ଇ ଲତା
ଧରି ମୂଳେ ବନସ୍ପତି, ଘୋର-ମଡ଼ମଡ଼େ

ଭାଂଗେ ଶାଖା ମହା-ଦ୍ରୁମେ, ଛୁଇଁ ଶିଳା-ରାଶି,
ଉଠାଇ ନିକ୍ଷେପେ ଦୂରେ, ଧ୍ୱଂସେ ଖଳବାଟ;
ଭୂକଂପ ଉପୁଜେ ଯବା ମେଦିନୀ-ଗରଭେଁ !
ଝଳେ କୃଷୀବଳ, ପୁଣି ଉଷରେ ଗୋପାଳ,
ଆତଂକେ ପ୍ରମାଦ ଗଣେ । ତେସନ ଅରୁଣ

ରଂଗ-ଭୂମେ, ମତ୍ତ-ଗଜ ସେ କଦଳୀ-ବନେ,
ନ ହୁଏ ନିରୋଧ ପଥେ । ଦେଖି ପାରିଜାତ,
ପରାଣୁ ଅଧିକ ଯେଣୁ ମଣଇ ସେ ମୋତେ,
ପଶିଲେ ପୁରତେ ମମ; ରୋଧି ଦୃଢ଼ ଲକ୍ଷ୍ୟ,
ପଡ଼ିଲେ ଅରୁଣ-ଘାତେ । ଋଭୁଧ୍ୱଜ ତହୁଁ

ଧରି ଶିରସ୍ତ୍ରାଣେ ଶୋଣା-ମନ୍ତ-ଚୟ ଚ୍ଛଟ
ଭେଟିଲେ ଅରୁଣ । ଦୃଢ଼, ଚଂଚଳ, ସବଳ,
ଶସ୍ତ୍ରେ କଉଶଳୀ, ବୀର; ପଡ଼ି ଦୃଢ଼ତରେ,
ନ ସହି ସେ ଚଂଡତର ଅରୁଣ-ତାଡ଼ନ,
ପଡ଼ିଲେ । ତୁରଂଗ ଗୁଳ ପଶିଲି ମୁଁ ତହୁଁ ।

ବୀପିର ତାପନେ ମମ ଧମନୀ-ଶୋଣିତ
ଚହଲା ଉତ୍ସୁ; ହାତେ ହାତେ, ଝଡ଼୍‌ଗ ଖଡ଼୍‌ଗେ, ପୁଣି
ତୁରଂଗେ ତୁରଂଗେ, ଦୁହେଁ ରହିଲୁ ନିମିଷେ ।
ଶେଷେ ମୂର୍ଚ୍ଛି ତୀବ୍ର-ନାଦେ ଘୋର-ପ୍ରହରଣେ
ହାଣିଲି; ଝଲସି ଖ୍ୟାମ-କରବାଳ ମମ

ପଡ଼ିଲା ଅରୁଣ-ଶିରେ; କେକୀ-ପିଚ୍ଛ-ଚୂଡ଼ା
ଛୁଇଁଲା ମାଟିକ ତା'ର, ଦେଖି ସେ କୌଶଳ
ଅର୍ଦ୍ଧ-ଭୂତାବେଶ, ଅର୍ଦ୍ଧ-ସତ୍ୟ ଆବରଣେ
ହେଲି ତହିଁ ଆତ୍ମହରା । ଅଲକ୍ଷ୍ୟ-ତାମସ
ରୋଧିଲା ନୟନ, ମୂର୍ଚ୍ଛି ପଡ଼ିଲି ଭୂତଳେ ।

ଗୀତ

ଥୋଇଦେଲେ ଆଣି ମୃତ-ବୀର ଘରେ,
ଶୋକେ ବୀରବାଳା ବିଳାପ ନ କରେ ।
ନିରେଖି କହିଲେ ପରିବାସୀ-ଜନ,
'କାଂଦିବେ ରମଣୀ, ନ ହେଲେ ମରଣ ।'
ପରଶଂସି ତହୁଁ ଆରଂଭିଲେ ଧୀରେ,
'ପୀରଷ୍ଟ-ଭଞ୍ଜନ', କହିଲେ ସେ ବୀରେ,
'ବାଂଧବେ ବିଶ୍ୱାସୀ, ମହତ-ଅରାତି',
ନ କହିଲା କିଛି, ନ ଟଳିଲା ସତୀ ।
ପରିବାସୀ କେହି ଉଠିଣ ଆସ୍ଥାନୁ,
ଧୀରେ ଗଲେ, ଯହିଁ ମୃତ-ବୀର-ତନୁ
କାଢ଼ି ମୁଖ-ବାସ, ଦେଖାଇଲେ ମୁଖ,
ତେବେହେଁ ବିଳାପେ ନ ଫିଟିଲା ଦୁଃଖ ।
ଧାତ୍ରୀ ପରିବାସୀ, ବରଷ ନବତି,
କୋଳେ ଦେଲା ଆଣି ତା ଶିଶୁ-ସନ୍ତତି,
ଶ୍ରାବଣ-ଧାରରେ ବହିଲା ଲୋତକ,
କାଂଦିଲା, 'ତୋ ଲାଗି ଏ ଜୀବ ସୁତକ !'

—o—

ଷଷ୍ଠ ସର୍ଗ

ଥିଲା ସ୍ୱପ୍ନେ; କି ଯେ ତାହା ନ ଜାଣଇ ମୁହିଁ,
ଜୀବନ-ମରଣ-ସନ୍ଧି ସ୍ୱପ୍ନ-ଜାଗରଣ,
ଦେଖି ସବୁ ଦେଖି ନାହିଁ; ଶୁଣି ନ ଶୁଣିଛି;
ତଥାପି ମୁଁ ଲୋକ-ମୁଖେ ପରେ ବହୁ-ବାର
ଶୁଣିଛି ବର୍ଣ୍ଣନା କେତେ; ଜୀବନ୍ତ-ପ୍ରଚଣ୍ଡ

ହୋଇଛି ତହିଁରେ; ତେଣୁ କହୁଚି ବଖାଣି ।
ଲାଗିଲା ସ୍ୱପନେ ମୋତେ; ଶ୍ରୁତି-ପ୍ରଗତିରେ
ଜାଣିଲଇଁ ପରେ ଦୃଢ଼େ, ବିପଦୁ ବିପଦେ
ଗଲା ଏ ଅଦ୍ଭୁତ-ଲୀଳା । ଆନ୍ତ ପକ୍ଷ ଯେବେ
ହେଲେ ହୀନ ପରାଜୟେ, ଉଠିଲା ଚହଳ—

ନହତ ସେ ରାଜସୁତ, ଜେମାର ପ୍ରଣୟୀ ।'
ଶୁଣି ପିତା, ଖରେ ଆସି, ପଶି ରଙ୍ଗ-ସ୍ଥଳୀ,
ଫେଡ଼ି ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ ମମ, ଲୋଟି ଧରାତଳେ,
ବର୍ମାବୃତ ବପୁ ମମ ଦେଖିଲେ ନରେଶ ।
ବାହୁନ ତା' ଶୋକାଗ୍ନିଣୀ, ଆସେ ମନ୍ତ ପଛେ ।

ଉଚେ ତେଣେ ହର୍ମ-ଚୂଳେ ବସି ଜେମାମଣି,
ଶୋକାଗ୍ନିଣୀ ଧରି କୋଳେ, ବିଜୟ-ସଂଗୀତ
ଗାଇଲେ । ଅସୁର ନାଶି ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ,
ଶ୍ରୀମ-ଲାସ୍ୟେ ଗାଏ କି ସେ ତାଣ୍ଡବିକ ଗୀତ!

ଗୀତ

(ଆଜି) ଯାଇଛି, (ଆଜି) ଯାଇଛି, (ଆଜି) ଯାଇଛି,
ଯାଇଛି, ରମଣି, ତବ ବୈରି-ଗରବ ସେ;
(ବଡ଼) ମନ୍ଦ-କରମ କରି, ଛଦ୍ମ ପିଶୁନ ଧରି,
ପଶି ହତ ରଣ-ରଭସେ ।
ଲୁଚି ବସୁଥିଲେ ନର ରମଣୀର କରମେ,
ପଡ଼ିଥିଲା ମଂକ୍ଷଟିଏ ଆହା କବା ସରମେ ।
ଉଠିଛି ସେ ଭୂମି ଭେଦି, ବଢ଼ିଛି ବିପଦ ଛେଦି,
ମେଲି ଦେଖ କେସନେ ବିରଣେ ?
(ଆଜି) ବିସାରି ବିଶାଳ-କାୟା, ବିଶି ବିଶି ଡାଳ ଗୁଚ୍ଛା
ଶତ ଶାଖେ ତପନେ ହସେ । ୧ ।
ଆସିଲେ ପୁରୁଷେ ଏଥି ଦେଖିଲେ ସେ ପାଦପ,
ରମଣୀର ଲୁହ-ଧାରେ ଜିଅନ୍ତଅଛି ବିଟପ,
ଶୁଣିଲେ ମର୍ମର ତହିଁ, କିଛି ସେ ବୁଝିଲେ ନାହିଁ,
ହେଲେ ଭୋଳ କି ରଙ୍ଗ-ରସେ ।
(ସେତୁ) ଦେଲେ ଚିହ୍ନ କାଟିବାରେ,
ପକାଇ ଥାଆନ୍ତେ ତାରେ
ଆପଣେ ପଡ଼ିଲେ ଏବେ ସେ । ୨ ।
କାଠ-କଟା-ରୂପେ ବନେ ଆସି ଧରି କୁଠାର;
ତରୁ ଦେଖି ହରଷିତେ କଲେ ସେତୁ ବିଚାର,
ଡାଳ କରି ଜାଳ-କାଠ, ପଟାରେ କରି କବାଟ,
ଶେଣି ଲୁଅ କେତେ ହେବ ସେ ।
(ପୁଣି) ନଉକା ପଲଙ୍କ ପରେ
କରି, ନର-ବ୍ୟବହାରେ
ଲଗାଇବେ କେତେ ହରଷେ । ୩ ।
ହାଣି ସେ ପାଦପ ଏବେ ହାଣି ହେଲେ ଆପଣେ,
କାଠେ ଥିଲା ବଜ୍ରଶିରା ଜାଣିବେ ସେ କେସନେ ?
ଭାଙ୍ଗିଗଲା ଗୁରୁ-ଘାତେ ଶାଣିତ-କୁଠାର ହାତେ,
ଲୁହା ଭେଦି ପଶିବ କି ସେ ?
(ପୁଣି) ଭାଙ୍ଗିଗଲା ବାହୁ-ବଳ ଭେଦିଲା ପଞ୍ଜର-ହାଡ଼
ପଡ଼ିଗଲେ ସେତୁ ବିରସେ । ୪ ।
ବଢ଼ିବ ପାଦପ ସହି ଗ୍ରୀଷମର ତପନ,
ଜ୍ଞାନ-ଫୁଲ ଶକତିର ଫଳ ହେବ ଯତନ,
ସମୟ ପବନେ ପୂରି ଗୀତ ତାନେ ମରମରି
ବଢ଼ିଯିବ ସେତୁ ନଭସେ ।
(ତହୁଁ) ତାରାରୁ ତାରାକୁ ଡାଳ, ଧରଣୀର ଉଭିଟାଳ,
ନବଯୁଗ ଆଣିବଇ ସେ । ୫ ।

"ଦେଖ ନାରୀ-କୁଳ, ଏବେ ପୁଣ୍ୟ ଏ ନଳଂଦ
ସୁରୁଷ ପ୍ରବେଶେ ଭ୍ରଷ୍ଟ; ଭାଂଗିଛି ବିଧାନ;

ଭାଂଗିବାରେ ସେ ବିଧାନ କଂଟକରେ ଆଉ
ନାହିଁ ଭୟ, ତାଂକ ଲାଗି; ପ୍ରାଣ କରି ପଣ
ରମଣୀର ମାନ ଲାଗି ଯୁଝିଲେଟି ଯେହୁ ।
ଯାହାଂକ ସକାଶେ ଅଜି ଏ ମହା-ବିଜୟ ।
ଏ ନଳଂଦ-ଇତିହାସେ ଦୃଢ଼-ସ୍ୱର୍ଣାକ୍ଷରେ

ରହିବ ଗୋ ତାଂକ ନାମ । ଉତ୍ସବର ରୋଳ
ଉଠିବ ସେ ନାମେ ନିତି । ଆଜି ରମଣୀର
ସତ୍ୟଯୁଗ । କେତେ ନାରୀ ବୀରେଂଦ୍ର-ମହତ
ପୁଣ୍ୟ-ମଧୁ-ଉପବନ କରିବେ ଗୋ ଜୀର୍ଣ,
ପଙ୍କାର ଅଗାର ସୁଖେ ତାଳ ମହାପୁରେ

ରଚିବେ ଉତ୍ସବ, ସ୍ଥାପି କନକ-ଦୋଳରେ
ଉଚେ ସେ ପ୍ରତିମା ତିନ । ଆସ ଏବେ ସଖି,
ନାରୀ-ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ସ୍ଥିର ଆଜି, ଏ ବିଜୟ-ଦିନେ
ଉଦାର-ରମଣୀ-ଭାବେ ସାଧିବା କରମ ।
ନ ରହିବେ ଏ ପୁରୁଷ ଶିବିର-ନିବାସେ

ରୁକ୍ଷ-ନର-କରେ ଲଭି ପରୁଷ-ଶୁଶ୍ରୂଷା ।
ଆସ ନାରି, ଜନମେ ଏ ସୋଦରଟି ମମ,
ରମଣୀ-କରମେ ପୁଣି ପ୍ରଚଂଡ-ଆଘାତେ
ଆହତ ସେ ବର-ବପୁ, ରମଣୀର ସେବା,
ରମଣୀ-କୋମଳ-କରେ ପରିଚର୍ଯା ଲଭି,

ଭଜଂତୁ ଆରାମ ବେଗେ ।" କହିଲେ ସୁଂଦରୀ
ଧରି ମତ୍ତ-ଶିଶୁ କରେ । ଧରି ସେହି ଶିଶୁ
ଓହ୍ଲାଇଲେ ଚର୍ମ-ଚକ୍ର । ଫିଟିଲା ଝନ୍ ଝନେ
ଆୟସ-ଶଳାକା ଦ୍ୱାରେ । ସମର-ପ୍ରାଂଗଣେ
ବାହାରିଲେ ଶତ ନାରୀ ସେନା-ବାହ୍ୟ-ସ୍ରୋତେ,

ଅବଗୁଂଠେ କେହୁ, କେହୁ ମୁକ୍ତ-ବେଣୀ-ଲାସ୍ୟେ ।
ଉଦ୍ୟାନ-ପତିତ-ସ୍ଥୂଳ-ପୁଷ୍ପ-ଆସ୍ତରଣେ
ପଡ଼ିଲା ରୁଚିର-ପଦ-ଚିତ୍ର ମରି ଲେଖା,
ପ୍ରେମ-ଶ୍ୱାସେ କଲା ସେବା ବର୍ତ୍ତୁଳ-କପୋଳ
ମାରୁତ ସେ ସେନାବାସେ । ଉଚ୍ଚ-ତରୁ ଗୁଚ୍ଛ

ଊର୍ମି-ଲାସ୍ୟେ ଧୀରେ ଝରି ପଡ଼ିଲା ପ୍ରସୂନ,
ପୃଷ୍ଠଳ-ସ୍ତବକ ଏଡ଼ି ତାରା-ଅବରୋହେ,
ମାରୁତର ମଂଦ-ଶ୍ୱାସେ ଚୁଂବି ସେ ଚରଣ ।
ଶବଳିତ-ଆତପର ବର୍ତ୍ତୁଳିତ-ଭଙ୍ଗୀ
ଘନ-ତାରକିତ-ବୀଣି-ମୃଦୁଳ-ପ୍ରକଂପେ

ଉଠିଲା ପଡ଼ିଲା ସେହି ରମଣୀ-ଚରଣେ;
ମଧୁମକ୍ଷି ଥିଲେ ପଛେ ଜନତା ବରଜି ।
   ଚଳିଲେ ସରବେ, ଭେଦି ଉଦ୍ୟାନ-ସରଣୀ,
ପ୍ରାଂତର-ଉପାଂତ ଗୁଢ଼;ରଂଗ-ଭୂମି ଘେରି,
ରହିଲେ ସେ ନାରୀ କ୍ଷଣେ ଚକିତ-ସାଧ୍ୱସେ ।

ମୃଗ-ଯୂଥେ ଯଥା ଆଗେ ଆଗେ ଯୂଥ-ପତି,
ଟେକି ସୂର୍ଯ-ମୁଖେ ବହୁ-ଶାଖା-ବିଚୂର୍ଣିତ-
ବିଶାଳ-ବିଷାଣ-ଶୋଭା, ଧରି ପଛେ ଶତ-
ବିମୋହନ-ସଭୃଷ୍ଣ-ଚପଳ-କୁରଂଗ;
ବନ ସେ ଚରଳ-ରୁଚି ଲଘୁପଦେ ତହିଁ

ପଶିଲେ ସୁଂଦରୀ । ତୁଂଗ-ବପୁ ଗଲା ବହି
ସୋଦର-ସଂଗରେ ଯହିଁ ଅରୁଣ-ସୁଂଦର ।
   ରହି କ୍ଷଣେ, ଚକ୍ଷ-ଜାନୁ ପାତି ଧରଣୀରେ,
ଦକ୍ଷେତରେ ଶୋଭାବାଣୀ ରଖି, ମତ୍ତ ଶିଶୁ ;
ଭାଇ-ହାତେ ହାତଥୋଇ, ସଂବୋଧି ମଧୁରେ

୬୫ । ପଙ୍କାର—ସୁବାସିତ ଜଳ ।
୮୭ । ପୃଷ୍ଠଳ = ପୃଥୁଳ, ବହୁପୁଷ୍ପଭରା ।

କହିଲ ତାହାରେ, 'ନାଶ-ମୁକ୍ତ-ବିଧାୟକ,'
'ପୁଣ୍ୟ-ଧାର-ଧର୍ମା', 'ଯଶେ ଅମର ଜଗତେ ।'
କହିଲ, "ଶିବରେ ଏଥି ନ ପଡ଼ିବ ରହି;
ଯାହା ଲାଗି ବୀର-ଶ୍ରମେ ଏ ରୁଧିର ତବ
ବହିଲ ତରୁଣ-ଅଂଗେ; ସେହି ଲଳନାର

ସ୍ୱରୁ-କର-ଚର୍ଯ୍ୟା ଭୁଂଜ ରହିବ କୁଶଳେ;
ଅନ୍ତ୍ରି-ସଗବେଗ ନାଶ ସେବିବେ ତୁଂଭଂକୁ ।"
   ଆହତ-ସୋଦରେ ଦେଖି, ବହି ଅନୁକଂପା
ଅବା ଯାହିଁ ଅଲକ୍ଷିତେ ପଥ ଅନୁସରି,
ଗଲେ ଜେମା ମମ ପାଶେ । ପାଶେ ଥିଲେ
ପିତା,

ଚୁହିଁଲେ ବଦନ ତୋଳ; ଫଂଗୁସ୍ୟ ଯେସନ
ଶାବକ ହରାଇ ବନେ ଚୁହେଁ ଆଗଂତୁକେ
ନର୍ମମ-ମାରସ-ନେତ୍ରେ, ଦେଖାଇ କେଶର ।
ନ କହିଲେ କଛି; କଂତୁ ଜେମାମଣି ଯେବେ
ଦେଖିଲ ପଡ଼ିଛି ମୁହିଁ ନିଷ୍କଂପ-ଶରୀରେ,

ନାହିଁ ଶିରେ ଶିରସ୍ତ୍ରାଣ, ମୁକ୍ତ ଅଂଗ-ଛଦ,
ପ୍ରାଣେ ନାହିଁ ଭାବ-ଖେଳ, ବାକ୍ୟ ନାହିଁ ମୁଖେ,
ବିବର୍ଣ୍ଣ ତରୁଣ-ତନୁ ଶୋଣିତ-କ୍ଷରଣେ;
ନିଃଶ୍ୱସିଲ ଗୁରୁ-ଶ୍ୱାସେ । ଦେଖିଲ ସେ ପୁଣି
ପଳିତ-ଜଟିଳ-ଶ୍ମଶ୍ରୁ-ବୃଦ୍ଧ-ଗାତେ ମମ

କ୍ଷତଜ-ରୁଧିରେ ଶୋଣା; ଥରଗଲ ବାଳା
ମରମେ, ବଦନ-ଶଶୀ ହେଲ ବିଘଟିତ
କ୍ଷଣେ, ବେଦନାର ଘନ-କୁହେଳି-କଂପନେ;
ଚଳ-ମେଘ-ସମ କାନ୍ତି କାଳିମାର ଲେଖା
ଖେଳିଗଲ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ର-ବିଶାଳ-ଲଲାଟେ;

ବିସ୍ମୟେ ବଶିଲ ତୁଂଗ-ତୋଷ-ବପୁ-ଛବି;
କହିଲ, "ପରାଣ ମମ ରଖିଥିଲେ ଏହି;
ସେହି ଦୋଷେ ବଧିଲେ କି ସୋଦର ଏହାଂକୁ ?"
ମଉନେ ରହିଲେ ବାଳା, ନ କହିଲେ ଆଉ ।
ପିତା ତହୁଁ ଜୁଗୁପ୍ସାର ଖଡ୍ଗ-ଘାତେ କାଢ଼ି

ମମ ହୃଦୁ, ଦେଖାଇଲେ ଚେକ, ପ୍ରତିକୃତି
କେଶ-ଗୁଚ୍ଛ-ସନେ; ଥିଲ ଯାହା ବାଳକାନ୍ତ
ପରାଣ-ଦୋସର-ସମ ହୃଦେ ମମ ବଂଧା !
ଦେଖିଲ ସେ, ମନେ ତା'ର ଉଦିଲ ସାଧ୍ୱସେ,
ବାଳ୍ପତ-ବୟସେ, ପୁଣି ଯୌବନ-ପ୍ରଭାତେ,

ମହାଶ୍ୱେତା-ସନେ ଯେବେ ମିଶି ସେ ନ ଥିଲ,
ସେ କାଳେ କେସନେ ବନେ ନିଜେ ମାତା ତା'ର
ଶୁଭ-ଲଗ୍ନେ କାଟିଲେ ସେ ପୁଣ୍ୟ-କେଶ-ଦାମ ।
ଚୁହିଁଲ ପୁଣି ସେ ମମ ସ୍ରସ୍ତ-ଅପଘନେ
ଦୃଢ଼-ନିର୍ନିମେଷ-ନେତ୍ରେ । ବୁଝିଲ କି ସତ୍ତେ,

ଲଳିତ-ବିଭ୍ରମ ଗୁଢ଼, ନିବୋଧ-କରମେ,
କଳ୍ପନା-ବିଳାସେ ମାତି, କି ଘୋର-ବିପାକ
ହେଲ ଶେଷେ । ଧୀରେ ତହୁଁ ଲାଗିଲ ପଶିତେ
ଆପୁସ-ମାନସ ତା'ର ଭଂଗି ମଢ଼ ମଢ଼େ
ପଡ଼ିଲ ହୃତ୍ପିଂଡ-ପରେ, ଦୃଢ଼-ଆବରଣ

ହୃଦୟୁର ଗଲ ଛୁଟି, ତରଳ-କୋମଳ-
ଭାବ ବିକାଶିଲ ମୁଖେ, ଅଂତରେ ବାହାରେ ।
ଲଇଁପଡ଼ି ବାଳା, ଥୋଇ ମତ-ଶିଶୁ ତଳେ,
ଚୁଇଁଲ ଲଲାଟ ମମ, ଢାଳି କମ୍ର-କରେ,
ତରଳ-ହୃଦୟ କି ସେ ! କହିଲ ବିସ୍ମୟେ,

---

୧୩୧ । ବିଚ୍ଛାୟ = ମଳିନ, ବିବର୍ଣ୍ଣ, ବିମର୍ଷ ।
୧୪୪ । ସ୍ରସ୍ତ = ଲୁଳିତ, ଶିଥିଳିତ ।

"ଅହୋ ତାତ, ବଂଚନ୍ତି ଏ, ଯାଇ ନାହିଁ ଉଡ଼ି
ପ୍ରାଣ-ବାୟୁ, ରହୁ ତେବେ ଏହି ମମ ହମେଁ,
ସୋଦର-ସହିତେ ମମ, ସୋଦରେ ଯେସନ
ତେସନେ ରହିବୁ ତମ୍ଭେ, କେତେ ହେଲେ ତହିଁ,
ଫରିଣ ଉଦ୍ଧାରି ମମ ଯୁବାମଣି ଯେଉଁ

ଗୁରୁ-ଭାର ଅରପିଛି ଏ ରମଣୀ-ଶିରେ,
ବହି ଯାହା ପଦେ ପଦେ ଥରୁ ଅଛି ପଦ
ରମଣୀ-ମୁକତି-ପଥେ, ହେବ ତାହା ଲଘୁ।"
କହିଲ ସେ, 'ବଂଚନ୍ତି ଏ', ଶୁଣି ଏ ଭାରତୀ,
ବୃଦ୍ଧ-ପିତା ଲଇଁ ପଡ଼ ଦେଖି ଆରଂଭିଲେ

ପୁନଃ ପୁନଃ ରକ୍ତ-ସ୍ରାବ, ଆଘାତର-ଲେଖା
ପଲିତ-ଲୋଳିତ-କର-ମଧୁର-ପରଶେ।
ଦୁଇ ଶବ୍ଦ, ପିତା ଜେମା, ହେଲେ ଏହିପରି
ମୁହାଁ ମୁହିଁ, ମୋ' ଉପରେ, ଦିଶିଲ ଯେସନ
ପାଟଳ-ପ୍ରଦୋଷ ମିଶେ ରଜନୀ-ତାମସେ।

ମନ୍ତ ପଛୁ ଧୀରେ ପାଶେ ଆସିଲେ ଭରସି,
ପଡ଼ିଥିଲ ପାଶେ ତହିଁ ଶିଶୁ ଶୋଣ୍ଡାଘଣୀ
ଶୁଭ୍ର-ପାତ୍ର-କଉଷିକେ, କନକ-ଭୂଷଣେ
ଆବରିତ-ଅର୍ଦ୍ଧ-ତନୁ; ଦିଶୁଥିଲ ଯଥା
ସ୍ୱର୍ଦ୍ଦେ ଖସି ନଭଃସ୍ଥଳୁ ପଡ଼ିଛି ତାରକା

ଶାଦ୍ୱଳ ପ୍ରାଂତରେ କାହିଁ ? ନ ପଡ଼ୁରେ କେହି।
ଗୁହିଁ ସେ ଜନନୀ-ମୁଖେ ଦରେଷ୍ଟି-ହସିତେ,
ନଚ୍ଛଇଲ ବାଳ-ବପୁ ଅଜ୍ଞାତ-ସୋହାଗେ;
କମ୍ର-କର-ଲତା ଗୁଳ, ଅଳସ-ଅଂଗୁଳ
ମେଲାଇଲ ଧୀରେ ଧୀରେ ନିଦ୍ରାହ-ବିଭ୍ରମେ,
ଲଭିବାରେ ମାତୃ-କୋଳ। ନ ସହିଲ ମନ୍ତ
ବାଳୁତର ଅଜ୍ଞାତ ସେ ନିଦ୍ରାହ-କାକୁତି;
ବଳପି କହିଲ ଉଚେ, "ମୋର, ମୋହର ଏ,
ତୋହର ଏ ଶିଶୁ ନୁହେ; ମୋହରି ଜୀବନ,
ଦିଅ ମୋତେ ତା'ରେ।" କହୁ କହୁ ଏହା,

ହୃଦୟ-କଂପନେ ଥରି ଅଂଗେ ପ୍ରତି ଅଂଗେ,
ରହିଗଲ ବରଜ ସେ କରୁଣ-ବିଳାପେ।
ଗୁହୁଁ ହେଲ ସ୍ଥିର ମନ୍ତ, ଉଦାସୀନ ଯଥା
ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଲୋଚନେ ରହେ। ସର୍ବେ ଏକେ ଏକେ
ଗୁହିଁଲେ ତା'ମୁଖ-ବିଂବେ। ପ୍ରଭାତ-
ସୁଧାଂଶୁ

ଦିଶଇ କୁହେଳି ଭେଦି ଯେସନ, ତେସନ
ବିବର୍ଣ୍ଣ ସେ ମୁଖ-ଛବି; ମାରସ-ପୀପନେ,
ନିସ୍ପଂଦ-ବିଭାସେ ଅଛି, ଗୁହିଁ ସେ ନିଷ୍ଟଳେ।
ସୋହାଗର ଅଂଗ-ଛଦ ଶୋହେ ଶତ ଚୀରେ।
ଶୋକର ରକ୍ତିମା ଗୁରୁ, ମାତୃ-ଅଭିଳାଷ,

ଜୀବଂତ ନୟନେ ଦିଶେ। ସ୍ରସ୍ତ-କେଶ-ଦାମ
ଅଯତ୍ନ-ଲଂବିତ, ଯଥା ଲଂବେ ମୃତ୍ୟୁ-ଭରେ,
ଗତାସୁ-ତରୁର ଶିରେ। ଉନ୍ନତ-ଉରସେ
ପବନ-ଜନନୀ-ହୃଦ ଉଠେ ଦପ ଦପି।
ଲାଗିଲା, କ୍ଷଣକେ କି ସେ ଭେଦି ଉର-
ବାସ,

ପଡ଼ିଯିବ ଶିଶୁ-ପରେ। ହତ-ଜ୍ଞାନ ମନ୍ତ,
ନ ଜାଣିଲ କଛି ମାତ୍ର ଗୁରୁ-ଶୋକ-କଂପେ।
ଜେମାମଣି ଶେଷେ ଦ୍ରବି ସେ କରୁଣ-ରସେ,
ଗୁହିଁ ମୁଖ ତୋଳି ଧୀରେ, ଉଠିଲ ବରଜ
ମୋରେ; ଠିଆ ହେଲି ତହିଁ ନିର୍ବାକ-
ଦର୍ଶନେ,

୧୬୦। ଜେମା ବାଳ କଲା, ପିତାଂକର ଦଡ଼ି ମୋ ରକ୍ତରେ ଭୁଶଭ।

ସ୍ମରିଲା ସେ ଜନମରେ, ମୋରେ, ଶିଶୁ-ପରେ;
ସ୍ମରି ସ୍ମରି, ପାଖେ ଥିଲା ଶୂଳ-ଘାତେ ଶୋଇ
ଋତୁଧ୍ୱଜ, ଉଠାଇଲା ଆସୁରିତ-ବପୁ;
ସ୍ମରୁ ଯତ୍ନେ ଜେମା-ପଦେ ପ୍ରଣମି ଆଗ୍ରହେ,
ଅଂଚଳ ଓଟାରି ଲଭେ ମନ-ଯୋଗ ତା'ର ।

ସ୍ମରେଁ ଜେମା ନମ୍ରେ ତହିଁ, କଂଚୁକିତ-ବପୁ
ଆହତ ସେ ଶାଇ-ବରେ, ତିର୍ଯ୍ୟକ-ଅପାଂଗେ;
କରୁଣା ଆବେଗେ, ଅବା ବୁଡ଼ି ଆତ୍ମରସେ ।
ସ୍ମରି ଚମକିଲା ବାଳା; ଚହ୍ଲିଲା ସେ ଯେବେ,
ସ୍ମରଣେ ଆସିଲା ସେହି ଅମଂଗଳ ଗୀତ ।

ଝଗ୍ରେ ବଂକାଇ ଗ୍ରୀବା, ତୋଳିଲା ସେ ତହିଁ
ବିଶାଳ-ଭୁଗିଂମା ଦ୍ରୁତେ । ବଢ଼ିଗଲା କିବା
ଋତୁଧ୍ୱଜ ଏଡ଼ ତାହା, ଲଂବଯାଏ ଯଥା
ସଇକତେ ରୂପ-ରେଖା, ଅସ୍ତାଚଳେ ଯେବେ
ଯାଏ ଦିନମଣି । ତହିଁ କହେ ଋତୁଧ୍ୱଜ,

"ସୁଂଦରି ଗୋ, ଦୃଢ଼-ସନ୍ଧେ, ଶ୍ରମ-ତେଜସ୍ୱିନ,
ସିଂହକେ, ପ୍ରଲଂବ ତବ ଏ ଚିକୁର-ଦାମେ
ପଂଗୁସ୍ୟ-କେଶର-ରୁଚି; କିଂତୁ ଏ ଜଗତେ
ଦୁର୍ଯ୍ୟକ୍ଷ-ବିକ୍ରମ ବଳ ଶ୍ରମ ଦୃଢ଼ତର
ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମର ବଳ, ଅରୋଧ୍ୟ,
ଅଲଂଘ୍ୟ ।

ଦେଖ ପଡ଼ ଏବେ ତବ ପଡ଼ି ଗ୍ରୀବା-ଦେଶେ
ରହିଛି ଏ ଶତ୍ରୁ-ବୀରେ । ଭଜିଛୁ ତ ଆଂଭେ
ପରାଜୟ । ତବ ଇଚ୍ଛା ଲଭିଛି ବିଜୟ ।
ଆଉ କିବା ଲୋଡ଼ା ତବ ? ଦିଅ ଶିଶୁ ତା'ର;
ରହ ଗୋ, ମହତ ତବ ଆତ୍ମ-ନିବାସନେ ।

ମରିଛି ତ ରାଜସୁତ । ଥିବ ଯେବେ ଜୀବେ,
ମୃତ-ସମ ସେହୁ ପଂଜେ । ଯାଅ ଏବେ ବାଳା,

ନ ଦେବୁ ଗୋ ପ୍ରତିରୋଧ । ଲାଗ କର୍ମେ ତବ,
ନାସ୍ତି-ହୃଦ ମାଜି, ଭଜ, କରି ଆପଣାର ।
ମନେ ରଖ କିଂତୁ, ଲୋଡ଼ୁ ଲୋଡ଼ୁ ରମଣୀର

ପୀରତି ଗୋ ଏ ଜଗତେ, ସେହି ସେ ପୀରତି
ଘୋର-ଜୁଗୁପସାର ଭାବେ ଢଡ଼ିବ ଓଲଟି ।
ଭବିଷ୍ୟ-ଗରଭୁ କ୍ରୈମପୂର୍ଣ୍ଣ-ଚଂଡୀ-ସମ
ଧ୍ୱାଂତ ଫେଡ଼ି, ଫିଟିବ ଗୋ, ଘାତ୍ର-
ପ୍ରତିଶୋଧ

ମୂର୍ତ୍ତି ପରଗ୍ରହି; ଭ୍ରୂଂଗ-ଉଜ୍ୱଳ-ଲଲାଟେ
ବହ୍ନି ଘୋର-ବହ୍ନି-ଶିଖା, ବିଧ୍ୱଂସିବ ରୋଷେ
ଚିର-କାଳ ଲାଗି ତୋତେ ଦାବାଗ୍ନି-ଦହନେ ।
କିଂତୁ ନାରୀ, ଆତ୍ମରତି କର ଯେତେ ପାର;
ନିଜସ୍ୱ ଗୋ, ନ ଶୋଭିବ ନିଜ ବାହୁ-ତଳେ ।
ମତିର ସେ, ଦିଅ ତାକୁ; ଦିଅ ଗୋ ସେ
ଶିଶୁ,

ରମଣୀ-ଶୋଣିତ ଯେବେଁ ରଖିଛ ଗୋ ଏବେ
ଧମନୀରେ ତଳେ ତବ; କେବେ ହେଲେ ଯେବେ,
ଯେ-ହୃଦ-ଶୋଣିତ ସ୍ତନ୍ୟ-ରୂପେ କରି ପାନ
ବଢ଼ିଛି, କରିଛ ତହିଁ ଆଦର ଯତନେ;
ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଯେ ହାତେ କେବେ ଲଭିଛ
ଲାଳନ,

ଭଜିଛ ଗୋ ପ୍ରୀତି ତହିଁ; ସେ ଭୁଂଗିମା-ତଳେ
ଅଛି ସେ ହୃଦୟ ତଳେ ଯେବେ, ନୁହେ ଯାହା
ଉପଳ-ବିଭବେ ଘନ ମିନତି-ଗ୍ରହଣେ ।
ଦିଅ ତା'ରେ, ଶିଶୁ ତା'ର । ଦେବାକୁ ଆପଣେ
ସଂକୋଚ ଗୋ ତବ ଯେବେ, ପରଶି ସେ
ଅଂଗେ;

ଥିଲି ଯାହା ତବ ତୁଂଗ-ବିଗ୍ରହେ ସୋହାଗେ,
ଲତା ମହୀରୁହେ ଯଥା, ଦେଶ-ପ୍ରଣୟେ;
ବିରାଗ ଗୋ ଯେବେ ତା'ରେ, କହିବାରେ କଥା;
ସେହି ତ ସେ ମତ୍ତ ତବ ଜୀବନ-ଦୋସର !
କରୁଣା ତ ଦୋଷ ତା'ର ! ନିଷ୍କରୁଣ-
ନାରି !

ନର-ରକ୍ତେ ରକ୍ତ ସେହୁ ନ ପାରିଲି ବନ୍ଧି;
ଏ ତହିଁ ସଂକୋଚ ଯେବେ, ଦିଅ ଶିଶୁ ମୋତେ,
ଦିଏଁ ମୁଁ ସେ ମତ୍ତ-କରେ !" ଶୁଣି ଏ ଭାରତୀ,
ଧୀରେ ବଢ଼ାଇଲା ଡୋଳା; ଶୁଷ୍କ ବହ୍ନି-ସମ
ଜୁଳିଗଲା କଣୀନିକା; ଧୀରେ ଧୀରେ ତହୁଁ

ଭୂରିଲେ ଫେଟିଲା ନେତ୍ର; ପ୍ରଦୋଷ-ଶିଶିରେ
ପାଟଳ-ଗଗନ-ସମ ନୟନେ ପଡ଼ିଲା
ଶୋକ-ଲେଖା; ନିର୍ନିମେଷେ ନିରେଖିଲା ଶିଶୁ;
ଧରି କୋଳେ,କହେ ତହୁଁ,"ମୋହନ-ମୁକୁଳ
ଊଷାର-ପ୍ରସୂନ, ଅର୍ଦ୍ଧ-ବିକସିତ-ଦଳ,

ବନ ବଂଧୁଜୀବ, ମମ ଜୀବନ-ସୋହାଗ,
ପ୍ରୀତି ମମ ସେ ପରଶେ, ଶତ ବଂଧୁ ଯେବେ
ବିଶ୍ୱାସ ବରଜ ଭାଂଗି ନଳଂଦ-ବିଧାନ
ଭରିଲେ ତାମସେ ଆଶା, ଊଷାର ଆଲୋକ
ନ ଦିଶିଲା ଦୂରେ କାହିଁ, ଅଦ୍ଭୁତ ସେ
ଅନ୍ତ !

କି ପୀୟୂଷ-ଧାରା ବୁହାଇଲୁ ପ୍ରାଣେ ମମ,
ଲୁହେ ସେ ପୀୟୂଷ ମୋର; ଯାଅ ଏବେ ସୁଖେ,
କଠୋର ଏ ନରେ ଅନ୍ତ ନାରୀ-ଜନେ ଏଥି,
ଚିରଂତନ-ରୀତି ଯଥା । ନ ରହିବ ଶିଶୁ
ମମ ପାଶେ, ଯାଅ ଛାଡ଼ି । ହେଲେହେଁ,
କେସନେ

ସ୍ୱପନେ ମୁଁ ଦେଖୁଥିଲି ତବ ସେ ଭବିଷ୍ୟ
ପିହିତ କରମେ ମମ; ମଣୁଥିଲି ମୁହିଁ
କିଛି ହେଲେ ହେବ ତୋରେ; ଆଜ ସେ ପ୍ରଭାତେ
ଅଂଗକ-ସ୍ପଂଦନ-ମୁଗ୍ଧ-ନବନୀତ-ବପୁ

କଲି ଯେବେ କୋଳାଶ୍ରିତ । ଯାଅ ଶିଶୁ ଏବେ;
ବିଶ୍ୱାସ-ଘାତିନୀ ମୋରେ, ହେଉ ତୋ' ଜନନୀ
ବତ୍ସଳ ତୋ ପାଳନରେ । ଭାଗ୍ୟେ ଯେବେ ଦିନେ
ପୁରୁଷର ନିଷ୍ପେଷଣ ପଡ଼ିବ ଗୋ ଶିରେ,
ସୁମନ-ସୋହାଗେ ଲଘୁ ହେଉ,ବାଂଛା ମମ !"

ଚୁଂବିଲା ସେ ଶିଶୁ ଏଥି, କହିଲା ନିସ୍ୱନେ
'ସୁଲକ୍ଷଣୀ ହୁଅ ଶିଶୁ' । — ଚାହିଁ ଋତୁଧ୍ୱଜେ,
'ନିଅ ଶିଶୁ ମହାଶୟ', କହିଣ ଏସନ,
ଲଳିତ ସେ କମ୍ର-ବପୁ ଦେଲା ଥୋଇ ଧୀରେ
ଅପୂର୍ବ ସେ କରଯାଣ-ରୁକ୍ଷ-କର-ତଳେ ।

ଋତୁଧ୍ୱଜ ଅଧେ ଭୁଲି ଚାହେଁ ମତ୍ତ ମୁଖେ,
ଉଲାସର ଅସଂଭବେ ବଢ଼ାଇ ସେ କର,
କୃତଜ୍ଞତା-ମାରେ ନେତ୍ର ଝଂଡାଇ ଅଲକ୍ଷ୍ୟେ,
ନେଲା ଶିଶୁ । ଧରି ତା'ରେ, ଲଗାଇ ଉରସେ
କଲା ଆଲିଂଗନ, ଘନ-କୋମଳ-ପରଶେ

ଚୁମିଁଗଲା ଶିରୁ ପଦେ ଅଂଗକ-ମୋହନ,
ଆଲିଂଗିଲା ବାରଂବାର ଲଗାଇଣ ହୃଦେ,
ବାତ୍ସଲ୍ୟ-ସରାଗେ ମୁଖେ, କରେ, ବକ୍ଷେ, ପଦେ,
ଚୁଂବିଗଲା ଅସଂଭବେ; ଫେରାଇ ଅଂଚଳ
ଦେଖିଲା ଉରସେ; ତହୁଁ ସଂଭ୍ରମ ସମ୍ଭାଳି,

ଧୀର-କାକୁଡିର ଭାଷେ ଆରଂଭିଲା କହି :
"ଥିଲେ ଦୁହେଁ ସହଚରୀ; ଯାଉଛି ମୁଁ ଏବେ
ଦେଶେ ମମ ଚିରଲାଗି; ନ ହେଲି ଭାଜନ
ମହା-ଆଦରଣ ତବ ପାଳିବାରେ ଏଥି;
ଖୋଜି ନିଅ ଆନ ବଂଧୁ; ବିଦାୟର କାଳେ

କହ ମୋତେ କଥା ପଦେ; ଶୁଣି ସେ ଶ୍ରୀମୁଖୁଁ
ମଧୁର-ଭାରତୀ ପଦେ, ଯାଏଁ କ୍ଷମା ଦେଇ ।”
  ନ କହିଲା ହେମା କିଛି, ଶିଶୁ-ମୋହେ ଜଡ଼ ।
କହିଲା ଅରୁଣ, “ହେମା, ଏ କି ରୀତି ତୋର;
ସ୍ତ୍ରୀରୂପେ ପୁରୁଷ ବୋଲୁ, ନାଗିଠାରେ କରୁ

ଏସନ ବେଭାର ସତେ ! ଶୁଣ୍ଡା ମୁଖେ ମୋର,
ତବ ରଣେ ଯୋଧ ମୁହିଁ, ଯେବେ ମୁଁ ସଇନ
ଯୁଝିଲ ସମର ତୋର; ସହଚରୀ-ମାନେ
ଏବେ ଚୁଂବ ତା' ଲପନ, ଧର ହାତ ତା'ର,
କାଂଦଇ ସେ ବାଳା ! ସତେ ପଶିବ
                    ସମରେ,

ମୃତ୍ୟୁ ସହିଁ, ହୁଏ ମନେ, ନ ଦେଖନ୍ତି ଏହା ।”
ନ କହିଲା ହେମା କିଛି, ଥିଲା ଅଧୋମୁଖେ ।
ସରଳ ସେ ରୋମହର୍ଷେ, ନୁହେ ତାଂକ ରୀତି,
ଆଜ କିଂତୁ ମଜ୍ଜି ଭାବେ, ଲୋଳିତ-ଚିବୁକେ
ରକ୍ତିମ-ବିଭାସେ ଝଳି, ଭାଷିଲେ ଭାରତୀ,

“ଶୁଣିଥିଲି ଲୌହ ଅଛି ମାନବ-ଶୋଣିତେ,
ବିଶ୍ୱାସ ମୋ' ହେଲା ତାହା । ପଦେ କଥା ନାହିଁ !
ପଦେ ହେଲେ ! ହେମା ମୋର, କାହୁଁ ତୁ ପାଇଲୁ
ଏସନ ଆୟସ-ହୃଦ ? ନୁହେ ମୋର ଏହା,
ନୁହେ ତ ମାତାର ତବ, ଅଛଇ ସେ ଏବେ

ସ୍ୱରଗେ ଦେବତା-ମେଳେ । କହୁଥିଲେ ସେହୁ,
ଅଛଇ ହୃଦୟ ତୋର, ଶୁଣିଛି ମୁଁ ଏହା
ମରଣ-ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ତା'ର, କେମାଚି ଅଂଭର
ହୃଦୟେ କୋମଳ ଅତି, କିଂତୁ ଦୃଢ଼-କରେ
ହେବ ତା' ଶାସନ-ଭାର ।' କହିଲେ
                    ସରବେ,

ସୁଦୃଢ଼-ଶାସନେ ତା'ର ଅଛଇ ଅଭ୍ୟାସ,
ସେହି ତ ସେ ମହାଶ୍ୱେତା,— ବଡ଼ ଲାଭ ହେଲା;
ପଦେ ହେଲେ ନାହିଁ କଥା ! ଜନକ ଆପଣେ
କରଂତି କାକୁତି ଏତେ, ତେବେ ହେଲେ ନାହିଁ !
ରହିଛୁ ଭୁଂଗିମା ତୋଳି, ନିର୍ମମ-ନୟନେ

ଭାଗ୍ୟ-ଦେବତାର ରୁଷ୍ଟ-କଣତା-ଭରବେ ।
ତୋହର ତ ଏ କରମ, ଏତେ ବୀର-ଯୋଧେ
ସମରେ ଆହତ ଆଜ । ଭାଗ୍ୟେ, ମୋ' ବିଶ୍ୱାସ,
ନିହତ ନହଂତି କେହି ଏ ଘୋର-କରମେ,
କାମଚ୍ଛର ତବ ଏହି ଚପଳତା-ଫଳେ ।

ଏଇଥି ପାଇଁ କି ତେବେ ହେଲା ଏତେ କଥା !
ଏଇଥିପାଇଁ କି ଦେଲୁଁ ହର୍ମ୍ମରାଜ ତୋତେ;
ସେ ହର୍ମ୍ମ, ସହିଁରେ ସୁଖେ ଗ୍ରୀଷମ-ସଂତାପେ
ଛାଡ଼ି ରାଜ-କର୍ମ ଦୂରେ ଆମୋଦ-ବିଳାସେ
କଟାଉଣ ଥିଲୁ କାଳ; ସେ ରମଣୀ-ସନେ-

ଆଜ ସେ ସ୍ୱରଗେ—ଯେବେ, ଗଂଜବାକୁ ତୁହି
ବୃଦ୍ଧ ଏ ଜନକେ, ତୋର ନ ଥିଲା ଜନମ !
ଏହି କି ନାରୀର ଦୟା ? କହ ତାକୁ କଥା;
କହୁଛି ମୁଁ; ନୁହେ କି ସେ ସେହି ମତି ଏହୁ ।
ଆସିଲା ସେ ଯେବେ ତୁହି ତରଳ-ଉଲ୍ଲାସେ

କହିଲୁ ମୋ' ପାଶେ ଯାଇ, ପାଇଛୁ ତୁ ଏବେ
ସମାନ-ବୟସୀ-ସଖୀ ଅଳାପେ ମେଳାପେ ।
ହେବ ସେ ଦୋସର ତୋର; ଦେଖିବେ ପୁରୁଷେ
କେମଂତେ ରମଣୀ ଦୁଇ ପ୍ରେମର ବଂଧନେ
ଦୁହିଂତି ସୁଦୃଢ଼େ ବାଂଧି; ଅସଭଂବ ଯାହା

---

୩୨୭ । ରକ୍ତରେ ଲୁହାଥିବା ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର କହନ୍ତି ।
୩୪୫ । କାମଚ୍ଛର = ଯେତେବେଳେ ଯାହା ମନକୁ ପାଏ ତାହା କରିବା; ଖାମ୍‌ଖେୟାଲ ।

ବିବାହର ପ୍ରେମ-ଖେଳେ । ତାହାର ସଙ୍ଗତେ
ବସନ ଚଳନ ତୋର । ତାହାର ସଙ୍ଗତେ
ଆଳାପେ ରସିଲୁ ସଦା ରାତି-ଜାଗରେ
ଦୂମଁଚ୍ଛଳ-ସେ-ନଳୟେ । ପତନ, ଲଂଘନ,
ଭଗଣ, ମନ୍ଦୋଂଚ, କୋଣ, ଫଳା, ଅନ୍ତଗ୍ରହ,

କେତେ ଏହିପରି କଥା, ଜାଣନ୍ତି ଈଶ୍ୱର,
କି ଯେ ତା'ର ଅର୍ଥ ! ସବୁ ଜଳପ୍ତ କି ରଂଗେ ।
ଯଦେ କଥା ଏବେ ଲୋଡ଼ା, ମଧୁର-ବଚନ,
ଯଦେ ସେ ଶୁଣିବ ମାଗେ, କୃପଣ ତୁ ତହିଁ !
ରଖ ତୋ'ମହତ୍ତ-ପଣ, ପାଷାଣୀ-ବାଳିକା !

ନାହିଁ ତୋର ପ୍ରେମ, ନାହିଁ ମନରେ, କି ମୋରେ,
ଜଗତେ କାହାରି ଠାରେ । ଏ ତୋର ବେଭାରେ,
ସୁରଗେ ତୋ'ମାତା-ମୁଖେ ଲଗିବ କାଳିମା ।
ଯଦେ ହେଲେ ନାହିଁ ? କେବେ ନ କହିବୁ ତୁହି ?
ନାହିଁ ତୋରେ ହୃଦ ଦେବେ । ଥିଲୁ ଯେବେ
କିଛି,

ଅପକ୍ୱ-ଶ୍ରୀଫଳ ଯଥା ଧରଇ ଗରଭେ
ପରିଣାମେ ତିକ୍ତ-ଧୂଳି, ତେସନ ତୋ'ହୃଦ
ବାଳ୍ୟତରୁ, ପରିପାକେ ସାରହୀନ ଏବେ ।''
ଅଭ୍ୟସ୍ତ ସେ ସରଳତା ସ୍ୱାଚ୍ଛଂଦ୍ୟର ରୁଚି
ବିରଜ, ରାଜନ-ରୋଷ କହିଲେ ଏସନ ।

ରହିଲା ନିଶ୍ଚଳ, କିଛି ନ କହିଲା କଥା
ପ୍ରେମାମଣି କିଂତୁ । ଦୃଢ଼-ସଂଧ ସେ ଶକତି
ବିଭିନ୍ନ-ପ୍ରକାର-ତାପେ ତରଳ ଭିତରେ,
ବହିଲା କି ଏତେକାଳ ଶତ-ଧାରେ ହୃଦେ !
ବିଶାଳ-ଭ୍ରୂଂଗିମା ଭେଦ,ଅଂଗେ ଅଂଗେ ତା'ର

ସ୍ରସ୍ତ-ଶିଥିଳତା ଯେସନେ କି ଭାବ-ଆବେଶେ
ଗଲା ବହି । ଲଇଁଗଲା ଭ୍ରୂଂଗ-ଶିର ତା'ର,
ସିଂଦୁର ସନ୍ଦେହେ ବିମ୍ବ ଦଶିଲା ଲପନେ,
ଦିଶଇ ଯେସନ ଶୁଭ୍ର-ମେଘେ ଚଂଦ୍ର-ରୁଚି
ନିଷ୍ଫଳ-କାସାରେ । ଏବେ ଘାଟିଲେ ରାଜନ,

ପିତା ମମ, ରୁକ୍ଷ-ଶାସ୍ତ୍ର-ବଚନ-ସଂଭାରେ,
ଆଘାତର କ୍ଷତ ମମ ତୋଳ ଧୂମ-ମୁଖ :
"ସତେ ଗୋ ରମଣୀ, ଏବେ ରମଣୀ, ସଂଭ୍ରମେ
ମଣୁଥିଲୁ ତୋରେ ଅଂଭେ; ସେହି ଭାବେ ପୁଣି
ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଦାସୀନ-ପରି ଦେଉଥିଲୁ ଛାଡ଼

ସୁତେ ତବ କରେ, ନାରୀ-ଚର୍ଯା-ଲାଗି ଏଥି,
ମଣି ଯୁବରାଜେ ତାହା ଥିବ ଅଭିଳାଷ ।
ଦେଖୁଛୁ ତ କିଂତୁ ଏଥି ନାହିଁ କ୍ଷମା ତା'ରେ
ବାତୁଳତା ତବ ଯେହ୍ନେ ଘେନି ପ୍ରାଣଭରେ,
ହେଲା ତବ ସହଚରୀ । କେ ଜାଣେ କି ହେବ ?

ଅରୁଣ-ଗଗନ-ସମ ଏ ଭାବ-ଆବେଶ
ଫେରିବ ନିମିଷେ ତବ, ଦେବ ଗୋ ମିଶାଇ
ଭେଷଜେ ବିଷମ-ବିଷ, ମମ ସୁଖ-ନାଶେ ।
ପରୁଷ-ସ୍ତ୍ର ରୁଷ-କର ଶ୍ରେୟ ଶତ-ଗୁଣେ !
ନିଅ ସ୍କଂଧାବାରେ ଏବେ, ନିଅ ଯୁବରାଜେ ।''

ଉଠିଲେ ରାଜନ । ସର୍ବେ ଆବେଗେ ଅନାଇ
ରହିଲେ । ସେ ବାଳାବରେ । ମଣିଲେ ସଘନେ
ପିଟିବ ସେ ଘନ-ମେଘ ଝଂଜା-ବରଷଣେ,
ଅବିର ଯ' ଚଉପାଖୁ ଘେରିଥିଲା ତା'ରେ ।
ବୃନ୍ତୁ କ୍ଷଣେ ବିକଶିଲା ଆତପ-ବିଭାସେ

୩୭୪-୭୫ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦ ।

ପବଣର ଉଷ୍ଣ-ଜ୍ୟୋତି; ନଭନ୍ଦ ମୃଦୁ-କଂପେ,
ସ୍ଫଟିକ-ମୋହନ-ବିଂଦୁ ପଡ଼ିଲା ମୃଦୁଳେ,
ଝିଂଟାଇଲା ମତି-ତନୁ । କହିଲା ସେ ବାଳା,
"ଆସ ମନ୍ତ, ଆଲିଂଗନେ ତୋଷ ଏ ପରାଣ,
ଆସ ଏହି ଅବସରେ, ପ୍ରସ୍ତର-ହୃଦୟ

ତରଳୁଛି ମମ ଏଥି, କର ସଂଭାଷଣ
ସେ ନାରୀରେ, ଦଂଭେ ଯେହୁ ନ ପାରଇ ରଖି
ମନର ଦୃଢ଼ତା, ଆସ, ଶୁଷ୍କ ଏ ହୃଦୟେ,
ନନ୍ଦନ୍ତି ଯାହାରେ ଏବେ । ଚୁଂବନେ ଚଂଚନେ
ଫିଟୁ ବନ୍ଧୁ-ଲୀଳା ପୁଣି, ବାଳକେ ଯେସନ

ପ୍ରଶାଣ-ଶାସନ ଲଭି କଳହର ମାନେ ।
ମୁହିଁ ତ ସେ କେମା ତୋର ! ଛାଡ଼ ଛନ୍ଦ ଏବେ
କହୁଛି ସରଳେ; କ୍ଷମା ଲୋଡ଼ାଟି ମୋହର ।
କରିଥାନ୍ତି କରମ ମୁଁ ନାରୀ-ଜନ-ମେଳେ,
ନ ଥାଂତା ସେ ନାମ୍ବୀ-ଜନେ ସଂବନ୍ଧ ସୁ ରୁଚେ ।

ବିଶ୍ୱାସ-ଘାତିନି, ଜଂଭୁ ପ୍ରିୟ-ସହଚରି,
ପ୍ରିୟ-କର୍ମନାଶେ ! ବନ୍ଧୁ-ପ୍ରେମ ତୋରେ ମୋର ।
କେସନେ—କେସନେ—ଏହି ଦେଖୁଛ ତ ଏଥି,
ଏବେ ନୃପ ସନ୍ନିଧିରେ କରି ଆଲିଂଗନ,
ପୁଣି ଆଲିଂଗନ କରି, କ୍ଷମାର ବିଧାନେ

ବିଷୁର ଅଶାନ୍ତ ସବୁ, ହେଉଛି ଉଷତ ।
ବିଶ୍ୱାସରେ, ପ୍ରେମେ ଜଂଭୁ, ନୋହୁ ଭୁ ଅଳପ ।
—ଦିଅ ଏବେ ସୁତେ ତବ, ନୃପତି-ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ;
କରିବୁ ଶୁଶ୍ରୂଷା ଏଥି ପରିଚର୍ଯା ତାର,
ଅରୁଣ-ସୋଦରେ ଯଥା । ଜୀବନର ପଣେ

ରଖିଲେ ସେ ପ୍ରାଣ ମମ, କୃତଜ୍ଞତା-ଭାର
ଦାରୁଣ-ଉପଳ-ସମ ଚାପେ ହୃଦ-ସ୍ଥଳ ।
ନ କର ବିଦ୍ରୂପ ଆଉ । ଆସୁଥିବ ଛାମୁ,
ବନ୍ଧୁ-ପରିଜନ ଯେନ ଦେଖିବାରେ ସୁତେ
ଇଚ୍ଛାମତେ ଏ ଭବନେ । ଏ ରମଣୀ-କୁଳେ

ଦେବୁ ଛାଡ଼ି ଯେଥି ବାସେ, ଶୁଭ-କାଳ ପୁଣି
ହେବା ଯାଏ, ରଖି ଏଥି କିବା ଲାଭ ଏବେ ?
ଦିଅ ଅନୁମତି ଏଥେ, ଶୁଣି ମୋ' ମିନତି ।
—ହୁଅ ମୋତେ ସାହା ବାପା,—ସୋଦର-ଅରୁଣ,
କହ ଏ ସ୍ୱଜନେ, ତାଂକ ପରୁଷ-ପରାଣ

ଦିଅ ତରଳାଇ ତଳେ, ବହୁ ତର୍କି ଲେଶ
ସେ ପ୍ରେମ-କରୁଣା, ଯାହା ମରମେ ସଂହାର
କରୁଛି ବିକଳ ମୋତେ, ପକାଉଛି ପୁଣି
ଉତ୍ତୁଂଗ ସେ ମହିମାରୁ ନାରୀ-ସାଧାରଣେ,
ଲଳିତ-ତରଳ-ସ୍ନିଗ୍ଧ-ଭାବେ ରମଣୀର,

ନିସ୍ସହ-ଅବଳା ବୋଲି ପରିଚିତ ଯେହୁ
ଏବେକି ଏ ଭବତଳେ ।" ଭାବର ତରଂଗେ
ଖେଳଗଲା ଅଶ୍ରୁଧାରା, ନ କହିଲେ କିଛି
ଉତ୍ତର-ଭାରତୀ ପିତା । ବୃଷଧ୍ୱଜ କହେ,
"ଭାଇ ତବ ପାରିଜାତ କହ ଗୋ ମହିଳେ,

କହ ତବ କେମା-ପାଶେ, ଆହତ ତ ସେହୁ,
କହ କେବେ, କରିବ ଗୋ ଶୁଶ୍ରୂଷା ତାହାରେ
ରାଜ-ସୁତ-ସନେ ଏଥି ।" କହିଲା ସେ କେମା
ବିରସ-ହସିତ ରେଖି, "ସତେ ତ କି ହେବ ?
ଯାଉଛି ତ ବିଧି ଭାଂଗି, ଆସଂଭୁ ସେ କେବେ ।"

ଗୋଲାପ-ସୁଂଦରୀ ଭଳି — ଅଶାନ୍ତର ଶୋକେ
ଗାଇଥିଲା ଯେହୁ ଗୀତ ଶିବିରେ ସେ ରାତି—
ଭାଇ ତା'ର ଗୁରୁ-ଘାତେ ସେହି ରଂଗ-ଭୂମେ
ହୋଇଥିଲା ଅନାସ୍ଥିତ, କହିଲା କେମାରେ
ନେବାକୁ ସୋଦରେ ତା'ର । କହେ କେମା ତହୁଁ,

"ସତେ ତ, କ ହେବ ଆଉ କଲେ ପ୍ରତିରୋଧ ?
ନଦୀ-ସ୍ରୋତେ ଭାସଇ ମୁଁ, ରଖି କ ପାରିବି
ବନ୍ୟାର ତାଡ଼ନ-ବେଳେ ସ୍ଥିର ଏ ହୃଦୟ,
ଆବର୍ତ୍ତନେ ରହି ଏଥି । ଏକେ ଏକେ ଛିଧି
ଭାଂଗୁଛି ତ ମୁଖେ ଏବେ,
ଯାଉ ଭେଦେ ଭାଂଗି ।"

"ସତେ ତ," କହିଲା, ତହିଁ ଥିଲା ମହାଶ୍ୱେତା,
"ବିସ୍ମୟ ଲାଗଇ କେମା, ଶୁଣି ତବ କଥା,
ଭାଂଗୁଛି ମଣିମା ଯେତୁ ବିଧାନ ଏ ମୁଖେ,
ମଣିମାଂକ କୃତ ନୁହେ ତାହା; କରିଛି ମୁଁ,
ହୋଇଛି ପ୍ରହରିଣୀ ମୁହିଁ, ଜାଣି ନର-ଗତି,

ରଖିଥିଲି ଦୂରେ ତାଂକୁ ; ଏ ସୁରୁଙ୍ଗେ ପୁଣି
ଆସିଥିଲେ ବରିବାକୁ , ଲଭିବାକୁ ତବ
ଶ୍ରୀକର-କରାଂଗ-ଲତା ବିବାହ-କୌତୁକେ ।"
କହି ଏହା ମହାଶ୍ୱେତା ଚାହିଁଲେ ବିଟିକେ
ନୀରସ-ନିର୍ମମ-ନେତ୍ରେ କେମାମଣି-ମୁଖେ ।

ଅଦ୍ଭୁତ-କରାଳ-ତୀବ୍ର-ଖର-ସ୍ୱର-ତାନେ,
ଶୁଭେ ଏବେ, ଶୁଭେ ଯଥା ଭୂମି-କଂପ-କାଳେ
ଭୁଂଜ-ଦେବାଳୟ-ଚୂଳ ସୁବିଶାଳ-ଘଂଟି
ଦୋହଲି ବାଜଇ ଯେବେ, ସୂଚି ମହା-ଧ୍ୱଂସ,
ଉଠିଲେ ଗରଜି କେମା,
"ଫିଟାଅ ଦୁଆର,

ଏକା ରାଜ-ସୁତ ନୁହେ, ମାତା ମମ ସେହୁ
ସ୍ୱରଗେ; ତା' ନାମ ଧରି କହୁଛି ମୁଁ ଜାଣ,—
ଯେ କେହି ଆହତ ଏଥି, ଶତ୍ରୁ ମିତ୍ର ଭୁଲି,
ରକ୍ଷଂତୁ ସେ ଇଚ୍ଛା ଯେବେ; ରମଣୀଏ ଏଥୁ
ଯାଅଂତୁ ଯେ ଯାହା ବାସେ, ଏ ଘୋର-ଦୁର୍ଦିନ

ନ ଯାଇଛି ଯେତେ କାଳ ।—ଥାଆଂତୁ କ ନାଶ
ମମ ସନେ ଏକ-ଭାବେ ! ଏ ଝଟିକା-ରୋଳ
(ଦୋହଲଇ ଭିତ୍ତି-ମୂଳେ ମହା-ଘାତ-ସ୍ତଂଭ,
କଲି ଯେତୁ ଏତେ ସର) ଯାଇଥାଂତା ଥଂଭି,
ଭୁଂଗ-ସିଂଧ-ଗିରି-ସମ ଏ ନାରୀ-ନଳଂଦେ ।

ଶତ-ଅପସ୍ୱରେ ମତ କ ପାରଂତେ କରି ?
ଯାଅ ଏବେ, ମିଶ ଯାଇ ତବ ଯୋଗ୍ୟ-ଜନେ,
ଅପମାନ ନାହିଁ ଲୋଡ଼ା ଅଧିକ ଆଂଭର ।
ଯାଉଁ ଆଂଭେ ।" କହି ଏହା ବୁଲାଇଲେ ମୁଖ,
ଗୌର-ଗ୍ରୀବା-ପୃଷ୍ଠ-ଦେଶ ଦିଶିଲା ତ୍ୱରିତ

କୋପନ-ବିରାଗ-ରଂଗେ ବୋଧିଲେ ଅରୁଣ,
ପିତା ରୋମ-ନରବର କଲେ ମଧୁ-ଭାଷେ
ମୁଗ୍ଧ ତା' ଆହତ-ହୃଦ, ମମ ପିତା ତହିଁ
ପୂରାଇଣ ଇଚ୍ଛା ତା'ର, ସଂଭାଷିଲେ ଶେଷେ
ବାଂଧବ-ସଂଭାରେ । ତହୁଁ ଶିଳା-ଭାର-ସମ

ଉଠାଇ ଆହତ-ଜନେ, ନେଲେ ସେ ଆଂଭଂକୁ
ଏକାବେଳେ ଦ୍ୱାର-ମୁଖେ, ବର୍ମିତ-ବାହକେ ।
ବ୍ୟାଧିତର ଆର୍ତ୍ତନାଦେ ଫିଟିଲା କବାଟ,
ମର୍ମର-ବିତାନ-ତଳ ଆୟସ ଚରଣେ
ଧ୍ୱନିଲା । ପ୍ରୁଷ୍ଟ-ରୁକ୍ଷ-ପରଶେ ବିଳପେ

ସତେ କିବା କୁମାରୀ ସେ ବେଶ୍ମ-ତଳ-ଭୂମି !
ଖୁଲିଲେ ବାହକେ, ହେଲେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ-ମଂଡପେ,
ରହିଲେ, ପଡ଼ିଲା ଭିଡ଼ ସତେ ବା ସେ ପୁରେ ।
ସ୍ତଂଭ-ମୂଳେ-ମୂଳେ ତହିଁ ଯେରି ଚଉପାଶେ,
ଆବରି ସ୍ଥପତି-କଳା, ଚଳିଲା ବିଲୋଳେ

୫୧୧ । ବେଶ୍ମ – ଘର; ବେଶ୍ମ-ତଳ ଭୂମି – ଚଟାଣ ।

କୌଷିକ-ଅଂଚଳ-ମାଳା, ମଧୁ-ଚନ୍ଦ୍ରେ ଜଣି
ଝଲକାଇଲା ରମଣୀର ଉପାଂଶୁ-ଭୂଷିତ ।
ଦୂରେ ସିଂହାସନ-ପାଶେ ମଂଦିର-ଉପାଂତେ
କେମାମଣି, ଦୁଇ-ପାଶେ ପାଳିତ-ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ,
ଧନୁ-ବାଂକେ କରି ପୃଷ୍ଠ ଘିଡ଼ର ଚାଉଁନେ,

ବସୁଥିଲେ, ଦଶେ; ଯଥା ତୋରଣର ଚୂଳେ
ଚଂଡୀ-ଦୁଇ-ପାଶେ ସିଂହ ସ୍ଥାପତ୍ୟ-ବିଭ୍ରମେ ।
ମଧ୍ୟେ ନର-ସମାଗମ, ନେପଥ-ବିସ୍ତାରଣେ
ବିହ୍ୱସ୍ତେ ବୁଲାଇ ଡୋଳା ରମଣୀ-ନିକରେ ।
ସ୍ତିମିତ-ରମଣୀ ସ୍ଥିର ମର୍ମର-ନୟନେ

ଯୁହିଁଲେ ଚମକି । ସବୁ ନିର୍ବାକ୍ ନୀରବ ।
ଭେଦ ମାତ୍ର ବେଳେ ବେଳେ ବର୍ମ-ଆୟୁଧର
ଉଠୁଥିଲା ମଧୁ-ଝିଲ୍ଲୀ-ଗୁଂଜନ-ଝନ୍‌ଝନ ।
ସ୍ପୃଷ୍ଟ ଏବେ ଦିବାକର ଅସ୍ତ-ଗିରି-ଶିରୁ
ଲଂବିତ-କରଧାତେ ଭେଦିଲେ ମଂଦିର ।

ଝଲକିଲା ଅସ୍ତ୍ରୋବର୍ମ, ଆୟୁଧ ଭାସ୍ୱର,
ବହ୍ନି-ରେଖା ଝକଝକ । ମର୍ମର-ପ୍ରତିମା
ଚକ୍ଷୁ ଚୂଳେ ଗଲା ରଶ୍ମି । ଚଂଡୀ-ଶିରୁ କାହିଁ
ବାହାରିଲା ବହ୍ନି, କାହିଁ ସରସ୍ୱତୀ-ଭାଲେ
ମୁକୁଟେ ଅରୁଣ-ବିଧୁ ଜଳିଲା ଅନଳେ ।

ବେଳେ ବେଳେ ତୂର୍ଯ୍ୟଧ୍ୱନି ଉଠି ଅଲକ୍ଷିତେ,
ଘାତ-କଂପେ ସତେ ଯାଇ ମଂଦିରୁ ମଂଦିରେ,
ଆତଂକେ ମରଇ ଶେଷେ ସୀମାଂତ-ପ୍ରକୋଷ୍ଠେ ।
ଶୁଭିଲା କେମାର ବାଣୀ, ଚର୍ଯ୍ୟା-ବିଧି-ସବୁ
ବଖାଣିଲେ ଯଥାଯଥ ଶାସନ-ଭାଷଣେ ।

ନେଲେ ମୋତେ ବନ୍ଧି ଉଚ୍ଚେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ-ସୋପାନେ,
ସୁସଜ୍ଜିତ-ସୋପାନ-ମଂଜୁ-ସଜିତ-ବିସ୍ତୃତ-
ଶତ-ଦ୍ୱାର-ଧୂରେ ଭେଦି, ଗଭୀର-ନିସ୍ତବ୍ଧ-
କକ୍ଷେ, ଯୁକ୍ତ ଯହିଁ ମମ ଅନ୍ତ-ପରିମ୍ଳାନ-
ବ୍ୟାଧିତ-ବିସ୍ରସ୍ତ-ଶିଥିଳ-ବପୁ ସ୍ଥାପିବାର ।

ରଖିଲେ ସେ ମୋତେ ତହିଁ, ଆଉ ଆଉ ଜନେ
ରଖିଦେଲେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ । ଅପରାହ୍ନ-ସାରା
ଏବେଣେ, ଅଶ୍ୱ-ଖୁର-ପଦ, ରଥର ଘର୍ଘର,
ଶୁଭିଲା, ସ୍ୱସ୍ଥେ ଯେବେ ଚଳିଲେ କୁମାରୀ
ଶୁଭଂକର-ଦିନେ ଆଶା ରଖି ଫେରିବାରେ ।

ରହିଗଲେ କଂଚୁ କେତ୍କି କେତ୍କି ସୁକୁମାରୀ,
ଜ୍ଞାନେ ଭଗ୍ନାସ୍ତୂପୀ । ଚଳେ ତହିଁ ଯାତାୟାତ
ସାମଂତ-ଶେଖର-ଶିରେ କେତେ ଦୁଇଦିନୁ
ଶୂନ୍ୟ ରଂଗ-ଭୂମି । ସବୁ ଗଲା ଏବେ ଫେରି
ସୋହାଗିନୀ-ରମଣୀର ସେ ମହା ନିଳଂଦେ ।

ଗୀତ

ଆଉ ଏତେ ଦୁଃଖ ସହି,
(ଆସି) ନ ଡାକ ହୃଦୟ ଦୁଆରେ ।
[ଆଉ ଏତେ ଦୁଃଖ ସହି,] ।

କେତେ ତ ଡାକିଛ; କେବେ କି କହିଛ
(ଏବେ) କଥା ଆଉ ମୋତେ ଦିଶଇ ନାହିଁ ।
ବିଧୁ ତୋଳେ ସିଂଧୁ, ଗିରି ପରେ ଘନ
ପଡ଼ଇ ଶିଖରି-ରୂପରେ ଲଇଁ;
ଡାକିଛୁ ତୁ କେତେ କହୁ ମୁଁ ନ କହି,
(କେତେ) ପାଷାଣ-କଠୋରେ ଅଛଇ ରହି । ୧ ।

ବିଷାଦ-ଲିପନ ନୟନ ମଳିନ
ଜୀବନେ ତ ମୋରେ ଲୁଚଇ ନାହିଁ ।
ହେଲେହେଁ ମରଣେ ନ ଦେଇ ମୁଁ ତୋରେ
(ଆହା) କାଳେ 'ବଂଶଥାଆ' ଦେବଇ କହି । ୨ ।

ଭାଗ୍ୟ ତବ ଭାଗ୍ୟେ ମିଶି ମୋ' ଯାଇଛି,
ଯାଉ ଏ 'ମୋ' ନଦୀ ସାଗରେ ବହି;
ଉଠିଲେ ମୁଁ ଏତେ ଉଜାଣି ଉଠିଛି,
(ଏବେ) ଭୁଲିଙ୍କୁ ତରଙ୍ଗ ତଳିବ ମୁହିଁ । ୩ ।

ସପ୍ତମ ସର୍ଗ

ରମଣୀର ପୁଣ୍ୟ-ପୀଠ ସେ ମହା-ନଳଂଦ
ଭାଂଗିଲା ବିଧାନେ ଏବେ । ହେଲା ସେ ଏସନେ
ପରିଣତ ରୋଗି-ଜନେ ପରିଚର୍ଯା ଲାଗି
ଚିକିତ୍ସା-ମଂଦିରେ, ଶଶବ୍ୟସ୍ତେ ମୂହୂର୍ତ୍ତକେ ।
କ୍ରମେ ଅଳ୍ପ-କାଳେ ଆନ-ନିୟମ-ଶୃଂଖଳେ

ହେଲା ବିଧି-ବଦ୍ଧ ସବୁ ।
କରୁଣାର ଲୀଳା
ବହିଲା ସେ ହର୍ମ୍ୟ-ଜାଳେ । ଊଷର-ଉରସେ
ପଶିଲା କି ସୁରଧୁନୀ ? ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତହିଁ
ମୃଦୁ-ମଧୁ-ନାରୀ-ଭାଷା ତୋଷିଲା ପରାଣ;
ନାରୀ-କମ୍ର-କରେ ରୋଗୀ ଲଭିଲେ ଉପଚ;

ଚଳଚଲେ ରମଣୀ ତହିଁ, କହି ମୃଦୁ-ଭାଷା;
ଗାଇଲେ ମୋହନ-ଗୀତ; କଲେ ଅଧ୍ୟୟନ
ଇଚ୍ଛା-ମତେ ଗ୍ରନ୍ଥ-ରାଜି । ଗୃହୁଁ ଗୃହୁଁ ତହିଁ
ଲୁଣ୍ଠିତେ ବସିଲେ ତୋରା; ସୁଂଦରୀ ରମଣୀ
ରତ୍ନ-ଜଣି-ବିଭସିଲେ ପ୍ରାଣର ପୁଲକେ ।

ସ୍ତବକ ପୁସ୍ତକ କରେ, ଶୁଶ୍ରୂଷା ବିଧାନେ,
ସ୍ୱଚ୍ଛଂଦେ ଭ୍ରମିଲେ ନାରୀ । କରୁଣ-କରମେ
ପରାଣ-ସୋହାଗେ ଗଲେ ରସି ବାଳାବରେ;
ନାରୀ-ଭାବେ ପୂରି-ହୃଦ, ଭାସିଲା ବରାହ ।
କେମାମଣି-ପ୍ରାଣେ କିଂତୁ ବିଷାଦର ଲେଖା;

ପୁଣି ନିଜ-ଦୁର୍ବଳତା ଜୁଗୁପ୍ସା-ସରମେ
ବିକଳ ପରାଣ ତା'ର । ନାହିଁ ଅଧ୍ୟୟନ;
ପଦେ କେବେ କହେ କଥା ନିବଦ୍ଧ-ମଉନେ,
ଉଠେ ବହୁ-ବେଳେ ଏକା ସଉଧର ଚୂଳେ,
ନିଶ୍ଚଳେ ଅନାଇ ରହେ ଧ୍ୱସ୍ତ ସେ ନଳଂଦେ;

ସ୍ୱହତ-ପୁରୁଷ-ମେଳେ ଘନ-ତାମସିତ
ରମଣୀ-ପ୍ରାଂଗଣେ । ନାହିଁ ତା' କରମେ ରତି;
ଗୃହେଁ ସେ ନଳଂଦେ ତଥା; ଗୃହେଁ ଯଥା କେନ୍ଦ୍ର,
ଭୃଂଗ ଗିରି-ଚୂଳେ ଉଠି, ଦେଖେ ବନ, ଗିରି,
ଊଷର, ପ୍ରାନ୍ତର ଭେଦି ସାଗର ବିତାନ;

ଯହିଁ ଚକ୍ରବାଳ-ମୁକ୍ତ ନୀରଦ-ପ୍ରାଚୀର
ପୁଂଜିତ-ତାମସ-ସମ ବାହାରଇ ଧୀରେ,
ଶ୍ୟାମ-ଆବରଣେ ସିଂଧୁ-ପ୍ରସାର ଗରାସି,
ଘୋର-ବେଶେ ଘୋଟି ବେଳା; ଗୃହୁଁ ନିମିଷକେ
ସିକତାର ଶୁଭ୍ର-କାନ୍ତି ମଲ୍ଲିହାସ-ଲୁଚ

ନିଏ ହରି; କ୍ରମେ ତହୁଁ ଗିଳଇ ତାମସେ
ପ୍ରାଂତରୁ ପ୍ରାଂତର, ଟଂକ, ନଦୀ, ବନ, ଗିରି,
ପଲ୍ଲୀ, ଦୀର୍ଘିକା, କ୍ଷେତ, କ୍ରମେ ଏକେ ଏକେ
ଲୁଚି ସେ ଯାଆନ୍ତି କାହିଁ ? ସସାଗରା-ଧରା
ଗିଳଇ କୁହକେ ରୁଦ୍ର-ଶ୍ୟାମ-କାନ୍ତି-ତମେ ।

ଏହି ଭାବେ କେମା ଦେଖେ ସେ ମହା-ନଳଂଦ,
ଭାବର ସଂସାର ତା'ର ଯାଏ ଏହିପରି
ଘୋର-ଘନ-ଧ୍ୱାଂତେ ବୁଡ଼ି, ମରମେ ମଉନେ,
ଶୂନ୍ୟ-ଶୁଷ୍କ ଲାଗେ ସବୁ ଅସାର କଳ୍ପନା ।
ପୁଣି ଆସେ ଯେବେ ତଳେ ବ୍ୟାଧିତ-ମହଲେ

ସଂତୋଷ ଲଭଇ ତା'ରେ, ଶାଂତ ହୁଏ ବ୍ୟଥା ।
ଊଷାଲୋକ ବିକଶିଲା ପ୍ରଭାତେ ପ୍ରଭାତେ,
ବନ-କୁଂଜ-କାକଳୀର ତାନ ବିମୋହନ
ବର୍ତ୍ତୁଳ-ତରଂଗ-ଖେଳେ, ମରୁତ-ହିଲ୍ଲୋଳେ,
ପ୍ରସନ୍ନ-ଗଗନ-ତାନେ ଗଲା ବହି ସୁଖେ,

ମୁହିଁ କିଂତୁ ଜୀବନର ରୁଦ୍ଧ-ପିଂଜରର-
ଆବର୍ତ୍ତନେ ଥିଲି ପଡ଼ି ନିବିଡ଼-ଘୋରରେ ।
    ବିକାଶିଲା ଊଷା-ଜ୍ୟୋତି, କୁଂଜ-ବନ-ଲତା
ମୁଂଜରି ବନ୍ଧନେ କଲା ତମସ ପରାସ୍ତ,
ଗଗନ-ବିତାନେ ତାରା ଉଇଁଲେ, ବୁଡ଼ିଲେ,

ମୁହିଁ କିଂତୁ ଲୋକ-ମେଳ ଏଡ଼ି ସେ ମଂଦିରେ,
ଭୁତାବେଶ-ପ୍ରଣୟର ସୀମାଂତରୁ ଦୂରେ,
ଜୀବଂତ-ଜଗତ-ଲୀଳା ପାଶୋରି କି ସତେ,
ପଡ଼ିଥାଏ, ଶିଶୁ ଯଥା ଦୋଳ-ନିଦ୍ରାବେଶେ ।
ଜାଣେ ନାହିଁ, କିଏ ମୋତେ ପ୍ରଣୟ-ବିକଳେ

ବସିଥାଏ ମୁହିଁ ତହିଁ ? କେଉଁ ଜନ୍ମ-କର
କରୁଥାଏ ସେବା ମମ ? ମତ୍ତଦେବୀ ତହିଁ
କଲେ ସେବା ପାରୁନାତେ । ମଧୁମତ୍ତ-ବାଳା
ଆସୁଥିଲି ବେଳେ ବେଳେ ତହିଁ ମତ୍ତ-ସଦନେ ।
ଯାଉଥିଲେ ମହାଶ୍ୱେତା ଛାଡ଼ି ମଧୁମତ୍ତ,

ସେ ପୁରେ, ବିଧୁର, ସେହୁ ରାଜ-ଦରବାରେ
ରାଜକୁଳ-ପରସାଦେ ବଢ଼ିବ ଜୀବନେ ।
ସ୍ନିଗ୍ଧ-ଶରଦଭ୍ର-ଛୁଟ-କୌଷିକ-ଉଢ଼ାଳେ
କେବେ ସେ ବଦନ-ଶଶୀ ଦିଶଇ ଛଟକେ,
ଆରୋଗ୍ୟର ଜ୍ୟୋତି-ସମ,
                    ଏ ପାଖେ ସେ ପାଖେ,

ତଳପେ ନୂଆଇଁ ମଥା, ଲାବଣ୍ୟ-ପୀୟୂଷେ,
ଶାରଦ-ଜୋଛନା ମୁଖେ ଢାଳି ପାରୁନାତେ,
ଚକ୍ଷୁସ୍ଥ ହୁଏ କେବେ, ଶତ ଅଭିଷେଧ
ବଳି, ସ୍ମିତ-ଲେଖା ପୁଣି ପରମ-ରକ୍ତିମା
ତଳାପାଂଗେ ଯାଏ ଖେଳି । ନଥାଇ ସେ କାଢ଼ି

ଜବା ରଂଗେ ବ୍ୟାଧିତର ବିଷାଦିତ-କାନ୍ତି
ହର୍ଷିତା, ଆଘାତୁ ଛାଡ଼ୁ ଯାତନାର ଜ୍ୱାଳା ।
ଅଦ୍ଭୁତ କି ? ଏ ଭେଷଜେ ଅତି-ଅଳ୍ପ-କାଳେ
ବ୍ୟାଧି ଗଲା ପାରୁନାତୁ, ସୁସ୍ଥ ହେଲା ସେହୁ ।
କରୁଣାର କମ୍ରଲେଖା ସେ ମଧୁ-ବଦନେ,

କଲା ବିମୋହନତର, ମଧୁ-ଯଉବନ,
ମଧୁର ଏ ବ୍ୟବହାରେ, ଲଳିତ-ସେବନେ,
ମୁଗ୍ଧ ପାରୁନାତ, ମୁଗ୍ଧ ମଧୁମତ୍ତ ପୁଣ ।
ନହେବେ କି ବଂଧା ଆଜି ପ୍ରେମର ସୋହାଗେ ?
ବସଂତ-ସରୋଜ-ଦଳ-ଉପାଂତ-ବିଳାସୀ

ଦୁଇ ଶିଶିରର ବିଂଦୁ ମଧୁ-ବିଧୁନନେ
ମୃଦୁ-କଂପେ ଥରି ଥରି, ନ ପଡ଼େ କି ତଳେ
ସୋହାଗେ ମିଶିବ ବୋଲି ସେ ଦଳ-ଗରଭେ ?
    ମତ୍ତ-ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ କିଂତୁ ପ୍ରେମର ବିଳାସ
ବଡ଼-ଧୀରେ କରେ ଗତି । ସତ, ମହାଶ୍ୱେତା

କହିଥିଲେ ଦୁହେଁ, ସେହୁ ସେହି ରଜନୀରେ
ଯାଇ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ-ସନେ ଏକାକୀ ବିପିନେ,
ରଖିବାରେ ମାନ ପଣ, ବିବାହ-ବଂଧନେ
ବାଂଧି ଦେବା ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ ସର୍ବ-ଶୁଭ ତା'ର ।
ଉଦ୍ଧାରି ଦୁହିତା ତା'ର, ରତ୍ନଧ୍ୱଜ ପୁଣି

ସରସ-ନିବଂଧ ଥିଲା ଆଗ୍ରହେ ଦେଖାଇ ।
ସତ ପୁଣି ଏହା, ମତ୍ତ ପ୍ରେମର ବିଳାସେ
ଦେଖୁଥିଲା ରତ୍ନଧ୍ୱଜେ । ହେଲେହେଁ ଏସନ
ନ ଟଳିଲା ସେହୁ ଉରି, କାଳେ ଏ ବେଭାରେ
ନିଷ୍କରୁଣ ହେବ କେମା ।
                    ଭାଗ୍ୟେ ଯଦି ସେବେ

କହୁଥିଲି ରତ୍ନଧ୍ୱଜ ନିର୍ବନ୍ଧ – ଭାରତୀ,
ପଶିଗଲେ ଜେମା ପଛୁ । ଦେଖିଲି ତା’ ମତି
ନ ବେଖିଲେ ରତ୍ନଧ୍ୱଜ । କ୍ଷଣେ ରହି ଜେମା,
ଶୁଣି, ନଶୁଣିଲି ପରି, ଚାଲିଗଲେ ପଥେ ।
ବିଶୀଗଲା ମୁଖ କ୍ଷଣେ, ଦିଟଇ ଯେସନ

ସ୍ୱଚ୍ଛ-ଚଳ-କୃଷ୍ଣ-ଘନ ପ୍ରାଚୀ-ବଧୂ-ବିମ୍ବେ ।
ମେଣ୍ଟି ଦନ୍ତ ଦୁହେଁ ଅର୍ଦ୍ଧ-ସମ୍ମତି-ବେଶରେ
ରହିଲେ, ସମସ୍ତେ ପୁଣି ବିକଶିଲା କାଳେ,
ହେଲେ ସେହୁ ସ୍ଥିର ଦୁହେଁ ଶାନ୍ତିର ଆଗମେ ।
ଲୁହଂତ ଏତିକ ଖାଲି । ସେ ରେଗି-ମହଲେ

ରତିପତି ଭୁଲି ସୁଖେ, ଧରି ପୁଷ୍ପଧନୁ,
ବିଂଧିଗଲେ ଯହିଁ ଚର୍ହିଁ-ଉତ୍ସବ-ସୋହାଗେ,
ପୁରୁଷ, ରମଣୀ, ଯୁବା, ବାଳା ନିର୍ବିଶେଷେ ।
ଜେମାମଣି-ପିତା ବହୁ-ଆଦର-ଅଭ୍ୟାସେ
ନିର୍ବନ୍ଧର କଥା ମମ କହିଲେ ଜେମାରେ

ପିତା ମମ ସୁସ୍ଥ-ମନେ, ବହୁ ଅନୁରୋଧି,
ନ ହେଲେ ମଙ୍ଗନ ଭଳେ ଯମଜ-ସୋଦରେ,
ଆଘାତ-ବ୍ୟାଧିରୁ ଉଠି, ଅରୁଣିଟି ପୁଣି
ବିଜୟ-ସମ୍ପଦେ ଭରି ସେ ବିଶାଳ-ବପୁ,
କହିଲା ମୋ’ କଥା ଧରି ଜେମାରେ ବହୁତ ।

ମୁହିଁ କିଂତୁ ଥିଲି ଜଡ଼, “ରୁଗ୍‌ଣ-ଶୁଶ୍ରୂଷା-ଧାରେ,
ବେଳେ ବେଳେ ଜେମା ଆସି, ବସୁଥିଲା ପାଶେ ।
କାଳେ ସଂଜ୍ଞା ହେଲା ଭଲେ,ଧରି ବେଳେ ବେଳେ,

ସ୍ୱେଗ-ଭ୍ରମେ ଜେମା-କର, ଦୁଃଖେ ଧଣି ତାହା,
ଫିଂଗି ଦିଏ ଅସଂଭାଳେ, ବିଷଧରେ ଯଥା,

କହି ଉଠେ ଖାଣ୍ଡି-ରାବେ, “ନୋହୁ ତୁହି ଜେମା ।”
ଧରେ ପୁଣି ସେହି କର,କହେ ତା’ରେ “ତୁହି ।”

ଜାଣି ମୁଁ ନ ଥିଲି ତା’ରେ, କହିଲି ତଥାପି
ଛଳି ଜନ କହେ ଯଥା, “କି ମଧୁର ତୁହି ?”
କହେ ବେଳେ ବେଳେ
କବା ସର୍ବର ଆଶ୍ୱାସେ,

“ନିଷ୍ଠୁରୁଣ କଠୋର ତୁ ।” ଦେଖିଣ ଏସନ
ମଣିଲି ସେ, ମତି-ଭ୍ରମ ହେବ ମୋର, କବା
ଉଜବ ନିଧନ ମୁହିଁ । ବହୁ-ମଂତେ ବାଳା
କଲା ମୋ’ ନିଷ୍ଠଳ-ସେବା; ଚଂଡ-ମଧ ଦିବା
କଟାଇଲା କେତେ ଲାଗି ବିଷାଦ-ସେବନେ,

ଚିଂତାକୁଳ-ମନେ ତହିଁ ହେଲା ଉଜାଗର
ଗମ୍ଭୀର ନିଶୀଥ କେତେ, ଶୁଣି ଶୁଣି କାନେ,
ନିଶବଦ ରାତି ଭେଦି ଗୃହତଳ-କଂପେ,
ଘଟିକାର ଧ୍ୱନି-ଶବ୍ଦ, ମଧୁର ନିକ୍ୱଣେ
ବାଜୁଥିଲା ପୁଣି କେତେ ବାଦ୍ୟ-ଯଂନ୍ତ୍ର-ତନେ,

ଶତ ଲୋହ-ଜବେ କବା ଜାଗ ଦ୍ରୁତ-କାଳେ !
ଭୋଗିଲି ଏସନ କେତେ । ବେଳେ ବେଳେ ମନେ
ଖେଳି ଯାଉଥିଲା କେବେ ଲୋଳ-ସ୍ମୃତି-ନଭେ
ବାହୁତ-ନିର୍ବଂଧ-ଚଳ-ଚଂଦ୍ରିକାର ଲୀଳା,
କେବେ ଦେଖି ଶୋକ-ଭରା
ପିତାଂକର ମମ

ତର୍ପକ-ଲୋଚନେ ପୁଣି ବିଷାଦର ରଶ୍ମି,
ମକର-କେତନ-ଲୀଳା ଦେଖି ସେ ମହଲେ,
ସ୍ୱପ୍ନରେ ବା କେତେ ମମ ପୂର୍ବ-ପ୍ରେମାଳାପ,
ଏକାଂତେ ଶୁଣିଲି କେତେ ପ୍ରଳାପ-ଭାଷଣେ
ମମ, ଭାବୁଥିଲି ନିଜର ସେ ନିଷ୍ଠଳ-ଶୁଶ୍ରୂଷା,

ଅଂଗୁଳି ନଟବଶି କେତେ ନଳ-ପାଂଡୁ-ଗଂଡେ
ବୁଡ଼ି ରହୁଥିଲା ସବେ । ମିଶି ଏ ସକଳ
କ୍ରମେ ଆଦରର ରେଖା ପଡ଼ିଲା ସୁଦୃଢ଼େ,
ଭେଦ ଦୃଢ-ଆବରଣ ଜେମା-ହୃଦ-ପୀଠେ,
ପରଶୁ ପରଶେ ସେହ୍ନ ଆଦର କ୍ରମଶେ

ଭେଦ ଆବରଣ-ଶିଳା, ବହିଲା ମୃଦୁଳେ
କରୁଣାର ମଧୁ-ଧାର କ୍ଷୀଣ । ତହୁଁ ଶେଷେ
ପ୍ରେମର ପେଶଳ-ସ୍ରୋତେ, ମଧୁର-କଂପନେ
ଟଳିଲା ହୃଦୟ ଦ୍ରବି, ନବଢ—ନହାର
ମୃଦୁ-ଭୂମି-କଂପେ ଯଥା ହିମାଦ୍ରି-ଶିଖରୁ

ଗୁରୁତାର ନମ୍ର-ପାତେ ଭୁଜ୍ଜନ ତଡ଼ାଗେ,
ଆତପର ବନ୍ଧ-ତାପେ ତରଳ ଅଳପେ,
ଅବ ଉପକଂଠ-ବାତେ, ଗିଣନପା-କଂପେ,
ବହେ ଧୀରେ ଉପଲର ପ୍ରସର-ପ୍ରସାରେ,
ଭେଟିବାରେ ସୁରଧୁନୀ ଗୋମୁଖୀର ମୁଖେ ।

ପଲ୍ଲବିଲା ପ୍ରେମ-ଲତା ଜେମା-ହୃଦ-ବନେ,
ବଢ଼ିଲା ସେ ଧନୁଦନ ସରସ-ମୁକୁଳେ,
ହିମାଚଳ-ଚୂଳେ ଯଥା ଭୁଜ୍ଜନ-ପୀଡ଼ନେ
ଗଳିତ ପଲବା ଲତା, ମଧୁ-ସମୀରଣେ,
କମ୍ର-ରବି-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ତାପେ ବରଜ ଭୁଜ୍ଜନ,

ଭରସି ବିକସି ଉଠେ ହରିତ—କୁଣ୍ଟଳେ,
ଧନୁ ଧନ ଧଏ ମେଳ ସମୀରଣ-ଖେଳେ
ବ୍ୟଜନ-ବିଭବେ ପର୍ଣ୍ଣ, ସୁମର-ସୁମନେ ।
ଫିଟାଇଲା ଆଖି ଶେଷେ ବ୍ୟାଧି-ଅପଗମେ,
ଦୁର୍ବଳ, ମୁମୂର୍ଷୁ ଯଥା ଚିର-ରୋଗେ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ।

ଦେଖିଲା ପ୍ରଦୋଷ-କାଳ, ପେଶଳ-ତମସେ
ମିଶି ଅସ୍ତ-ଦିବାକର-ଅରୁଣ-ବିଭାସ,
ପଡ଼ିଥିଲା ନମ୍ରଭଂଗେ ଭଉଁରି ଲକ୍ଷଣେ ।
ଦେଖିଲା ସେ ଶବ ଏକ-ପାଶେ ରଣ-ଚଂଡୀ
କାଳୀ, ପୁରୁଷର ତନୁ ଦଳ ପଦ-ତଳେ,

ଚମକାଇ ଦୈତ୍ୟ-ସେନା, ସ୍ତିମିତ-ନୟନେ
ସ୍ତମ୍ଭି ସେଠୁ ରହେ ଦୂରେ ମହା-ହାସ ବହି ।
ଅପରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ବରାଭୟ କରେ
ଶତ-ନାଗ ଧରି ପଛେ, ଗରବେ ଦଶାଇ
ବସ୍ତ୍ରାବୃତ ନେହ-ସବୁ କପାଳ-କୁଂଚନେ,

ଆଗେ ପୁରୁଷର ଦଳ କୋରକିତ-କରେ,
ବର-ଲଭେ ସ୍ତବ-ପାଠେ ନିରତ ଯେସନ ।
ଦେଖିଲା ଏ ଶବ-ଦୁଇ, ନ ଜାଣିଲା, ମୁହିଁ
କାହିଁ ଅଛି ? ନିରର୍ଥକ-କୁହକ-ସମାନ
ଲାଗିଲା ସେ ଶବ-ବେକ । ପ୍ରଣୟିନୀ-ଜେମା

ନ ଲାଗିଲା ତହୁଁ ଆନ । ବସିଥିଲା ସେଠୁ
କରେ କର ଦେଇ ମମ । ଶୋଷୁଥିଲା ନେତ୍ର
ଭାବର ଲୋତକ-ବିଂଦୁ । ବରାଂଗ ବାଳାର
ଲାଗିଲା କୋମଳତର, ତକ୍ଷୁରସ୍ତ୍ର, ତନୁ ।
ଚଳିଲା ମରମ ମମ ଭାବର ସ୍ପଂଦନେ,

ନିଶ୍ୱସିଲ ଗୁରୁ-ଶ୍ୱାସେ, ମଣିବଂଧ-ପାଶେ
ଲାଗିଲା ପରଶ, ଉଷ୍ଣ-ବିନ୍ଦୁ ଲୋତକର
ପଡ଼ିଲା ମୋ' କରତଳେ । ଦୁର୍ବଳତା ତହୁଁ
ତରଳ ପଡ଼ିଲା ମମ, କପାଇଁ ନ ଜାଣେ ?
କରୁଣାର ଧାର ଗଲା ବହି ଗଂଡ-ସ୍ଥଳେ,

୧୬୫ । ଗୋମୁଖୀଠାରେ ସୁରଧୁନୀ [ଗଂଗା] ହିମାଳୟ ଗୁହାରୁ ନିର୍ଗତ ହେଉଅଛି ।

କ୍ଷୀଣ ମମ ଜୀବନର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ବାଟେ ପୂରି ।
ଝଂଜାର ତାଡ଼ନେ ଭଂଗ୍ନ କୋମଳ-କଳିକା,
ନ ଫୁଟଇ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ମୁଖେ ସରସେ ଭରସି,
କଥଂଚିତେ ପୁଣି ଯଥା ଗୃହେଁ ରବି-ମୁଖେ,
ଧୀରେ ମେଲାଇଣ ଦଳ,
ତେସନେ ମୁଁ ତହିଁ

ଚାହିଁଲି ତେମାର ମୁଖେ, କହିଲି ସଧୀରେ,
"ବାଳାବର, ତୁଂଭେ ଠିକ ସେହି ତେମା ମୋର,
ତରଳ-ସ୍ୱପନ ମମ ବାଲ୍ୟ-ଯଉବନେ ?
ସେହି ଯଦି, ମାଗଇ ମୁଁ, ହୁଅ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବେ ।
ନାହିଁ ଯେବେ ସେହି ତୁହି,
ଦେଖିଲି ମୁଁ ଯାହା,

ନାହିଁ କିଛି କଥା ତୋରେ, ସୁଖ-ସ୍ୱପ୍ନ ମମ
ସେହି ତେମା ଯେବେ ତୁହି, ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ତୁ ଏବେ,
କର ତୁ ପୂରଣ ତୋରେ । ଆଜି ରଜନୀରେ
ମରିବଇଁ । ଲଇଁ ପଡ଼, ହୃଦୟର ଗୋ ବାଳେ,
ତୁଂବିବ ଏ ଅଧରେ ଥରେ
ମରଣେ-ଏ-ପ୍ରାଣେ ।"

ନ ପାଟିଲି କିଛି ଆଉ । ଶୋଇଲି ନୀରବେ,
ମୂର୍ଚ୍ଛାବେଶେ ଜନ ଯଥା; ଶୁଣେ ଯେବେ ସେହୁ
ଅଂତେ୍ୟଷ୍ଟି-ବାଦ୍ୟର ତା'ର, ମୁମୂର୍ଷା-ମଉନେ,
ଅବିଚଳ-ଅବୟବ ନ ପାରଇ ଟଳି,
ବିଷାଦର ଅବସାଦେ, ଦେଖୁଥାଏ ପୁଣି,

ମରଣର ଘୋର-ଗ୍ରାସ ଗିଳିବାର ତା'ରେ
ଅଳ୍ପେ ଅଳ୍ପେ । ପ୍ରଣୟିନୀ ଚାହିଁ ମମ ମୁଖେ,
ରହିଲା ନୀରବେ କ୍ଷଣେ, ନୁଆଁଇଲା ମଥା ।
ତମକେ କି ହେଲା ମମ, ନ ଜାଣଇ ଭଲେ,
ବ୍ୟାଧିତର ଅବସାଦ ଭେଦି ମହୋଚ୍ଛ୍ୱାସେ,

ଛୁଟିଲା ଜୀବନ-ଧାରା, ପୂରାଇ ପରାଣ,
ଉଚ୍ଚ-ତାନେ ପରକାଶି ପ୍ରେମର ଚମକ,
ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଆରୁ କିବା ପ୍ରଣୟର ବହ୍ନି
ଜୀବନର ତେଜେ ଜଳି ପ୍ରଣୟ-ସରାଗେ,
ବିକାଶିଲା ହୃଦ ମମ ! ପ୍ରଣୟିନୀ ତହିଁ

ଝଳ କିବା ସେ ଆଲୋକେ, ହେଲା ଏକାକାର !
ସରସିତ-ହୃଦୁଁ ମମ ପ୍ରେମ-ମଧୁ-ଧାରା
ଖସିଲା ଅଧରେ, ଉଠି, ଚାହୁଁ ଅଲକ୍ଷିତେ
ପଡ଼ିଲା ତେମାର ମୁଖେ, ଅଧୁରୁଂବେ କିବା
ମିଳିଲା ପୀୟୂଷ-ଧାରା । ନ ଜାଣେ କପର

ହେଲା ସବୁ, ଜାଣିଲି ମୁଁ, କ୍ଷଣେ-ପରେ ପୁଣି
ପଡ଼ିଗଲି ଶେଯେ ଦେଖି ଅର୍ଦ୍ଧୋତ୍ଥିତ-ବପୁ;
ମମ ବାହୁ-ପାଶ ବାଳା ଉଠିଲା ବରଜି,
ଦେଖିଲି, ଦିଶଇ ଏବେ ଭିନ୍ନ ସେ ତନୁ
ମହିମାର ତୁଂଗ-ଭାସେ ପରମ-ସରାଗେ ।

ଖସିଗଲା ନାଟିକିକ ବାଳାବର-ଦେହ,
ଘୋର-ଅଭିନୟ-ଶେଷେ ନାୟିକାର ଯଥା ।
ମଧୁ-ଯଉବନ-ଭାସେ ଦିଶିଲା ସେ ଏବେ
ରମଣୀ-ସୋହାଗେ । କମ୍ରତର ଦିଶେ ଭାବେ ।
କୁସୁମର ଶର ବାଜି ବାହାରିଲା ସତେ

ଦିବ୍ୟ-ନାରୀ ସେ ମହଳେ ଭେଦି ଗ୍ରାମ-ବପୁ,
(ଗଂଧର୍ବ, ଯେସନ-କରୀ, ଅଜ-ଶରାଘାତେ)
ଚୂକିତ ଦାନବ-ନରେ, ପୂଜିବ ଗୋ ବାଳେ,
ଶତ-ନର-ଦାନବର ଦିବ୍ୟ-ନରାଜନେ !
ଖୀରବେ ଚଳିଲା ତେମା କରିବାର-ଗତି,

୨୦୬ । ଅଜଂକ ଶର ବାଜି ହାତୀ ଗଂଧର୍ବ ହୋଇଥିବା ରଘୁବଂଶରେ ଅଛି ।

ତଡ଼ାଗେ ତରୋର୍ମି-ଘାତେ ରାଜହଂସୀ ଯଥା ।
ନ ବୁଝିଲି ପତ୍ରେ ଫେରୁ, ପଦ୍ମ ମୁହିଁ ଶେଷେ
ଶୋଇଲି ମଧୁର-ନଦେ, ଭୁଞ୍ଜ ପ୍ରେମରସେ ।
ନଶୀଥେ ଉଠିଲି ଜାଗି, ଦେଖିଲିଁ ପାଶେ
କେମାନଶି ଧରୁ କରେ କବିତାର ପୋଥି, ୧୫୫

ପଢୁଥିଲା ମନେ ମନେ ଧୀରେ; ପଢ଼ିଲା ସେ,
ଦଳେ ଦଳେ ଫୁଲ ପଡ଼ୁଅଛି ଶୋଇ
ଆବରି ବରଣ-ବିଭା;
ଚଳ-ଦଳେ ଆଜି ନାହିଁ ଶନଶନ;
ନ ଚଳେ ପତର-କିବା ?
ଉଦ୍ୟାନ-ସରସୀ ରଜତ-ବିଭାସେ
ନାହିଁ ଚଳ-ମୀନ-ଖେଳ;
ଉଠିତ ଖଦ୍ୟୋତ, ଉଠିଅଛି ମୁହିଁ,
ଉଠ ଭୁହି ସଂଗେ ମୋର । ୧୬୦

ନଦେ ଦୋହଲାଏ ପିଚ୍ଛ ମାଳକଂଠ
ଗୋସାଣି ତଳୁଏ ବନେ;
ଗୋସାଣି-ପର ସେ ଚକଚକ ଉଠେ
ଚମକଇ ମୁଁ ପରାଣେ ।
ଭୁବନ-କରଣ ଢାଳୁଛଂତି ତାରା
ମୁକତା-ମେହନା ହୃଟେ,
ମୁକତ ରହିତ ହୃଦୟ ତୋହର
ତୋହଲାଗି କି ସଂପଦେ ।
ମାଳ-ନଭେ ଖସି ଯାଉଅଛି ତାରା
ଉଜ୍ଜଳ-ଧାରେ ମଉନେ, ୧୬୫

ମୋ ହୃଦୟେ ଯଥା ତୋ' ଚିଂତା ସକଳ
ଯାଉଅଛି ଘନ ଘନେ ।
କମଳିନୀ ଏବେ ଆବରି ସୁତନୁ
ବନ୍ଧ ମଧୁ-କୋଷ ହୃଦେ,
ସରସୀ-ଉରସେ ପଡ଼ୁଛି ଘୁମାଇ
ତା' କୂଳେ ମିଶୁଛି ମୁଦେ;
ସେହିପରି ଲୁଚି ରେ ପରାଣ-ସଖା,
ସେହି କମଳିନୀ ପରି
ମିଶିଯାଅ ମମ ଏ ମୁକ୍ତ-ହୃଦୟେ
ହୃଦୟରେ ମଧୁ ଭରି । ୧୭୦

ଲେଖିଥାଇ ଗଲା ପଦ ଶୁଣିଲି ମୁଁ କାନେ ।
ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ-ପ୍ରେମ-ଗାଥା କବିତାରେ ତହିଁ
ପଢ଼ିଲା ସେ ପୁଣ ସେହି ମଂଦ-ସ୍ୱର-ତାନେ ।

ଆସ ଆସ ରୂପସିଗୋ, ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସେ ଭୃଂଗିମା,
ସୁଦର-ଶିଖର-ଚୂଳ-ସେ ମହା-ମହିମା । ୧୭୫

କି ସୁଖ ଅଛଇ ତହିଁ ମହିମା-ସୋହାଗେ,
ଭୁହିନ-ଧବଳ-ଶୀତ-ଗିରି-ଚୂଳ-ଭାଗେ ?
ସଭଗର ଏତେ ପାଖେ ନରହ ଗୋ ନାରି,
ଏମନ ଚପଳା-ଭଙ୍ଗୀ ନ ଦଶୁ ତୋହରି,
ଶିଶିର-ଗଳିତ-ଦଳ ଗିରି-ଶୀର୍ଷ-ତରୁ ୧୮୦

ଅଂଗୁଳେ ଶାଖା ଭେଦି, ଆଉ ନ ବାହାରୁ ।
ଗିରି-ଚୂଳ-ଭାଗେ ଆଉ ସ୍ଥିର-ତାରା-ପରି
ଏକାକୀ-ଗରବେ ବସି, ନ ଦେଖାଅ ଶିରୀ ।
ଶ୍ୟାମଳିତ-ଉପକଂଠ ପ୍ରସର-ଧାରାନେ
ରହଂତି ପ୍ରଣୟୀ ଦେବ, ଆସ ସ୍ନେହନନେ । ୧୮୫

ଆସ ଭଲେ ଦେଖିବ ଗୋ, ଅଛଂତି ସେ ଏଥି;
ପଲ୍ଲିଦ୍ୱାର ଜଗି; କ୍ଷେତେ କୃଷକର ସାଥି ।
ଉପବନ-କୁଂଜେ ଅଶ୍ରୁବର ପାନାହାରେ
ବାଳୁକାଂକି ପ୍ରେମଦେବ ସରଳ-ବିହାରେ ।
ଭୁହିନ-ମରଣ ଯହିଁ ଅରୁଣ-କିରଣେ, ୧୯୦

ପ୍ରେମଦେବ ନ ରହଂତି ସେ ଭୃଂଗ-ବଳାଶେ ।
ଶୁଭ୍ର-ଗିରି-ଦରେ ରକ୍ଷି ନ ପାରନ୍ତୁ ତାଙ୍କେ,
ଭୁହିନ-ଜଳଧିରେ ଏକା ସଂଚରଣ-ଖେଳେ ।

ଗିରି-ଚୂଳେ ଭାଂଗି ଶିଳା ନଗୀ ଖସି ଆସି,
ଉପକଂଠ କୁହେଳରୁ ଜଳେ ଯିବ ଭାସି;

ସେ କାହୁଁ ପାଶବ ରଖି ପ୍ରଣୟ-ଦେବତା,
ତରଳ-ସୁରସେ ଯାର ବହେ ସରସତା ?
ଆସ ବାଳା, ଗିରିନଗୀ କଂପେ ନାଚ, ଖସି;
ଦେଖିବ ଗୋ, ପ୍ରେମ-ଦେବେ ଉପକଂଠେ ବସି ।
ଯାବୁ ଥାଉ ଏକା ହୋଇ ବାଜ ଭୃଂଗ-ଶିଖେ;

କେବେ ବା ଆଦରି ବସୁ ଦଳ-ସ୍ନାନ-ଶାଖେ ।
ଶ୍ୟାମ-ବୃକ୍ଷ-ସାନୁ ତଟେ ଭୁଜଙ୍ଗ-ତଟିନୀ
ଖସୁ ଧୀରେ ଦରୀ-ମୁଖେ, ଭୃଂଗ-ଗରବିଣୀ;
ଅବଦ୍ଧ-ଲହରୀ ଯେନ ଧାଗ୍ର ସେ ଧୂମଳ,
ଶୂନ୍ୟେ ମିଶୁ, ମିଶେ ଯଥା ସଂକଳ୍ପ ବିଫଳ ।

ନ ମିଶ ଗୋ ଶୂନ୍ୟେ ବାଳା, ତେସନ ଏ ଭବେ,
ବ୍ୟର୍ଥ ନ କର ତବ ଏ ନାରୀ-ବିଭବେ ।
ଆସ ଆସ, ଏ ବିଲ ଗୋ, ଏ ବନ-ବିତାନ,
ଆଦରେ ଧରିବ ତୋରେ କରି ସନମାନ ।
ଶତ-ପଲ୍ଲି-ବାସୁ ଏଥି ଉଠେ ଧୂମ-ସ୍ତଂଭ,

ଡାକଂତି ଶିଶୁଏ କେତେ ଭାବେ ନବ ନବ ।
ଡାକଇ ମୁଁ ପ୍ରାଣଭରେ ସରଳ ଦୟିତ
ବଂଶୀ-ସ୍ୱନେ, ଶୁଭେ ସବୁ ମୋହନ-ଲଳିତ ।
ଲଳିତ-ମୋହନ-ତର ତୋ' ଶବଦ ପୁଣି,
ଶତ-ନଗୀ କଳ-ତାନ ମଧୁ-ଦୂତ ଜିଣି ।

ଶତ-ନଗୀ ବହେ ଦେଖ ସତେ ଏ ବିତାନେ,
ସମୀର-ମର୍ମରେ ତାଳି ରମ୍ୟ-କଳ-ତାନେ
କୋକିଳ ଯବଇ ଶତ-ସହକାର-ଦ୍ରୁମେ,
ଗୁଂଜରି ବହରେ ଅଳି କୁସୁମେ କୁସୁମେ ।

ପଡ଼ିଲା ସେ ଧୀର-ତାନେ,
ଭୁଜ ନେଝ-ବେଜ;

ଯଡ଼ ଶୁଣୁଥିଲା ମୁହିଁ, ରହିଲି ସହସା;
ଯାଂଡ଼ୁର-ଶିଶିର-ଶଶୀ ପ୍ରଭାତେ ଯେସନ,
ତେସନ ଦେଖିଲି ମୁଖ, ଗୁରୁ-ଶ୍ୱାସ-ଘୂରେ
ନତୋନ୍ନତ ଉର-ଦେଶ, ଅରୁଣ-ବିଭାସେ
ସୁଶାଂତ ଅଧର-ଲେଖା; ଉଜ୍ୱଳ ନୟନ

ପ୍ରଶାଂତ-ବିମଳ ତେଜେ, କଂପିତ ଶ୍ରୀକର,
ଗଦ୍‌ଗଦେ ସ୍ଖଳିତ କଂଠ । ସ୍ଖଳିତ-ଭାଷଣେ
କହିଲା ସେ, ଜାଣେ ସେହୁ ନାରୀ-ନମ୍ର-ଭାବେ
କରିନାହିଁ ଉପଚାର, ସବୁ-ଦୋଷେ ଦୋଷୀ ।
କେତେ ଶ୍ରମ କଲା, ସବୁ ପଂଣ୍ଡ ହେଲା ତା'ର,

ଏବେ ବି ତା'ମନ ନୁହେ ଭଲେ ଭଜିବାରେ,
ନର-ସୁତେ । ରମଣୀଏ କେତେ ଶ୍ରମ ସହି,
କରୁଥିଲେ ଗୁରୁ-ଯତ୍ନ ପାଇବାରେ ମାନ,
ସମାନ-ଆସନ ନରେ; ପ୍ରାଚୀନ-ବିଧାନ
ଏଣ୍ଡ଼ି ନର-ରୁକ୍ଷ-ବିଧି । ସେହି ତ ସେ ନରେ

ନ ହୋଇ ସହାୟ, କଲେ ଅବହେଳା ଉହିଁ ।
ନମ୍ରେ କହିଲା ସେ ବାଳା, ଅପଚାର ସେହୁ
କରିଅଛି ରମଣୀର ମହତ-କରମେ;
ସତ୍ୟ-ପଥ ଛାଡ଼ି ସେହୁ, ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତାପେ
ଲୋଡ଼ିଲା ତୋଳିବ ନାରୀ ଶକ୍ତି-ଗଉରବେ;

ଦେଖି ତା'ରେ, ନୁହେ ତେଣୁ ଉଚିତ-କେଶରି
ବୁଝିବାରେ ରମଣୀର ମହତ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।
ଜାଣିଲା ସେ ଜ୍ଞାନ-ବଳ ବୁଡ଼ାଇ ଶକତି,
କ ଅଦ୍‌ଭୁତ ଅଲକ୍ଷିତ ଆଦେଶ ମରମେ
କଲା ତାକୁ ଆତ୍ମହରା । ହନୁ ବନ ଏଥି

ଶିଖିଛୁ ବହୁତ ଏବେ । ମଣେ ଭ୍ରମେ ପଡ଼ି,
ପ୍ରାମାଦିକ-ମଂହଣାରେ ଅମାର୍ଗେ ଚଳାଇ
ବାଳିକା, ଘାଂଟିଛୁ କେତେ ପ୍ରକୃତି-ସୋହାଗ
ସତ୍ୟ ଯାହା ନାଶ୍ରି-ହୃଦେ । ସବୁ କରି ଏବେ
ଦେଖିଲୁ ବାଳିକା ସେହୁ; ବାଳିକାର ଲୀଳା

ଖେଳଇ ସେ ହୃଦବନେ ତରଂଗ ହତାନେ ।
"ନବୋଧ ବାଳିକା ! ସତେ କି ନବୋଧ ମୁହିଁ !
ପ୍ରହସନେ ରାଣୀ ସାଜି ଥିଲି ଏତେ କାଳ ।
ଦେଖିବ କି ଭବେ ଆଉ ଦ୍ୱିଖାସୁ ମୋହର ?
ହେବାଯାଏ ହବାକର ଭୁବନ-ଶୀତଳ,

ନ ଦେଖିବେ କେହ୍ନି ଏହା; ଏ ନାଶ୍ରି-ତାଂଡବ ।"
ରୁଦ୍ଧ ହେଲା କଂଠ ତା'ର । ଥୋଇଲା କପାଳ
କର-ତଳେ ନମ୍ର-ଶିରେ, ହଶାଳ-ହୃଦୟୁ
ପ୍ରମାଦିତ-ଅଗ୍ନିତର ଟଂକ-ଭୂମେ ଫେରି,
ବ୍ୟାପି ରହିଗଲା ସ୍ଥିର; ବଦ୍ଧସୀମ-ହଳେ

ରହେ ଯଥା ନଦୀ-ସ୍ରୋତ, ପଶି ବନ୍ୟା-ଯୋଗେ ।
ଭରସିଲି ନାହିଁ ମୁହିଁ ଭାଂଗିବାରେ ତାହା ।
ନସ୍ତବ୍ଧ ସକଳ; ଗଲା କେତେ କାଳ, ତହୁଁ
ହର୍ମି-ତଳ-ବାଟିକାର ଉପବନ-କୁଂଜେ
ସ୍ଫୁରିଲା ସ୍ପଂଦନ; ମାଡ଼େ ପତତ୍ରି-ବନିତା

କ୍ଷୁଧିତ-ଶାବକ-ସ୍ନେହେ ଉଠି ରାତି ଥାଉଁ,
ହଂବ ଆହରଣେ ଫେଇ ମୋହନ-କୂଜନେ
ଶିଶିର-ଧଉତ-ଚଂଚୁ, ଡାକିଲା ଆଲୋକେ ।
ଚମକିଲା ବାଳା, ପଦେ ପଡ଼ିଲା ପୁସ୍ତକ ।
କହିଲି ମୁଁ, "ବାଳାମଣି, ନ ହୁଅ କାତର,

ନ ଦୋଷ ଆପଣେ ଏତେ, ହଅ ନାହିଁ ଦୋଷ
ନରସୁତେ; ଅବା ପ୍ରନ୍ନ-ପରୁଷ-ହଧାନେ ।
ଜଗତର ରୁକ୍ଷ-ଶାନ୍ତି ଥିଲା ଏ ସକଳ
ଏତେ କାଳ । ଏବେ ତୁହି ପାଇଅଛୁ ମୋରେ
କର୍ମ-ସଖା, ଜାଣଇ ମୁଁ, ରମଣୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ

ସାଧିବେ ପୁରୁଷେ, ଯାହା ନାଶ୍ରି-ପ୍ରୟୋଜନ,
ନୁହେ କି ସେ ପୁରୁଷର ? ଏକ ସଂଗେ ମିଶି,
ରମଣୀ ପୁରୁଷେ ଉଭେ ପଡ଼ିବେ ଉଠିବେ
ଏକା ତୁଳା-ଦଂଡେ । ଯେବେ ଲଇଁବେ ରମଣୀ,
ଅବନତ ହେବେ ନରେ । ରମଣୀ-ମହିମା

କରିବ ପୁରୁଷେ ବଡ଼ । ଦାସତ୍ୱ ପୀଡ଼ନେ,
ସ୍ୱାଧୀନତା ଖେଳେ ଅବା ରମଣୀ ପୁରୁଷ
ନୁହଂତି ଅଲଗା କେବେ, ଜନମୁ ରମଣୀ
ବଢ଼ଇ ପୁରୁଷ-ସନେ, ପ୍ରକୃତିର ଖେଳେ
ରମଣୀ ପୁରୁଷ ମିଳି, ଉଠି ପଦେ ପଦେ

ଯାଆଂତି ଗୋ ହକାଶର ସୁସଂଚ ସୋପାନେ ।
ପୁରୁଷର ହନ ଗତି କରମେ ହସ୍ମେ
ରମଣୀ ସମ ଭାଗ । ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟେ ଦୁହେଁ
କରଂତି ଜଗତେ ଗତି । ରମଣୀ-ହଭବ
ସଂସାର-ସଂତତି-ଲୀଳା ।

ଜୀବଲୋକ-ଜ୍ୟୋତି

ରମଣୀର କର-ଧାତ । ସେ ରମଣୀ ଯେବେ
ହେବ ଖର୍ବ, ହୀନ, ପୁଣି ପ୍ରକୃତିରେ ଲଘୁ,
ବଢ଼ିବେ କେମଂତେ ନରେ ? କଂଭୁ ଗୋ ରମଣି,
ନ କର ଏକାରେ ଶ୍ରମ ! ତୁହି ରାଜସୁତା,
ନୃପତି-ନଂଦନ ମୁହିଁ, ପାରିବା ଟି ଯାହା

ଦୁହେଁ ମିଳି, ଭିଆଇବା ରମଣୀ, ପୁରୁଷେ
ରମଣୀର ହେବେ ସାହା, ଦୁହେଁ ଏକ-ପ୍ରାଣ ।
ବହୁ-ଅଭି କର୍ମ-ପଥେ, (ବୋଲଂତି ଯାହାରେ
ରମଣୀର ମାନ ଲଗି, ଫଳେ ପୁଣି ଯାହା
ନାରୀରେ କରଇ ହୀନ)
ଛେଦ ସେ ସକଳେ,

ରମଣୀ-ବିକାଶେ ଦେବା ପିଠାଇ ପ୍ରସାରେ
ତାଙ୍କପାଶେ ଅବକାଶ, ହେଉ ସେ ରମଣୀ
ନିଜର ଆପଣେ, ତେବେ ଦେବ ବା ରଖିବ,
ବୁଝିବ ସେ ତାହା ମୂଲ, ବଢ଼ିବ, ଶିଖିବ ।
ସବୁ କର, ନ ଲଭିବ ସେ ଆତ୍ମ-ବିକାଶେ

ସ୍ୱତଂତ୍ର ରମଣୀ-ଭାବ, ସେ ଅମୂଲ୍ୟ-ଧନ ।
ନାରୀ ନୁହେ ଭବେ ଅର୍ଦ୍ଧ-ବିକଶିତ-ନର,
ବିପରୀତ ବିଶ୍ୱେ ସେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କର ।
ହୁଅଂତେ ବିକାଶେ ଯେବେ ରମଣୀଏ ନର,

ପ୍ରେମର ପୀୟୂଷ-ଧାରା ଶୁଖଂତା ଜଗତେ ।
ପ୍ରେମର ବଂଧନ ନୁହେ ସମାନେ ସମାନେ,
ବିଷମ-ମିଳନେ ପ୍ରେମେ ଉପୁଜଇ ସମ :—
ସାଗରେ ଚଂଦ୍ରିକା ପଡ଼େ, ନୀରଦେ ଚପଳା,
ଜୀମୂତ-ମାଳମେ ଶୋହେ ବକାଳିକା-ମାଳା,

ଉପବନ-ମହୀରୁହେ ଜଟିଳ-ବଲ୍ଲରୀ,
ଶ୍ୟାମଳ-ଶିଖରେ ରାଜେ ଗିରିନଦୀ ଝର,
ତୁଂଗ-ଗିରି ଛୁଡ଼ ନଦୀ ସାଗର-ଗରଭେ,
ଦରୀ-କୋଳୁ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଉଠେ ନାଳ-ନଭେ,
ମୁଂଜରି କୁରଣ୍ଡ ଉଠେ ଦିବାକର-ମୁଖେ,

ବିଧିସିଂତେ ତପ୍ତ-ଧରା ଶିଶିର-ମୟୂଖେ ।
ହେଲେହେଁ ସମୟେ ପୁଣି ଆଦାନେ ପ୍ରଦାନେ
ଜିଂଦଗରେ ହେବେ ସମ ରମଣୀ ପୁରୁଷେ;

ପୁରୁଷେ ରମଣୀ-ଭାବ, ନାରୀରେ ନରତ୍ୱ
ବିକଶିବ, କେତେ କେତେ
ନୈତିକ ଗରବେ,

ଭାବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟେ, ନରେ ରୁକ୍ଷତା ଲଭାଣି,
ସଂସାର-ସଂଗ୍ରାମେ ହେବେ ଦୃଢ଼-କର୍ମେ ଉଗ୍ର,
ନାରୀ ପୁଣି ମାନସର ପ୍ରସର ବିସ୍ତାରେ,
ଜ୍ଞାନର ଗରବେ ବଢ଼ି, ସ୍ୱଭାବ-ମଧୁର
ସଂତତି-ଲାଳନେ ରସି, ହେବେ ସହଚରୀ !

ଲଳିତ ଏ ଲଘୁ-ଲୀଳା, ବାଳକ-ସୁଲଭ
ଜ୍ଞାନେ ପ୍ରସାରଣ ମନ, ନ ଛାଡ଼ିବେ ବାଳା ।
ପରିଶେଷେ ଦୁଇ ତଂତ୍ରୀ ସଂଗୀତ-ବିଭବେ
ବାଜଇ ଯେସନ, ତଥା ମିଳି ନର-ନାରୀ
ବିକାଶିବେ ଜୀବନର ମହା-ଗୀତ-ତାନ ।

ଦୁହେଁ ଏହିପରି କାଳ-ଗତି ଅବଲଂବି,
ସଂଗେ ମିଳି ପରସ୍ପରେ, ଭାବେ ପ୍ରଭାବରେ
ବିକାଶି, ଭବିଷ୍ୟ ଫଳ ଲଭି ପ୍ରାଣ ସୁଖେ
ଆତ୍ମମାନେ, ପରସ୍ପରେ ଆଦର ସଂମାନେ,
ସହଚର ସହକର୍ମୀ ସମାନ ଏ ଭବେ

ବସିବେ ବିଭବେ, ରଖି ସ୍ୱତଂତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ,
ମିଶି ଏକାକାର ପୁଣି, ପ୍ରେମେ ମିଶି ଯଥା
ଏକାକାର ହୁଏ ସବୁ । ତେବେ ହେବ ଯାଇ
ଅବନୀ ସରଗ ଚିର-ଦୈନ୍ୟ-ବିରହିତ,
ଭାଜିବ ବିବ ହେ ତେବେ ଉଦାର-ମହିମା,

ଶୁଦ୍ଧ-ଶୈତ-ମଧୁ-ଶଯ୍ୟା ଶାଂତିର ସଂତୋଷେ,
ଗୃହିଣୀ-କରମେ କର୍ମ-କ୍ଷେତ୍ର ବିଭାସିବ,
ଉଠିବ ମାନବ-ଶିଶୁ ତୁଂଗ-ମହିମାରେ,
ଗଢ଼ି ଦୃଢ଼-ନର-ଜାତି । ହେଉ ଏ ସକଳ !"
ଗୁରୁଶ୍ୱାସେ କହେ ବାଳା,
"ସ୍ୱାନ୍ତ କଂଭୁ ମମ,

ନ ହେବ ଏସନ କେବେ !" କହିଲି ମୁଁ ତହୁଁ,
"ପ୍ରଣୟିନି, ଆସ ଏବେ ଜୀବନର ପଣେ
କରିବା ଏ ଆଦରଶ । 'ଭୁଲ ନର-ନାରୀ'
ଗୁଢ଼ ଏ ଧାରଣା, ଦେଖ ଏକ ଆନ-ବିନୁ
ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ମାତ୍ର, ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରଣୟେ

ନାହିଁ ସମ, ବିଷମଟି ନାହିଁ, ବିଷମ ସେ,
ସମ ସେହି, ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ, ଏକର ଅଭାବ
ଅପର । ସଂଗତ ଭବେ ଦୁଇର ମିଳନ,
ଆଦର୍ଶେ ଆଦରଶେ, କରମେ କରମେ,
ଚିନ୍ତାରେ, ହୃଦୟେ । ବିକଳାଂଗ ଏକ,

ନ ଧରି ଅପରେ, ନାହିଁ ବିକାଶ ଜଗତେ ।
ଶୁଦ୍ଧ-ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସୁସଂଗତ-ଏ-ମହା-ମାନବ-
ବିକାଶେ, ବାଜଇ ବାମ-କର ବାମେତରେ
ସତେ କି ସେ ମହା-ତାଳେ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଜୀବନର ।"
ଧୀର-ଗୁରୁ-ଶ୍ୱାସେ ପୁଣି କହେ ବାମାବର,

"ବାଞ୍ଛିତ ସ୍ୱପନ ମମ, ଏହି ତ ମୋହର
ଜୀବନର ସ୍ୱପ୍ନଲୀଳା ! କେଉଁ ନାରୀବର
ଶିଖାଇଲା ଏହା ତୋରେ ?" କହିଲଇଁ ମୁହିଁ,
"କହୁ-ବାଲ-କାନ୍ତ, ମୋର ମନେ ନାହିଁ କେବେ,
ଆପେ ଆପେ ବସେ ଭାବ
ଭବିଷ୍ୟ ସଂସାର,

ସେ ମହା-ବିଭବେ ବୁଡ଼ି ପ୍ରେମର ବିଳାସେ
ଜୀବନର ଧ୍ରୁବ-ତାରା କରିଛି ନାରୀରେ ।
ମଣଇ ମୁଁ ଯେହୁ ପୁଣି ନ କରଇ ଏହା,
ଜୀବନର ମହା-ସ୍ରୋତେ ବୁଡ଼ିଯାଏ ସେହୁ
ଶାନ୍ତ-ମଧୁ-ପାନେ ବୃଥା-ଆତ୍ମ ସନମାନେ,

ଦେଖଇ ସଂସାର ଯେବେ, ଜମେ ହୁଏ ତାର
ମରଣରୁ ବଳି ଦୁଃଖ, କିଂବା କଳ୍ପନାରେ
ଭାବର ଇଂଗିତେ ଉଡ଼ି, ତାପ-ଦୋଷ-ଘାତେ
ଅପସ୍ମରେ ଯାଏ ପଡ଼ି, ମନ୍ଦ-ପଣେ ମାତି ।
ନାରୀ ମୋର ଧ୍ରୁବ-ତାରା !
ସେ ନାରୀ ଜଗତେ

ଜାଣଇ ମୁଁ ଏବେ, ସେହି ରମଣୀ-ଭିତରେ
ଦେଖଇ ରମଣୀ-ଜାତି । ନୁହେ ସମୁନ୍ନତ
ଜ୍ଞାନେ ସେହୁ, ଗୃହ-କର୍ମ-ଜ୍ଞାନେ ମହତ ସେ,
ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେ, ଭରି କିଂତୁ ଲଳିତ-ପ୍ରମାଦେ,
ନୁହେ ସୁର-ବାଳା, କିଂତୁ କରମେ କରମେ

ଦିବ୍ୟ-ଭାବ-ଭାଗି ରଚେ ସୁରବାଳା ଭଳି,
ବହଇ ନିଶ୍ୱାସେ ତାର ନଂଦନ-ମଳୟ,
ମର୍ତ୍ତ-ବାସେ ସ୍ୱରଗର ପ୍ରତିକାଶ ତହିଁ ।
ନିସର୍ଗ-ସହଜ-ଭାବେ ଧରଣୀ ଆଦରି
ଅଛି ସେହୁ ଲଗି ତହିଁ ପ୍ରପଦର ପ୍ରାଂତେ,

ପକାଇଲେ ପାଦ ଦୃଢ଼େ, ମର୍ତ୍ତର କର୍ଦ୍ଦମେ
ଯାବ, ପଡ଼ିଯିବ କାଳେ । କି ଅଦ୍ଭୁତ ମଂତ୍ରେ
ମୋହିତ ପୁରୁଷେ ତହିଁ ! ବିସୋରି ଗରବ,
ଉତ୍ତୁଂଗ-କରମ-ମହା-ବିଭବର ବିଷ,
ସ୍ତବେ ସରସ୍ୱତୀ ଯଥା ବିଦ୍ୟାଳୟ-ଶିଶୁ,

କରଂତି ସେ ତଥା, ମୁଗ୍‌ଧ ଜୀବନ-ସଂଗୀତେ ।
କି ସୁଖୀ ସେ ଜନ ପାଇ ଏସନ ଜନମ !
ବାଜଇ ବିଶ୍ୱାସ ତାର ହୃତ୍‌ପିଂଡର କଂପେ,
ରମଣୀ-ଜଗତେ ସାଧୁ-ମହତ-ସୁଂଦରେ
ପ୍ରଶାନ୍ତ ସୁଗମ ତାର, ଦଣ୍ଡ ପରମାଦେ

୪୮୮ । ପ୍ରତିକାଶ = ପ୍ରତିରୂପ । ୪୭୫ । ମଧୁ = ମଦ୍ୟ, ମହୁ ।

ନ ହେବ ସେ ଅଂଧ କେବେ ପାଶବ-କରମେ,
ଇଂଦ୍ରିୟ-ବିଳାସେ ।" କହେ ସ୍ୱର-କଂପେ ବାଳା,
"ମୁହିଁ କିଂତୁ ଅସଦୃଶ ଏତେ, ହୁଏ ମନେ,
ବହି ଆତ୍ମ-ପ୍ରତାରଣା ସତେ ଯୁବାମଣି,
ମାତିଛ ଏ ପ୍ରେମ-ରସେ, ଏହି ତ ଜନନ୍ଦ

ତବ ଆଦରଣ-ନାରୀ ! ଶୁଣିଅଛି ତବ
ଅଦ୍ଭୁତ-ସଂଶୟ-କଥା, ଭୁତ ବେଶେ ଯଥା,
ହୋଇପାରେ ଏଥି ତାହା । ମଣଇ ମୁଁ ମୋରେ
ନାରୀ-ବଡ଼ଂବନା ଏବେ । ନୁହେ ରାଜସୁତ,
କେବେ ନୁହେ, କେବେ ନୁହେ,
ପ୍ରେମ ତବ ମୋରେ ।"

କହିଲି ମୁଁ, "ତୁହି ଜେମା, ତୁହି ବାଳାମଣି !
ଖୁଜିଁ ଖୁଜିଁ ଚକ୍ଷ-ପଟେ ତୋ' ନେହ-ସୋହାଗେ
ମଜ୍ଜି ଛି, ନ ଦେଖି ତୋ ରେ । ଦେଖି ପୁଣି ଏଥି,
ବଳୁଛି ପରାଣ ପ୍ରେମେ । ଦେଖିଅଛି ଭେଦ
ନାଟିତକ-ବିଶ୍ୱାସର ଦୃଢ଼-ଆବରଣ,

ନର-ନେହ ରୋଧି ଯାହା ରଖିଲା ତୋ ହୃଦେ
ସାଧୁ-ଶୁଦ୍ଧ-ନାରୀ-ଭାବ, ଦେଖି ସେହି ଭାବ
ପୁଣ୍ୟ-ପ୍ରେମେ ପଶିଲଇଁ କ୍ରୀଡ଼ା-ରସ-ଖେଳେ
ବାଳକ-ସୋହାଗେ ଏଥି । ଫେରୁଛି ଜୀବନେ,
ଏ ମରଜୀବନେ ଏବେ; ତବ ସେ କରମ !

ପ୍ରଣୟ ମୋହର ତୋରେ ମୁକର । ଆସଇ
ନୂତନ ଦିବସ, ଭେଦି ରଜନୀ-ତାମସ,
ପ୍ରମାଦ ବରଜ ତୁହି ନବୀନ ଜୀବନେ,
ଖୁହିଁ ନେହ ଟେକ ବାଳା, ମରୁଛି ସଂଶୟ,
ମମ ସେହି ଭୂତାବେଶ, ନିଷ୍ଫଳ-କୁହକ ।

ତବ ଏହି ନବ-ଜ୍ୟୋତି ସତ୍ୟ-ଜାଗରଣ
ଦେଇଛି ତା' ଅପସାର, ମରମେ ବିନାଶି ।
ପ୍ରଣୟିନି, ଟେକ ମଥା, ତବ ହୃଦ-ଜ୍ୟୋତି
ପଡ଼ୁ ଏ ହୃଦୟେ; ଯଥା ଏ ଅରୁଣ ରୁଚି
ପଡ଼ଇ ତାମସ ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧ-ଧରାତଳେ ।

ଆସ ହୃଦେ, ମୁଂଚ ଭୟ, କବୋଷ୍ଣ-ନିଶ୍ୱାସ
ପଡ଼ଯାଉ ଏ କପୋଳେ । ଥରୁଛି ମରମେ
ଏ ବିଗ୍ରହ, ସେ ମଳୟେ ଅଶ୍ରିତ-କୁହେଳୀ
ଯାଉଛି ଆଲୋକେ ଫାଟି, କି ବିଭବ ଧନ,
ଏ ମଧୁ-ପ୍ରଭାତେ ! ପୁଣ୍ୟ-ଭବିଷ୍ୟ-ସଂପଦ

ମୃଦୁ-କଂପେ ବିଶେ ଏହି, ବିଶଇ ଯେସନ
ଶାରଦ-ବିମଳ-ବନ ଭେଦି ଧୂମ-ଲେଖା,
ଉଠଇ ଯା' ପୋଡ଼ି ବନ୍ୟ-ଶୁଷ୍କ-ଗୁଳ୍ମ-ଲତା ।
କ୍ଷମା କର, ଉପମାର ଭାବେ ଏତୁ ମମ
ପୂର୍ଣ୍ଣ-ହୃଦୟର କଥା; ହେଉ ଏ ସଫଳ !

ପ୍ରଣୟିନି, ପ୍ରେୟସି ରେ, ପ୍ରାଣର ଦୟିତା,
ଜୀବନ୍ତ ଜୀବନ ମମ, ଭ୍ରମିବା ସଂସାରେ
ଏକ-ମତା-ଲକ୍ଷ୍ୟେ ଦୁହେଁ, ଯୁଗଳ-କରମୀ,
ତାମସିତ ସେ ବିପିନେ-ନରପାଦ ଯାହା
ଦେଖି ନାହିଁ । ପ୍ରାଣ-ଭରେ ପ୍ରେମ ମମ ତୋରେ,

ଆସ, ପ୍ରାଣ ଦିଅ ଢାଳି ଏ ପରାଣେ ମମ,
କର ଆତ୍ମ-ଦାନ ପ୍ରିୟେ, ହୃଦୟେ ହୃଦୟେ
ଏକ ଆଶା ଅଭିଳାଷ ଉଠଇ, ପ୍ରେୟସି,
କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏ ଜୀବନ, କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ତୋରେ;
ସୁମନ-ଲଳିତ ତବ କର ମମ କରେ ତ
ରଖି ବାଳା, ଦିଅ ମୋରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜୀବନେ ।"

ପ୍ରାଂତ ଭ୍ରମଣ

ସରିଲା ସେ ଅଭିନୟ, କଳ୍ପନାର ଲୀଳା,
ସପ୍ତବଂଧୁ-ଅଭିନୟେ । ଅଭିନୟ-ଶେଷେ
କ୍ଷଣେକ ନୀରବ ସର୍ବେ; କହେ ତହୁଁ ବଂଧୁ,
କୁମୁଦିନୀ-ସହୋଦର, "ଇଚ୍ଛା ମମ କେମା
ଦେଇ ନ ଥାଂତା କି ହାତ ବିବାହ-ବଂଧନେ !"

ଶୁଣି ମୋର ମୁଖେ ତହୁଁ, "କବିତାର ବଂଧେ
କି ହେଲା କହିଲେ ହେଲେ ?" କହିଲେ ସରବେ
ନର-ନାରୀ ସେହି କଥା । ଉଠିଲା ସଂମତି;
କହିଲି ନାଟକ, ଇତସ୍ତତ ଏ କଳ୍ପନା,
ସପତ-ପୁରୁଷ-ଖେଳ, ହୁଅଂତା କେସନେ

ଘଟିବ ସେ ଏକ-ମାନେ, କି ପଦ୍ଧତି ଯେନ ?
କି ଭାଷାର ବଂଧେ ଅବା ? କହିଲେ ପୁରୁଷେ,
କରିଥାଂତି ଅପରୂପ-କୌତୁକ-ଛଳନା
ତୀବ୍ର-ଗୁପ୍ତ-ଭାଷା-ବଂଧେ,—ଘଟୋତ୍କଚ ଯଥା
ପଢ଼ିଗଲା କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରେ; ବ୍ୟାପି ଶତ-କ୍ରୋଶ,—

କୁମୁଦିନୀ ସଂଗେ ଯାହା ଗଂଭୀର-ରହସ୍ୟେ
ହୋଇଥିଲା ରଂଗରସ, ହୋଇଥାଂନ୍ତା ସାଂଗ ।
ନାରୀଏ ସେଠାରେ ବୁଝି ଶକ୍ତି ଆପଣାର
ତରଳ-ସଂଗୀତ-ରସେ; 'ନ ଖେଳ ସ୍ବଭୂମି,'
ରହିଲେ ନୀରବେ । ମନେ କରୁଥିଲେ କି ସେ,

ଯାଇଥାଂନ୍ତେ ନରେ ସତେ ଛାଡ଼ି ସେ ନନାଂଦ,
ରମଣୀ-ତାଡ଼ନ ସହି, ସରମ-ମଣ୍ଡନେ ।
କୌତୁକେ ବିରାଗ ବହି, ମଣୁଥିଲେ ସେହୁ
ସତ୍ୟ-ଦଂଭେ ଅଭିନୟ ସମର-ସୋହାଗ;
ମହତ୍ତ୍ୱ ସେ କେମାମଣି ସବୁ ଯେତେହେଁ ସତ !

ଯାର-ଅଭିନୟ-ଭାବେ ମହିମା ବିକାଶି
ହୁଅଂତା ସେ ଅଭିନୟେ ଥିଲା ତାଂକ ରୁଚି ।
କିଂବା କହିଲେ ସେ ଯଥା ହେଲା କାବ୍ୟ-ଶେଷ-
ମିଳନର ଲୀଳା ସତ୍ୟ-ଦୃଢ଼-ଭାଷା-ବଂଧେ,
ହୋଇଥାଂତା ସେହିପରି ମୁକ୍ତ ଶେଷଯାଏ ।

କିଂତୁ ଏ କଳ୍ପନା କେବେ ସେ ଗୁପ୍ତ-ବିଭବ
ସହଂତା କି ଆଦ୍ୟୋପ୍ରାଂତ ? ମତାମତ ଯେଣୁ
ଲାଗିଗଲା ଏହିପରି ସୋହାଗ କଳହ;
ପୁରୁଷେ କୌତୁକ-ସେବୀ, ସତ୍ୟ ନାରୀ-ଜନେ ।
ଦୁହିଂକ ମଝିରେ ମୁହିଁ ଦୁହିଂକ ଦର୍ପଣେ

ଅଦ୍ଭୁତ ସେ କର୍ଣ୍ଣମାର୍ଗେ କଲା ବିକୁରାଂତି;
ମିଶା ମିଶି କଥା କହି, ହେଉଛୁ ପ୍ରଶାନ୍ତ;
ତାହାର ସଂତୋଷ ତହିଁ ବହି ନାହିଁ ମୁହିଁ,
ନୁହେ ମମ, ନରେ ନୁହେ; ନୁହେ ନାରୀ-ଜନେ ।
କୁମୁଦିନୀ ସତ-ଦେଖି, ହେଲା ମୋ' ଆହ୍ଲାଦ ।

ଏ କୌତୁକ-କଳହେ ସେ ଉକ୍ରଣ ମଣ୍ଡନ,
ଥିଲା ଶୁଣି; ମିଳନର ଗୁପ୍ତ-ଗଂଭୀରତା
ଥିଲା ମନେ ଲାଗି ତା'ର । ମଥା ପୋଛି ସେହୁ,
ନ ଶୁଣି କଳହ, ତୋଳି ଦାସ-ପଙ୍କ ନଖେ,
ଛିଂଡାଇ ଫିଂଗିଲା ଧୀରେ ଅଳସିତ-କରେ,

ବୁଝି ଚିଂତା-ଜନେ । ଶେଷେ ଶୁଣି ଟୁଲ୍ଲୀ-ମୁଖେ,
ବିଶାଳ-ନୟନ କରି ବିସ୍ତାରିତ ଧୀରେ,
ଦୃଢ଼ ଦରଶନେ କହେ ଶଂକିତ-ଭାଷଣେ,
"କହିଲେ ହେ ନାରୀ-ଜନେ, ସତ୍ୟ ଯାହା ନାରୀ,
କିଏ ସେ କହଂତା !—କେମା ସତେ ସିନା ତବ

୧୪-୧୫ । ଭୀମ ଓ ହିଡ଼ିଂବାଂକ ପୁତ୍ର ଘଟୋତ୍କଚ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ୪ ଯୋଜନ ବ୍ୟାପି ପଡ଼ିଥିବା କଥା ମହାଭାରତରେ ଅଛି ।

ଗ୍ରନ୍ଥବାଦେ କଳ୍ପନାରେ ହୋଇଥିଲା ଭୋଳ ।"
  ଶୁଭିଲା ଚହଳ ଏବେ ଜନ-ମେଳେ ତହିଁ,
ଯିବା-ବେଳ ହେଲା, ସର୍ବେ ଘେନବେ ବିଦାୟ ।
ଦଳେ ଦଳେ ଦ୍ୱାରଦେଶେ ଉଦ୍ୟାନ-ସୀମାନ୍ତେ
ହେଲେ ଯାଇ ସମାଗତ, ବରଜି ଭବନ ।

ବନ୍ଧୁ-ମେଳେ ତହୁଁ ମୁହିଁ ଗଲି ଉପବନେ,
ଚଢ଼ିଲୁ ଅଦୂରେ ତହିଁ କମ୍ର-ଗିରି-ଚୂଳେ,
ଓହ୍ଲାଇଲୁ ଉପକଣ୍ଠ-ଶ୍ୟାମଳ-ପ୍ରସରେ,
ଅସ୍ତ-ଗିରି-ଚୂଳ ତହିଁ ଝର୍ମିକ-ତପନେ
ଶୋହୁଥିଲା ତଳ-ଦଳେ କନକ-ବିଭାସେ ।

ପ୍ରଶାନ୍ତ ସେ ବନ-ସ୍ଥଳୀ, ସୁରଣ-ଭବନ
ତୁଙ୍ଗ-ଶିର ତୋଳି ଦିଶେ ଘନ-କୁଞ୍ଜ-ଭେଦି
ସୁସଜ୍ଜ-ମୋହନ-ପଲ୍ଲି ପୁଣି ଠାବେ ଠାବେ
ଭେଦି ବନ ତଟପାଶେ ପ୍ରସର-ବିଳାସେ,
ପଲ୍ଲି-ଦେବାଳୟୁ କାହିଁ ଶ୍ୟାମଳ-ଶୈବଳେ

ହରିତ-ପାଷାଣ-ଭେଦି ଘନ-ଲତା-ରାଶି
ଆବରି ବିରାଜେ, ଉଭା କନକିତ-କ୍ଷେତେ,
ଜନପଦ-ପ୍ରାନ୍ତଭାଗେ ଯାଏ କଳକଳେ,
ବହି ପୁଣି ଗିରିନଦୀ ପ୍ରସର-ପ୍ରସାରେ ।
ପଲ୍ୱଳ-କାସାର-କୂଳେ ଶୁଭ୍ର-କାଶ-ଫୁଲ,

ଦୀର୍ଘିକା ଦିଶଇ ଦୂରେ ବିଶାଳ-ଉରସେ
ନାନା-ରଙ୍ଗେ ପାଲ ଟେକି ଭାସଇ ନଉକା ।
  ଦେଖି ଏ ଶାରଦ-ଶ୍ରୀ ତୋଷ ବହି ମନେ,
ଭାଳିଲି ନାନା-ରଙ୍ଗେ ସମାଜର ଦଶା,
ସଂସ୍କାରର ସୀମା, ପୁଣି ଦେଶ-ଦରିଦ୍ରତା

ପଲ୍ଲୀର ସୁଷମା ରୁଦ୍ଧ-ସରସ ସୋହାଗ
କୃତ୍ରିମ-ନଗର-ଶୋଭା-ବିକଟ-ବିଭବ
ଧନ-ସମ୍ପଦର ଭୋଗ, ସରଳ-ଜୀବନ
ପ୍ରକୃତିର ସମୀକ୍ଷଣ ପୁସ୍ତକର ପଢ଼ା
ଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ତହିଁ ଧର୍ମର ପତନ

ସମାଜର ଶିଥିଳତା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ-ବିକାଶେ
ବିଳାସ-ସଂଯମ ଜନେ, ଯୁବକ-ପରାଣେ
ମେଳଭାବ, ପ୍ରେମ-ସାର ପ୍ରବୀଣ-ବୟସେ,
ସେ ଦିନ ଆମୋଦ-ରସ କଉତୁକ-ଖେଳ,
ନାରୀ-ଶିକ୍ଷା, ପୁରୁଷର ବୃତ୍ତ-ଛନ୍ଦ-ଗୀତ

ଜ୍ଞାନର ଗରିମା ନରେ; ନାରୀର ହୃଦୟ,
ସଂସାର-ସରଗେ ଗୃହ-କରମର ଲୀଳା ।
କହି କଥା ଏହି ମତେ, ହେଲୁ ଆସି ଜମେ
ଉପବନ-ଦ୍ୱାରେ; ତହିଁ ବନ୍ଧୁ-ପିତା ମମ
ସପତ୍ନ-ସନ୍ତାନ-ମେଳେ,—ମସ୍ତକୁ ମସ୍ତକେ

ନମ୍ର ଦିଶୁଥିଲା ଯହିଁ,—ଥିଲେ ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ;
ବିଦାୟ-ସଙ୍କେତେ ତୋଷି, ସ୍ତୁତିବେ ଅତିଥି ।
ରମ୍ୟ ତହିଁ ତୁଙ୍ଗ-ଚୂଳେ କନକିତ-ବପୁ
ଟେକି, ଦିଶୁଥିଲା ଗୁରୁ ପ୍ରାସାଦ ଅଦୂରେ ।
ଅଭିବାଦନର ଭାଷା କରି-ବିନମୟ

ଆଲିଙ୍ଗନ ନମସ୍କାରେ ତୋଷି ଏକେ ଏକେ
ଯଥାବିଧି ସର୍ବ-ଜନେ ସ୍ତୁତିଲେ ସେ ତହୁଁ ।
ବିଦାୟର ଭାଷେ, କେହି ସ୍ୱାଗତ ଭାଷଣେ,
ବର୍ଷକ ପାଇଁକି ହେଲେ ବିଦାୟ । କେହି ବା
କହିଲେ ଅଳପ କଥା ଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାରେ;

ଲକ୍ଷଣ ଉତ୍ତର ତହିଁ, ଅନ୍ତରର ଭାଷେ;
ଦର-ହାସେ କେହି ପୁଣି ଭାଷେ ପଦେ କାହିଁ,
ବିନୟର ଶିର-କମ୍ପେ ସ୍ମିତ-ବ୍ୟଙ୍ଗ-ମୁଖେ
ଭଜିଲେ ସନ୍ତୋଷ । ସର୍ବେ ମିଳି ପରିଶେଷେ,
ଉଚ୍ଚେ ଆନନ୍ଦର ରୋଳେ
          କଲେ ହରି-ଧ୍ୱନି;

ଚମକି ମିଶିଲି ମୁହିଁ, ଉଚ୍ଚାରିଲି ତାହା,
ଗଲା ନାଦ କନକର-କାନନ-ପ୍ରସାରେ,
ତରଂଗେ ତରଂଗେ କରି ଧ୍ୱନି ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ।
ବଟ ଛାଡ଼ି ଉଡ଼ିଗଲେ କରଟକ-ଦଳ;
ମୃଦୁକଂପେ ସମୀରଣେ ପୀତ କିଶଳୟ

ଖସିଲା; ଗଲା ସେ ନାଦ କଂପାଇ ବିଟପୀ
ପଦ୍ମ ମରମରେ କାହିଁ, ଦିଗଂତ-ବିସ୍ତାରେ
ମିଶିଲା କି ବିକଂପିତ-ପ୍ରତୀଚୀ-ଅରୁଣେ ।
ଜନତାର ସ୍ରୋତ ଗଲା ବହି ସେ ଦୂଆରୁ ।
ଆଂଭେ କଂଭୁ ଗଲୁ ପୁଣି ମଂଦିର ଭିତରେ,

ବସିଲୁ ତଳପେ ତହିଁ; ପ୍ରଦୋଷର ଛାୟା,
ପୁଂଜିତ-କାଳିମା, କ୍ରମେ ଆସୁଥିଲା ଘେରି
ଦିଗ୍‌ବଳୟ-ତଟ, ବଡ଼ ଲାଗିଲା ମଧୁର ।
ବସିଲୁ ସରବେ, କେହି ନ କହିଲେ କଥା;
ବୁଡ଼ି ଅଲକ୍ଷିତେ କେଉଁ ଭାବ-ପାରାବାରେ,

କେ କହିବ କି ଚିଂତାରେ ? ହୁଅଇ ସଂଭବ,
ଭବିଷ୍ୟ-ମାନବ-ଚିଂତା ଗଣି ମନେ ମନେ ।

କ୍ରମେ କାଳିମାର ଛାୟା ପଡ଼ିଲା ପ୍ରାଚୀରେ;
ମଂଦିରର ଭିତ୍ତିପରେ କୋମଳ-କୁହୁକେ
ଚମକିଲେ ଘୂମଚକା; ଗର୍ଜିଲେ ପେଚକ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ତହୁଁ ଘନ ତାମସ-ପ୍ରଭାବେ
ବାୟୁ-ପରିବାହେ ଘୋଟି ଗଗନ ବିତାନ,
ପ୍ରଦୋଷ-ଧୂସର-ଜ୍ୟୋତି ଧରଣୀର ପୃଷ୍ଠେ
ଭେଦି, ବୁଡ଼ାଇଲା ନଦୀ, ପ୍ରାଂତର, ପାଦପ,
ପ୍ରସାରିତ-ଶୈଳ-ବନ-ଦୀର୍ଘିକା-କାସାର,

ପ୍ରାଂଗଣ, ପ୍ରାଚୀର-ଚୂଡ଼ା, ନିସ୍ତବ୍ଧ-ଆବାସ ।
ହୋଇଗଲା ଏକାକାର ଧରଣୀ-ଗଗନ ।
ପରିଶେଷେ କୁମୁଦିନୀ କାଢ଼ି ଏକେ ଏକେ,
ପୂଜାର ସଂଭାର-ସାଜ ଭିତ୍ତି-କଂଦରରୁ,
ଆବରି ଯତନେ ଦେଲା ମର୍ମରିତ-ବପୁ ।

ସୋହାଗେ ପରାଣ ଭରି, ପୁରି ମୋଦ-ରସେ,
ସେ ଯାହା ଆବାସେ ତହୁଁ ଆସିଲୁ ସରବେ ।

(୧୦୯—କରଟକ = କୁଆ ।)